

Ramiz MEHDİYEV

XXI ƏSRDƏ MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK

BAKİ - 2003

Elmi redaktor: **Səlahəddin Xəlilov,**

fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Ramiz Mehdiyev. XXI əsrdə milli dövlətçilik.

- Bakı: "XXI" - Yeni Nəşrlər Evi, 2003. - 248 səh.

Kitabın əsas mövzu və qayəsini milli dövlətçiliyin müasir mərhələdə inkişaf problemləri təşkil edir. Cəmiyyətdə mövcud olan mürəkkəb siyasi və sosial problemlər, iqtidar-müxalifət münasibətlərinin təhlili, demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyan dövlətin qarşısında duran aktuai məsələlər kitabda öz əksini tapmışdır. Kitabda araşdırılan problemlər içərisində 2002-ci ilin 24 avqustunda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına edilən dəyişikliklər, XX əsrin sonu, - XXI əsrin əvvəllərində yeni dünya nizamı, milli ideya, ölkənin demokratik inkişafı, müxalifətlə əlaqədar olan və bu gün Azərbaycan cəmiyyətini düşündürən çox mühüm məsələlər vardır.

Kitab filosof, tarixçi alim, politoloqlar, habelə yenidən müstəqillik qazandığımız dövrdən indiyədək respublikamızda baş vermiş ən mühüm ictimai-siyasi hadisələr barədə geniş və obyektiv məlumat almaq istəyən hər bir oxucu üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1203020100-08 080--03

© *Ramiz Mehdiyev, 2003.*

Mündəricat

Ön söz

I FƏSİL

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlində yeni dünya nizami və milli ideya

II FƏSİL

XX əsrdə milli dövlətçilik: demokratik inkişaf və müxalifət

ƏLAVƏ I

(Müsahibə)

Azərbaycanın siyasi gələcəyi Heydər Əliyevin fəal tərəfdarları və ardıcılları ilə bağlıdır

ƏLAVƏ II

(Rus dilinə tərcümələr)

1. Политическое будущее Азербайджана за активными сторонниками и последователями Гейдара Алиева
2. Мир и национальная идея в конце XX - начале XXI века

Ön söz

Bizim dövlətçilik tariximiz, dövlətçilik ənənələrimiz çox qədim və zəngindir. Ona görə də müstəqil dövlətimizi qurarkən biz dünya təcrübəsindən, ümumbəşəri dəyərlərdən bəhrələnməklə yanaşı öz dövlətçilik ənənələrimizə söykənmiş, ondan istifadə etmişik. Bu ənənələr bu gün Azərbaycanda yaşadılır, təkmilləşdirilir və inkişaf etdirilir.

Milli dövlətçiliyimizin inkişafı və möhkəmlənməsində son on il xüsusi yer tutur. Məhz bu illərdə görkəmli siyasi xadim cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilmiş işlər Azərbaycan üçün xüsusilə faydalı və Əhəmiyyətli olmuşdur. Belə ki, həyata keçirilmiş iqtisadi islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatımızın, gələcək inkişafımızın yeni, möhkəm təməli qoyulmuşdur. Bu illər ərzində Azərbaycanda daxili ictimai-siyasi sabitlik yaradılmış, Azərbaycan ətrafındakı blokada yarılmış, Azərbaycan haqqındakı həqiqət dünya ictimai fikrinə çatdırılmışdır. Bu illər ərzində ölkəmizdə demokratik mühit formalaşmış, Azərbaycan xalqı və onun dövlətçiliyi xilas edilmiş və möhkəmləndirilmişdir. İstər iqtisadiyyatda, istər dövlət idarəçilik sistemində həyata keçirilən islahatlar, milli-mənəvi dəyərlərimizə cənab prezident tərəfindən olan qayğı, son illərdə əldə etdiyimiz böyük nailiyyətlərdir. Məhz bunların sayəsində xalqımızın milli şüuru yüksəlmiş, müstəqilliyə olan inamı möhkəmlənmişdir. Xalqımız müstəqil, bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşamağı öyrənmişdir.

Bütün bunlar cənab Heydər Əliyevin müdrik siyasəti, dövlətçilik ənənələrinə sədaqəti, rəhbərlik məharəti, zəngin təcrübəsi, böyük təşkilatçılıq bacarığı sayəsində həyata keçirilmiş işlərin ancaq bir hissəsidir. Biz bu nailiyyətləri təbliğ etməli, gənclərin şüuruna, qəlbinə çatdırmağa çalışmalıyıq. İnsanlar bu on ilin çox böyük ziddiyyətli, keşməkeşli yolları ilə tanış olmaqla özləri üçün nəticə çıxarmalıdırlar. Axı bu gün xalqı düz yoldan azdırmaq istəyənlər, çəşqinliq yaratmaqla insanları dolaşiq yollara çağırənlər var. Odur ki, bu son illərin nailiyyətləri və təcrübəsi bizim təbliğatımızda çox kəsərli bir silah olmalıdır. Ancaq bununla belə, zənnimcə, bu son illərdə görülmüş işlərin Azərbaycan üçün, xalqımız üçün əsl mənə və əhəmiyyəti hələ heç də bütün dərinliyi ilə dərk olunmamış və lazımınca tədqiq edilib öyrənilməmişdir.

Elmi ictimaiyyətimizə sosial həyatımızın müxtəlif sahələrinə aid olan çox vacib problemlər haqqında dərin elmi təhlilə əsaslanan sanballı məqalə və kitabları ilə tanınan fəlsəfə elmləri doktoru Ramiz Mehdiyev "XXI əsrdə milli dövlətçilik" adlı yeni kitabı ilə bu dəfə milli dövlətçiliyimiz ilə əlaqədar olan bir sıra çox vacib məsələlərə toxunmuş, yeni və çox qiymətli fikirlər söyləmişdir.

Kitabda hər şeydən əvvəl milli dövlət quruculuğu ilə əlaqədar ətrafımızda, cəmiyyətimizdə baş verən hadisələrə yeni tərzdə, yeni təfəkkürlə yanaşmanın zəruriliyi, dövlətin inkişaf və tərəqqisini müəyyənləşdirən başlıca amillər, əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq indiki qloballaşma şəraitində dövlətin forma və prioritetlərinin dəyişilməsi, yeni dünya nizamının yaranması, qloballaşma ilə milli dövlətçilik arasında ziddiyyətlər təhlil olunmur. Təbiidir ki, belə bir şəraitdə milli dövlətçilik cəmiyyət üzvlərinin, millətin vahid məqsəd uğrunda birgə çalışmasını zəruri edir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdiyi ilk vaxtlarda milli dövlət quruculuğu üçün belə bir şərait və bu şəraiti yaradacaq güclü bir şəxsiyyət yox idi. Odur ki, kitabda müəllif çox düzgün olaraq belə bir fikir irəli sürür ki, Azərbaycanda milli dövlətçiliyin bünövrəsi yalnız belə bir şərait yaranandan - 1993-cü ildə cənab Prezident Heydər Əliyev xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdandan sonra qoyulmuşdur. Məhz bu böyük şəxsiyyətin dövlətçilik səriştəsi, zəngin təcrübəsi, uzaqgörən siyasəti sayəsində daxilə ictimai-siyasi sabitlik yaradıldı, cəmiyyətdə demokratik prinsiplər bərqərar olundu, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu işinə başlanıldı, dövlətçiliyimiz, müstəqilliyimiz, milli azadlığımız qorunub saxlanıldı.

Azərbaycanda dövlət quruculuğunun hüquqi əsasının təkmilləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi yolunda 2002-ci ilin avqustun 24-də Azərbaycan Konstitusiyasına edilən dəyişikliklərin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini əsaslandıran müəllif haqlı olaraq belə bir nəticəyə gəlir ki, "Əgər XX əsr Azərbaycan dövlətinin və xalqının tarixində müstəqilliyin qazanılması ilə yaddaşlarda qalacaqsa, XXI əsr həmin müstəqilliyin möhkəmlənməsi, strukturlaşması və dönməz xarakter alması ilə əlamətdar olacaqdır... yeni minilliyə Azərbaycan hüquqi, sivil dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quran ölkə kimi daxil olmuşdur".

Kitabda "Azərbaycanın Konstitusiyasına dəyişikliklər edilməsi haqqında" aktın layihəsinin ümumxalq müzakirəsinin və səsverməsinin nəticələrinə dair nəzəri fikrə və praktikaya, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yeni, qiymətli fikirlər söylənilir. Hər şeydən əvvəl Konstitusiyada edilən dəyişikliklərin zəruriliyi, bu dəyişikliklərin mənə və əhəmiyyəti göstərilir, bunun Azərbaycanda dövlət quruculuğunun hüquqi əsasının təkmilləşdirilməsinə və möhkəmləndirilməsinə xidmət etdiyi, eləcə də beynəlxalq təcrübəyə əsaslandığı qeyd edilir.

Konstitusiyada edilən dəyişikliklərlə əlaqədar müxalifət qüvvələrinin tutduğu mövqeyin yanlış olduğu, milli mənafeələrə uyğun olmadığı əsaslandırılır.

Kitabın "XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlində yeni dünya nizamı və milli ideya" adlanan birinci fəslində SSRİ-nin dağılmasından sonrakı dövrdə Azərbaycanın siyasi məkanının real vəziyyəti, Azərbaycan

cəmiyyətimdə baş verən yeni siyasi proseslər, hadisələr və bunlara 80-ci illərin sonlarına yaxın və müstəqilliyin başlanğıcındakı yanaşma fəlsəfi təfəkkür baxımından təhlil edilir, o zamankı hakimiyyətlərin yaranmış yeni şəraitin düzgün siyasi təhlilini verməyə, siyasi, iqtisadi və ictimai həyatımızın yeni istiqamətlərini hazırlamağa qadir olmadıqları göstərilir. Çox düzgün olaraq göstərilir ki, dəyişilmiş şəraitdə yeni həyatımızın gündəlik təşkili üçün zəruri olan rəşadət - funksional şüur və davranış modellərinin yoxluğu şəraitində emosionallıq, bir ideologiya mücərrədliyi hökm sürür, ölkənin hansı yolla gedəcəyi və qarşıdakı perspektivnin nədən ibarət olacağı isə o zamankı rəhbərliklər tərəfindən dərk olunmurdu. O zamankı siyasi qüvvələr heç bu haqda düşünmür, müstəqilliyin ilk illərindəki siyasi şüur isə belə düşüncədən çox-çox uzaq idi. Bütün son dərəcə vacib məsələlərin, o qarışıq-dolaşık, ziddiyyətli və faciəli dövrün dərin elmi - fəlsəfi təhlilinin verildiyi bu kitab kamil bir filosof alimin dərin təhlil, müşahidə və düşüncələrinin çox uğurlu nəticəsidir. O, bizim son illərdəki ictimai-siyasi fikrimizdə həmin dövrdəki hadisələrin, siyasi, iqtisadi, sosial və mənəvi-əxlaqi proseslərin ilk olaraq belə dərin və dəqiq fəlsəfi təhlil əsasında ümumiləşdirilməsidir.

Kitabda son otuz ildə Azərbaycanda gedən modernləşdirməni səciyyələndirən cəhətlər elmi əsaslarla çox dəqiq və düzgün müəyyən edilmişdir və hər bir mərhələ haqqında söylənilən fikirlər oxucunu düşündürür, onu həm də söylənilən fikirlərin obyektivliyinə inandırır.

Kitabda modernləşmənin birinci mərhələsində milli dəyərlərin dirçəlişini şərtləndirən və onunla bilavasitə bağlı olan cəhətlər açılır, bu prosesin gedişi, nəticələri araşdırılır və ümumiləşdirilir. Modernləşmənin çox düzgün verilən ikinci mərhələsində yenidənqurma və aşkarlıq şəraitində gedən proseslərin nəticə etibarilə iqtisadi fəaliyyətin yeni iqtisadi modellərin formalaşmasına gətirib çıxarması müasir iqtisadi təfəkkür baxımından təhlil edilərək ümumiləşdirilir.

Səriştəsiz və siyasi yetkinliyi kifayət qədər olmayan o zamankı rəhbərlərin siyasət və iqtisadiyyat sahəsindəki dəyişikliklərin məhz insanların yeni fəaliyyətləri üçün yaranmış şəraitlə üzvi surətdə bağlılığını görə bilməmələri ölkə daxilində separatçılıq və anarxiyanın baş alıb getməsi nəticəsində dövlətçiliyimizin özünün məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qalması ilə əslində cəmiyyətin modernləşməsi imkanının tamamilə aradan qalxması haqqındakı fikirlər təkcə elmi-nəzəri və əməli əhəmiyyətli deyil, eyni zamanda o çətin və son dərəcə ağır və təhlükəli günlərimizi unudanlar üçün ciddi bir xəbərdarlıq olmaqla, bugünkü günümüz üçün də çox mühüm siyasi əhəmiyyətə malikdir.

Cənab Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonrakı dövrün mahiyyəti dərin təhlil əsasında şərh edilərkən transformasiyanın məhz bu mərhələsində ölkə daxilində demokratik dəyişikliklərin başlanması milli ideologiyamızın başlıca ünsürlərinin formalaşma istiqaməti götürməsi, dövlətçiliyimizin milli autentifikasiyasının bu dövrdə formalaşması kimi proseslərin baş verdiyi göstərilir ki, bu da öz növbəsində Azərbaycan dövlətinin inkişaf modelinin təkmilləşməsinə stimullaşdırır. Müəllif bütün bu dərin elmi-nəzəri araşdırmalar gedişində çox düzgün olaraq belə bir qiymətli fikrini ümumiləşdirir ki, "Azərbaycanda sintetik yeniliklərə açıq olan, konstruktiv rol oynayan inkişaf ideologiyası formalaşmağa başladı".

Cənab Heydər Əliyevin elmi-nəzəri irsinin şərh və öyrənilməsinə, bu böyük şəxsiyyətin və siyasət adamının yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonrakı dövrün təhlilinə dair çox sanballı yazıları ilə tanınan müəllif cəmiyyətimizin ehtiyac duyduğu vacib məsələlərin dərinəndən araşdırılması sahəsində bu gün çox vacib olan milli ideyamıza dair Heydər Əliyev irsindən bəhrələnərək bir sıra yeni fikir və mülahizələrlə çıxış edir.

Kitabın böyük bir hissəsi Azərbaycan müxalifətinin mahiyyəti və sosial-siyasi kökləri məsələsinə həsr edilmişdir. Bu gün bu, siyasi həyatımızın çox vacib və hər bir vətəndaşımızı düşündürən ciddi bir məsələsidir. Hazırda radikal, barışmaz müxalifətlə iqtidar arasında qarşıdurmanın kəskinləşdiyi bir vaxtda, ölkə prezident seçkilərinə getdiyi, radikal müxalifətin qarşıdurmanı getdikcə kəskinləşdirməyə çalışdığı bir zamanda bu, son dərəcə mühüm bir məsələdir. Doğrudur, respublika mətbuatında bu məsələyə dair müntəzəm olaraq yazılar dərc edilmiş, bəzən iri həcmli məqalələr, maraqlı, məzmunlu yazılar da dərc olunmuşdur. Lakin ədalət naminə bir cəhəti xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik ki, bu vacib məsələ ilk dəfədir ki, məhz Ramiz Mehdiyevin kitabında elmi-nəzəri əsasda belə dərinəndən, geniş və hərtərəfli təhlil və izah edilir, ciddi ümumiləşmələr əsasında elmi nəticələr çıxarılır, perspektiv üçün qiymətli fikirlər söylənilir. Həm də konkret faktlara və misallara əsaslanan bu fikirlər birinci növbədə ifrat, radikal müxalifətin strategiya və taktikasının təhlilinə aiddir.

Müxalifətçiliyin yaranma səbəbləri və köklərinin onun təzahür formalarının yüksək elmi səviyyədə təhlil edildiyi kitabda müəllif bir filosof alim təfəkkürü ilə əsaslandırır ki, müxalifətin tərkibcə yekrəng olmamasına, müxtəlif olmasına baxmayaraq, pozucu, dağıdıcı müxalifət buna heç bir haqqı olmadan bütövlükdə müxalifət adından danışaraq, onun funksiyalarını mənimsəməyə çalışır və beləliklə də nəticə etibarilə ölkənin və cəmiyyətin demokratik inkişaf proseslərinə mənfi təsir göstərir.

Müxalifət partiyalarının mahiyyətini, onların daxilində gedən prosesləri açıb göstərən müəllif bu partiyaların özlərini demokratik partiyalar kimi qələmə verməyə çalışmalarını ifşa etməklə onların əslində qeyri-demokratik ideologiyalardan geniş bəhrələndiklərini inandırıcı tərzdə göstərir. Eyni zamanda Xalq Cəbhəsi Partiyasının adına aid olan anlaşılmaz məqama da diqqət yetirən müəllif belə bir adın indiki dövrə uyğun olmadığını, onun adı ilə bugünkü fəaliyyətinin ziddiyyət təşkil etdiyini, bu anlayışın köhnəliyini, dövrün, zamanın bugünkü ruhuna uyğun olmadığını sübut edir və düzgün nəticə çıxarır ki, belə bir vaxtı keçmiş

formanın dövrü, yeni şəraiti nəzərə almadan saxlanması onun rəhbərlərinin düşüncə tərzı haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Demokratiyadan danışarkən müəllif onun dəyişilməz bir kateqoriya olmadığı fikrini söyləməklə yanaşı, onun müxtəlif dövlətlərdə müxtəlif təzahür formaları və xüsusiyyətlərini də dünya təcrübəsindən alınmış bilməyərək dərin böhran keçirdiyini göstərir və çox düzgün olaraq belə bir nəticə çıxarır ki, müxalifətin "köhnə qvardiyası" siyasi səhnədən uzaqlaşmalı və Azərbaycanda konstruktiv müxalifət mühiti təşəkkül tapmalı, əsl demokratik müxalifət məkanı yaranmalı, Avropa, Qərb anlamında yeni gənc qüvvələrdən ibarət sivilizasiyalı müxalifət formalaşmalıdır. Bunu bugünkü günümüzün reallığı, Azərbaycanın ictimai-siyasi inkişafının müasir mərhələsi, eyni zamanda müxalifətin düşdüyü indiki vəziyyət tələb edir. Radikal müxalifətin bu gün ağır daxili böhran keçirməsi isə onun hakimiyyət uğrunda mübarizəyə həddindən artıq uyması, şəxsi ambisiyaları ilə əlaqədardır. Axı nə üçün müxalifət qüvvələri tarixin ibrət dərslərini belə tez unudurlar? Cəmiyyətimizin bu gün təkidlə irəli sürdüyü bu suallara yüksək elmi nəzəri səviyyədə cavab verən müəllif yazır: "Azərbaycanda dağıdıcı müxalifətin başçıları sivil, demokratik dünyada istifadə olunan mübarizə üsullarını qəbul etmək iqtidarında deyillər...

Dünya dəyişib, beynəlxalq siyasi səhnədə də ciddi dəyişikliklər baş verib. Ancaq Azərbaycanda destruktiv müxalifət başçılarının düşüncəsində və fəaliyyətində dəyişiklik baş vermir. Bu da ondan irəli gəlir ki, bu yönümlü müxalifətçiliyin əsası əvvəldən düzgün qoyulmayıb. Çünki ilk gündən xalq hərəkətinə rəhbərliyi ələ keçirənlərin əhval-ruhiyyəsi demokratik dəyərlərdən uzaq idi. Əlbəttə, bütövlükdə o dövrün mübarizə metod və formalarına kölgə salmaq düzgün olmazdı. Kəskin radikalıq yaranmış vəziyyətin tələbi idi. Ancaq hər dövrün özünəməxsus fəaliyyət proqramı və metodları olmalıdır. Bu aksiomadır. Miting, yürüş, daş-kəsək, yalan, böhtan, təhqirlər və s. bu tipli mübarizə metodları keçmişdən xəbər verir və indi qətiyyənlə cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmur".

Yeni fikirlər, elmi ümumiləşmələrlə zəngin olan və maraqla oxunan kitabda bu gün Azərbaycanın siyasi səhnəsində fəaliyyət göstərən müxalifət partiyalarına, onların cəmiyyətimizdəki rollarına, real qüvvələrinə, nüfuz və sosial bazalarına, perspektivlərinə dair də konkret faktlar və dəlillər əsasında obyektiv və əsaslı fikirlər söylənilir. Bu partiyaların sosial bazalarının təhlili müəllifə belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, bu partiyalar başlıca olaraq cəmiyyətdə dəqiq ideya mövqeyi olmayan bir qrup narazı adamlardan ibarətdir ki, buna görə də onları ciddi demokratik müxalifət partiyaları hesab etmək olmaz. Bu partiyaların nəinki aydın bir ideya mövqeyi, həmçinin onları irəli apara biləcək, bu ideyaları hazırlaya biləcək, sayılan, seçilən rəhbərləri də yoxdur. Doğrudur, partiyaların bir-birindən o qədər də fərqlənməyən formal liderləri olsa da onlar tərkibi və sosial bazası baxımından həqiqi partiya yarada bilməyiblər. Çünki partiya qurmaq üçün yeni fikirlər, yeni ideyalarla çıxış etmək, insanları bu ideyaların, yeni mübarizə üsulları və metodlarının doğruluğuna inandırmaq lazımdır. Köhnəmiş, aktuallığını itirmiş, bugünkü dünyanın inkişaf dinamikası, xüsusiyyətləri ilə uzlaşmayan fikirlər və düşüncə tərzı, köhnə mübarizə üsulları və metodları, artıq xalqın qəbul etmədiyi və hətta tənqəd gələrək maraq göstərmədiyi üsullarla mübarizə aparmaqla bu dəyişilmiş yeni şəraitdə partiya qurmaq mümkün deyildir. Bunun üçün heç olmasa, adamları bir yerə toplamağı, birləşdirməyi bacarmaq, xalqın etimad və inamını qazanmaq lazımdır. Xalq isə adamlara gəlişigözlə sözlərinə görə yox, işlərinə görə qiymət verir. İtirilmiş etimad isə sınımış güzgü kimidir, onu yenidən bərpa etmək mümkün deyildir. Vaxtilə hakimiyyətdə olmuş və bu etimadı itirmiş qüvvələr bu gün, köhnə siyasi şüur və siyasi mübarizə üsulları ilə yenidən hakimiyyətə qayıtmağa çalışarkən bu obyektiv həqiqəti nəzərə almalı və bütün bu illər ərzində öz sıralarında yeni tərzdə düşünən yeni liderlər yetişdirməli idilər. Odur ki, müəllif bütün bu məsələləri fəlsəfi təfəkkür süzgecindən keçirərək çox real görünən belə bir fikir söyləyir ki, "2003-cü il prezident seçkilərindən sonra bir çox partiyalar əslində mövcudluq uğrunda mübarizə aparacaq. Müxalifət başçıları siyasətlə vidalaşmağa məcbur olacaqlar. Elə ona görə də indidən Prezident seçkilərinin nəticəsini pozmaq haqqında düşünlər". Qarşıdakı seçkilərdə isə müxalifətin məğlubiyyəti labüddür. Çünki Azərbaycan xalqı öz seçimini çoxdan, hələ 1993-cü ildə etmiş və cənab Prezident Heydər Əliyevi hakimiyyətə dəvət etmiş, bütün ümid və arzularını ona bağlamışdır.

Azərbaycan xalqı yaxşı başa düşür ki, Heydər Əliyev ona bu gün həmişə olduğundan daha çox lazımdır. Müxalifətin heç vaxt həll edə bilməyəcəyi vahid namizəd cəhdləri də məhz Heydər Əliyev şəxsiyyətinin əzəməti qarşısında zəiflik və acizlikdir.

Vahid namizəd məsələsi ilə əlaqədar müxalifət partiyaları daxilində gedən prosesləri, ixtilaf və mübahisələri dərinlən təhlil edən müəllif çox təcrübəli filosof-alim, professional politoloq kimi həmin partiyaların rəhbər dairələrindəki şəxslərin, bu prosesin iştirakçılarının öz fikir və mülahizələrinə istinad edərək konkret faktlar, misallar gətirərək belə bir nəticəyə gəlir: "Müşahidələr maraqlı bir məsələni də ortaya çıxarır: müxalifətin öz içində "vahid namizəd" bilməyərək dərin böhran keçirdiyini göstərir və çox düzgün olaraq belə bir nəticə çıxarır ki, müxalifətin "köhnə qvardiyası" siyasi səhnədən uzaqlaşmalı və Azərbaycanda konstruktiv müxalifət mühiti təşəkkül tapmalı, əsl demokratik müxalifət məkanı yaranmalı, Avropa, Qərb anlamında yeni gənc qüvvələrdən ibarət sivilizasiyalı müxalifət formalaşmalıdır. Bunu bugünkü günümüzün reallığı, Azərbaycanın ictimai-siyasi inkişafının müasir mərhələsi, eyni zamanda müxalifətin düşdüyü indiki vəziyyət

tələb edir. Radikal müxalifətin bu gün ağır daxili böhran keçirməsi isə onun hakimiyyət uğrunda mübarizəyə həddindən artıq uyması, şəxsi ambisiyaları ilə əlaqədardır. Axı nə üçün müxalifət qüvvələri tarixin ibrət dərslərini belə tez unudurlar? Cəmiyyətimizin bu gün təkidlə irəli sürdüyü bu suallara yüksək elmi nəzəri səviyyədə cavab verən müəllif yazır: "Azərbaycanda dağıdıcı müxalifətin başçıları sivil, demokratik dünyada istifadə olunan mübarizə üsullarını qəbul etmək iqtidarında deyillər...

Dünya dəyişib, beynəlxalq siyasi səhnədə də ciddi dəyişikliklər baş verib. Ancaq Azərbaycanda destruktiv müxalifət başçılarının düşüncəsində və fəaliyyətində dəyişiklik baş vermir. Bu da ondan irəli gəlir ki, bu yönümlü müxalifətçiliyin əsası əvvəldən düzgün qoyulmayıb. Çünki ilk gündən xalq hərəkətinə rəhbərliyi ələ keçirənlərin əhval-ruhiyyəsi demokratik dəyərlərdən uzaq idi. Əlbəttə, bütövlükdə o dövrün mübarizə metod və formalarına kölgə salmaq düzgün olmazdı. Kəskin radikalıq yaranmış vəziyyətin tələbi idi. Ancaq hər dövrün özünəməxsus fəaliyyət proqramı və metodları olmalıdır. Bu aksiomadır. Miting, yürüş, daş-kəsək, yalan, böhtan, təhqirlər və s. bu tipli mübarizə metodları keçmişdən xəbər verir və indi qətiyyənlə cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmur".

Yeni fikirlər, elmi ümumiləşmələrlə zəngin olan və maraqla oxunan kitabda bu gün Azərbaycanın siyasi səhnəsində fəaliyyət göstərən müxalifət partiyalarına, onların cəmiyyətimizdəki rollarına, real qüvvələrinə, nüfuz və sosial bazalarına, perspektivlərinə dair də konkret faktlar və dəlillər əsasında obyektiv və əsaslı fikirlər söylənilir. Bu partiyaların sosial bazalarının təhlili müəllifə belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, bu partiyalar başlıca olaraq cəmiyyətdə dəqiq ideya mövqeyi olmayan bir qrup narazı adamlardan ibarətdir ki, buna görə də onları ciddi demokratik müxalifət partiyaları hesab etmək olmaz. Bu partiyaların nəinki aydın bir ideya mövqeyi, həmçinin onları irəli apara biləcək, bu ideyaları hazırlaya biləcək, sayılan, seçilən rəhbərləri də yoxdur. Doğrudur, partiyaların bir-birindən o qədər də fərqlənməyən formal liderləri olsa da onlar tərkibi və sosial bazası baxımından həqiqi partiya yarada bilməyiblər. Çünki partiya qurmaq üçün yeni fikirlər, yeni ideyalarla çıxış etmək, insanları bu ideyaların, yeni mübarizə üsulları və metodlarının doğruluğuna inandırmaq lazımdır. Köhnəmiş, aktuallığını itirmiş, bugünkü dünyanın inkişaf dinamikası, xüsusiyyətləri ilə uzlaşmayan fikirlər və düşüncə tərz, köhnə mübarizə üsulları və metodları, artıq xalqın qəbul etmədiyi və hətta tənqidlə qarşılaşaraq göstərmədiyi üsullarla mübarizə aparmaqla bu dəyişilmiş yeni şəraitdə partiya qurmaq mümkün deyildir. Bunun üçün heç olmasa, adamları bir yerə toplamağı, birləşdirməyi bacarmaq, xalqın etimad və inamını qazanmaq lazımdır. Xalq isə adamlara gəlişigözlə sözlərinə görə yox, işlərinə görə qiymət verir. İtirilmiş etimad isə sınımış güzgü kimidir, onu yenidən bərpa etmək mümkün deyildir. Vaxtilə hakimiyyətdə olmuş və bu etimadı itirmiş qüvvələr bu gün, köhnə siyasi şüur və siyasi mübarizə üsulları ilə yenidən hakimiyyətə qayıtmağa çalışarkən bu obyektiv həqiqəti nəzərə almalı və bütün bu illər ərzində öz sıralarında yeni tərzdə düşünən yeni liderlər yetişdirməli idilər. Odur ki, müəllif bütün bu məsələləri fəlsəfi təfəkkür süzgecindən keçirərək çox real görünən belə bir fikir söyləyir ki, "2003-cü il prezident seçkilərindən sonra bir çox partiyalar əslində mövcudluq uğrunda mübarizə aparacaq. Müxalifət başçıları siyasətlə vidalaşmağa məcbur olacaqlar. Elə ona görə də indidən Prezident seçkilərinin nəticəsini pozmaq haqqında düşünlər". Qarşıdakı seçkilərdə isə müxalifətin məğlubiyyəti labüddür. Çünki Azərbaycan xalqı öz seçimini çoxdan, hələ 1993-cü ildə etmiş və cənab Prezident Heydər Əliyevi hakimiyyətə dəvət etmiş, bütün ümid və arzularını ona bağlamışdır.

Azərbaycan xalqı yaxşı başa düşür ki, Heydər Əliyev ona bu gün həmişə olduğundan daha çox lazımdır. Müxalifətin heç vaxt həll edə bilməyəcəyi vahid namizəd cəhdləri də məhz Heydər Əliyev şəxsiyyətinin əzəməti qarşısında zəiflik və acizlikdir.

Vahid namizəd məsələsi ilə əlaqədar müxalifət partiyaları daxilində gedən prosesləri, ixtilaf və mübahisələri dərinlən təhlil edən müəllif çox təcrübəli filosof-alim, professional politoloq kimi həmin partiyaların rəhbər dairələrindəki şəxslərin, bu prosesin iştirakçılarının öz fikir və mülahizələrinə istinad edərək konkret faktlar, misallar gətirərək belə bir nəticəyə gəlir: "Müşahidələr maraqlı bir məsələni də ortaya çıxarır: müxalifətin öz içində "vahid namizəd" ideyasının reallaşmasını və ümumiyyətlə, "onluq"un fəaliyyətinin hər hansı nəticə verəcəyini güman edənlər çox azdır".

Elmi təhlilə və konkret faktlara istinad edən bu son dərəcə maraqlı və eyni zamanda dərin müşahidələrə əsaslanan kitabda nəinki müxalifətin vahid namizəd cəhdlərinin, eləcə də hakimiyyətə gəlmək və onlardan hər hansı birinin ölkə başçısı olmaq cəhdlərinin də əbəs olduğu əsaslandırılır. Çünki bu gün müxalifət liderləri arasında nəzəri biliyi, praktiki təcrübəsi, dövlətçilik səriştəsi, idarəçilik qabiliyyəti imkan verən elə bir şəxsiyyət yoxdur ki, o, dünyanın belə bir qarışıq və dolaşlıq vaxtında, Azərbaycanın qarşısında çox böyük problemlər durduğu və onun dünya ilə belə geniş təmasda olduğu bir zamanda ölkəyə rəhbərlik edə biləcək səviyyədə olsun. Müstəqilliyin ilk illərində, dövlət idarəçiliyinin ilkin mərhələsində bu işi bacarmayan, onun öhdəsindən gələ bilməyib, işləri yarımçıq qoyub uzaqlaşan adamların hazırda idarəçiliklə əlaqədar məsələlərin yüz dəfə, min dəfə artdığı və son dərəcə mürəkkəbləşdiyi bir zamanda bu işin öhdəsindən gələcəklərini güman etməyə heç bir əsas yoxdur. Müxalifət başçılarının müxtəlif vaxtlarda bir-biri haqqında dediklərinə dair kitabda gətirilən faktlar, misallar da belə qənaətə gəlməyə əsas verir.

Uzun müddətdən bəri öz partiyaları daxilində qayda-qanun, səliqə sahman yaratmağa, birlik, həmrəylik yaratmağa qadir olmayan adamların ölkəyə necə "müvəffəqiyyətlə" rəhbərlik edə biləcəkləri aydındır. Çox güman ki, bunu həmin partiyaların daxilində də, kənarda da bilməmiş deyillər. Görünür, bu səbəbdəndir ki, həmin partiyaların sıralarına yeni, gənc, sağlam qüvvələr gəlmir, partiyaların rəhbərliyində isə uzun illərdən bəri elə eyni adamlar, on il bundan əvvəlki eyni metodlar və iş üslubu ilə fəaliyyət göstərir, on il bundan əvvəlki üsullarla mübarizə aparırlar. Bu isə həmin partiyaların gələcəyinə ümidi azaldır, onların aradan çıxmaq ehtimalını artırır. Təbiidir ki, bu, obyektiv bir prosesdir, dövrün, zamanın tələbidir, köhnəlik öz yerini yeniliyə verməlidir. Həyat, cəmiyyət dəyişib yeniləşdiyi kimi siyasət meydanı da dəyişib yeniləşməli, dövrün tələbləri ilə ayaqlaşmayan köhnə müxalifətin əvəzinə yeni, sivil mübarizə üsulları və formaları ilə fəaliyyət göstərən yeni bir müxalifət olmalıdır, yeni tərzdə düşünən, milli maraqları şəxsi ambisiyalarından üstün tutan, vətən təəssübü çəkən, əsl vətənpərvər, demokratik bir müxalifət olmalıdır.

Azərbaycanın bugünkü siyasi həyatında fəaliyyət göstərən müxalifət partiyalarının fəaliyyətini elmi cəhətdən araşdırıb təhlil edən, diqqətlə müşahidə edən müəllif sonda çox düzgün olaraq belə bir nəticəyə gəlir ki, "siyasi meydana yeni, demokratik müxalifət qüvvələri gəlməlidir". Bu çox düzgün nəticədir. Bunu milli dövlətçiliyimizin mənafeyi, Azərbaycanın gələcəyi tələb edir.

Görkəmli filosof Ramiz Mehdiyevin çox yüksək elmi-nəzəri səviyyədə yazılmış bu maraqlı və dəyərli kitabında bütün bu məsələlərlə yanaşı, eyni zamanda son on il ərzində müstəqil Azərbaycanın cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında keçdiyi yol, əldə etdiyi nailiyyətlər də ümumiləşdirilir, bütün bu nailiyyətlərimizdə milli bir lider kimi Heydər Əliyevin rolu əsaslandırılır.

Bugünkü qloballaşma şəraitində, dünyanın və yaşadığımız regionun işlərinin çox-çox mürəkkəbləşdiyi bir zamanda, Azərbaycanın taleyüklü problemlərinin həlli bütün kəskinliyi ilə qarşımızda dayandığı bir vaxtda Heydər Əliyev kimi bir rəhbərə ehtiyacın daha çox olduğu haqqında kitabı oxuyarkən oxucuda inam və yəqinlik daha da artır.

Kitabda həmçinin belə bir fikir də inamla əsaslandırılır və çox düzgün olaraq göstərilir ki, Heydər Əliyev məktəbinin layiqli davamçısı olan İlham Əliyevin simasında bu gün Azərbaycan siyasətçilərinin gənc nəslə formalaşmışdır. Bu gün biz məhz İlham Əliyevin şəxsində xalqa xidmətdən güc alan, milli mənafehləri üstün tutan, bacarıqlı, istedadlı, səriştəli, idarəetmə işində artıq kifayət qədər təcrübəsi olan kamil bir şəxsiyyətin, bir siyasət adamının yetişdiyini aydın görürük.

İlham Əliyevin yeni dövrün siyasətçisi kimi yetişməsi və çalışdığı sahələrdəki uğurları onun çox böyük siyasi gələcəyindən xəbər verir. Bu gələcək isə Azərbaycanın siyasi gələcəyi ilə bilavasitə uzlaşır. Oudur ki, bu baxımdan diqqətinizə təqdim olunan kitabda hakimiyyətin və dövlət idarəçiliyinin varisliyi haqqında irəli sürülən fikir çox təbii və qanunauyğun, obyektiv görünür. Dərin elmi təhlilə əsaslanan bu fikri müəllif çox düzgün və əsaslı şəkildə ümumiləşdirir: "Qərb demokratiyası ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, dövlətçiliyin yeni demokratiya dövlətləri üçün ən məqbul və səmərəli forması hakimiyyətin və dövlət idarəçiliyinin varisliyindədir. Azərbaycanın tərəqqisini və inkişafını yalnız səmərəli dövlətçilik quruluşunun müasir xəttinə varislik təmin edə bilər".

Əminəm ki, çox dərin elmi-nəzəri təhlilə və əhəmiyyətli elmi ümumiləşdirmələrə əsaslanan müəllifin bu yeni kitabında irəli sürülən yeni fikirlər, milli dövlət quruculuğumuzun çox vacib sahələrini əhatə edən və bu gün respublikamızda gedən ən mühüm ictimai-siyasi proseslər barədə çıxarılan qiymətli nəticələr ictimai-siyasi fikrimizin inkişafı və eləcə də ölkəmizin bundan sonrakı tərəqqisinin düzgün xətlə - həyatda, təcrübədə sınaqdan çıxmış Heydər Əliyev xətti ilə getməsi üçün faydalı olacaqdır.

Seyfəddin Qəndilov,
tarix elmləri doktoru, professor

I FƏSİL

XX ƏSRİN SONU - XXI ƏSRİN ƏVVƏLİNDƏ YENİ DÜNYA NİZAMI VƏ MİLLİ İDEYA

Tarixdən və ictimai-tarixi prosesdən yalnız o zaman danışmaq mümkündür ki, iki başlanğıc - bir tərəfdən inkişaf və yeninin yaradılması, digər tərəfdən isə keçmişlə varisliyin qorunub saxlanması qarşılıqlı əlaqəsi və çulğışması olsun.

Hər bir konkret tarixi dövrdə ictimai və siyasi proseslər onlara ayrıca istiqamət və siqlət verən xüsusi dünyagörüşü nümunələri çərçivəsində cərəyan edir və reallaşır. Keçmişin dəf edildiyi və ömrünü başa vurduğu təbii prosesdən fərqli olaraq, tarixi prosesdə keçmişin bu və ya digər cəhətləri hazırkı dövrdə yaşamaqda davam edir. İkili təbiətə malik olan ictimai-tarixi proses bir tərəfdən təkamül, inkişaf və köhnənin inkarı, keçmişlə əlaqənin qırılmasına və yeninin yaranmasına cəhddirsə, digər tərəfdən varislik prinsipinə əsaslanaraq, hələ də yaşamaq iqtidarında olan cəhətlərin qorunub saxlanması və gələcəyə ötürülməsidir.

Cəmiyyətin və dövlətin həyatının bütün fəlsəfəsi də məhz bundan ibarətdir. İdeal ictimai-tarixi sistem mövcud deyildir. Onların hər biri digər, bəzən bir-birinə zidd sistemlərin sosial-siyasi, iqtisadi, mədəni-əxlaqi, ideoloji cərəyan və istiqamətlərini özündə əks etdirir. Eyni zamanda, bir etnik-siyasi qurumu, onun həyat tərzini başqalarından fərqləndirən və nəsildən nəsle ötürülən cəhətlərdə varisliyi qoruyub saxlayır.

Bu mənada mövcud ictimai-siyasi reallıqları obyektiv şəkildə əks etdirmək iddiasında olan hər hansı sosial-fəlsəfi, ideya-siyasi konstruksiya və ya dövlət qurumu hər iki başlanğıcı nəzərə almalıdır. Əks halda, o, ya yaşarı deyil, yaxud da onun reallaşdırılması cəhdləri əsas mədəni, etik, normativ və digər prinsip və dəyərlərin mahiyyətinə təhlükə törədən gözlənilməz nəticələrə səbəb ola bilər. Başqa sözlə desək, cəmiyyətin transformasiyası, siyasi idarəçiliyin üstün cəhətlərinin dəyişməsi Nitsşenin "bütün dəyərlərin yenidən dəyərləndirilməsi"formulu ilə bağlıdır. Həmin ideyanın gerçəkləşdirilməsi nəticəsində bəşəriyyətin bütün tarixi boyu formasiyaların dəyişməsi - antik dövrdən orta əsrlərə, orta əsrlərdən rəssionalist sivilizasiyaya, yaxud kapitalizm cəmiyyətinə keçid prosesi baş vermişdir. Hər bir transformasiya yeni ideya və yeni keçidin mahiyyətinə çevrilən yeni ideologiya ilə şərtlənir.

Yeni keçid prosesində Azərbaycan öz qüvvələrini xalqımızın daxili potensialının inkişafı üçün cəmləşdirmək kimi misilsiz imkan qazanmışdır. Keçmişin buxovlarından xilas olmağa çalışaraq, başqa bir gələcək qurmağa başlamışdır. Təəssüflər olsun ki, heç də bütün siyasi liderlər və qruplar yaxın keçmişimizin və bu günümüzün mahiyyətini aydın dərk etməmiş və başa düşməmişlər. Məsələn heç də milli siyasətçilərin fərdi keyfiyyətlərində deyil, onların formalaşdıqları şəraitdədir. Azərbaycanın düşdüyü vəziyyət bir çox Qərbi ölkələrinin XIX əsrin ikinci yarısında məruz qaldıqları və islahatdan sonrakı Rusiyanın qarşılaşdığı vəziyyətə çox oxşardır. Fransız sosioloqu Emil Dürkheim bunu "segment tipli" cəmiyyətləri səciyyələndirən mexaniki həmrəylik sxemi kimi təsvir etmişdir. Bu sxemə görə "fərd qrupun daxilində, hissə-tamam tərkibində, əmək bölgüsünə əsaslanan və fərdlərin müstəqil olduğu və öz fəaliyyətinin xüsusiyyətinə müvafiq surətdə qruplaşdığı cəmiyyətlərin üzvi həmrəyliyi içərisində əriyir"

Müasir Azərbaycanda ictimai çevriliş çox tez bir zamanda baş vermişdir. Onun gedişində vətəndaşın, yəni siyasi proses subyektinin dövlətə və başqa təsisatlara münasibətdə yeni vəziyyəti bərqərar olmuşdur. Ona görə də bu çevriliş nəticəsində dövlətin və cəmiyyətin bir-birindən ayrılmış müxtəlif funksiyalarının yeni vəziyyətə və reallıqlara uyğunlaşmağa kifayət qədər vaxtı olmamışdır.

SSRİ-nin DAĞILMASI: YENİ İMKANLAR

Biz müəyyən ideoloji struktura malik müstəqil Azərbaycanın siyasi spektrinin müasir vəziyyətini araşdırarkən 1980-ci illərin ikinci yarısının - 1990-cı illərin hadisələrinə müraciət edirik. İqtisadiyyatın, ictimai quruluşun və dövlət quruluşunun, ictimai-siyasi və milli münasibətlərin böhranının kəskinləşməsi, SSRİ-də milli hərəkətləri zorakılıqla yatırtmaq cəhdləri, Sovet İttifaqının dağılması, yeni global dünya nizamının bərqərar olması, dünya siyasətinin nüfuz sahələrinin növbəti dəfə bölüşdürülməsi, ikiqütblü dünyanın bir

fövqəldövlətin siyasətinin üstünlük təşkil etdiyi bircütüblü vektora çevrilməsi və panavropa siyasi məkanında sol mərkəzçi qüvvələrin güclənməsi və bir çox digər hallar Azərbaycanın müasir siyasi məkanının real vəziyyətini müəyyənləşdirən amillərə çevrilmişdir.

1990-cı illərin əvvəllərində baş vermiş və Azərbaycan cəmiyyətinin həyatına sürətlə daxil olmuş siyasi prosesləri və hadisələri xatırlayanda, aydın olur ki, onlar situativ, daha çox qeyri-müəyyən xarakter daşıyırdı. Onların əsas məzmunu "real sosializmin tarixi legitimliyi"nin inkar edilməsindən, bu ictimai-siyasi və iqtisadi sistemin insanlığa zidd mahiyyət daşıdığına sübuta yetirilməsindən, sovet hakimiyyətinin 70 illik tarixinin iflas dövrü, bir necə nəslin qurban getdiyi baş tutmamış sosial eksperiment dövrü kimi dəyərləndirilməsindən ibarətdir. 1990-cı illərin əvvəllərindəki ictimai etirazların əsasını hansısa konkret baxışlar təşkil edirdisə, bunlar ilk növbədə antikommunizm baxışları idi. O dövrdə çoxları həm Sov.İKP-nin rəsmi ideologiyasını və nəzəri qaynaqlarını, həm də, ümumiyyətlə solçu, antikapitalist ideyaları vaxtilə sovet təbliğatının ifşa etdiyi "kapitalizmin mürəbbə ideologiyası" kimi yozurdular.

Ə. Vəzirov rejimi və ondan sonra baş vermiş hakimiyyət dəyişikliyi köhnə sosial nizamın və bu nizamı "legitimləşdirmiş" təsəvvürlərin iflası uğramasına gətirib çıxardı. Ona görə də cəmiyyət gələcək inkişaf yolunu dərk etməyə, Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və ictimai həyatının yeni istiqamətlərini və qaydalarını işləyib hazırlamağa imkan verən alternativ bilik sisteminə getdikcə daha kəskin ehtiyac duyurdu. Sov.İKP MK rəhbərliyinin öz təcəssümünü 1990-cı ilin yanvarında Bakıda törədilmiş qanlı hadisələrdə tapan ədalətsiz antiazərbaycan siyasəti nəticəsində əhalidə formalaşmış antikommunist əhval-ruhiyyə xalqı seçkilərdə kommunist nomenklaturasının hakimiyyəti əleyhinə çıxanlara səs verməyə sövq edirdi. Lakin bu antikommunizm gündəlik siyasi, iqtisadi və sosial həyatın təşkili üçün yararlı olan rəşional-funksional şüur və davranış modellərini özündə əks etdirmirdi.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Dağlıq Qarabağ probleminin doğurduğu, Bakıda 1990-cı il yanvar hadisələrindən sonra isə milli-demokratik ideologiya və praktikadan qidalanan antikommunist çıxışlara çevrilmiş ümumxalq etirazı, sovet rejimi ilə ideoloji əlaqənin kəsilməsi kütləvi psixologiyaya və insanların sosial ovqatına konstruktiv təsir göstərmədi. Əksinə, bu təsir yeni ictimai-siyasi və iqtisadi sistem, yeni şəraitdə optimal davranış üsulları barədə praktik biliklərdən daha çox, emosionallıqla qavranılan dəyərlər sahəsini əhatə edirdi. Başlıca psixoloji dəyişiklik cəmiyyətdə möhkəmlənmiş azadlıq hissi, milli müstəqilliyə və dövlət müstəqilliyinə tələbat hissi idi. Totalitar keçmişin əksinə olaraq, bu dəyişiklik insanlar üçün tez bir zamanda əsas istiqamətə çevrildi.

Belə ki, 1990-cı illərin əvvəllərinin siyasi şüurunda bazar və demokratiya daha çox dəyər, ideologiya mücərrədlikləri kimi qalırdı. Ölkəyə hansı inkişaf yolları və perspektivlərini seçmək təklif edilirdi və onu hansı problemlər gözləyirdi - bu mühüm məsələləri iqtidar və onu dəstəkləyən "demokratik elita" dərk etmirdi və ölkədə yeni ictimai-siyasi sistemin formalaşdırılması problemləri, əslində, müxtəlif hakimiyyətdaxili qrupların siyasi iddiaları əsasında həll edilirdi. İslahatlar "ümumi rifah"ı və sosial ahəngdarlığı cəmiyyətə "birnəfəsə" gətirməyə imkan verən hansısa bir əfsanəvi vasitə kimi təqdim olunurdu və təəssüf ki, bu gün də müxalif siyasi qüvvələr onları bu cür qələmə verirlər.

Deməyə hər cür əsas var ki, 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan suverenlik qazanaraq, ondan öz xalqının xeyrinə istifadə edə bilməyən, dünya birliyində özünə dəstək və müttəfiqlər tapa bilməyən dövlətlər sırasına aid edilirdi. Tarixi təcrübə sübut edir ki, belə dövlətlər böyük coğrafi-siyasi oyunun obyektinə çevrilirlər. Azərbaycanın da aqibəti belə olmuşdu.

Beləliklə, 1988-ci ildən başlayaraq 1993-cü ilin ortalarınaq iqtidarın siyasətindəki qarmaqarışıqlıq, ölçülüb-biçilmiş siyasi xətt yeridilməsi əvəzinə, ötəri vəzifələrin həllinə aludəlik ölkəni ağır sosial-siyasi sarsıntılara gətirib çıxardı. Azərbaycan cəmiyyətinin həyatının bütün əsas sahələrini böhran bürüdü:

- siyasi sahədə dövlətin fəaliyyətinin bütün səviyyələrində və bütün vəsilələrində idarəçilik itirildi. Korporativ maraqlara əsaslanan kəskin siyasi münaqişələr və silahlı toqquşmalar cəmiyyətin həyatında adi hala çevrildi;

- iqtisadi sahədə gərginliyin mahiyyəti kompleks maliyyə və struktur böhranından, ənənəvi kooperasiya əlaqələrinin qırılmasından, kütləvi işsizlikdən və bütün bunların nəticəsi olaraq, əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin sürətdə aşağı düşməsindən ibarət idi;

- sosial sahədə böhran nəticəsində sosial qrup və təsisatlar sürətlə dezintegrasiyaya uğradı, şəxsiyyətin əvvəlki strukturlarla və həyat normaları ilə identifikasiyası itirildi, mənəvi və ideoloji boşluq yarandı, şəxsiyyətin dəyər meyarlarından uzaqlaşması baş verdi.

Nəticədə bir cəmiyyətdə iki böhran - sosial-iqtisadi və mənəvi-əxlaqi, mədəni böhranlar üst-üstə düşdü və spesifik qarşılıqlı əlaqədə olub vəziyyəti mürəkkəbləşdirir, ona dönməz xarakter verirdi. Total böhran isə, öz növbəsində, real milli siyasətin formalaşmasına, cəmiyyətin və dövlətin modernləşdirilməsinə əngəl törədirdi.

Dərk etmək lazım idi ki, köhnə təsəvvürlərin yeniləri ilə əvəzlənməsi həm yeni biliklərin dəyişmiş gerçəkliyə müvafiqliyindən, həm də köhnə təsəvvürlərin xüsusiyyətlərindən onların bütövlüyündən, dəyişkənliyindən, modifikasiyaya nə dərəcədə uyğunlaşa bilməsindən asılıdır. Bu, milli mentalitetin mədəni və sosial arxetiplərində posttotalitar cəmiyyətdəki sosial idrak proseslərinin ən mühüm amillərindən birini

görməyə bir növ sövq edirdi. Bütövlükdə, bu arxetiplər Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir sıra tranzitar, keçid dövrünü yaşayan cəmiyyətləri ilə müqayisədə posttotalitar cəmiyyət liberal ideyaların qavranılması üçün daha az əlverişli idi ki, bunun da öz obyektiv tarixi və sosial-siyasi zəmini vardı.

Ona görə də Azərbaycanın demokratik transformasiya yolunda qarşılaşdığı ən mürəkkəb problemlərdən biri Ə. Vəzirov və A. Mütəllibov rejimlərinin siyasətinin ölkədəki vəziyyətin tələblərinə müvafiq olmaması və cəmiyyətin baş verən dəyişikliklərə ziddiyyətli reaksiyası idi. Zənnimizcə, milli mentalitetin məhz bu cür reaksiyası demokratik dəyişikliklərin ardıcıl surətdə həyata keçirilməsini bir çox cəhətdən çətinləşdirən ümdə amil olmuşdur. Nəticədə, cəmiyyətin XX əsrin 70-ci illərindən həyata keçirilən modernləşdirilməsinin qarşısı 80-ci illərin axırlarında və 90-cı illərin əvvəllərində nəinki kobudcasına alınmış, həm də yeni davranış modelinə keçidin, fərdi seçimə və fərdi məsuliyyətə, şəxsiyyət dəyərlərinə və üstünlüklərinə əsaslanan sosial tənzimləmə mexanizmlərinin işlədiyi modernləşdirilmiş cəmiyyətə keçidin yeni dövrəsinin mümkünlüyünün özü sual altına alınmışdı.

AZƏRBAYCANIN MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ: YENİ İNKİŞAF İDEOLOGİYASI

XX əsrin son 30 ilində Azərbaycanda ənənəvi cəmiyyətdə gedən modernləşdirməni səciyyələndirərkən dörd cəhəti fərqləndirmək olar. Birincisi, ənənəvi cəmiyyətin əsas ideologemləri və ənənəvi normalarının tənqidi təhlilinin baş verməsi və mərhələ-mərhələ latent (gizli) surətdə dağılması; ikincisi, ənənəvi kommunist ideologiyası dayaqlarının dağılması və prinsipcə başqa ictimai normalara uyğun gələn davranış modelinin formalaşması; üçüncüsü, əvvəlki fəaliyyət modellərinin böhranı; və nəhayət, dördüncüsü, yeni ictimai fəaliyyət modellərinin təşəkkül prosesi, əhalinin getdikcə daha geniş təbəqələrinin bu prosesə tədricən cəlb edilməsi və cəmiyyətin yeni sosial strukturunun formalaşması idi.

Bu baxımdan liberalizmin və neokonservatizmin sintezi real sosialist və demokratik elementlərlə tamamlanan qüvvələndirici ideologiyalar kimi, Azərbaycan üçün uğurlu ideoloji konstruksiya oldu.

Azərbaycanda mühafizəkar-liberal sistem tamamilə tarazlaşdırılmışdır, o, bir tərəfdən, güclü dövlət hakimiyyətini və hüquq qaydasını, digər tərəfdən isə iqtisadi fəaliyyət sərbəstliyini dəstəkləyir. Bu sistemdə dövlətpərəst meyllərin və dövlət təməllərinin, milli və universal elementlərin müştərək mövcudluğuna nail olunmuşdur.

Liberalizm müəyyən dinamik ruh gətirmiş, mühafizəkarlıq bu ruhu radikal səpmələrdən qorumuşdur. Sosial-demokratizm isə çalışmışdır ki, əqalitar prinsiplər, yəni hüquq bərabərliyi prinsipləri unudulmasın. Heydər Əliyevin nadir dövlət idarəçiliyi qabiliyyəti ondadır ki, o, həmin ideoloji müştərəklikdən (uyğunlaşmadan və qismən də qarşılıqlı əvəzetmədən) müstəqil, demokratik Azərbaycan quruculuğunda məharətlə istifadə etmişdir.

Səciyyəvi haldır ki, müasir mühafizəkar və liberal ideologiyalar bir çox baxımdan, sadəcə olaraq, bir-birilə qovuşmuş, bununla da təriflərdə, adlarda əməlli-başlı dolaşılıq əmələ gətirmişlər. Təsədüfi deyil ki, bir sıra Qərb ölkələrində, eləcə də Azərbaycanda mühafizəkarlar liberal, liberallar isə mühafizəkar adlandırılır və kimin kim olduğunu anlamaqda çətinlik yaranır.

Liberalizmin neokonservatizmlə oxşarlığı bir çox Avropa ölkələrində əvvəlki "sol mərkəzçi struktur"un əvəzinə "koalisiyalı struktur"un bərqərar olmasına gətirib çıxarmışdır. Neokonservativ iqtisadi modelin əsas ideyası dövlət tənzimləməsinin sosialist və keynsiançı metodlarının səmərəsizliyindən ibarətdir. Həmin modelə görə, milli gəlirin bölüşdürülməsinin ümumi həcmində dövlət xərclərinin payının 5 faiz artırılması ümumi daxili məhsulun artım sürətini 1 faiz azaldır və müvafiq olaraq, ictimai rifahın ümumi səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

Məhz neokonservativ iqtisadi model sayəsində Qərb dünyası elmi-texniki inqilabın ən yeni nailiyyətlərinə uyğun olaraq struktur yenidən qurmasına istiqamət götürmüş və bu zaman solların proqram müddəalarından kəskin şəkildə fərqlənən vasitə və üsullardan istifadə etmişdir.

"Mühafizəkarlıq" məfhumu çoxlarında qorxu və vahimə hissi doğurur, çünki bu anlayış keçmiş kimi qavranılır. Halbuki, məlum olduğu kimi, mühafizəkarlıq mövcud münasibətlərin kökündən dağılmasına deyil, məhz ənənələrin qorunub saxlanmasına və dirçəldilməsinə yönəldilmişdir. Bu, ola bilsin, onunla bağlıdır ki, inkişaf ideologiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan "ənənələr" anlayışının mahiyyətini heç də hamı aydın təsəvvür etmir. Azərbaycan prezidenti, Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri Heydər Əliyev partiyanın 2001-ci il noyabrın 21-də keçirilmiş II qurultayında ölkənin XXI əsrdə inkişaf ideologiyasının forma və məzmununu dəqiq səciyyələndirmişdir: "... biz elə nəsil yetişdirməliyik ki, təkcə bizim vaxtımızda yox, bizdən sonra da onlar Azərbaycanın xətərlərə düşməsinə imkan verməsinlər. Onlar düz yolla, doğru yolla, "milli hissiyyatlar yolu ilə getməlidirlər".

Məhz milli hisslər, milli ənənələrə dərin sədaqət - milli eyniyyəti, özgünlüyü bərqərar etmək və qoruyub saxlamaq niyyəti, Qərb və Şərqi tarixi nailiyyətləri ilə zənginləşmə əsasında cəmiyyətin modernləşdirilməsi, güclü və müstəqil Azərbaycan qurmağa qadir milli çoxluğun formalaşdırılması son səkkiz

il ərzində həyata keçirilən möhkəm və uğurlu dövlət quruculuğunun rəhnidir. Bütün bunlar isə neokonservatizm deməkdir.

Bizim etiraf edib-etməməyimizdən asılı olmayaraq, Azərbaycanda istər siyasətə, istərsə də iqtisadiyyata nüfuz etmiş neokonservatizm ideyası elə bir quruluşun sisteminə çevrilmişdir ki, bu quruluşda vətəndaşın və ya bir qrup şəxsin yeri konkret korporasiyaya, yəni iyerarxiya tipli qapalı təşkilata - müasir istehsal-kommersiya təşkilatına, yaxud siyasi partiya mənsubiyyəti ilə müəyyənlanmışdır. Bütün korporasiyaları birləşdirən ali qüvvə, hətta demək olar, "müqəddəs" qüvvə dövlətdir. Mühafizəkarlıq bərabərliyə deyil, cəmiyyətin elə bir vəhdətinə çalışır ki, orada hər bir şəxsiyyət müəyyən yüksək nizamın iştirakçısı olsun. Burada şəxsiyyət müstəqil deyil və müəyyən mənada "azad deyildir", çünki şəxsiyyətin azadlığı onun dövlət qarşısında üzərinə düşən məsuliyyəti ilə bağlıdır. Bu ideologiya transformasiya dövrünü yaşayan cəmiyyətlərə çox yaxşı uyğundur, belə ki, güclü dövlət olmasa, cəmiyyət anarxiyanın hökmü altında qala bilər. Yaxın keçmişin - 1988-1993-cü illərin tarixi nümunəsi buna aşkar sübutdur.

Bununla yanaşı, məlumdur ki, indi dünya nizamı və cəmiyyətin tələbatı başlıca olaraq liberalizmin əsaslarına söykənir. Ona görə də çoxları neokonservativ ideologiyayı fərdi azadlığı boğmaq vasitəsi hesab edər və ya onu fromsayağı "azadlıqdan qaçmaq" kimi qavraya bilər. Bu cür təfəkkür forması problemə bəsit münasibətin nəticəsidir. Praktikada, həyatda isə hər şey daha mürəkkəbdir.

Bu baxımdan liberalizmin və neokonservatizmin sintezi real sosialist və demokratik elementlərlə tamamlanan qüvvətləndirici ideologiyalar kimi, Azərbaycan üçün uğurlu ideoloji konstruksiya oldu.

Azərbaycanda mühafizəkar-liberal sistem tamamilə tarazlaşdırılmışdır, o, bir tərəfdən, güclü dövlət hakimiyyətini və hüquq qaydasını, digər tərəfdən isə iqtisadi fəaliyyət sərbəstliyini dəstəkləyir. Bu sistemdə dövlətpərəst meyllərin və dövlət təməllərinin, milli və universal elementlərin müştərək mövcudluğuna nail olunmuşdur.

Liberalizm müəyyən dinamik ruh gətirmiş, mühafizəkarlıq bu ruhu radikal səpmələrdən qorumuşdur. Sosial-demokratizm isə çalışmışdır ki, eqalitar prinsiplər, yəni hüquq bərabərliyi prinsipləri unudulmasın. Heydər Əliyevin nadir dövlət idarəçiliyi qabiliyyəti ondadır ki, o, həmin ideoloji müştərəklikdən (uyğunlaşmadan və qismən də qarşılıqlı əvəzetmədən) müstəqil, demokratik Azərbaycan quruculuğunda məharətlə istifadə etmişdir.

Səciyyəvi haldır ki, müasir mühafizəkar və liberal ideologiyalar bir çox baxımdan, sadəcə olaraq, bir-birilə qovuşmuş, bununla da təriflərdə, adlarda əməlli-başlı dolaşıqlıq əmələ gətirmişlər. Təsədüfi deyil ki, bir sıra Qərb ölkələrində, eləcə də Azərbaycanda mühafizəkarlar liberal, liberallar isə mühafizəkar adlandırılır və kimin kim olduğunu anlamaqda çətinlik yaranır.

Liberalizmin neokonservatizmlə oxşarlığı bir çox Avropa ölkələrində əvvəlki "sol mərkəzçi struktur"un əvəzinə "koalisiyalı struktur"un bərqərar olmasına gətirib çıxarmışdır. Neokonservativ iqtisadi modelin əsas ideyası dövlət tənzimləməsinin sosialist və keynsiançı metodlarının səmərəsizliyindən ibarətdir. Həmin modelə görə, milli gəlirin bölüşdürülməsinin ümumi həcmində dövlət xərclərinin payının 5 faiz artırılması ümumi daxili məhsulun artım sürətini 1 faiz azaldır və müvafiq olaraq, ictimai rifahın ümumi səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

Məhz neokonservativ iqtisadi model sayəsində Qərb dünyası elmi-texniki inqilabın ən yeni nailiyyətlərinə uyğun olaraq struktur yenidən qurmasına istiqamət götürmüş və bu zaman solların proqram müddəalarından kəskin şəkildə fərqlənən vasitə və üsullardan istifadə etmişdir.

"Mühafizəkarlıq" məfhumu çoxlarında qorxu və vahimə hissi doğurur, çünki bu anlayış keçmiş kimi qavranılır. Halbuki, məlum olduğu kimi, mühafizəkarlıq mövcud münasibətlərin kökündən dağılmasına deyil, məhz ənənələrin qorunub saxlanmasına və dirçəldilməsinə yönəldilmişdir. Bu, ola bilsin, onunla bağlıdır ki, inkişaf ideologiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan "ənənələr" anlayışının mahiyyətini heç də hamı aydın təsəvvür etmir. Azərbaycan prezidenti, Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri Heydər Əliyev partiyanın 2001-ci il noyabrın 21-də keçirilmiş II qurultayında ölkənin XXI əsrdə inkişaf ideologiyasının forma və məzmununu dəqiq səciyyələndirmişdir: "... biz elə nəsil yetişdirməliyik ki, təkcə bizim vaxtımızda yox, bizdən sonra da onlar Azərbaycanın xətəllərə düşməsinə imkan verməsinlər. Onlar düz yolla, doğru yolla, "milli hissiyyatlar yolu ilə getməlidirlər".

Məhz milli hisslər, milli ənənələrə dərin sədaqət - milli eyniyyəti, özgünlüyü bərqərar etmək və qoruyub saxlamaq niyyəti, Qərb və Şərqi tarixi nailiyyətləri ilə zənginləşmə əsasında cəmiyyətin modernləşdirilməsi, güclü və müstəqil Azərbaycan qurmağa qadir milli çoxluğun formalaşdırılması son səkkiz il ərzində həyata keçirilən möhkəm və uğurlu dövlət quruculuğunun rəhnidir. Bütün bunlar isə neokonservatizm deməkdir.

Bizim etiraf edib-etməməyimizdən asılı olmayaraq, Azərbaycanda istər siyasətə, istərsə də iqtisadiyyata nüfuz etmiş neokonservatizm ideyası elə bir quruluşun sisteminə çevrilmişdir ki, bu quruluşda vətəndaşın və ya bir qrup şəxsin yeri konkret korporasiyaya, yəni iyerarxiya tipli qapalı təşkilata - müasir istehsal-kommersiya təşkilatına, yaxud siyasi partiya mənsubiyyəti ilə müəyyənlanmışdır. Bütün korporasiyaları birləşdirən ali qüvvə, hətta demək olar, "müqəddəs" qüvvə dövlətdir. Mühafizəkarlıq bərabərliyə deyil, cəmiyyətin elə bir

vəhdətinə çalışır ki, orada hər bir şəxsiyyət müəyyən yüksək nizamın iştirakçısı olsun. Burada şəxsiyyət müstəqil deyil və müəyyən mənada "azad deyildir", çünki şəxsiyyətin azadlığı onun dövlət qarşısında üzərinə düşən məsuliyyəti ilə bağlıdır. Bu ideologiya transformasiya dövrünü yaşayan cəmiyyətlərə çox yaxşı uyğundur, belə ki, güclü dövlət olmasa, cəmiyyət anarxiyanın hökmü altında qala bilər. Yaxın keçmişin - 1988-1993-cü illərin tarixi nümunəsi buna aşkar sübutdur.

Bununla yanaşı, məlumdur ki, indi dünya nizamı və cəmiyyətin tələbatı başlıca olaraq liberalizmin əsaslarına söykənir. Ona görə də çoxları neokonservativ ideologiyayı fərdi azadlığı boğmaq vasitəsi hesab edər və ya onu frömsayağı "azadlıqdan qaçmaq" kimi qavraya bilər. Bu cür təfəkkür forması problemə bəsit münasibətin nəticəsidir. Praktikada, həyatda isə hər şey daha mürəkkəbdir.

Liberalizm dövlətə tənqidi münasibəti, vətəndaşların yüksək siyasi məsuliyyəti prinsiplərini, dini dözümlülüyü, plüralizmi, konstitusionalizm ideyasını üstün tutur. İqtisadiyyatda dövlət idarəçiliyinin möhkəmləndirilməsi və sosial məqsədlərin rolunun artması başqa bir tarixi formanı - liberalizmin ənənəvi dəyərlərini müasir dövrün iqtisadi və siyasi reallıqlarına uyğunlaşdırmış neoliberalizmi meydana gətirmişdir. Neoliberalizmdə ədalətlik siyasi sistemin ən mühüm məziyyəti elan olunur, hökumətlər isə mənəvi prinsiplərə və dəyərlərə istiqamətlənir.

Neoliberalizm dövlət hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsinin plüralist formalarına üstünlük verir. Tanınmış nəzəriyyəçi C. Rouls "Ədalət nəzəriyyəsi" kitabında bərabərlik problemini, özü də siyasi bərabərlikdən çox sosial bərabərlik problemini liberal doktrinada ön sıraya çəkmiş, bununla da həmin ideologiyayı sosial-demokratiyanın əsas fəlsəfi müddəalarına yaxınlaşdırmışdır.

"Xalis" liberalizm olmadığı kimi, "xalis" mühafizəkarlıq da mövcud deyildir. Hər şey onları təşkil edən elementlərin üstünlüyündən asılıdır. Ona görə də Prezident Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyi dövründə yeritdiyi siyasətin başqa bir üstün tərkib hissəsinin liberal ideologiya olması əslə təsadüfi deyildir. Bu ideologiya sadəcə, mücərrəd azadlığın bərqərar edilməsi olmayıb, həm də bir sıra xüsusi şərtlər vətəndaşa məxsus olan "təbii" siyasi hüquqların və mülkiyyətçi hüquqlarının nəticəsi kimi onun azadlıqlarını irəli sürdü. Çünki liberalizm rəsil surətdə başa düşülən və digər fərdlərin ancaq bu cür analoji mənafeləri ilə məhdudlaşdırılan mənafeələrini güdən müstəqil vətəndaşın mövcudluğuna əsaslanır. Başqa sözlə, fransız politoloqu Rutyenin təbirincə desək, "liberal dövlət elə bir dövlətdir ki, burada avtomobilçilər istədikləri yerə getməkdə azadlırlar, bu şərtlə ki, yol hərəkəti qaydalarına hörmət etsinlər".

Bizim anlamımızda, mühafizəkarlıq kimi, liberalizm də qərbləşmə ideologiyası və fəlsəfəsidir, yəni burada siyasət ictimai həyatın tərkib hissəsinə çevrilir. Siyasi fəlsəfə tarixində onlar bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdırlar.

Müasir Azərbaycanın ideoloji konstruksiyasının mahiyyətini müəyyənləşdirmək olduqca aktual problemdir. Lakin onun başqa bir cəhəti, daha doğrusu, milli həyatda mühafizəkarlıqla liberalizmi, demokratizmlə sosializmi qarşılıqlı surətdə bağlayan və tamamlayan elementlərin aydınlaşdırılması heç də az əhəmiyyətli deyil, bəlkə daha əhəmiyyətlidir. Bütün bu dörd ideoloji cərəyanın müstəqil Azərbaycanın təşəkkülündə əslində eyni dərəcədə mühüm rol oynaması aşkardır və xüsusi sübutlar tələb etmir. Əgər bütün dörd ideologiyanın əsas tutduğu üstünlükləri maksimum qısa şəkildə müəyyənləşdirməyə çalışsaq, onda aydın olar ki, liberalizm mülkiyyət hüququna, sosializm istehsalın nəticələrinin bölgüsünə, demokratizm özünü idarəyə, mühafizəkarlıq isə normativ qaydaya üstünlük verir.

Liberalizm və sosializm özlərini, ilk növbədə, iqtisadiyyat sahəsində bürüzə verir. Demokratizm daha çox siyasətə və hüquqa, mühafizəkarlıq ən əvvəl mənəviyyata və hüquqa müraciət edir. Özü də yuxarıda şərh edilmiş ideoloji cərəyanların ümumən cəmiyyət üçün və xüsusən fərdlər üçün şüarı belədir: sosializm - Ümumi bərabərlik, demokratizm - Tam hüquqlu üzlük, liberalizm - Fərdi azadlıq, mühafizəkarlıq - Ənənəvi birlik. Doğrudur, bu şüarlar ümumi mənzərəni xeyli bəsitləşdirir, buna görə də onlardan çox ehtiyatla istifadə etmək lazımdır.

Zənnimizcə, yeni minillikdə dövlətçiliyin inkişafının milli siyasi fəlsəfəsini güclü, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğunun tərkib hissələrini təşkil edən üç determinant - milli ideya, şəxsiyyət və millətin məqsədyönlülüyü mövqeyindən nəzərdən keçirmək lazımdır. Azərbaycanın XXI əsrdə necə olacağı amilini məhz həmin cəhətlər irəlicədən müəyyənləşdirir.

Son bir neçə il ərzində Heydər Əliyevin siyasəti sayəsində yenidən dirçəldilmiş Azərbaycan cəmiyyətinin ideoloji strukturunun belə qısa annotasiyasını əsas götürərək, milli siyasi reallıqlara qayıdaq və milli siyasi mənzərəni yenidən qurmağa çalışsaq. Məsələ bundadır ki, zamanəmiz suallar zamanəsidir və bu sualların cavablarını əsasən yeni siyasətçilər nəsl - siyasi xətti və iqtisadiyyatın sərbəstləşdirilməsini davam etdirməyə, ənənələrin və təməllərin varisliyini qoruyub saxlamağa, cəmiyyətin qərbləşməsini məqbul səviyyəyə çatdırmağa qadir modernist siyasətçilər nəsl verəcəkdir.

Alman sosioloqu Maks Veber peşə seçimi olaraq siyasətçilər və siyasət barədə düşüncələrində təkcə iradəni, ağılı, ehtirası, bərc hissini, xarakteri deyil, həm də fəhmi, "reallıqların təsirinə daxili mütəşəkkilliklə və sakitliklə uyğunlaşma bacarığı"nı siyasətçinin həlledici psixoloji keyfiyyəti hesab edirdi. Axı məhz real vəziyyətə xüsusi hisslə nüfuz etmək bacarığı dövlət idarəçiliyi strategiyasının işlənilib hazırlanmasına və lazımi

anda düzgün qərar qəbul olunmasına kömək edir. Bu cür siyasətçilər həmişə öz diqqətini siyasətçinin əsas və real silahdaşı olan cəmiyyətə yönəldərək, onu yeni siyasi məkana cəlb edir və formalaşmış siyasi xəttin varisliyinə müsbət təsir göstərirlər. Nəticədə yeni siyasi paradigma (yeni siyasi məkan, yeni siyasi təfəkkür, yeni siyasi mədəniyyət) yarana bilər ki, onun da əsasını, çox güman, qarşıdakı prezident seçkiləri təşkil edəcəkdir.

Ehtimal etməyə əsas var ki, 2003-cü ilin seçkiləri milli siyasətin həddlərini genişləndirəcəkdir. Ola bilsin ki, qarşıdakı seçkilər əvvəlki seçkilərdən təkcə siyasi vəziyyətlə deyil, ölkənin siyasi inkişaf mərhələsi ilə də fərqlənəcəkdir. Başqa sözlə desək, prezident seçkiləri gənc Azərbaycan demokratiyası üçün növbəti kamillik imtahanı olacaq və yeni minillikdə Azərbaycanın necə olacağını müəyyənləşdirəcəkdir.

Yeni dövr başlanır. Amma necə bir dövr? Bu suala prezident Heydər Əliyevin son illər ərzində ölkədə yaratdığı, cəmiyyətin və milli siyasi məkanın maraqlarına və tələblərinə uyğun olmayan paradigmaları aradan qaldıracaq siyasi və iqtisadi vəziyyət cavab verəcəkdir. Ölkənin siyasi inkişafının indiki mərhələsi göstərir ki, siyasi məkanda yer tutmaq uğrunda mübarizə həmişəkindən daha kəskin olacaqdır. Seçkiabağı mübarizədə iştirak bir çox müxalifətçilər üçün özlərinin cəmiyyətdəki mövqelərini qoruyub saxlamaq və ya yaxşılaşdırmaq məqsədi deyil, partiyada tam hakimiyyət uğrunda və öz siyasi gələcəyi uğrunda amansız çarpışmada duruş gətirmək məqsədi daşıyacaqdır.

Qüvvələrin sınaq dövrü sona yetmişdir, ölkənin siyasi quruluşunu təkmilləşdirmək, yeni şəraitdə milli ideologiyayı formalaşdırmaq prosesindən, iqtisadiyyatı modernləşdirməyin səmərəli yollarının axtarışından, habelə şəxsiyyətin və dövlətin mənafeələrinə cavab verən siyasətin işlənilib hazırlanmasından və həyata keçirilməsindən söhbət gedir.

NEOKONSERVATİZM VƏ AZƏRBAYCANÇILIĞIN NİSBƏTİ

"Azərbaycançılıq" termini ölkənin siyasi həyatında yaxın illərdən başlayaraq istifadə olunur. Lap əvvəldən o, ölkədə yaşayan bütün etnik qrupları və xalqları ümumdövlət mənafeələri əsasında real surətdə birləşdirmək ideyası, xüsusilə 1992-1993-cü illərdə geniş yayılmağa başlayan şovinist-millətçilik və separatçılıq əhval-ruhiyyələri ilə mübarizəyə yönəldilmiş ideya kimi irəli sürülmüşdü. Sonralar bu ideya ölkədə geniş dəstəkləndi, yeni elementlər və strukturlarla dolğunlaşaraq ideologiya xüsusiyyətləri kəsb etdi. (Biz 1993-cü ilin sentyabr-oktyabr aylarında "Xalq qəzeti"nin, "Bakinski raboçi"nin bir neçə nömrəsində dərc olunmuş məqalədə "azərbaycançılıq" problemini "milli ideya" ilə birlikdə nəzərdən keçirmişik).

Ensiklopedik lüğətlərdə ideologiyaya belə tərif verilir: ideologiya baxışların və ideyaların elə bir sistemidir ki, onlarda insanların gerçəkliyə və bir-birinə münasibəti, sosial problemlər və münaqişələr dərk edilir və qiymətləndirilir, habelə mövcud ictimai münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə və ya dəyişdirilməsinə (inkişafına) yönəldilmiş sosial gerçəkliyin məqsədləri, yaxud proqramları əhatə olunur.

Müasir sosiologiyada ideologiyanın tərfi belədir: 1. Sosial və siyasi fəaliyyətin əsasında dayanan və onu dolğunlaşdıran ideyalar sistemi. 2. Daha dar mənada - bir qrupun digərinə təbəliyinə haqq qazandıran və ya bunu qanuniləşdirən ideyalar sistemi. 3. Xürafatı dağıtmağa və sosial islahatda tətbiq edilməyə qadir olan hərtərəfli ensiklopedik bilik.

İdeologiya müəyyən sosial funksiyalar yerinə yetirərək, sosial qrupların və ictimai-siyasi cərəyanların maraqlarına uyğun gələn təfəkkür və davranış tərzini təşkil edir, yaxud hətta sosial fəaliyyət proqramı hazırlayır.

"İdeologiya" anlayışının yuxarıda göstərilən təriflərini əsas götürsək görərik ki, bütün tərkib hissələri ilə birlikdə "azərbaycançılıq" termininə tam mənada ideologiyanın konkret, özünəməxsus forması kimi yanaşmaq olar.

"Azərbaycançılıq" ideyasının bir neçə nisbətən müstəqil cəhəti var: əsasən antropologiya (etnologiya), etnoqrafiya, sosial psixologiya, linqvistikada çərçivəsində nəzərdən keçirilən etnomədəni cəhət; sosiologiya, politologiya, cəmiyyətin sosial quruluşu haqqında digər elmlərin köməyi ilə açılan sosial-siyasi cəhət; beynəlxalq hüquq sahəsində kompleks elmi fənlər vasitəsilə işlənilib hazırlanan coğrafi-siyasi cəhət və s. Başlıcası odur ki, nəzərdən keçirilən problemin təkcə bir cəhəti çərçivəsində qapanıb qalmaq olmaz, çünki bu zaman biz "azərbaycançılıq" ideyasını, tarixən sabit və özünəməxsus hadisə kimi, ölkədə yaşayan bütün əhali qruplarının həmrəyliyinə, onların qarşılıqlı əlaqəsini, sadəcə, əhatə edə bilmərik.

Məruz qaldığı bütün sınaqlara baxmayaraq, milli-dövlət ideologiyası kimi "azərbaycançılıq" bu gün bizim qarşımızda dəqiq ifadə edilmiş ideya kimi durur. Bu ideyanın tarixlə və onlarca xalqın qədimdən bəri bir ərazidə yaşaması, onların ümumi mentalitetə və tələbat strukturuna söykənən ümumi psixologiya ilə şərtlənən öz bölgüsü var.

Azərbaycançılıq ideologiyası mühüm funksional elementlərlə zəngindir. Bunların mahiyyəti ölkəni mənavi və fiziki baxımdan zəiflətmək cəhdlərindən qorumaqdır. Bu ideologiya unitar, hüquqi və demokratik dövlət kimi Azərbaycanın möhkəmləndirilməsinə və inkişafına yönəldilmişdir. "Azərbaycançılıq" müstəqil və bənzərsiz Azərbaycanı sivil dövlətlər sırasına çıxaracaq bir yoldur.

"Azərbaycançılıq" xalqımızın çox əzab-əziyyətlə nail olduğu tarixi sərvətdir. O, real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir. Bu gün "azərbaycançılıq" milli həyatın, konfessiyaların harmoniyasının çoxəsrlik ənənəsi, ölkədə yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların qardaşlığı, qarşılıqlı əlaqə və təsirinin tarixi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda birgə mübarizəsinin tarixi təcrübəsidir.

O, Azərbaycan xalqının dövlət yaradıcı mənafeələrinin ümumiliyi və demokratiyanın, sərbəst iqtisadiyyatın, sosial həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədidir. İdeologiya kimi "azərbaycançılıq" müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosioloji doktrinasının sosial-mədəni və etnocoğrafi-siyasi cəhətlərini özündə birləşdirmişdir. O, qarşılıqlı dəstək, əməkdaşlıq və bərabərlik prinsipidir.

İdeya-nəzəri və siyasi baxımdan "azərbaycançılıq" və neokonservatizm bir-biri ilə sıx bağlıdır. "Azərbaycançılıq" coğrafi məkan baxımından, sanki, neokonservatizmin bir hissəsi, milli şəraitdə bu ideologiyanın əlavəsidir. Çünki biz başlıca, mühüm prinsiplərin və elementlərin təhlilini əsas kimi götürdükdə, bunların daxilən vəhdətdə olduğunu görürük.

Metodoloji baxımdan bu, ümuminin və xüsusiyyətin nisbətidir. Onlar bir-birinə zidd deyillər. Əksinə, bir-birini tamamlayaraq, vahid tam kimi çıxış edirlər. Ona görə də bu iki ideologiyanın sintezi Azərbaycanı sivil dövlətlər cərgəsinə çıxarmaq üçün möhkəm zəmin yaradır.

Neokonservatizm və "azərbaycançılıq" öz ləyaqətini itirməmiş xalqın sağlam düşüncəsinə söykənir. Bu baxımdan vətənpərvərlik sevginin vəhdətidir və ona görə də şovinizm ilə, milli müstəsnaqlıq ideologiyası ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Məlumdur ki, neokonservatorlar dövlətçidirlər, ona görə də "azərbaycançılığın" milli ideyalarımızın üstünlüyünə çalışması mövcud gerçəkliyi neokonservativ tərzdə qavramağın əsasını təşkil edir. Bir halda ki, qədim mədəniyyət qaynaqlarından və tarixdən gələn ənənələrə mənsubluq bütün həmvətənlərimizin rifahı naminə dövlətin mövcud olmasının əsasını təşkil edir, deməli, bu dövlət mənafeələrin mexaniki məcmusu deyil, əksinə, ümumi mənafeələrin təcəssümüdür. O mənafeələrin ki, vətəndaşlar bunların naminə nəinki öz mülkiyyətini, həm də həyatlarını qurban verməyi bacarmalıdırlar. "Vətən, onun tarixi, dili və adət-ənənələri olmadan mən bir heç olardım" fikrini dərk edən fərd vətəndaşa çevrilir, çünki başa düşür ki, "vətənə olan təhlükə onun özünə, bütünlükdə onun varlığına olan təhlükədir". Dövlətin öz tərəqqisini, təhlükəsizliyini, ərazi bütövlüyünü və milli ruhun varisliyini təmin etmək söylərində vətəndaş başlıca amilə çevrilir. Azərbaycan xalqının tarixi potensialını, intellektual fenomenini və mədəni irsini özündə cəmləşdirən, onları gələcəyə ötürən və bu zaman millətin birliyinə, solumun ruhunun əzəmətinə və fəaliyyətinin məqsədyönlülüyünə çalışan "azərbaycançılıq" da bu mənada təsəvvür edilir.

Prezident Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun ən üstün hissəsini vurğulamışdır: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq". Bu baxımdan, dövlət siyasətinin strategiyası olan "azərbaycançılıq" Azərbaycan cəmiyyətinin bugünü və gələcəyinin müasir ideoloji qavrayışı ilə sıx çulğışı.

Demək lazımdır ki, neokonservatorlar dövlətin şəxsi həyata müdaxilə etməməsi fikrinə tərəfdardırlar, lakin onu da etiraf edirlər ki, xüsusi olmadan ümumi mövcud deyildir. Xalqın həyatının, onun formalaşmasının ali forması dövlətdir. Məhz buna görə də dövlətçilikdən məhrum olmuş xalqlar çox vaxt ya tarix səhnəsindən silinib getmiş, yaxud da sərgərdan həyat sürmüşlər. Bu gün Azərbaycan öz vətəndaşlarının təhlükəsizliyini və sosial rifahını təmin etməyə qadir olan unitar, demokratik və hüquqi dövlətdir.

İnsan dünyaya baxışında dərk etməlidir ki, tək-cə milli ənənəyə deyil, həm də sivilizasiyaya mənsub olmaq vacibdir. Ailə, nəsil, kənd, etnos və dil birliyi - bütün bunlar bilavasitə verilmiş ümumiliklərdir. Bəzi başqa ümumiliklər isə millətin fəvqündə durur, daha çox mücərrədliyi xatırladır, millətin dünyabaxışı simasını formalaşdırır. Bu, milli ideyadır, milli ideologiyadır, millətlər və dövlətlər onun təsiri altında yaranır, formalaşır və dünya səhnəsində yaşayırlar. Sivilizasiya fonu isə digər millətlər və dövlətlər arasında millətin və dövlətin mahiyyətini formalaşdırır.

Azərbaycan Avropa və Asiyanın qovuşuğunda yerləşən ölkədir, deməli, millətin sivilizasiya siması iki amilin təsiri altında formalaşır: Şərq təməli və Qərb təsiri. Ona görə də sərhədlərlə, coğrafi vəziyyət, əhali və sairə ilə şərtlənən "coğrafi determinizim" qanunu millətin və dövlətin təfəkkürünü və dünya meydanında davranış tərzini formalaşdırır. Bütün bunlar birlikdə millətin vahid simasını, yəni məhz elə bir sosial-mədəni məkan və siyasi quruluşu yaradır ki, bu, millətin və dövlətin yaşaya bilməsini və sabit gələcəyini təmin edir.

Ona görə də əgər milli inkişaf ideologiyasının əsası kimi "azərbaycançılığın" mahiyyətini təhlil etsək, deyə bilərik ki, bu mənada o, tranzitar cəmiyyətə, keçid dövrünün iqtisadi sisteminə, formalaşmaqda olan vətəndaş cəmiyyətinə malik və Ermənistanla müharibə vəziyyətində olan ölkə kimi Azərbaycan üçün daha münasibdir. Belə vəziyyətdə "azərbaycançılıq" "milli ideyanın" əsas forması kimi təsəvvür edilir və ona integrativ ideya kimi yanaşmaq lazımdır. Bu ideyanın əsasında sivil Avrasiya birliyinin bir hissəsi - özünəxas milli özgünlüyə, ənənəyə, milli eyniyyətə və mentalitetə malik Azərbaycan haqqında təsəvvür dayanır.

Vaxt ötdükcə integrasiya olunan və formasını dəyişən "milli ideya" dövlət quruculuğu prosesində həmişə mühüm, yaradıcı rol oynamışdır. Romalılarda bu ideya Roma dövlətinin təşəkkülü prosesində işlənilib hazırlanmışdı: "Qoy başqaları metalı yumşaq və mərməri canlı etsinlər və mahir əllərindəki tiyələrlə heykəllər yonsunlar: ey romalı, onlar bunu səndən yaxşı bacarırlar! Sən isə bir şeyi - dövlətinlə xalqları idarə etməyi, təbəbüllüləri bağışlamağı və devirməyi yadında saxla". Hər bir müəyyən tarixi məqamda "milli ideya" millətin və dövlətin inkişaf istiqamətini müəyyən edən əsas kontura çevrilmişdir.

Ona görə də "azərbaycançılığın" mahiyyəti müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin, konfessiyaların vəhdətidir. O, ənənəvi mifləri və rəmzləri özündə birləşdirir, lakin bunlardan milli dövlətin simasında yeni fenomenlərin qorunması və əsaslandırılması üçün istifadə edir. "Azərbaycançılığın" gücü ondadır ki, o, xalqın milli-mədəni eyniyyətini həm müdafiə etməyi və həm də qoruyub saxlamağı bacaran dövlətlə insanların fərdi sosial-mədəni meyllərini üzvi şəkildə birləşdirməyə qadirdir. Şübhəsiz ki, öz birliyinə mənsubiyyət hissi həyatın özünə də mənə və əhəmiyyət verir, qarşılıqlı məsuliyyət və qarşılıqlı əlaqə hissini möhkəmləndirir və beləliklə, tənhalıq və qərblilik hissini azaldır. Bu ideologiya Azərbaycanda vahid birlik, vahid solum formalaşdırır. Görünür, bu baxımdan bir sıra Qərb tədqiqatçılarının dəlilləri əsassız deyildir. Onlar hesab edirlər ki, insan "möhkəm köksalma və demək olar ki, tayfa mənsubiyyəti duyğuları doğuran tarixi ənənələrin mövcudluğu şəraitində özünü müdafiə olunmuş kimi hiss edə bilər" (Mosse G. Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions. N. Y. 1980). Üstəlik, cəmiyyətin mürəkkəbləşməsi, modernləşməsi, kosmopolitləşməsi, simasızlaşması və buna müvafiq surətdə köklərin itirilməsi ilə bu ehtiyac nəinki azalmır, əksinə, müəyyən şəraitdə qat-qat güclənir. Belə vəziyyətdə məhz dövlət - insan cəmiyyətinin bu özünü-təşkil forması öz növbəsində, tam olmasa da, bir çox, bəlkə də bütün sosial fenomenlərin formalaşması və institusionalaşmasının amilinə çevrilir.

"Mən - sivilizasiya"nın inikası kimi "azərbaycançılıq" hər kəsin hüquq və azadlıqlarının təmin olunduğu siyasi və dövlət quruluşunun milli mahiyyətinə, inkişaf strategiyasına, formasına etno-siyasi baxış kimi çıxış edir. "Azərbaycançılıq" cəmiyyətin normativ dəyərlərinin vəhdətinə - dövlət hüquq düşüncəsinin, əmək və işgüzar etika tərbiyəsinə, mənəvi həyatın dəyərlərinə qovuşmağa səmtlənir və beləliklə də, mühafizəkarlığa yaxınlaşır. O, milli maraqları ifadə edən güclü dövlət hakimiyyətinin və yüksək milli intizamın, formalaşmış milli özünüdərkini olmasını tələb edir, ən müxtəlif sosial təbəqələrdə həmrəylik axtarır, daimi, lakin mötədil, millətin və dövlətin öz potensialından irəli gələn reformizmi təbliğ edir.

"Azərbaycançılıq" ideyasının dərk olunmasının əsasında Azərbaycan xalqının tarixi, mənəvi-əxlaqi, mədəni ənənələri zəminində birlik ideyası durur və bu, nəinki indi, həm də uzaq gələcəkdə azərbaycanlıların təkcə bir yox, bir çox nəsillərinə xidmət edəcəkdir və müstəqillik, milli eyniyyət tezliklə həmin nəsillər üçün həyatı, azadlığı dərk etməyin ayrılmaz atributlarına çevriləcəkdir.

Bu gün biz Azərbaycanda milli ideologiyanın formalaşmasının şahidiyik. Millətin potensialının və ölkəni tərəqqiyə, firavanlığa doğru aparmağa qadır siyasi elitanın olması onu göstərir ki, neokonservatizmin milli forması kimi "azərbaycançılıq" milli ideologiyanın əsasıdır və Azərbaycan dövlətinin bütün tarixi boyu da əsası olaraq qalacaqdır.

AZƏRBAYCANIN MİLLİ İDEOLOGİYASI QLOBALLAŞMA KONTEKSTİNDƏ

Elmi-texniki tərəqqinin və fəvqəlmillə korporasiyaların fəaliyyəti vasitəsilə dünya iqtisadiyyatı sərhədlərinin genişlənməsi və kapitalın yerdəyişməsinin asanlaşması, ümumbəşəri dəyərlərin bərqərar olması, dünyanın yeni informasiya açıqlığı və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı yeni dünya nizamının başlanmasını şərtləndirmişdir. Sivilizasiyalararası münasibətlərin yeni mərhələsi dünya birliyinin bütün üzvlərinin tərəfdar olduqları öhdəliklərin mövcudluğu ilə eyniləşdirilməyə başlanmışdır. Dünya birliyi subyektlərinin qarşılıqlı iqtisadi asılılığının üstünlüyünü yaradan qloballaşma həm integrasiya proseslərini genişləndirmiş, həm də, qərribə də olsa, millətçilik baxışları və əhval-ruhiyyəsi meyllərini gücləndirmişdir. Qloballaşma dövlət amilləri ilə deyil, qarşılıqlı iqtisadi amillərlə müəyyənləşən bir prosesə çevrilmişdir. Bu isə, öz növbəsində, çox vaxt dünya integrasiyasının mənfi amillərinin törətdiyi nəticələrin başa düşülməməsinə və dərk olunmamasına, bunların qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlərin görülməməsinə gətirib çıxarır. Təbii ki, qloballaşma prosesində dünya iqtisadiyyatı daha tutumlu olur, çünki özünü vahid tam kimi göstərməyə başlayır. Bu, insanların sosial-iqtisadi tələbatına da güclü təsir edir: qiymətlər, ərzaq məhsulları, səhiyyənin və sosial təminatın, gəlirlərin, bank sisteminin səviyyəsi milli suverenliyin üstünlüyünə təzyiq göstərir. Qloballaşma suveren dövlətlər arasındakı sədləri götürərək, daxili sosial münasibətlərin formasını dəyişir, milli özünülüyü sərt şəkildə nizamlayır, onu xüsusi dünyabaxışı çərçivəsinə salır. Qloballaşma milli mədəniyyətin və ənənələrin üstünlüyünü dağıdır, milli özünülükdən uzaqlaşmanı gücləndirir və coğrafi, iqtisadi vəziyyətindən, siyasi quruluşundan, milli mentalitetindən asılı olmayaraq, cəmiyyəti qərbəşdirir, qeyri-səmərəliliyi amansızcasına cəzalandırır və istər millətin, istərsə də dövlətin səmərəli inkişafının mahiyyətinə varmadan, səmərəliliyin beynəlxalq çempionlarını şirnikdirir.

Milli ideologiyanın üstünlüyünün solumun mədəni irsindən və sosial-mədəni məkanından ayrılması bař verir. Belə vəziyyətdə formalařan hər hansı ideologiya znd həm cəmiyyətin mdrnlřmsini, həm də "vahid" mmbřri dəyərlərin v əxlaq prinsiplərinin yayılmasından doęan qrblřmni təcəssüm etdirir.

Ona görə də indi yeni minilliyin milli ideologiyası Avropanın "yeni saęları" və "yeni solları"nın mdrnlřdirilmiř doktrinalarını süzgəcdən keçirmədən formalařdırıla bilməz. Keçid, transformasiya dövründə bu proses ictimai řurda gizli řkild gedir. Mövcud olmuř bütün sivilizasiyaların, dövlətlərin və siyasi rejimlərin tarixi sübut edir ki, aydın řkild ifadə edilmiř məqsədli yollar gstrilmdn, eykmend (coęrafi-siyasi ərazi vahidi) z yerini myynlřdirmdn, özünün "Mən-sivilizasiya"sını saxlamaęın təminatı sayılan dəyərlər v əxlaq sistemi olmadan sabit, inkiřaf edən birliklər olmur. Bunlar dini baxıřlarda, dövlət aktlarında, ictimai řurda, təlim və tərbiyyə dir məqsədli gstriřlrd əks olunmuřdur. Məhz bunların sayəsində insan z dünyasını, z sivilizasiyasının özünəməxsus əsaslarını tamamilə adekvat qavrayır, fiziki və sosial məkanda řrl řkild hərəkət edir.

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin dövlət dilinin tətbiqi iřinin tkmillřdirilmsi, Azərbaycan lifbası v Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında 2001-ci ildə verdiyi fərmanlar, milli mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması məsələləri barədə Azərbaycan xalqına müraciəti təkcə kemiř hörmət və ya dünya məkanının qloballařması dövründə siyasətdə mühafizəkar əhval-ruhiyyə deyildir. Bu, zamana, transformasiya dvrn yařayan ölkələrdə milli sosial-mədəni üstünlük mərkəzlərini dyiřmy qadir olan qloballařmaya cavabdır. Belə siyasətin əsasında milli mentallięin, milli özünüdərkin və milli "Mən"ın mahiyyətini qoruyub saxlamaq səyi durur. Çünki SSRİ-nin daęılmasından sonra Azərbaycanın keçirdiyi sosial-mədəni transformasiya böhranının əsas səbəbi ənənəvi dəyərlərin v normaların tənzimləyici rolunun azalması və ənənəvi dəyərləri əvəzləyən, lakin hələ tamamilə kök salmaęa macal tapmayan universal dəyərlərin sürətlə devalvasiyaya uęraması idi. Bhranı aradan qaldırmaq, yeni dəyər (millətin birliyi) v mənəvi-etik zəminində cəmiyyətin makrososial reinteqrasiya üsullarını tapmaq kimi ciddi problem meydana çıxmıřdı. Nəticədə sosial inteqrasiyanın v makrososial tənzimləmənin əldə olunmuř səviyyəsi saxlanılmaqla, universal istiqamətlərin rolunun güclənməsinin reallařması bařlandı.

Břr tarixində belə vəziyyətlər, əslində, dünyanın bütün ölkələrində bař vermiřdir. Ancaq milli mənafeləri hmiř yalnız milli universal dəyərlərin üstün roluna əsaslanan yeni, modernist ideologiya mdafid etmiřdir: məsələn, XVI srd İngiltərədə puritanlięin yayılmasına cavab olaraq, XVIII srd Avropada Fransa inqilabının doęurduęu dyiřikliklr cavab olaraq, XX srd Sovet İttifaqından olan təhlükə ABř-da öz milli üstünlüklərini qorumaq üçün mhafizkarları liberal dəyərlərin v təsisatların mdafidilrin, liberalları isə klassik liberalizmin ifadilrin virnd belə olmuřdur. Dünya azərbaycanlılarının 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda keirilmiř I qurultayını da bu baxımdan řrh etmək olar. Millətin gcn təkcə onun birliyi v monolitliyi deyil, həm də milli zndrki v mentallięi yenidən yaratmaq və qorumaq sylri müəyyən edir. Azərbaycan prezidenti Heydər liyev bizə məhz bu həqiqəti çatdırır. Ona görə də Azərbaycanın modernistlr nəslindən olan yeni siyasilrinin legitimliyinin ideoloji səviyyəsi rsional siyasət, mədəniyyət və təfəkkür xəttinə varislikdn ibarət olacaqdır.

Belə bir sual yerinə dřrdi - dünyada gedən qrblřm prosesində Azərbaycanın mdrnlřmsi necə olmalıdır? Qrblřmni rədd edərək və milli "Mən"ı qoruyub saxlayaraq mdrnlř bilərikmi? Cavab həm sadə, həm də mrkkbdır. Çünki buna bənzər tarixi yolu Cənub-řrqi Asianın, əslində, bütün ölkələri kemiřdir. XIX srd Yaponiya intellektuallarının mdrnlřdirm ideyası "qərb texnologiyası və yapon ruhu" idi. Azərbaycanda isə n yeni dövrün (1993-c ildən bařlayaraq) mdrnlřdirm ideyası özünün çox chtliliyi sayəsində səmərəli olmuřdur. İlk səviyyədə bu, o qədər də srf ideologiya deyildi. Qlobal kontekstdə Azərbaycanın inkiřafının strateji konsepsiyası rolunu yerinə yetirirdi. Modernlřdirm ideologiyasının ikinci səviyyəsi (1996-cı ildən bařlayaraq) hakim yer tutdu, çünki o, əhalinin n fl hissəsinə aid idi. Bu səviyyədə liberalizm, sosializm v vətənpərvərlik prinsipləri birlřmiřdi. Digər ölkələrlə müqayisədə, dünya kontekstində onlara çatmaq və regional kontekstdə onları ötüb keçmək ideyası Azərbaycanda mdrnlřdirmnin milli ideologiyasının zyi oldu. Məhz bu konsepsiya 200 il ərzində ölkəmizdə tətbiq edilən "müstəmləkə řuru" komplekslerinin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Modernlřdirm ideologiyasının üçüncü səviyyəsi kənar amortizator rol oynamalıdır. Yəni cəmiyyətdə antimodernist potensiali aradan qaldırmalı, nnilik qalıqlarının tzahrn neytrallařdırmalı v deməli, ölkənin mdrnlřdirm məcrasında mərhələlərlə inkiřafına obyektiv řkild mane olan təbəqələrə doęru smtlnmlidir. Bu zaman bařlıca vəzifə milli mədəniyyətin zgnlyn saxlamaqla (neokonservatizm), iqtisadi səmərəliliyi sosial ədalətlə birlřdirrk cəmiyyətin etibarlı sosial mdafidsini v řxsiyyt azadlıęını təmin etməklə (neoliberalizm) Azərbaycanda ictimai və texnoloji dyiřikliklri həyata keçirməkdir.

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN SİYASİ VƏ İQTİSADI STRATEGİYASI

Qədim Yunanıstan dövründən başlayaraq və yeni dövrə qədər siyasətin təfsirində universal yanaşmadan istifadə edən baxışlar üstün yer tuturdu. Bu baxışlar insan və solumun qarşılıqlı münasibətlərinin bütün formalarını əhatə edir və beləliklə, cəmiyyətin bütövlüyünü təmin edirdi. Yalnız siyasətin və vətəndaş cəmiyyətinin ayrılması cəmiyyət həyatının digər sahələri ilə siyasətin əlaqəsini dəqiq başa düşməyə imkan yaratdı, siyasət insan fəaliyyətinin formalarından birinə çevrildi. Öz maraqlarını dərk edən sosial qruplar, təbəqələr, birliklər və onların formal, qeyri-formal təşkilatları siyasi fəaliyyətin subyektləri kimi çıxış edirdilər. Zaman ötdükcə şəxsiyyətin, insanların sosial birliyinin siyasi hakimiyyətin həyata keçirilməsində, özlərinin siyasi maraqlarının müdafiəsində iştirak formaları təkmilləşir və cəmiyyətin siyasi elitasının mahiyyəti və konsepsiyası formalaşırdı.

Elitanın hər bir cəmiyyət üçün xarakterik olması aksiomdur. Onun əsasında insanların fiziki, psixoloji, intellektual, mədəni, mənəvi və digər fərqləri dayanır. Bununla yanaşı, elita xüsusi siyasi və təşkilati keyfiyyətləri ilə səciyyələnir. Elita cəmiyyətin idarəetmə və siyasi, demokratik proseslərə təsir göstərmək bacarığı yüksək olan təbəqəsidir. Özü də elitanın formalaşması demokratiya prinsiplərinə zidd deyildir, çünki insanların sosial bərabərliyi bərabər imkanlar kimi başa düşülməlidir.

"Elita" anlayışına tarixi-məntiqi baxımdan yanaşılmalıdır. Biz Azərbaycan tarixində XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlindəki milli elitanın rolunu inkar edə bilmərik. Azərbaycan uğrunda mübarizədə səngərin hansı tərəfində durmalarından asılı olmayaraq, vətən qarşısında onların xidmətləri şəxsizdir və vətəndaşlarımızın indiki nəslə onları lazımcı qiymətləndirməlidir. Bunu Azərbaycanın sovet dövründəki elitası haqqında da demək olar. Elita xalqın milli sərvətidir.

Hər bir cəmiyyətdə elita müxtəlif olur. O, fərqlidir və elmi, siyasi, iqtisadi, ədəbi-bədii, hakim, inzibati, müxalif (yəni əks-elita) və s. elitaya bölünür. Elitanın konkret tipləri əvəzinə, mətbuatda çox vaxt "milli elita" anlayışı işlədilir ki, bunlar da başqa-başqa şeylərdir. Elitanın bu və ya digər tipinin ictimai proseslərə təsiri ilə ümummilli əhəmiyyət kəsb edən səviyyəyə qalxması isə başqa məsələdir. Deməli, milli elita cəmiyyətin ictimai şüura güclü təsir göstərərək, ictimai-siyasi prosesləri dəyişməyə qadir olan qüdrətli mənəvi qüvvəsidir.

Siyasi elitanın olması müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün labüd siyasi atributdur, çünki siyasətin funksiyası avtomatik şəkildə həyata keçirilə bilməz. Azərbaycanda bugünkü gündə siyasi elitanın necəliyini araşdırmaq xüsusilə aktual problemdir. Çünki siyasət maraqlarının toqquşması üfüqi baxımdan ilk növbədə həmişə şəxsiyyət çaları alır və konkret siyasi liderlərin qarşıdurmasında öz əksini tapır. Tərfi ehtiyatla seçərək, ilk növbədə dəqiq müəyyən etmək lazımdır ki, yuxarıda göstəriləndi kimi, siyasi elita məmurlar qrupu və ya bürokratik aparat deyildir. O, cəmiyyətin elə bir xüsusi qrupu, yaxud insanların nisbətən azsaylı birliyidir ki, digər insanların və ümumən cəmiyyətin taleyi onların qəbul etdikləri qərarlardan asılı olur. Cəmiyyətdə siyasi elita problemi siyasi azadlıqların və şəraitin mövcudluğundan asılı olmayaraq yaranır. Təbii ki, hər bir cəmiyyətdə elitanın səciyyəvi xüsusiyyətləri var və bunlar cəmiyyətin vəziyyətinə və inkişaf dinamikasına müstəsna təsir göstərir.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində ağılı, biliyi, geniş qabaqcıl təfəkkürü və həyat təcrübəsini hərəkətlərinə və qəbul etdiyi qərarlara görə məsuliyyətlə özündə birləşdirməyə qadir siyasətçinin olması sivilizasiyalı dövlət quruculuğunun ən vacib amilidir. Heydər Əliyevin siyasətçinin bu keyfiyyətlərini özündə birləşdirmək bacarığı Azərbaycanda ənənəvi "dövlət-cəmiyyət" dualizminin dəqiq və güclü sxemini - cəmiyyətin fərdlərin müstəqilliyinə əsaslanan qeyri-dövlət hissəsinin ictimai maraqların və dövlət başlanğıclarının ifadəçisi olduğu sxemi formalaşdırmaq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Vətəndaş cəmiyyəti qurmaq yolu ilə cəmiyyətin və dövlətin siyasi quruluşunun təkmilləşdirilməsinə bu cür səy göstərilməsi həm "yeni" əxlaqın və demokratik dəyərlərin tələblərinə, həm də müasir cəmiyyətin ehtiyaclarına əsaslanır.

"Kopernik çevrilişinə" qədər geniş yayılmış prinsiplər üzrə, yəni qanun və hüququn dövlət tərəfindən müəyyən olunduğu, yaxud bunlara icazə verildiyi dövrdə formalaşmış totalitar təfəkkürün, ləng də olsa, liberal və demokratik inkişaf forması ilə əvəzlənməsi baş verir. Başqa cür düşündüyünə və ya "vahid" ideyalardan üz döndərdiyinə görə keçmişdə təqiblərə məruz qalan fərd indi sözün ən geniş mənasında azadlıq və öz təhlükəsizliyinə təminat almışdır. Çox da uzaq olmayan 1991-1993-cü illərdə ictimai şüurda üstün yer tutan anarxist meyillərin yerini qanunçuluq və hüquq qaydası tutmuşdur. Dövlətin yeni konsepsiyası insanın "təbii hüquqları" barədə Lokkun üç başlıca prinsipinin - azadlıq, yaşamaq və mülkiyyət hüququ prinsiplərinin dərk edilməsi əsasında qurulmuşdur. 1993-cü ilin iyunundan sonra bu prinsiplər Azərbaycanın siyasi strategiyasının başlıca tərkib hissələri olmuş və Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiyasında özünün dəqiq əksini tapmışdır.

Azərbaycan xalqına öz iradəsini sərbəst şəkildə ifadə edərək, hakimiyyət səlahiyyətlərini həyata keçirən ali dövlət orqanları yaratmaq imkanı verən təsisatlar siyasi sistemin əsasını təşkil edir. Bu sistem bütün dövlət təsisatlarını, habelə onların dinamikada qarşılıqlı münasibətlərini, ölkənin ictimai-siyasi həyatında iştirak edən ictimai təşkilatları və siyasi partiyaları əhatə edir.

1993-cü ilin iyunundan sonrakı bütün dövr ərzində Azərbaycanın dövlət siyasəti iki fundamental yanaşma - realizm və pragmatizm üzərində qurulmuşdur. Hər iki yanaşma müstəqil və güclü dövlətçiliyin təmin edilməsinə, geniş sosial zəminə söykənən, fəal və aydın sosial siyasət yeridən unitar, demokratik dövlət qurulmasına yönəldilmişdir. Həmin sosial siyasətin məqsədi əhalinin yaşayış səviyyəsini yüksəltmək və sabit şəkildə təmin etmək, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını qorumaq və həyata keçirmək, müasir səhiyyə, təhsil, sosial təminat sistemi yaratmaq, yoxsul və aztəminatlı təbəqələrə kömək etmək, sosial münaqişələrin qarşısını almaq və bunları həll etməkdir. Son illərin nailiyyətləri - söz azadlığının, vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının, siyasi plüralizmin təmin edilməsi, 1300-dən çox qeyri-hökumət təşkilatının, o cümlədən 30-dan artıq qadın, 80-dən çox gənclər təşkilatının, idman birliklərinin, elmi tədqiqat mərkəzlərinin, müxtəlif həmkarlar ittifaqlarının, 38 siyasi partiyanın və birliyin azad fəaliyyət göstərməsi, 600-dək kütləvi informasiya vasitəsinin, o cümlədən qəzet və jurnalların, şəbəkə informasiya vasitələrinin fəaliyyət göstərməsi, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, milli iqtisadiyyatın sərbəstləşməsinin güclənməsi və iqtisadiyyatın tənəzzülünün qarşısının alınması, cəmiyyətin demokratikləşməsinin təmin olunması iqtidarın hüquqi və demokratik dövlət quruculuğuna yönəldilmiş real və pragmatik siyasətinin birbaşa nəticəsidir.

Lakin bu siyasi və iqtisadi nailiyyətlərdən əvvəl cəmiyyətdə uzun müddət davam edən iqtisadi, sosial, humanitar tənəzzül, fərdin təcrid edilməsi prosesi olmuşdur. Belə şəraitdə Azərbaycanın yeni elitası - öz xalqının və dövlətinin taleyinə və gələcəyinə laqeyd olmayan elitası formalaşmış və legitimləşmişdir.

Müstəqil Azərbaycanın siyasi elitası 1990-cı ilin yanvarından sonra, Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun sabiq üzvü və Azərbaycan xalqının siyasi lideri, o vaxt təqiblərə məruz qalan Heydər Əliyev Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gələndə formalaşmağa başlamışdır. Yanvar ayı SSRİ-dəki siyasi hakimiyyətin mahiyyəti və xarakterinin daha dərinədən dərk edilməsi və Azərbaycan xalqının taleyi üçün ağır və kədər hissi keçirən siyasətçilərin yeni nəslinin meydana gəlməsi ayı oldu. Elə bu mürəkkəb keçid dövrü də demokratik dəyərlər, sərbəst iqtisadiyyat, azadlıq və dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmağa qadir olan müasir milli siyasi elitanın mənəvi və siyasi amalının formalaşmasının başlanğıcı oldu. Həmin vaxt İlham Əliyev Heydər Əliyevin yanında idi və Dağlıq Qarabağla, habelə erməni separatçıların ərazi iddiaları ilə bağlı hadisələr zamanı Azərbaycan xalqını satmış SSRİ rəhbərləri ilə onun apardığı mübarizənin bilavasitə şahidi idi. O, özünün siyasi yolunu məhz həmin taleyüklü məqamda seçmişdir.

1990-cı ilin yanvar hadisələrindən, Heydər Əliyevin Bakıya qayıtmasından və buradan Naxçıvana getməsindən, vətənpərvər qüvvələrin və xalq kütlələrinin Heydər Əliyevin ətrafında birləşməsindən sonra Yeni Azərbaycan Partiyası siyasi kadrlar mənbəyi oldu. Heydər Əliyevin çox böyük xidməti olan bu təşkilatın - Yeni Azərbaycan Partiyasının hazırda kifayət qədər mürəkkəb daxili strukturu var. Azərbaycanın varlığı uğrunda mübarizənin getdiyi ekstremal şəraitdə yaradılmış bu partiya bir sıra köhnəlmiş təşkilat formalarından imtina edə və 1999-cu ilin noyabrında keçirilmiş birinci qurultayından sonra kifayət qədər səmərəli və çevik strukturu, təcrübə və novatorluğun rəşadətli şəkildə uzlaşdırılmasını, ənənələrin varisliyini və yaşlı nəsillə gənc kadrların bir-birini zənginləşdirən əməkdaşlığını təmin edə bildi. Heydər Əliyev milli siyasi elitanın indiki və gələcəkdəki əsas məqsədini 2001-ci ilin noyabrında Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayında ifadə etmişdir: "Bizim əsas vəzifəmiz Azərbaycanın dövlət quruculuğudur. Azərbaycanda keçirilən islahatlardır - siyasi, iqtisadi, sosial və başqa islahatlardır. Yeni Azərbaycanı tutduğu yol ilə, demokratiya yolu ilə, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə ardıcıl surətdə inkişaf etdirməkdən ibarətdir".

Heydər Əliyev siyasi elitanın bundan sonra da həyata keçirməli olduğu məqsədi və strateji vəzifələri müəyyənləşdirərək, eyni zamanda iqtisadiyyat, sosial-mədəni həyat və xarici siyasət sahələrində əldə edilmiş nailiyyətlərin geniş panoramını açıb göstərmişdir.

Əmək ehtiyatlarından və təbii ehtiyatlardan tam və səmərəli istifadə edilməsi, iqtisadiyyatın struktur baxımından yenidən qurulması və sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, dünya iqtisadiyyatına ahəngdar inteqrasiya əsasında xalqın həyat səviyyəsinin maksimum təmin edilməsi Azərbaycanın iqtisadi inkişafının başlıca istiqaməti olmuşdur. Bu konseptual vəzifələrin həllinin əsas vasitəsi iqtisadiyyatın daha da sərbəstləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi, iqtisadi tarazlığın bazar mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi, kiçik və orta biznesin üstün artımı, sahibkarlığın bütün formaları üçün əlverişli mühit yaradılmasıdır.

Azərbaycanda uğurlu iqtisadi siyasət iqtisadi inkişafın üç başlıca prinsipi əsasında formalaşmışdır: 1) bazar rəqabəti; 2) iqtisadiyyatın idarə olunmasının bütün sahələrinin (valyuta bazarı, ticarət əlaqələri-münasibətləri, bank-maliyyə bazarı və s.) sərbəstləşdirilməsi; 3) mülkiyyətin bütün formalarının plüralizmi. İqtisadi siyasətin uğurla aparılmasında sənayenin müxtəlif sahələrinə sərmayə qoyuluşunun təmin edilməsi, ölkə əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi və xarici borcların yenidən strukturlaşdırılması mühüm rol oynayır. İqtisadiyyatın bütün bu yeni xüsusiyyətləri güclü dövlət qurmağın səmərəli vasitələrinə çevrilmişdir.

İqtisadi strategiyanın əsasında milli iqtisadiyyatın gələcək xarakteri, qlobal təsərrüfatda onun yeri barədə ictimai üstünlüklərə cavab verən təsəvvürlər dayanırdı. Bu üstünlüklər bazar mexanizminin sərbəst fəaliyyətini təmin edə bilən nəticələrlə uyğun gəlirdi. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı insan kapitalının və elmi-texniki tərəqqinin gərəkliliyinin üstün yer tutduğu sahələr üçün təməl, başlanğıc nöqtəsinə çevrilir. İstehsal və insan ehtiyatlarının yenidən qruplaşdırılması bazar iqtisadiyyatı şəraitində böyük səmərə verir və belə strategiya gələcəkdə sənayenin müxtəlif sahələrinin dinamik inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Son illərin nailiyyətləri - neft-qaz sənayesinin sabitləşməsi və inkişaf sürətinin artması, sənayenin və aqrar bölmənin inkişafında Neft Fondunun rolunun güclənməsi ölkənin iqtisadi strategiyası barədə yuxarıda göstərilən dəlillərin aşkar sübutudur. Faktlar göstərir ki, 1997-ci ildə neft hasilatının azalma sürəti 0,3 faiz idisə, artıq 1998-ci ildə hasilat tam sabitləşdi, sonrakı illərdə isə aşkar yüksəliş müşahidə olunur. Bunun nəticəsində ölkənin büdcəsi hər il artır, kəsir ehtimalı azalır.

Azərbaycanın iqtisadi uğurlarının qısa təhlili əyani surətlə göstərir ki, əgər 1991-1995-ci illərdə ümumi daxili məhsul 58 faiz, sənaye məhsulu 67 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulu 48 faiz aşağı düşmüşdüsə, 1996-2001-ci illərdə ümumi daxili məhsulun artımı 55 faiz olmuşdur. Son beş il ərzində sənaye məhsulu təxminən 20 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulu 40 faiz, mal dövriyyəsi iki dəfə artmışdır. Ölkə SSRİ-nin dağılması və Azərbaycanda 1991-1993-cü illərdəki anarxist meyllərlə şərtlənən tənəzzüldən təcridən çıxır.

1991-1995-ci illərdə sərmayə qoyuluşunun həcmi 43 faiz aşağı düşmüşdüsə, 1996-2001-ci illərdə 4 dəfə artmışdır. 1991-1995-ci illərdə inflyasiyanın səviyyəsi hər il 14-18 dəfə, yəni 1800 faiz artırdısa, 1996-2001-ci illərdə, beş il ərzində inflyasiyanın artım səviyyəsi cəmi 16 faiz olmuşdur. İndi Azərbaycan MDB məkanında yeganə ölkədir ki, artıq 5-6 ildir inflyasiyanın qarşısı alınmışdır.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri sərmayə qoyuluşudur. 1995-2001-ci illərdə iqtisadiyyata 37 trilyon manatdan artıq sərmayə qoyulmuşdur ki, bu da 9 milyard dollardan çoxdur. Özü də bunun 27 trilyon manatı və ya 6 milyard dollardan çoxu, yəni 70 faizi xarici sərmayələrdir. Qalanı isə daxili sərmayələrdir və bu, milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün müsbət amildir.

Son illərdə ölkə əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. 1996-2001-ci illərdə işləyən vətəndaşların orta aylıq əməkhaqqı 4,3 dəfə, pensiyaların orta aylıq məbləği 4 dəfə artmışdır. Hazırda bir işçinin orta aylıq nominal əməkhaqqı 260 min manatdır ki, bu da təxminən 55 ABŞ dollarına bərabərdir. Yaxın keçmişdə, 5-6 il bundan öncə isə bu rəqəm heç 10 dollara da çatmırdı. Bundan əlavə, 2001-ci ilin on ayı ərzində əhalinin pul gəlirləri 10,7 faiz artmışdır. 1990-cı illərin birinci yarısında əhalinin pul gəlirləri inflyasiya nəzərə alınmadan 3 dəfə azalmışdısa, 1996-cı ildən etibarən bu, 3 dəfə çoxalmışdır. Məcburi köçkünlərə verilən yemək pulu təkcə 2000-ci il ərzində 3 dəfə artmışdır.

Azərbaycan dünyanın 120 ölkəsi ilə ticarət edir. 1995-2000-ci illər ərzində ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 2,2 dəfə artmışdır. Hazırda bu göstərici 2,9 milyard ABŞ dolları təşkil edir. O cümlədən ixrac 2,8 dəfə, idxal isə 1,7 dəfə artmışdır. 1995-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi 1215 milyon ABŞ dolları idisə, artıq 1998-ci ildə bu rəqəm 1683,4 milyon dollara çatmışdı. Bu sahədə hər il əldə olunan tərəqqi Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişaf strategiyasının səmərəli sistemini yaratmağa imkan verir.

Ölkənin iqtisadi inkişafının ən mürəkkəb və vacib problemi büdcədir. Büdcənin ilbəil artması, səhiyyə, təhsil, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə yardım sahələrinə ayrılan büdcə vəsaitinin mərhələlərlə artırılması milli iqtisadi inkişafın üstün siyasətidir. Eyni zamanda büdcə kəsirinin hər il azalması aşkar iqtisadi tərəqqinin olduğunu, dövlət və şəxsiyyət arasında qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin yeni mərhələsinə keçildiyini göstərir. 1993-1994-cü illərdə dövlət büdcəsinin kəsiri 7-10 faiz idisə, indi bu göstərici 1-1,2 faizdir. 1994-2000-ci illərdə dövlət büdcəsinin gəlirləri 13 dəfə artmışdır. Dövlət büdcəsinin ümumi məbləği 277 milyard manatdan 3,6 trilyon manata çatmışdır. Hazırda Azərbaycanın dövlət büdcəsi 900 milyon ABŞ dollarıdır.

Orta sinfin formalaşmasının vacib amili kimi, son illər milli iqtisadiyyatın sahələri arasında kiçik və orta biznesin inkişafına münasibətləri, bank-maliyyə bazarı və s.) sərbəstləşdirilməsi; 3) mülkiyyətin bütün formalarının plüralizmi. İqtisadi siyasətin uğurla aparılmasında sənayenin müxtəlif sahələrinə sərmayə qoyuluşunun təmin edilməsi, ölkə əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi və xarici borcların yenidən strukturlaşdırılması mühüm rol oynayır. İqtisadiyyatın bütün bu yeni xüsusiyyətləri güclü dövlət qurmağın səmərəli vasitələrinə çevrilmişdir.

İqtisadi strategiyanın əsasında milli iqtisadiyyatın gələcək xarakteri, qlobal təsərrüfatda onun yeri barədə ictimai üstünlüklərə cavab verən təsəvvürlər dayanırdı. Bu üstünlüklər bazar mexanizminin sərbəst fəaliyyətini təmin edə bilən nəticələrlə uyğun gəlirdi. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı insan kapitalının və elmi-texniki tərəqqinin gərəkliliyinin üstün yer tutduğu sahələr üçün təməl, başlanğıc nöqtəsinə çevrilir. İstehsal və insan ehtiyatlarının yenidən qruplaşdırılması bazar iqtisadiyyatı şəraitində böyük səmərə verir və belə strategiya gələcəkdə sənayenin müxtəlif sahələrinin dinamik inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Son illərin nailiyyətləri - neft-qaz sənayesinin sabitləşməsi və inkişaf sürətinin artması, sənayenin və aqrar bölmənin inkişafında Neft Fondunun rolunun güclənməsi ölkənin iqtisadi strategiyası barədə yuxarıda göstərilən dəlillərin aşkar sübutudur. Faktlar göstərir ki, 1997-ci ildə neft hasilatının azalma sürəti 0,3 faiz idisə, artıq 1998-ci ildə hasilat

tam sabitləşdi, sonrakı illərdə isə aşkar yüksəliş müşahidə olunur. Bunun nəticəsində ölkənin büdcəsi hər il artır, kəsir ehtimalı azalır.

Azərbaycanın iqtisadi uğurlarının qısa təhlili əyani surətlə göstərir ki, əgər 1991-1995-ci illərdə ümumi daxili məhsul 58 faiz, sənaye məhsulu 67 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulu 48 faiz aşağı düşmüşdüsə, 1996-2001-ci illərdə ümumi daxili məhsulun artımı 55 faiz olmuşdur. Son beş il ərzində sənaye məhsulu təxminən 20 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulu 40 faiz, mal dövriyyəsi iki dəfə artmışdır. Ölkə SSRİ-nin dağılması və Azərbaycanda 1991-1993-cü illərdəki anarxist meyllərlə şərtlənən tənəzzüldən təcridən çıxır.

1991-1995-ci illərdə sərmayə qoyuluşunun həcmi 43 faiz aşağı düşmüşdüsə, 1996-2001-ci illərdə 4 dəfə artmışdır. 1991-1995-ci illərdə inflyasiyanın səviyyəsi hər il 14-18 dəfə, yəni 1800 faiz artırdısa, 1996-2001-ci illərdə, beş il ərzində inflyasiyanın artım səviyyəsi cəmi 16 faiz olmuşdur. İndi Azərbaycan MDB məkanında yeganə ölkədir ki, artıq 5-6 ildir inflyasiyanın qarşısı alınmışdır.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri sərmayə qoyuluşudur. 1995-2001-ci illərdə iqtisadiyyata 37 trilyon manatdan artıq sərmayə qoyulmuşdur ki, bu da 9 milyard dollardan çoxdur. Özü də bunun 27 trilyon manatı və ya 6 milyard dollardan çoxu, yəni 70 faizi xarici sərmayələrdir. Qalanı isə daxili sərmayələrdir və bu, milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün müsbət amildir.

Son illərdə ölkə əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. 1996-2001-ci illərdə işləyən vətəndaşların orta aylıq əməkhaqqı 4,3 dəfə, pensiyaların orta aylıq məbləği 4 dəfə artmışdır. Hazırda bir işçinin orta aylıq nominal əməkhaqqı 260 min manatdır ki, bu da təxminən 55 ABŞ dollarına bərabərdir. Yaxın keçmişdə, 5-6 il bundan öncə isə bu rəqəm heç 10 dollara da çatmırdı. Bundan əlavə, 2001-ci ilin on ayı ərzində əhalinin pul gəlirləri 10,7 faiz artmışdır. 1990-cı illərin birinci yarısında əhalinin pul gəlirləri inflyasiya nəzərə alınmadan 3 dəfə azalmışdısa, 1996-cı ildən etibarən bu, 3 dəfə çoxalmışdır. Məcburi köçkünlərə verilən yemək pulu təkcə 2000-ci il ərzində 3 dəfə artmışdır.

Azərbaycan dünyanın 120 ölkəsi ilə ticarət edir. 1995-2000-ci illər ərzində ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 2,2 dəfə artmışdır. Hazırda bu göstərici 2,9 milyard ABŞ dolları təşkil edir. O cümlədən ixrac 2,8 dəfə, idxal isə 1,7 dəfə artmışdır. 1995-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi 1215 milyon ABŞ dolları idisə, artıq 1998-ci ildə bu rəqəm 1683,4 milyon dollara çatmışdı. Bu sahədə hər il əldə olunan tərəqqi Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişaf strategiyasının səmərəli sistemini yaratmağa imkan verir.

Ölkənin iqtisadi inkişafının ən mürəkkəb və vacib problemi büdcədir. Büdcənin ilbəlil artması, səhiyyə, təhsil, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə yardım sahələrinə ayrılan büdcə vəsaitinin mərhələlərlə artırılması milli iqtisadi inkişafın üstün siyasətidir. Eyni zamanda büdcə kəsirinin hər il azalması aşkar iqtisadi tərəqqinin olduğunu, dövlət və şəxsiyyət arasında qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin yeni mərhələsinə keçildiyini göstərir. 1993-1994-cü illərdə dövlət büdcəsinin kəsiri 7-10 faiz idisə, indi bu göstərici 1-1,2 faizdir. 1994-2000-ci illərdə dövlət büdcəsinin gəlirləri 13 dəfə artmışdır. Dövlət büdcəsinin ümumi məbləği 277 milyard manatdan 3,6 trilyon manata çatmışdır. Hazırda Azərbaycanın dövlət büdcəsi 900 milyon ABŞ dollarıdır.

Orta sinfin formalaşmasının vacib amili kimi, son illər milli iqtisadiyyatın sahələri arasında kiçik və orta biznesin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Orta sinfin olması isə hazırda hakimiyyətin və qeyri-hökumət sektorunun qarşılıqlı fəaliyyəti sayəsində yaradılmaqda olan vətəndaş cəmiyyətinin tərkib hissəsidir. Təbii ki, bu sahədə yaşadığımız dövrün tranzitarlığı ilə şərtlənən və orta sinfin yüksələn xətlə formalaşmasını mürəkkəbləşdirən bir sıra amillər mövcuddur. Lakin iqtisadi yüksəlişin təhlili və iqtisadi mühitin təkmilləşdirilməsi, bürokratik əngəllərin azalması və bürokratiyanı aradan qaldırmaq sahəsində görülən tədbirlər göstərir ki, kiçik və orta biznes üçün, orta sinfin formalaşmasına doğru yüksələn xətlə irəliləyiş üçün əlverişli iqtisadi mühit inkişaf edir.

İndi Azərbaycanda 60 mindən çox kiçik və orta biznes subyekti fəaliyyət göstərir. Orta hesabla əhalinin hər 10 min nəfərinə qeydiyyatdan keçmiş 70 kiçik və orta biznes subyekti düşür. Bunun da nəticəsində kiçik və orta biznes milli iqtisadiyyatın formalaşmasında üstün rol oynamağa başlayır. Məsələn, hazırda ticarətin 39 faizi, kənd təsərrüfatı və balıqçılığın 19 faizi, daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatların 11 faizi, sənayenin 9 faizi, tikintinin 7 faizi və s. kiçik və orta biznesin payına düşür. Son statistika məlumatına görə, kiçik və orta biznes sahəsinə cəlb olunmuş fiziki şəxslərin sayı 101 min nəfərdir.

Bundan əlavə, kiçik və orta biznesin inkişafı üçün son illərdə Sahibkarlığa Milli Yardım Fondu, Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyi və yaradılmaqda olan kiçik və orta biznes subyektlərinin fəaliyyətini təmin edə bilən bir sıra başqa strukturlar təşkil edilmişdir. Bu baxımdan vurğulamaq lazımdır ki, özəl bölmənin inkişafı sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə dair dövlət proqramları arasında xüsusi yer tutur. Məsələn, ÜDM-in tərkibində özəl bölmənin payı 68 faiz, o cümlədən sənayedə 44 faiz, kənd təsərrüfatında 99 faiz, ticarətdə 98 faiz, tikintidə 64 faizdir və s.

Lakin görülmüş işin əhəmiyyətini tam şəkildə dərk etmək üçün ötən illərdə - bu gün müxalifət "liderlərinə" çevrilmiş şəxslərin öz hikkələrini yeritmək cəhdlərinin dövlətin müstəqilliyinin taleyini, xalqın iqtisadi firavanlığını və rifahını təhlükə qarşısında qoyduğu illərdə baş vermiş prosesləri və hadisələri təkrar-təkrar yada salmaq lazımdır. İlham Əliyev 1999-cu ildə, "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasının 5-ci ildönümündəki çıxışında milli iqtisadiyyatın, onun müxtəlif tərkib hissələrinin formalaşmasında, həm yanacaq

istehsal kompleksinin, həm də digər istehsal sahələrinin, o cümlədən aqrar bölmənin rolunun güclənməsində mühüm rol oynamış bu sənədin rəsmi şəkildə imzalanmasından əvvəl baş vermiş bir sıra hadisələri şərh etmişdir. Məlum olduğu kimi, Heydər Əliyev müqavilənin imzalanmaq üçün hazırlanan variantından imtina etməyə məcbur olmuşdu, çünki aydın olmuşdu ki, onun şərtləri Azərbaycanın milli maraqlarına ziddir. İlham Əliyev hadisələrin gedişini belə təsvir edir:

- Özünü "böyük neft mütəxəssisi" kimi qələmə verən Rəsul Quliyev yaranmış vəziyyətdən sui-istifadə edərək, təşəbbüsü öz əlinə aldı. Azərbaycan hökuməti adından Rəsul Quliyev xarici şirkətlərlə danışıqlar aparmaq səlahiyyətini Slovakiya vətəndaşı Marat Manafova həvalə etdi və bunun üçün 1993-cü il iyul ayının 26-da xüsusi mandat imzaladı. Rəsul Quliyev öz şəxsi maraqları naminə ölkənin bütün iqtisadi inkişafının taleyini neft sahəsi ilə heç bir əlaqəsi olmayan, neft müqavilələri haqqında elementar təsəvvürü olmayan digər dövlətin vətəndaşına həvalə etdi...

Təsəvvür edin, əgər Manafovun hazırladığı və Rəsul Quliyevlə razılaşdırılmış müqavilənin variantı qəbul edilsəydi, Azərbaycan xalqını nələr gözləyirdi...

Həmin variantda kəşfiyyat dövrü üçün 6 il müəyyən olunmuşdu və bu dövrdə xarici sərmayələrin həcmi cəmi 21 milyon dollar təşkil etməli idi. Müqayisə üçün deyim ki, artıq indi, yəni Əsrin müqaviləsinin imzalanmasından 5 il keçəndən sonra sərmayələrin həcmi 2 milyard dollar təşkil edir. Müqavilənin əvvəlki variantına əsasən, "Çıraq" yatağından neft yalnız 2007-ci ildə, yəni müqavilə imzalandıqdan 13 il sonra hasil olunmalı idi. Biz isə neft hasilatının başlanmasına 1997-ci ildə, daha doğrusu, müqavilə imzalandıqdan 3 il sonra nail ola bildik və bu da "Əsrin müqaviləsi"nin mütləq bir şərti idi. Həmin gündən indiyə qədər "Çıraq" yatağından 5,5 milyon ton neft hasil edilmişdir.

Daha sonra. Müqavilənin əvvəlki variantına əsasən, səmt qazı Azərbaycana bazar qiymətinə satılmalı idi. Biz isə bütün səmt qazının Azərbaycana pulsuz verilməsinə nail olduq. Bu günədək konsorsium tərəfindən 1,2 milyard kubmetr səmt qazı çıxarılmış və Azərbaycana pulsuz verilmişdir.

Belə bir sual ortaya çıxır: məgər Rəsul Quliyev Azərbaycanı hansı uçuruma itələdiyini anlamırdımı? Xeyir, o, bunu çox gözəl başa düşürdü. Lakin onun üçün bunun heç bir əhəmiyyəti yox idi. Onun üçün özünün şəxsi maraqları xalqın maraqlarından üstün idi və bu maraqlar naminə o, ölkənin bütün neft sərvətlərini girov qoymağa hazır idi. Quliyevin göstərişi ilə Manafov xarici neft şirkətlərindən 300 milyon dollar rüşvət ala bilmək üçün onlara belə sərfəli şərtlər təklif etmişdi. Həmin 300 milyon dollar isə, əslində, bonuslar şəklində Azərbaycan Respublikasının xəzinəsinə daxil olmalı idi.

Qeyd etməliyəm ki, xarici neft şirkətləri yüksək ləyaqət göstərərək, bu sövdələşməyə getmədilər və öz dövlətlərinin ölkəmizdəki səfirləri vasitəsilə Azərbaycan prezidentinə bu barədə məlumat çatdırdılar. Prezident məlumat alan kimi, Manafov tərəfindən aparılan danışıqların davam etdirilməsini qadağan etdi və müqavilə üzrə danışıqların aparılmasını bilavasitə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə tapşırırdı...

Bu beş il ərzində "Əsrin müqaviləsi"nin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə olunmuş nailiyyətlər göz qabağındadır. Gələcək haqqında isə təkcə onu qeyd etmək lazımdır ki, 30 il ərzində Azərbaycan "Əsrin müqaviləsi"ndən bütün gəlirin 80 faizini, xarici neft şirkətlərinin hamısı birlikdə isə cəmi 20 faizini götürəcəkdir...

Biz dərk edirdik ki, Azərbaycanın real müstəqilliyi yalnız iqtisadi inkişaf, xarici sərmayələrin cəlb edilməsi, ölkənin iqtisadi böhrandan çıxması şəraitində təmin oluna bilər... Biz artıq 19 neft müqaviləsi imzalamışıq və strateji yolumuzun bu istiqamətdə davam etdirilməsində bizə heç kim mane ola bilməz".

1994-cü ilin sentyabrında prezident Heydər Əliyev tərəfindən "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə həyata keçirilməyə başlayan uğurlu neft strategiyası Azərbaycana beynəlxalq neft şirkətləri ilə bağlanmış 21 müqaviləni, 6 milyard dollar miqdarında sərmayələri, ölkənin 1994-cü ildə 10 milyon dollar olan valyuta ehtiyatının 2001-ci ildə 1 milyard dollara çatdırılmasını, 360 milyon dollar vəsaiti olan Neft Fondunun yaradılmasını təmin etdi. Milli neft strategiyası Azərbaycanın bir çox iqtisadi və maliyyə strukturlarına daxil olmasına, o cümlədən Dünya Ticarət Təşkilatına üzv qəbul edilməsinin mümkünlüyünə, kənd təsərrüfatı da daxil olmaqla, milli iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsinə dair kompleks strateji tədbirlərin həyata keçirilməsinə, orta sinfin formalaşmasının başlıca vəsiləsi kimi kiçik və orta biznesin rolunun güclənməsinə, tənəzzülün azalmasına, inflyasiyanın aşağı düşməsinə və dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərdə bərabər tərəfdaş kimi ölkəmizin imicinin yüksəlməsinə təminat yaratdı.

İstər regional miqyasda, istərsə də ümumdünya kontekstində Azərbaycanın siyasi və iqtisadi vəziyyətinin təhlili və şərh-i formalaşmış sabit siyasi xəttin və mərhələli iqtisadi yüksəlişin olduğunu göstərir. Lakin təəssüf ki, Azərbaycanda heç də bütün siyasi qüvvələr görülmüş işi, bunun nəticəsində möhkəm siyasi sabitliyin bərqərar olmasını, büdcənin artmasını, milli iqtisadiyyatın sərbəstləşməsinə, əhalinin sosial müdafiəsinin sabit şəkildə güclənməsinin təmin olunmasını, yeni sosisumun formalaşmasını obyektiv şəkildə qiymətləndirmirlər. Dövlətin istər siyasət, istərsə də iqtisadiyyat sahəsindəki işinin mahiyyəti ayrı-ayrı qrupların maraqlarının təmin olunmasına yönəldilmiş ötəri proqramların qəbul edilməsi və həyata keçirilməsindən ibarət ola bilməz. Mərhələli və çoxcəhətli yanaşma olmalıdır. Həyata keçirilən siyasətin təkcə indi deyil, gələcəkdə də uğuru məhz bundadır.

MÜXALİFƏT

Artıq Azərbaycan prinsipcə dünyada yeni vəziyyətdədir. Ölkəmizin daxili və xarici konteksti, əslində, tarazlaşdırılmışdır. Buna görə də elə görünürdü ki, bu cür vəziyyət dünyayönümlü siyasi qüvvələr sisteminin Avropa, Qərb anlamında normal partiya sisteminədək inkişaf edə biləcək sistemin formalaşmasına gətirib çıxarmalı idi. Amma təəssüf ki, belə olmadı. Lap əvvəldən bizdə bolşevizm ünsürləri olan daxilyönümlü partiyalar strukturu yarandı. Odur ki, Azərbaycanda iqtidarla müxalifətin qarşılıqlı əlaqəsi - məsələsi öz aktuallığını saxlayır.

Azərbaycanda açıq müxalifət 1987-ci ildə formalaşmağa başlamışdır. O, özünü əvvəlcə müxtəlif dərəcələrdə göstərdi, sonra isə Dağlıq Qarabağ ətrafındakı hadisələrlə əlaqədar meydanlara çıxaraq, xalq hərəkətinə qatıldı. Başlanğıc mərhələdə müxalifətin hərəkətləri antisistem xarakteri daşıyırdı. Müxalifətin çağırışları və hərəkətləri artıq sonralar, 1990-cı ilin yanvarında sovet qoşunlarının Bakıya yeridilməsindən sonra antikommunist, antisovet xarakteri almağa başladı.

Müstəqilliyin əldə edilməsi və Azərbaycanda dünyəvi, demokratik dövlət quruculuğu başlanması cəmiyyətlə dövlət arasında qarşılıqlı münasibətlərin təkmilləşməsinə kömək edən iqtidar-müxalifət horizontalının yaranmasına gətirib çıxardı. Ona görə də əgər ölkənin ötən dövrdəki uğurlarını qeyd etmək lazım gələrsə, bunu vurğulamaq ədalətli olar ki, cəmiyyətimiz gənc müstəqil dövlətin inkişafının heç bir istiqamətində siyasi sahədəki qədər nəzərəcərpacaq nəticələr qazanmamışdır.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, qəribə də olsa, demokratik dəyərlərin geniş inkişafı, siyasi plüralizm cəmiyyətin sıx birləşməsi, Qərb tipli siyasi partiyaların formalaşması amillərinə, vətəndaş konsensusunun təminatına çevrilmədi. Siyasi mədəniyyətin, realizmin, respublika üçün taleyüklü problemlərin həllində konstruktiv mövqelərin, hakimiyyət orqanları ilə yaradıcı dialoqa getmək bacarığının olmaması "milli müxalifət" in həlledilməz probleminə çevrildi. Hakimiyyət uğrunda mübarizə və partiya liderlərinin şəxsi iddiaları, regional eqoizm və tayfa eqoizmi sivil siyasi rəqabətin məzmun və xarakterini kölgədə qoydu. Şəxsi hakimiyyət və təsir uğrunda qızgın mübarizədə ümummillə mənafelər, verilmiş şəxsi bəyanatlar və təəccüblü də olsa, hətta tarixin dərsləri unuduldu. Milli müxalifət fraksiyalararası mübarizəyə çox uymuşdur, onun baxışlarının, liderlərinin ideyalarının təkamülü real, dinamik şəkildə dəyişən həyatdan, iqtidarın daxili və xarici siyasətdə nail olduğu müsbət dəyişikliklərdən kəskin şəkildə geri qalır. Konstruktivliyin olmaması, radikalizm, cəmiyyətdə süni surətdə gərginlik yaratmaq cəhdləri AXCP, Müsavat, AMİP və ADP rəhbərliyindəki böhranın, onların liderlərinin imicinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinin, partiya üzvlərinin siyasi fəallığının süstlüyünün bəlkə də əsas amilləridir. Bir sözlə, siyasi müxalifətin vəziyyəti "hərçmərçlik və tərəddüdlük" kimi səciyyələnir. Bütün bu vəziyyət təşkilati yenidənqurmanın və ideoloji platformanın təzələnməsinin, həyatın reallıqları ilə hesablaşacaq yeni lider axtarışının zəruriliyini şərtləndirir.

Cəmiyyət daim tərəqqi edən, durğunluğa dözməyən və rəasional dəyişikliklərə can atan dinamik amildir. O dəyişir və onunla yanaşı siyasi mübarizə forması, tərəkür və reallıqların qavranılması da dəyişir. Yeni cəmiyyət məsuliyyətsiz, ifrat radikalizmi, yalançı inqilabi ritorikanı qəbul etmir, aydın məqsəd daşımayan mitinq ideyaları yeni nəsələ yaddır. Bu amillər özünün dünyaduyumunu, dünyagörüşünü və baxışlarını dəyişdirir və təkmilləşdirir bilməyən köhnə milli müxalifətin fəaliyyətinin perspektivsizliyini səciyyələndirir. Bu müxalifətin fəaliyyəti hələ də cəmiyyətdəki əhval-ruhiyyə ilə hesablaşmağı qətiyyənlə istəməməklə məhdudlaşır. İndiki əsas müxalifət liderlərinin hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldıqları illər çox güman ki, xülyalardan, özlərinin siyasi səhvlərindən, siyasi naşılığından əl çəkmək dövrü, ibrət götürmək və kamil dövlət tərəkürünün formalaşması dövrü olmamışdır.

Müxalifətin böhranı elə bir dərin prosesə çevrilmişdir ki, hazırda nəinki möhkəm müxalifət alyansı və ya blokunun yaradılması, həm də daxili münasibətlərin aradan qaldırılması mexanizmini təsəvvürə gətirmək çətindir. Belə vəziyyət bu və ya digər liderin müxalifətin vahid lideri ola bilməsinin mümkünlüyünü, bir növ, şübhə altına alır. Müxalifət mühitinin qeyri-adekvat dəyişkənliyi, dostların rəqiblərlə əvəzlənməsi və rəqiblərin barışması prosesi milli müxalifətin mahiyyətini, onun yetişmədiyini, habelə perspektivin olmaması üzündən çaşqınlıq keçirdiyini göstərir. AMİP-in, AXCP-nin, Müsavatın və digər partiyaların daxilindəki parçalanma, ardı-arası kəsilməyən siyasi çəkişmələr, hay-küylü qarşılıqlı ifşalar belə bir tezisni bir daha təsdiqləyir ki, Azərbaycanda müxalifət müxtəlifdir, amorfudur, strukturlaşmamışdır və kəskin böhran keçirir. Müxalif partiya elitalarının hədsiz hikkə və iddiaları yeniliklərə, siyasi rəqabətə və partiyadaxili fəaliyyətin təşkilinə rəasional yanaşmağa mane olur.

Qeyd etmək lazım gəlir ki, müxalifətin daxilindəki bu qeyri-sabitlik vəziyyəti hər an müxalifətin özü və ümumən, cəmiyyət üçün idarəolunmaz reaksiyaya çevrilə bilər. Təbii ki, əgər bu vəziyyət özünü təminləməyə, müxalifət meydanının seleksiyasına, onun təzələnməsinə və Avropa demokratiyası standartlarına yaxınlaşmasına xidmət edərsə, bu, yeni milli siyasi məkanın formalaşmasının müsbət amili olar. Lakin hadisələrin inkişafı başqa meyl alarsa, müxalifətin daxilindəki siyasi çəkişmələr dağıdıcı mexanizmi hərəkətə gətirən qüvvəyə çevriləcək və bu, demokratik cəmiyyət quruculuğu üçün son dərəcə arzu edilməz hal olacaqdır.

Azərbaycanda müxalifət hərəkatının tarixinə qısa bir baxış, son illərin müşahidələri göstərir ki, "milli" müxalifət siyasətin, əsasən, münaqişəli tərzdə təfsirinə tərəfdardır. O, "nə qədər pisdirsə, mənim üçün bir o qədər yaxşıdır" və ya "bulanıq suda balıq tutmaq daha asandır" prinsipi ilə hərəkət edir. Gördüyümüz kimi, qrup mənafeləri ümummilli mənafelərdən daim üstün tutulur. Halbuki dünya təcrübəsi göstərir ki, hakimiyyətin və siyasətin münaqişəli tərzdə təfsiri olduqca təhlükəlidir. Məhz bu, istər ölkənin daxilində, istərsə də onun hüduqlarından kənarda daimi mübarizənin ideya əsasını yaradır, xalqın qüvvələrini tükəndirir, insan ehtiyatlarının və maddi ehtiyatların itkisinə səbəb olur.

bir istiqamətində siyasi sahədəki qədər nəzərəcərpacaq nəticələr qazanmamışdır.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, qərribə də olsa, demokratik dəyərlərin geniş inkişafı, siyasi plüralizm cəmiyyətin sıx birləşməsi, Qərb tipli siyasi partiyaların formalaşması amillərinə, vətəndaş konsensusunun təminatına çevrilmədi. Siyasi mədəniyyətin, realizmin, respublika üçün tələyüklü problemlərin həllində konstruktiv mövqelərin, hakimiyyət orqanları ilə yaradıcı dialoqa getmək bacarığının olmaması "milli müxalifət" in həlledilməz probleminə çevrildi. Hakimiyyət uğrunda mübarizə və partiya liderlərinin şəxsi iddiaları, regional eqoizm və tayfa eqoizmi sivil siyasi rəqabətin məzmun və xarakterini kölgədə qoydu. Şəxsi hakimiyyət və təsir uğrunda qızğın mübarizədə ümummilli mənafələr, verilmiş şəxsi bəyanatlar və təəccüblü də olsa, hətta tarixin dərsləri unuduldu. Milli müxalifət fraksiyalararası mübarizəyə çox uymuşdur, onun baxışlarının, liderlərinin ideyalarının təkamülü real, dinamik şəkildə dəyişən həyatdan, iqtidarın daxili və xarici siyasətdə nail olduğu müsbət dəyişikliklərdən kəskin şəkildə geri qalır. Konstruktivliyin olmaması, radikalizm, cəmiyyətdə süni surətdə gərginlik yaratmaq cəhdləri AXCP, Müsavat, AMİP və ADP rəhbərliyindəki böhranın, onların liderlərinin imicinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinin, partiya üzvlərinin siyasi fəallığının süstlüyünün bəlkə də əsas amilləridir. Bir sözlə, siyasi müxalifətin vəziyyəti "hərc-mərclik və tərəddüdlük" kimi səciyyələnir. Bütün bu vəziyyət təşkilati yenidənqurmanın və ideoloji platformanın təzələnməsinin, həyatın reallıqları ilə hesablaşacaq yeni lider axtarışının zəruriliyini şərtləndirir.

Cəmiyyət daim tərəqqi edən, durğunluğa dözməyən və rəasional dəyişikliklərə can atan dinamik amildir. O dəyişir və onunla yanaşı siyasi mübarizə forması, təfəkkür və reallıqların qavranılması da dəyişir. Yeni cəmiyyət məsuliyyətsiz, ifrat radikalizmi, yalançı inqilabi ritorikanı qəbul etmir, aydın məqsəd daşımayan mitinq ideyaları yeni nəsə yaddır. Bu amillər özünün dünyaduyumunu, dünyagörüşünü və baxışlarını dəyişdirə və təkmilləşdirə bilməyən köhnə milli müxalifətin fəaliyyətinin perspektivsizliyini səciyyələndirir. Bu müxalifətin fəaliyyəti hələ də cəmiyyətdəki əhval-ruhiyyə ilə hesablaşmağı qətiyyənlə istəməməklə məhdudlaşır. İndiki əsas müxalifət liderlərinin hakimiyyət- dən uzaqlaşdırıldıkları illər çox güman ki, xülyalardan, özlərinin siyasi səhvlərindən, siyasi naşılığından əl çəkmək dövrü, ibrət götürmək və kamil dövlət təfəkkürünün formalaşması dövrü olmamışdır.

Müxalifətin böhranı elə bir dərin prosesə çevrilmişdir ki, hazırda nəinki möhkəm müxalifət alyansı və ya blokunun yaradılması, həm də daxili münaqişələrin aradan qaldırılması mexanizmini təsəvvürə gətirmək çətinədir. Belə vəziyyət bu və ya digər liderin müxalifətin vahid lideri ola bilməsinin mümkünliyünü, bir növ, şübhə altına alır. Müxalifət mühitinin qeyri-adekvat dəyişkənliyi, dostların rəqiblərlə əvəzlənməsi və rəqiblərin barışması prosesi milli müxalifətin mahiyyətini, onun yetişmədiyini, habelə perspektivin olmaması üzündən çəşnqlik keçirdiyini göstərir. AMİP-in, AXCP-nin, Müsavatın və digər partiyaların daxilindəki parçalanma, ardı-arası kəsilməyən siyasi çəkişmələr, hay-küylü qarşılıqlı ifşalar belə bir tezi bir daha təsdiqləyir ki, Azərbaycandakı müxalifət müxtəlifdir, amorfudur, strukturlaşmamışdır və kəskin böhran keçirir. Müxalif partiya elitalarının hədsiz hikkə və iddiaları yeniliklərə, siyasi rəqabətə və partiyadaxili fəaliyyətin təşkilinə rəasional yanaşmağı mane olur.

Qeyd etmək lazım gəlir ki, müxalifətin daxilindəki bu qeyri-sabitlik vəziyyəti hər an müxalifətin özü və ümumən, cəmiyyət üçün idarəolunmaz reaksiyaya çevrilə bilər. Təbii ki, əgər bu vəziyyət özünü təmizləməyə, müxalifət meydanının seleksiyasına, onun təzələnməsinə və Avropa demokratiyası standartlarına yaxınlaşmasına xidmət edərsə, bu, yeni milli siyasi məkanın formalaşmasının müsbət amili olar. Lakin hadisələrin inkişafı başqa meyl alarsa, müxalifətin daxilindəki siyasi çəkişmələr dağıdıcı mexanizmi hərəkətə gətirən qüvvəyə çevriləcək və bu, demokratik cəmiyyət quruculuğı üçün son dərəcə arzuədlilməz hal olacaqdır.

Azərbaycanda müxalifət hərəkatının tarixinə qısa bir baxış, son illərin müşahidələri göstərir ki, "milli" müxalifət siyasətin, əsasən, münaqişəli tərzdə təfsirinə tərəfdardır. O, "nə qədər pisdirsə, mənim üçün bir o qədər yaxşıdır" və ya "bulanıq suda balıq tutmaq daha asandır" prinsipi ilə hərəkət edir. Gördüyümüz kimi, qrup mənafeləri ümummilli mənafelərdən daim üstün tutulur. Halbuki dünya təcrübəsi göstərir ki, hakimiyyətin və siyasətin münaqişəli tərzdə təfsiri olduqca təhlükəlidir. Məhz bu, istər ölkənin daxilində, istərsə də onun hüduqlarından kənarda daimi mübarizənin ideya əsasını yaradır, xalqın qüvvələrini tükəndirir, insan ehtiyatlarının və maddi ehtiyatların itkisinə səbəb olur.

Partiya quruculuğı tarixinin şərhi məsələsində Fransanın təcrübəsi önəmlidir. Əgər Şarl de Qollun dövründə Fransada -müharibədən yenidən çıxmış, yeni və güclü dövlət quruculuğına başlamış ölkədə müxalifətdən savayı heç nə yox idisə, dövlət isə ancaq dövlət başçısının nüfuzu sayəsində yaşayırdısa, 20 ildən

sonra ölkədə möhkəm siyasi konsensus təşəkkül tapdı və "sağlar- sollar" bipolyar siyasi məkanı yarandı. Avropanın əksər inkişaf etmiş ölkələri də bu cür inkişaf yolu keçmişlər. İctimai şüurun bu cür inkişafına əyani nümunəni Türkiyədə də müşahidə etmək olar. Son 20 ildə burada tamam müxtəlif məsləhətli siyasi qüvvələrin iştirakı ilə siyasi məkan formalaşmışdır. Özü də siyasi sistemin sabit olduğu ölkələrdə hakimiyyətin varisliyi dövlətin və cəmiyyətin yaşarılığının zəruri atributu kimi şərh olunur. Mustafa Kamal Atatürk güclü, demokratik və dünyəvi dövlət quraraq hakimiyyətin varisliyini təmin etmişdir.

Heydər Əliyev bu gün Azərbaycanda nəinki vətəndaş cəmiyyətinə və sərbəst iqtisadiyyata malik olan müstəqil, sivilizasiyalı və demokratik dövlət qurulması üçün bünövrə, həm də gələcəkdə konstruktiv müxalifətin varlığı təqdirində daha səmərəli olacaq partiya ənənəsinin əsasını qoymuşdur. Siyasi plüralizm, sərbəst iqtisadiyyat və cəmiyyətin öz siyasi liderini azad şəkildə seçməsi üçün daha əlverişli şərait yaratmış Heydər Əliyev hakimiyyətinin varisliyinin mahiyyəti, bax, bundadır. Bu, tarixi sərvət və misilsiz irsdir, Azərbaycan xalqı bunları qorumaq və inkişaf etdirməli, nəsil-dən-nəslə ötürməlidir.

Müstəqil Azərbaycanın onillik təcrübəsi göstərir ki, ölkənin dövlətdaxili həyatının təşkili məsələsinə müxtəlif cür yanaşma keçmişdə qalmamışdır. Bu, siyasi həyatın bir-birinə qarşı duran başlanğıclarında - indiki hakim strukturlarla təmsil olunmuş integrativ başlanğıcda və müxtəlif müxalif siyasi qrup və partiyaların mənafelərinin qorunmasından ibarət olan fərqləndirici başlanğıcda öz ifadəsini yenə də tapır. Hərçənd, bir çox müxalifət partiyalarının proqram müddəalarını və seçki platformalarını təfərrüatı ilə araşdırsaq, həm dövlətin xarici siyasət strategiyasının müəyyənəşdirilməsinə, həm də cəmiyyətimizin siyasi və sosial-iqtisadi sahələrinin yenidən qurulmasına aid prinsiplər məsələlərdə ciddi fikir ayrılıqları görmərik. Ola bilsin, heyrətamiz fenomendir, lakin bu, ilk baxışdan belədir.

Bir çox dövlətlərdə iqtidar və müxalifət prinsiplər ideoloji rəqiblərdir. Bu mənada Azərbaycan, sanki, istisna olmamalıdır. Amma, məsələn, iqtidarla müxalifətin mövqelərinin istər nəzəriyyədə, istərsə də təcrübədə müxtəlif olduğu Rusiyadan fərqli olaraq,

Azərbaycanda ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi quruluşunun köklü, qnoseoloji məsələlərində cəmiyyətin inkişafı probleminə iqtidarın və müxalifətin baxışları bir çox cəhətdən uyğun gəlir. Müxalifət partiyalarının əksəriyyəti proqram və nizamnamələrində siyasət sahəsində müstəqil, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu xəttinə tərəfdar olduqlarını bəyan edir. Bəzi müxalifət liderlərinin bu və ya digər regional dövlətin xeyrinə populist bəyanatlarını çıxmaq şərtilə, xarici siyasətdə beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə, qarşılıqlı surətdə əməkdaşlığa, mehriban qonşuluğa və tarazlı xarici siyasətə əməl etmək istəyi, əsasən, üstünlük təşkil edir. Daxili çəkişmələr nəticəsində pərakəndə düşmüş "milli" müxalifət (hərçənd, ümumi, vahid məqsədi, ideya və baxışları olmadığına, habelə liderlərin iddialı mövqeləri üzündən daxili qarşıdurma daim gücləndiyinə görə, Azərbaycanda müxalifəti vahid "milli" termini ilə adlandırmaq çətindir), parlamentdə təmsil olunmuş bəzi partiyalar nadir istisna təşkil etməklə, iqtisadiyyat sahəsində hələ heç vaxt milli iqtisadiyyatı sərbəstləşdirməyin metodları və formalarını necə təsəvvür etməsi barədə konkret təkliflərlə çıxış etməmişdir. lakin hər halda, torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətin tətbiqi, iqtisadiyyatın özəlləşdirilməsi və dövlətsizləşdirilməsi yolu ilə əsaslı bazar islahatları xətti yeridilməsinə səy göstərmək barədə bəyanatlar müxalifətin proqram- larında öz ifadəsini tapır. Mədəniyyət sahəsində - milli özünüdərkini və özünü identifikasiya etmənin hər vasitə ilə inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hər yerdə tətbiqi və sair. Hərbi sahədə - ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası, milli silahlı qüvvələrin möhkəmləndirilməsi və sair. Belə misalların sayı çoxdur. Azərbaycanın son illərdəki nailiyyətləri göstərir ki, iqtidarın həll etmədiyi və ya həll etmək niyyətində olmadığı taleyüklü problemlər yoxdur. Müxalifət çox yaxşı görür ki, yuxarıda sadalanan bütün proqram məqsədləri və müddəaları dövlətin daxili və xarici siyasətində öz təcəssümünü taparaq uğurla həyata keçirilir. Görünür, məsələnin mahiyyəti bunda deyil, məhz ondadır ki, "milli" müxalifət obyektiv və subyektiv amillər üzündən öz "çoxluğunu" yaratmağa və bununla da müxalif siyasi xəttin varisliyini təmin etməyə müvəffəq olmamışdır.

Bütün əsas müxalif siyasi birliklər və onların satellitləri -mini- partiyalar yalnız öz rəhbərlərinin konkret eqosentrik maraqlarının gerçəkləşməsinə yönəldilmiş şəxsi iddialı niyyətlərini ifadə edirlər. Bu təşkilatların strukturu insan qrupunun vahid məqsəd, ideya və dünyagörüşü ətrafında sabitləşmiş siyasi birliyinin strukturuna çox az oxşayır. üstəlik, təəssüflə vurğulamaq lazım gəlir ki, Azərbaycanda müxaliflik prinsipi bir dövlət quruculuğu prinsiplərinin, siyasi baxışların, ideyaların, digər prinsiplərə, baxışlara və ideyalara qarşı qoyulması üsulu kimi, yaxud da hakim elitaya, dövlət-iqtidar strukturlarına onların nöqsanlarını göstərmək, öz rəqiblərinin "nəfəsini" duymağa məcbur etmək cəhdi kimi başa düşülmür. Siyasi gerçəkliyə uyğunlaşmayan və adaptasiya olunmayan, hakim elitanın siyasi fəaliyyətinin ümumi faktlarını və nəticələrini dərk edə bilməyən müxalifət liderləri siyasi-iqtisadi xəttin əleyhinə deyil, konkret olaraq və yalnız prezident Heydər Əliyevin və onun komandası üzvlərinin əleyhinə çıxış edirlər.

Radikal müxalifət zamanla ayaqlaşmaq istəmir və ya bacarmır, yenə də mitinqləri, küçə yürüşlərini hakimiyyətlə mübarizənin əsas metodu hesab edir. Ciddi analitiklərin fikrincə isə, küçələrin meydana gətirdiyi siyasətçilərin zamanəsi keçmişdə qalmışdır. Bu gün siyasətə ölkənin sürətlə inkişafına, siyasi, sosial-iqtisadi və

digər problemlərin həllinə dair alternativ proqramlar təklif etməyə qadir olan realist intellektuallar, pragmatiklər gərəkdir.

Siyasi hadisələrin qiymətləndirilməsində səriştəsizlik, naşılıq, müəyyən partiya və onun üzvləri tərəfindən siyasi ideyaların, baxışların, konsepsiyaların, proqramların mənimsənilməsinin səviyyəsini səciyyələndirən siyasi mədəniyyətin olmaması və cəmiyyətin bu cür müxalifəti qəbul etmə səviyyəsinin aşağı olması göstərir ki, tezliklə müxalifətin elə öz daxilində yeni, konstruktiv müxalifət mühitinin formalaşması prosesi başlanacaqdır.

"Milli" müxalifətin liderləri nə kimi parlaq dona girsələr də, artıq onların dövrünü ötüb keçmişdir. Bu, danılmaz faktdır. Onlar əllərindən gələni etmişlər. Müxalifətdaxili proseslər göstərir ki, onlar yeni, müsbət, rəşadətli düşüncə qabiliyyətinə qadir deyillər. Onların siyasi səhnədən getməsi özünü həm də ona görə doğruldur ki, elektorat hakimiyyətin eyni opponentlərini görməkdən və dinləməkdən yorulmuşdur. Reallıqlar göstərir ki, müxalifət liderlərinin "köhnə qvardiyası"nı oyun qaydalarını sivilizasiyalı müxalifət kontekstində mənimsəyə bilmiş yeni gənclərlə əvəz etməyin vaxtı gəlib çatmışdır. Sonuncular dərk edirlər ki, müxalifət öz prinsiplərinin, ideologiya və proqramlarının bərqərar olunması ilə, əqidə və görüşlərinin, cəmiyyətin yenidən qurulması planının iflası ilə, amansız siyasi uğursuzluqla bağlı olan öz "tarix"i mərhələsinə başa vurmuşdur. İndi sağlam düşüncələr və hərəkətlər, keçmişdən ibrət götürmək, müsbət təcrübəni zərər-zərər toplamaq və tərəqqi və sabitliyin təminatı vətəndaş konsensusu olan demokratik cəmiyyətin tərkib hissəsi kimi, ruhu və məzmunu etibarilə əsl demokratik müxalifət məkanı yaratmaq mərhələsi gəlib çatmışdır.

Ədalət naminə demək lazımdır ki, 1987-1988-ci illərdən başlayaraq müxalifətin gördüyü işlərin heç də hamısı tənqid və ya mühakimə edilməməlidir. Müxalifətin başlıca xidməti bundadır ki, ölkənin taleyi üçün böhranlı dövrlərdə o, xalqın arzu və istəklərini ifadə edirdi. Heç də həmişə uğurla və bacarıqla olmasa da, müxalifət Sov.İKP MK rəhbərliyinin satqın, ədalətsiz siyasətinin doğurduğu xalq hiddətini və qəzəbini lazımi məcraya yönəltdi, xalq hərəkətinə mühüm impuls verirdi.

Müxalifətin təqsiri deyil ki, o, zamanın reallığını və tələblərini dərk edə bilmədi, intəhasız romantizm gerçəkliyin özündən daha çox cazibədar oldu. Cəmiyyətin özü kimi, müxalifət də bizim hamımızın çıxdığı siyasi sistemin yetirməsi idi. Sadəcə olaraq, bəziləri realist və pragmatik idi, digərləri emosional hisslərin, gənclik enerjisinin, onları bu günədək tərk etməyən romantik idealizmin əsiri oldular.

Beləliklə, müxalifətin "köhnə qvardiya"sının səhnədən çıxıb getməsi cəmiyyətin və zamanın tələbi kimi, ölkənin siyasi strukturu üçün öz siyasi məkanını təkmilləşdirmək zərurəti kimi təsəvvür edilir; elə bir məkan kimi ki, burada müxalif fikir vertikalı cəmiyyətin ümumi, vahid məqsədi - müstəqil Azərbaycanın möhkəmlənməsi və tərəqqisi naminə sıx birləşməsi şüarı üzərində cəmləşdiriləcəkdir.

1993-cü ilin iyunundan bəri ötən dövr ərzində milli siyasət özünün əsas komponentini - sabit hakimiyyət strukturunu və opponent strukturlar üçün əlverişli şəraiti formalaşdırmışdır. Konstruktivliyin olmaması təşhihə ehtiyac duyan "milli müxalifətin bələsidir. Onun təşhihi isə heç də tək-cə iqtidarın, hakim siyasi elitanın işi deyildir. Bu, bütün cəmiyyətin, bugünkü "milli müxalifət"in mahiyyətini münaqişə tərzində anlamaqdan əl çəkməyə qadir olan ictimai tərəqqinin əsas katalizatorunun problemi.

Məlumdur ki, siyasətin inteqrasiya funksiyası cəmiyyətdəki münaqişələri görən, amma onları dərinləşdirməyən, əksinə, əməkdaşlıq naminə kompromisləri mümkün edən hansısa bir zəmin axtaran dövlət xadiminin fəaliyyətində daha parlaq şəkildə təzahür edir. Əks taktika seçən siyasətçilər ən çox ona iddia edirlər ki, başlıcası onların partiya maraqlarıdır. Buna görə də partiya maraqlarını həm ümummilli maraqlara, həm də başqa partiyaların maraqlarına qarşı qoyurlar. Heydər Əliyevin isə bütün fəaliyyəti belə bir sadə həqiqəti təsdiq edir ki, hakimiyyətin mövcud ziddiyyətləri aradan qaldıran, cəmiyyətdə vəziyyəti sabitləşdirən və millətin ehtiyatlarını səfərbərliyə alan, elitaların və ümumən, cəmiyyətin siyasi tarazlığını bərpa edən optimal forması tapıldıqda siyasi uğur qazanmaq mümkündür.

YENİ DÖVRÜN SİYASƏTÇİSİ

Sosial psixologiyada yaxşı məlum olan bir effekt var, peşəkarlar bunu məqsədin dəyişdirilməsi adlandırırlar. Məqsəd tamamilə aydın formalaşdırılmış və qoyulmuşdur. Bu, prezident seçkiləridir. Lakin bir sıra müxalif partiyalara bu məqsədi başqası ilə dəyişdirmək və meydana yeni "fenomen" çıxarmaq çox əlverişlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, "məqsədin dəyişdirilməsi"nə dair hərəkətlərin bir qismi axır vaxtlar "Heydər Əliyevdən sonrakı" dövrdə İlham Əliyevin roluna dair çoxsaylı yazıların dərc olunmasında öz əksini tapır. Özü də hakim dairələrin nümayəndələri və müxalifətin təmsilçiləri bu məsələni eyni dərəcədə fəal müzakirə edirlər. Hərçənd, hətta siyasətdə təcrübəsi olmayan adama da aydındır ki, müxtəlif adamlar məhz bu problemi gündəliyə çıxarmaqda müxtəlif məqsədlər güdürlər.

İlham Əliyevin ünvanına bu cür siyasi ritorika cəhdlərinin səbəbləri az deyildir. Yeni Azərbaycan Partiyası 2000-ci ilin noyabrındakı parlament seçkilərində öz partiya siyahısı ilə bəyan etdi ki, bu gün onun sədri ilə yanaşı, olduqca böyük potensiala, siyasi iradəyə və xarizmaya malik gənc, seçki siyahısına başçılıq etməyə qadir lideri də var. Həqiqətən də, seçkilər göstərdi ki, YAP-ın bütün seçkiqabağı kampaniyası İlham

Əliyevin fəal iştirakı ilə keçmişdir. Məhz bu amil nümayiş etdirdi ki, siyasi həyatda müxtəlif maraqlarla birləşmiş çoxsaylı qruplar İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşə bilər və birləşmək istəyirlər.

Seçiqabağı partiya təbliğatının gedişi İlham Əliyevin siyasi davranış tipinə tabe edilmişdi. Onun fəaliyyətinin güclü cəhəti məhz insanları sıx birləşdirməyə və onların enerjisini cəmləşdirməyə, bu enerjini müəyyən hərəkət formalarına yönəltməyə bacarmasında idi.

İlham Əliyev bu və ya digər siyasi hərəkətin səmərəliliyini həmin hərəkətin məqsəd və prinsiplərinin mənimsənilməsi dərəcəsi ilə qiymətləndirirdi. Bununla bərabər o, nümayiş etdirirdi ki, verdiyi vədlərin əməli işlərdə təcəssümünü tapmaq dərəcəsi olduqca yüksəkdir.

Bir tərəfdən, siyasi liderlik xüsusiyyətləri nümayiş etdirilirdi, digər tərəfdən isə, siyasi davranış üslubu milli siyasi əks-elitanın bir çox nümayəndələrinin stereotiplərindən o qədər uzaq idi ki, istər-istəməz ənənə ilə yenilikçiliyin, Azərbaycan mentalığının bütün incəliklərini bilməyin həm sosial-iqtisadi inkişaf, həm də global strateji planlaşdırma problemlərini eyni dərəcədə qavramağa və həll etməyə qadir olan istedadlı şəxsiyyətin geniş dünyagörüşü ilə son dərəcə uğurlu sintezi, uzlaşması haqqında fikir doğurdu.

Qeyd etmək düzgün olardı ki, İlham Əliyevin siyasi, iqtisadi və mənəvi görüşlərinin formalaşmasına heç də təkcə ailə tərbiyəsi təsir göstərməmişdir. Görünür, burada onun şəxsi keyfiyyətləri, intellekti, ümumi mədəniyyəti, təvazökarlığı, şüurlu həyatı boyu topladığı bütün qiymətli və müsbət nə varsa hamısını faydalı şəkildə sintezləşdirmək bacarığı mühüm rol oynamışdır. Təsədüfi deyil ki, prezident Heydər Əliyevdən savayı, başqa heç bir siyasətçinin qısa müddət ərzində İlham Əliyevin nail olduğu qədər belə geniş, kütləvi sosial bazası yoxdur. Onun sosial bazasının coğrafi və yaş həddi yoxdur, o, bütün yaşlardan və ölkənin bütün bölgələrindən olan nümayəndələri öz ətrafında birləşdirən nadir bir siyasətçidir.

SSRİ-nin nüfuzlu, ən yaxşı ali məktəblərin birində - Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda aldığı təhsil, namizədlik dissertasiyası müdafiə etməsi, həmin institutda müəllimlik fəaliyyəti, neft sektorunda iş, partiya fəaliyyəti, Milli Olimpiya Komitəsində və Avropa Şurasında iş və sair İlham Əliyevin sanballı siyasi aktivinin əsasını təşkil edir. Milli Olimpiya Komitəsində işlədiyi dövrdə özünün təşkilatçılıq bacarığı, beynəlxalq strukturlarla iş təcrübəsi sayəsində İlham Əliyev Azərbaycan idmanında olimpiya çempionları kimi həsəd aparılacaq simaların meydana gəlməsinə nail olmuşdur. Dağlıq Qarabağ ərazisindən narkotiklərin yayılması və istehsalı, terrorçuluq bazalarının yerləşdirilməsi və nüvə tullantılarının basdırılması üçün istifadə olunduğunu Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında ilk dəfə məhz İlham Əliyev qaldırmış və bununla da, bəzən "ikili standartlar" prinsipini rəhbər tutan dünya ictimaiyyətinin və beynəlxalq qurumların diqqətini Dağlıq Qarabağın və ona bitişik yeddi rayonun Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal məsələsinə bir daha cəlb etmişdir.

Azərbaycan parlamentinin Avropa Şurası Parlament Assambleyasındakı nümayəndə heyətinin, - buraya həm Yeni Azərbaycan Partiyasını və bitərəfləri təmsil edən deputatlar, həm də müxalifət partiyalarından olan deputatlar daxildir, - fəaliyyəti göstərdi ki, İlham Əliyev ümummilli mənafeələrin təmin edilməsi məqamına qısa müddət ərzində bütün heyəti sıx birləşdirə və mühüm uğurlar qazana bilmişdir. Burada məsələ heç də təkcə Azərbaycanın parlament qrupunun fəallığında deyil, məhz ondadır ki, milli xarici siyasət faydalı ideoloji çağırışlar almağa başlamışdır. Əgər bu gün milli xarici siyasət prezident Heydər Əliyevin fəaliyyətinə və təşəbbüslərinə əsaslanırsa, indi aydın olur ki, ona dəstək kimi, İlham Əliyevin simasında milli mənafeələri beynəlxalq aləmdə fəal irəlilətmək üçün səfərbər olmağa hazır yeni qüvvə formalaşır. Ötən illər göstərmişdir ki, realizm və pragmatizm bünövrəsi 1993-cü ilin ortalarında qoyulmuş milli xarici siyasətin əsas prinsipləridir.

Lakin Azərbaycan müxalifəti İlham Əliyevin fəaliyyətini bir qədər başqa cür qiymətləndirir. Müxalifət, terminləri və məfhumları sofistcəsinə, ustalıqla dolaşdıraraq, məhz özünün qəsdən ortaya atdığı diskussiyalı siyasi və hüquqi məkandan emosional məkana keçirir. Qondarma varislik konsepsiyasını və ya planını, "Əliyevdən sonrakı Azərbaycan problemi"ni məhz onların mətbuatı şişirdib yaymağa başlamışdır. Bu mövzuya toxunmaq əxlaq qaydalarına o qədər uyğun olmasa da, fakt faktlığında qalır: hansısa "İks saati" barədə, Heydər Əliyevin Azərbaycanda "hakimiyyətin genetik şəkildə təhvil verilməsi" ssenarisini həyata keçirmək "niyyəti" barədə, Heydər Əliyevdən sonra dövlətin başında kimin duracağı və gələcəkdə ölkənin siyasi olimpinin necə olacağı barədə məsələ müxalifət sıralarında canfəşanlıqla müzakirə edilir.

Özü də müxalif partiya liderlərinin bütün yazılarında, çıxışlarında hakimiyyətin verilməsinin Azərbaycan Konstitusiyasında öz əksini tapmış demokratik prinsipləri tamamilə inkar olunur, cəmiyyətə belə bir fikir təlqin etməyə cəhd göstərilir ki, guya Azərbaycanda hakimiyyətin verilməsinin qeyri-qanuni mexanizmini gerçəkləşdirmək nəzərdə tutulur.

Təəccüblənməyə dəyməz, çünki hazırda aparılan siyasətin təshihinə və ya siyasi xəttin təzələnməsinə dair hansısa proqramların gerçəkləşdirilməsi onların məqsədlərinə daxil deyildir, əksinə, milli inkişaf strategiyasının mövcud üstünlüklərinə məhəl qoymayaraq, yeni siyasi sistem yaradılmasından, dövlət quruculuğu prosesinə təzədən başlamaq niyyətindən söhbət gedir. "İks saati" ətrafında gedən bədnam söhbətlər müxalifətin yenidən, ən güclü olan kəs meydanı tərk edəcəyi halda "hakimiyyət oyunu"na başlamaq arzusunda olduğunu göstərir. Bu və ya digər dövlət quruluşunun əhalinin əksəriyyəti tərəfindən qəbul olunmasını nəzərdə tutan demokratik dövlətçilik prinsipi hamıya məlumdur. Bu prinsiplərə, norma və qaydalara məhəl qoymayan,

konstruktivizm çərçivəsindən kənara çıxan, yaradıcı inkişafa, milli mənafeələrə və tərəqqiyə qarşı çıxan partiyalar müxalifət partiyaları adlana bilməzlər. Onları, "antixalq" partiyaları olmasa da, "antisistem" partiyaları adlandırmaq olar. Ancaq təəssüf ki, Azərbaycanın siyasi məkanında bir çox müxalifət liderləri özlərini və partiyalarını yeganə və tam həqiqətin daşıyıcıları hesab edirlər.

Belə siyasi nihilizmin öz tarixi kökləri var. Xatırlayaq ki, bütün 1992-ci il ərzində Azərbaycanda faktiki olaraq üç dəfə hakimiyyətin qeyri-qanuni şəkildə verilməsi hadisəsi olmuşdur: Mütəllibovun getməsi və qayıtması, Yaqub Məmmədovun dövründəki hakimiyyətsizlik şəraiti, "cəbhəçilər" in hakimiyyəti silahlı yolla ələ keçirmələri. Xalq Cəbhəsinin hakimiyyətə gəlməsi tankların və zirehli transportyorların köməyi ilə həyata keçirilmiş nə isə bir "inqilab" idi. Hakimiyyətə zorakılıqla gəlmək praktikasına yalnız Heydər Əliyevin siyasi iradəsi son qoydu və istər parlamentin, istərsə də digər hakimiyyət strukturlarının fəaliyyətini sırf qanuni məcraya yönəltdi. 1994-cü ilin oktyabrında və 1995-ci ilin martında baş vermiş çevriliş cəhdləri Azərbaycanda "fəsiləsiz rejimlər" ənənəsinin yaranmasını istəyənlərin hamısının artıq can üstündə olduğunu nümayiş etdirdi. Heydər Əliyevin tarixi xidməti isə bundan ibarətdir ki, o, Azərbaycanın siyasi mədəniyyətinə oyunun tamamilə yeni meydlərini, qaydalarını, siyasi konsensusun mümkünlüyünü gətirdi və dövlətin birləşdirici funksiyasını gücləndirdi.

Məlumdur ki, nə vaxtsa tətbiq edilmiş hakimiyyətin legitimliyi anlayışı müasir politologiyada üç səviyyəyə - ideoloji, struktur və fərdiyyət səviyyələrinə bölünür. Bir qayda olaraq, ideoloji səviyyə hakimiyyətin konkret adamın təkamülünün təşəkkülü prosesinə uyğun gəlməsinə əsaslanır. Bu halda həmin cəmiyyətin üzvü kimi konkret adamın təşəkkülü, eləcə də bu sistemə inteqrasiyası nəzərdə tutulur. Legitimliyin məhz ideoloji səviyyəsi mövqeyindən nəzər salsaq görürük ki, ölkə əhalisinin əksəriyyəti İlham Əliyevi millətin gələcək lideri kimi qəbul edir. Onun nitqləri və çıxışları, bəyan etdiyi şüarlar Azərbaycan cəmiyyətinin mentalitetinə və ehtiyaclarına uyğundur. Ədalət haqqında hər hansı postsovet məkanında şüurlara hakim kəsilən təsəvvür onun fəaliyyətində nəzərə çarpan yer tutur və bu təsəvvür vətəndaşların ayrı-ayrı qrupları barəsində onun konkret humanitar tədbirlərində öz təəcəssümünü tapır.

Legitimliyin ideoloji səviyyəsi çox vaxt bir sıra xarici amillərdən də birbaşa asılıdır. Öz dövlətinin milli nüfuzunun artması məsələlərinə yüksək maraq göstərən azərbaycanlılar ölkəmizin neft strategiyasının gerçəkləşməsində İlham Əliyevin rolunu, iri neft şirkətlərinin rəhbərləri və bu şirkətlərin təmsil etdiyi dövlətlərin rəsmi nümayəndələri ilə onun apardığı uğurlu danışıqları, nümayəndə heyətimizin Avropa Şurasındakı və olimpiya yığma komandamızın beynəlxalq aləmdəki uğurlarını son dərəcə həssaslıqla qarşılamışlar. Şübhəsiz, kompleks şəkildə götürdükdə, bütün bunlar İlham Əliyevin ideoloji legitimliyinin dərəcəsinə güclü təsir göstərir.

Əgər struktur legitimliyindən danışsaq görürük ki, Azərbaycanda hakimiyyət strukturlarının formalaşmasının artıq Konstitusiyaya ilə müəyyən edilmiş qaydası var. Bu qayda kifayət qədər adi hal almışdır və siyasi sistem qanuni seçilmə mexanizmini prezidentliyə hər hansı namizədə, eləcə də İlham Əliyevə şamil etmək üçün dəqiq mexanizmlərə malikdir.

Gələcək lider kimi İlham Əliyevin fərdiləşdirilmiş şəxsi legitimliyindən danışsaq, əlbəttə ki, ona etibar edirlər, rəğbət bəsləyirlər, onun xarizması çoxlarında ona qarşı xeyrxah münasibət doğurur. Beləliklə, İlham Əliyevin fərdiləşdirilmiş legitimliyi, şübhəsiz, ideoloji və struktur legitimliyi ilə möhkəmlənəcəkdir.

Hakimiyyətin legitimliyi onun, yəni legitimliyin səmərəliliyindən və sabitliyindən həmişə birbaşa asılı olmuşdur ki, bu cəhətlər də elitanın intellektual potensialı və fəallığı ilə, konstruktiv müxalifətin və "əks-elita"nın mövcudluğu ilə öncədən müəyyənləşdirilir. Qazanacağımız məhz ondan asılı olacaq ki, bütün müsbət amillərdən cəmiyyətin rifahı naminə nə dərəcədə istifadə etməyi bacaracağıq. Amma biz nəzərə almalıyıq ki, aparılan siyasətin müsbət cəhətlərini dərk və təsdiq etməyin böyük əhəmiyyəti var.

Bir vaxtlar Bencamin Konstant hakimiyyətin əbədi prinsipləri sırasına daxil olmuş bir prinsip irəli sürmüşdü. O yazırdı ki, Yer üzündə heç bir qeyri-məhdud hakimiyyət - nə xalq hakimiyyəti, nə özünü onun nümayəndələri adiandırırların hakimiyyəti, nə də qanunun hakimiyyəti olmamalıdır, qanun da onu verən hakimiyyətin özü kimi eyni hüdudlar daxilində olmalıdır. Prezident Heydər Əliyev özünün siyasi fəaliyyətində bu prinsipə dönmədən əməl etmişdir. Belə bir fakt gətirmək kifayətdir ki, postsovet məkanında az-az parlament tapılar ki, o, seçildiyi qanuni müddətin sonunadək fəaliyyət göstərmiş olsun. Hərçənd ki, məhz bizdə 1993-1995-ci illərdə Milli Məclisi də, içərisindən çıxdıqları Ali Soveti də dərhal buraxmağı və yeni parlament seçkiləri keçirilməsini təklif edənlər öz hərəkətlərini Milli Məclisin qeyri-legitimliyi ilə əsaslandırırdılar. Bəlkə də hər hansı başqa bir siyasətçi belə də edərdi, amma Heydər Əliyev yox. Onda qanuna hörmət ənənələrə şəksiz hörmətlə və cəmiyyətin sabitliyini poza biləcək addımlardan uzaq olmaq istəyi ilə vəhdət təşkil edir.

Ola bilsin ki, yeni reallıqların mahiyyətini tam şəkildə dərk etmək totalitar cəmiyyətin yetirmələri üçün bəzən də çətinidir. Məhz buna görə də biz cəmiyyətimizdə hadisələrin demokratik axarını idarəetmənin indiyədək adi olan sxemləri və qaydalarının məcrasına yönəltmək cəhdləri ilə qarşılaşırıq. Lakin Azərbaycan siyasətçilərinin gənc nəslə artıq yeni şəraitdə formalaşaraq, həm ümumbəşəri, universal, həm də milli dəyərləri əxz edirlər. Gənc siyasətçilərin cəmiyyətin inkişafı üçün azadlıq və demokratiyanın əhəmiyyətini dərk etməsindən ötrü səkkiz il kifayət qədər müddətdir. Ona görə də təəcəblü deyil ki, sabitləşmiş baxışlara və

həyat təcrübəsinə malik siyasətçilərin yerinə tamamilə yeni tipli gənc siyasi elita gəlir. Təbii təkamül prosesi baş verir. Ona görə də inamla deyə bilərik ki, indi hakimiyyətə gəlməyə çalışan bu siyasətçilər istər cəmiyyətin sıx birləşdirilməsi vəzifələrini, istərsə də onun strateji inkişaf problemlərini həll etməyə qadirdirlər.

O ki qaldı "varis" və ya hakimiyyətin varisliyi problemlərinə, bizim üçün bir çox cəhətdən yaxşı nümunə ola biləcək ölkənin təcrübəsinə qısaca nəzər salaq.

Hakimiyyətin varisliyi barədə mülahizələr təkcə siyasi reallıqlarla deyil, tarixi analogiya və paralellərlə də şərtlənmişdir. Öz mahiyyəti etibarilə tarix analogiyalardan, təkrarlardan və tarixi paralellərdən ibarətdir. Bunlar bəşəriyyəti onun rəşadət və mütərəqqi inkişafının bütün yolu boyu müşayiət edir. Bu cür analogiyalar çiçəklənmə və tərəqqinin nəinki dövlətin, həm də hər bir vətəndaşın başlıca istəklərinə çevrildiyi sabit gələcək qurmağa hazır olan sonrakı nəsillərin öyrənməsi üçün bir çox cəhətdən nümunədir. Keçmişlə müqayisə olunan məhz tarixi paralellər bəzən ən pis hallardan qaçmağa, indinin və gələcəyin ən yaxşı imkanlarının gerçəkləşdirilməsinə kömək edir. Bu baxımdan, bizim ölkəmiz də istisna deyildir. Tarixdə millətin və dövlətin Yer üzündən silinib yox olmaq həddinə çatmasına dair bir çox misallar var. Lakin hər bir konkret tarixi dövrdə millətin iradəsini və amallarını, dövlətin diplomatiyası və strategiyasını, cəmiyyətin həmrəyliyinə və konsensusunu özündə birləşdirməyə qadir şəxsiyyətin sayəsində bu dövlətlər tab gətirmiş və öz varlığını davam etdirmiş, millətlər isə dirçəlmişlər.

Almaniyanın tarixi və Konrad Adenauerin fəaliyyəti indinin və gələcəyin ən yaxşı imkanlarını gerçəkləşdirməyə kömək edən tarixi paralel əyani nümunədir. Əgər Almaniyanın - müharibənin od-aloqlarından və xarabalıqlarından, totalitar ənənələrdən çıxmış, 1945-ci ildə özünün müharibədən əvvəlki ərazilərinin təxminən yarısını itirmiş, əhalisinin 25 faizi şərq hissədə qalmış ölkənin dirçəliş mərhələlərini araşdırsaq, onda K. Adenauerin İkinci dünya müharibəsindən sonra dediyi bu sözlər istər-istəməz yada düşür: "... biz dünyaya sübut edəcəyik ki, çox və inadla işləyərək böyük millət ola bilərik".

Öz prinsiplərinə sadıq qalan və öz niyyətlərində inadkarlıq göstərən, Almaniyanın siyasi olimpinə hələ Veymar Respublikası dövründə yüksəlməyə başlamış, nasist rejimi dövründə "arzu edilməyən" siyasi sima olmuş, ölkəsinin siyasi həyatının bütün mürəkkəbliklərini və gözlənilməz dəyişikliklərini öz üzərində hiss etmiş Konrad Adenauer təzədən hakimiyyətə gələndə yeni iqtisadiyyata, yeni dövlət quruluşuna və tamamilə yeni milli təfəkkür formasına malik yeni Almaniya qurmağa başladı. O, dövlət tərəfindən tənzimlənmənin sərt nəzarəti altında olan planlı təsərrüfat yaratmaq təkliflərindən üz döndərdi və sosial yönümlü bazar təsərrüfatı nəzəriyyəsi ilə silahlanaraq, bazar iqtisadiyyatı uğrunda çıxış etdi. Bu nəzəriyyədə başlıcası ondan ibarət idi ki, dövlət iqtisadiyyatın sərbəst bazar əsasında inkişafına şərait yaratmalı və eyni zamanda, sənaye, kənd təsərrüfatı, ticarət inkişaf etdikcə əhalinin həyat səviyyəsinin daim yüksəlməsi üçün qanunvericilik bazası işləyib hazırlamalı idi. Onun kansler olduğu dövrdə iş yerlərinin sayı artdı, bazar hamının ala biləcəyi mallarla doldu, alman markası ən sabit valyutalardan birinə çevrildi, təkcə 1950-ci illərin birinci yarısında insanların real gəlirləri iki dəfə artdı, mənzil problemi sürətlə və etibarlı şəkildə həll edilirdi, işsizliyin səviyyəsi aşağı düşdü.

Almaniya tarixinin "Adenauer erası" adlandırılmış həmin dövrü təxminən on beş il çəkmişdir. Amma alman iqtisadi möcüzəsi heç onda da möcüzə kimi qəbul edilmirdi. Əksinə, həmkarlar ittifaqları ümumi tətillə hədələyirdilər və hətta üç il sonra deputatlar K. Adenaueri və L. Erxardı "islahatların iflası"na görə tənqid edərək, sübuta yetirməyə çalışırdılar ki, islahatlar xalqı ancaq var-yoxdan çıxarır. Alman xalqının bəxtindən, K. Adenauer tənqidlərə qulaq asmadı, hökumət istefaya getmədi və o, işi axıra çatdırdı. Nəticələrin necə olduğunu aydınlaşdırmağa ehtiyac varmı? Almaniya totalitar rejimdən çıxıb, mərhələ-mərhələ modernləşdirilmiş idarəetmə sistemində, istehsal və güclü iqtisadiyyata malik demokratik dövlətə çevrildi. İndi Almaniya olduqca böyük insan ehtiyatlarına, güclü iqtisadi, texniki, elmi potensiala, ən yeni texnologiyaya malikdir, millət isə yüksək mədəniyyətə və ana dilinə sadıqlığı ilə fərqlənir. Təbii ki, Konrad Adenauerdən sonra onun siyasi ardıcılları, xəttinin davamçıları olmasaydı, bütün bu nailiyyətləri və dəyərləri qoruyub saxlamaq və artırmaq mümkün olmazdı.

Konrad Adenauer və Heydər Əliyev. Bu şəxsiyyətlərin miqyasına və istedadına, zəkasına və müdrikliyinə, dövlətçilik təfəkkürünə və məqsədyönlülüyinə görə ümumi, oxşar cəhətləri çoxdur. Əgər Heydər Əliyevin fəaliyyətinin birinci mərhələsi ölkə rəhbərinin rolunun totalitar rejimin prinsipləri ilə məhdudlaşdırıldığı sovet dövrünə aiddirsə, dövlət müstəqilliyi əldə olunduqdan sonra onun fəaliyyətinin ikinci mərhələsi, ölkənin mərhələ-mərhələ modernləşdirilməsi mərhələsi başlanmışdır. Totalitarizmdən uzaqlaşma, dövlət idarəçiliyinin və cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi iqtisadiyyatın dirçəlişi və inkişafı, istehsal və digər sahələrə ən yeni texnologiyaların tətbiqi, insanların həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəlməsi üçün yeni geniş imkanlar açmışdır.

Lakin bütün bunlar birdən-birə əldə edilməmişdir. Ölkənin idarə edilməsinə 1993-cü ilin ortalarında qayıdan Heydər Əliyevə görünməmiş, ağır bir tale qismət oldu: qarmaqarışıqlıq, hərc-mərclik və vətəndaş müharibəsi, ayrı-ayrı qrupların separatçı çıxışları nəticəsində ölkənin parçalanması təhlükəsi, Ermənistanın başladığı müharibə, iqtisadiyyatın tənəzzülü, durğunluq və staqflyasiyası, əhalinin sosial vəziyyətinin kəskin şəkildə pisləşməsi, 1994-cü və 1995-ci illərdəki dövlət çevrilişi cəhdləri, dövlətin başçısı Heydər Əliyevə qarşı

dəfələrlə terror aktları cəhdləri və sair - Azərbaycanın reallığı bütün bu və digər hallardan ibarət idi. Heydər Əliyev özünün dövləti idarə etmək istedadı və qətiyyəti sayəsində ilk iki-üç il ərzində ölkəni bütün bunlardan xilas etməli oldu, cəmiyyət və dövlət ölkədə dövlət quruculuğu problemlərinin həllinə və iqtisadi, siyasi islahatların və məhkəmə-hüquq islahatlarının aparılmasına yalnız 1996-cı ildə tam miqyasda başlaya bildi.

Almaniyanın müharibədən sonrakı (1945-ci il) inkişafının nümunəsi ölkəmizin bir çox problemlərinin həlli üçün çox mühüm örnək ola bilər. Ona görə də keçmişin tarixi paralellərini həmişə yadda saxlamaq lazımdır ki, "yaşlı siyasətçiləri əvəz etməyə gələn gənc siyasətçilər Heydər Əliyevin" müəyyən etdiyi yoldan sapmasınlar.

Azərbaycan gələcəkdə necə olacaqdır? Bu sualı verməyə hər birimizin haqqı var. Çünki bu sual taleyüklü xarakter daşıyır və Azərbaycanın hər bir vətənpərvər insanını dərinlən düşünməyə və həm şəxsi rifah baxımından, həm də dövlətçiliyin, milli müstəqilliyin, ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması və xalqın həyat şəraitinin ciddi şəkildə yaxşılaşdırılması mövqeyindən ona cavab verməyə vadar etməlidir.

2001-ci ildə Moskvada "Sülh, tərəqqi, insan hüquqları" rubrikası altında "Azərbaycan və Rusiya: cəmiyyətlər və dövlətlər" kitabı çap olunmuşdur. Kitab Andrey Saxarov adına muzeyin və ictimai mərkəzin nəşridir. Oradakı materiallar A. Saxarov fondu və onun ABŞ-dakı şöbəsi çərçivəsində keçirilmiş konfransın mahiyyətini əks etdirir. Şübhəsiz, maraqlı, amma müxtəlif səviyyəli və müxtəlif mənalı, bəzən də həttə xoşagəlməz məqalələrin daxil edildiyi bu kitabda mənim "Azərbaycan inqilabı" məqaləm də dərc olunmuşdur. Orada mənim "Keçmiş gələcəyin kontekstində" sərlövhəli müsahibəmdən (bax: "Bakinski raboçi", 7 aprel 1992-ci il) sitatlar gətirilir. Sitatlardan birində Heydər Əliyevin şəxsiyyəti haqqında mənim həmişə dediyim və heç vaxt dəyişmədiyim fikir öz əksini tapmışdır: "Mən"güclü əl"in əleyhinəyəm, amma güclü hakimiyyətin və möhkəm nizam-intizamın tərəfdarıyam. Məsələ bu şəxsiyyətin avtoritarlığında deyil, məhz nüfuzundadır. Odur ki, şəxsi rəyimi ifadə edərək deyəcəyəm - Əliyevin respublikada nüfuzu var... şübhəsiz ki, o, qeyri-adi şəxsiyyət, lider keyfiyyətlərinə malik böyük dövlət xadimidir".

Bəli, güclü hakimiyyət və möhkəm nizam-intizam. Azərbaycanın - gənc müstəqil dövlətin problemlərinin həlli üçün onun lideri dövlətin keçid dövrü, ölkədə gedən siyasi proseslərin mahiyyəti nəzərə alınmaqla, təkcə bu gün deyil, sabah da güclü, iradəli lider keyfiyyətlərinə də malik olmalıdır ki, bu da demokratiyanın inkişafına qətiyyət zidd deyildir.

Müasirlər haqqında yazmaq çox çətindir. Bu zaman saysız-hesabsız amilləri nəzərə almaq, adını bütöv bir xalqın taleyi ilə bağladığım siyasi xadimi dərk etməyi və başa düşməyi bacarmaq lazımdır. İndi biz yeni dövrün siyasətçisi, texnokrat siyasətçi barədə düşünürük. Kimsə yazılanları birmənalı qəbul etməyə bilər, amma mən əminəm ki, müəyyən mənada milyonlarla azərbaycanlının rəyini ifadə edir, bu rəyi onların ürəklərindən siyasət dilinə köçürürəm. Cəmiyyətimiz Azərbaycanın inkişaf strategiyasını davam etdirməyə, zamanın tələbləri məcrasında ölkənin siyasət və iqtisadiyyatını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirməyə qadir yeni bir sosial qüvvənin meydana gəlməsinin şahidi olur. Ona görə də biz dərk etməliyik ki, Azərbaycanda ilk baxışdan bəlkə də nəzərə cərpəmayan hansısa "sakit inqilab", "menecerlərin və texnokrat siyasətçilərin inqilabı" baş verir.

İdarəetmədə və hakimiyyətdə elmin və elmi-texniki ziyalıların (texnokratların) əhəmiyyətinin və rolunun artmasında qeyri-təbii bir şey yoxdur. Yaxşı məlumdur ki, indi sənayecə inkişaf etmiş cəmiyyətlər, demək olar, tamamilə elmi-texniki səmərəlilik prinsipləri ilə tənzimlənir. Ona görə də humanitar siyasətçilərin menecerlərlə və texnokratlarla ahəngdar birliyi ölkəmizin modernləşdirilməsi şəraitində onun inkişaf maraqlarına daha çox uyğundur.

Karl Popper yazırdı: "Biz özümüzü peyğəmbərlər kimi görməkdəsə, öz taleyimizin yaradıcıları olmalıyıq. Biz hər şeyi bacardığımız qədər yaxşı etməyi və öz səhvlərimizi üzə çıxarmağı öyrənməliyik. Siyasi hakimiyyət tarixinin bizi mühakimə edəcəyi haqqında ideyanı başımızdan çıxarmaqla və tarixin bizə bəraət verib-verməyəcəyi barədə narahatlıqdan xilas olmaqla biz, yəqin ki, müvəffəqiyyət qazana bilərik".

İlham Əliyev mövzusu ilə bağlı tarixə ekskursumuz təsadüfi deyildi. Azərbaycanın ən yeni tarixi bizim gözlərimiz qarşısında keçmişdir. Biz onun şahidləri, bilavasitə iştirakçılarıyıq və ona görə də bilirik: müasir milli "əks-elita"-dan az-az adam tapılar ki, yeni zamanın tələblərinə cavab verə bilsin. Bəlkə bu, respublika üçün çətin vaxtda ölkəni taleyin hökmünə buraxmış və hərbi təyyarəyə minərək məsuliyyətdən və öz xalqının qəzəbindən qurtarmaq üçün Moskvaya qaçmış Ayaz Mütəllibovdur? Yaxud, 70 milyon dollardan çox pulu mənimsədiyinə görə istintaq orqanlarının haqqında cinayət dövləti idarə etmək istedadı və qətiyyəti sayəsində ilk iki-üç il ərzində ölkəni bütün bunlardan xilas etməli oldu, cəmiyyət və dövlət ölkədə dövlət quruculuğu problemlərinin həllinə və iqtisadi, siyasi islahatların və məhkəmə-hüquq islahatlarının aparılmasına yalnız 1996-cı ildə tam miqyasda başlaya bildi.

Almaniyanın müharibədən sonrakı (1945-ci il) inkişafının nümunəsi ölkəmizin bir çox problemlərinin həlli üçün çox mühüm örnək ola bilər. Ona görə də keçmişin tarixi paralellərini həmişə yadda saxlamaq lazımdır ki, "yaşlı siyasətçiləri əvəz etməyə gələn gənc siyasətçilər Heydər Əliyevin" müəyyən etdiyi yoldan sapmasınlar.

Azərbaycan gələcəkdə necə olacaqdır? Bu sualı verməyə hər birimizin haqqı var. Çünki bu sual taleyüklü xarakter daşıyır və Azərbaycanın hər bir vətənpərvər insanını dərinlən düşünməyə və həm şəxsi rifah

baxımından, həm də dövlətçiliyin, milli müstəqilliyin, ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması və xalqın həyat şəraitinin ciddi şəkildə yaxşılaşdırılması mövqeyindən ona cavab verməyə vadar etməlidir.

2001-ci ildə Moskvada "Sülh, tərəqqi, insan hüquqları" rubrikası altında "Azərbaycan və Rusiya: cəmiyyətlər və dövlətlər" kitabı çap olunmuşdur. Kitab Andrey Saxarov adına muzeyin və ictimai mərkəzin nəşridir. Oradakı materiallar A. Saxarov fondu və onun ABŞ-dakı şöbəsi çərçivəsində keçirilmiş konfransın mahiyyətini əks etdirir. Şübhəsiz, maraqlı, amma müxtəlif səviyyəli və müxtəlif mənalı, bəzən də hətta xoşagəlməz məqalələrin daxil edildiyi bu kitabda mənim "Azərbaycan inqilabı" məqaləm də dərc olunmuşdur. Orada mənim "Keçmiş gələcəyin kontekstində" sərlövhəli müsahibəmdən (bax: "Bakinski raboçi", 7 aprel 1992-ci il) sitatlar gətirilir. Sitatlardan birində Heydər Əliyevin şəxsiyyəti haqqında mənim həmişə dediyim və heç vaxt dəyişmədiyim fikir öz əksini tapmışdır: "Mən"güclü əl"in əleyhinəyəm, amma güclü hakimiyyətin və möhkəm nizam-intizamın tərəfdarıyam. Məsələ bu şəxsiyyətin avtoritarlığında deyil, məhz nüfuzundadır. Odur ki, şəxsi rəyimi ifadə edərək deyəcəyəm - Əliyevin respublikada nüfuzu var... şübhəsiz ki, o, qeyri-adi şəxsiyyət, lider keyfiyyətlərinə malik böyük dövlət xadimidir".

Bəli, güclü hakimiyyət və möhkəm nizam-intizam. Azərbaycanın - gənc müstəqil dövlətin problemlərinin həlli üçün onun lideri dövlətin keçid dövrü, ölkədə gedən siyasi proseslərin mahiyyəti nəzərə alın maqla, təkcə bu gün deyil, sabah da güclü, iradəli lider keyfiyyətlərinə də malik olmalıdır ki, bu da demokratiyanın inkişafına qətiyyət zidd deyildir.

Müasirlər haqqında yazmaq çox çətindir. Bu zaman saysız-hesabsız amilləri nəzərə almaq, adını bütöv bir xalqın taleyi ilə bağladığım siyasi xadimi dərk etməyi və başa düşməyi bacarmaq lazımdır. İndi biz yeni dövrün siyasətçisi, texnokrat siyasətçi barədə düşünürük. Kimsə yazılanları birmənalı qəbul etməyə bilər, amma mən əminəm ki, müəyyən mənada milyonlarla azərbaycanlının rəyini ifadə edir, bu rəyi onların ürəklərindən siyasət dilinə köçürürəm. Cəmiyyətimiz Azərbaycanın inkişaf strategiyasını davam etdirməyə, zamanın tələbləri məcrasında ölkənin siyasət və iqtisadiyyatını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirməyə qadir yeni bir sosial qüvvənin meydana gəlməsinin şahidi olur. Ona görə də biz dərk etməliyik ki, Azərbaycanda ilk baxışdan bəlkə də nəzərə çarpmayan hansısa "sakit inqilab", "menecerlərin və texnokrat siyasətçilərin inqilabı" baş verir.

İdarəetmədə və hakimiyyətdə elmin və elmi-texniki ziyalıların (texnokratların) əhəmiyyətinin və rolunun artmasında qeyri-təbii bir şey yoxdur. Yaxşı məlumdur ki, indi sənayecə inkişaf etmiş cəmiyyətlər, demək olar, tamamilə elmi-texniki səmərəlilik prinsipləri ilə tənzimlənir. Ona görə də humanitar siyasətçilərin menecerlərlə və texnokratlarla ahəngdar birliyi ölkəmizin modernləşdirilməsi şəraitində onun inkişaf maraqlarına daha çox uyğundur.

Karl Popper yazırdı: "Biz özümüzü peyğəmbərlər kimi görməkdənsə, öz taleyimizin yaradıcıları olmalıyıq. Biz hər şeyi bacardığımız qədər yaxşı etməyi və öz səhvlərimizi üzə çıxarmağı öyrənməliyik. Siyasi hakimiyyət tarixinin bizi mühakimə edəcəyi haqqında ideyanı başımızdan çıxarmaqla və tarixin bizə bəraət verib-verməyəcəyi barədə narahatlıqdan xilas olmaqla biz, yəqin ki, müvəffəqiyyət qazana bilərik".

İlham Əliyev mövzusu ilə bağlı tarixə ekskursumuz təsadüfi deyildi. Azərbaycanın ən yeni tarixi bizim gözlərimiz qarşısında keçmişdir. Biz onun şahidləri, bilavasitə iştirakçılarıyıq və ona görə də bilirik: müasir milli "əks-elita"-dan az-az adam tapılar ki, yeni zamanın tələblərinə cavab verə bilsin. Bəlkə bu, respublika üçün çətin vaxtda ölkəni taleyin hökmünə buraxmış və hərbi təyyarəyə minərək məsuliyyətdən və öz xalqının qəzəbindən qurtarmaq üçün Moskvaya qaçmış Ayaz Mütəllibovdur? Yaxud, 70 milyon dollardan çox pulu mənimsədiyinə görə istintaq orqanlarının haqqında cinayət

62 c dövləti idarə etmək istedadı və qətiyyəti sayəsində ilk iki-üç il ərzində ölkəni bütün bunlardan xilas etməli oldu, cəmiyyət və dövlət ölkədə dövlət quruculuğu problemlərinin həllinə və iqtisadi, siyasi islahatların və məhkəmə-hüquq islahatlarının aparılmasına yalnız 1996-cı ildə tam miqyasda başlaya bildi.

Almaniyanın müharibədən sonrakı (1945-ci il) inkişafının nümunəsi ölkəmizin bir çox problemlərinin həlli üçün çox mühüm örnək ola bilər. Ona görə də keçmişin tarixi paralellərini həmişə yadda saxlamaq lazımdır ki, "yaşlı siyasətçiləri əvəz etməyə gələn gənc siyasətçilər Heydər Əliyevin" müəyyən etdiyi yoldan sapmasınlar.

Azərbaycan gələcəkdə necə olacaqdır? Bu sualı verməyə hər birimizin haqqı var. Çünki bu sual tələyüklü xarakter daşıyır və Azərbaycanın hər bir vətənpərvər insanını dərinlən düşünməyə və həm şəxsi rifah baxımından, həm də dövlətçiliyin, milli müstəqilliyin, ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması və xalqın həyat şəraitinin ciddi şəkildə yaxşılaşdırılması mövqeyindən ona cavab verməyə vadar etməlidir.

2001-ci ildə Moskvada "Sülh, tərəqqi, insan hüquqları" rubrikası altında "Azərbaycan və Rusiya: cəmiyyətlər və dövlətlər" kitabı çap olunmuşdur. Kitab Andrey Saxarov adına muzeyin və ictimai mərkəzin nəşridir. Oradakı materiallar A. Saxarov fondu və onun ABŞ-dakı şöbəsi çərçivəsində keçirilmiş konfransın mahiyyətini əks etdirir. Şübhəsiz, maraqlı, amma müxtəlif səviyyəli və müxtəlif mənalı, bəzən də hətta xoşagəlməz məqalələrin daxil edildiyi bu kitabda mənim "Azərbaycan inqilabı" məqaləm də dərc olunmuşdur. Orada mənim "Keçmiş gələcəyin kontekstində" sərlövhəli müsahibəmdən (bax: "Bakinski raboçi", 7 aprel 1992-ci il) sitatlar gətirilir. Sitatlardan birində Heydər Əliyevin şəxsiyyəti haqqında mənim həmişə dediyim və

heç vaxt dəyişmədiyim fikir öz əksini tapmışdır: "Mən" güclü əl" in əleyhinəyəm, amma güclü hakimiyyətin və möhkəm nizam-intizamın tərəfdarıyam. Məsələ bu şəxsiyyətin avtoritarlığında deyil, məhz nüfuzundadır. Odur ki, şəxsi rəyimi ifadə edərək deyəcəyəm - Əliyevin respublikada nüfuzu var... şübhəsiz ki, o, qeyri-adi şəxsiyyət, lider keyfiyyətlərinə malik böyük dövlət xadimidir".

Bəli, güclü hakimiyyət və möhkəm nizam-intizam. Azərbaycanın - gənc müstəqil dövlətin problemlərinin həlli üçün onun lideri dövlətin keçid dövrü, ölkədə gedən siyasi proseslərin mahiyyəti nəzərə alın- maqla, təkcə bu gün deyil, sabah da güclü, iradəli lider keyfiyyətlərinə də malik olmalıdır ki, bu da demokratiyanın inkişafına qətiyyənlə zidd deyildir.

Müasirlər haqqında yazmaq çox çətindir. Bu zaman saysız- hesabsız amilləri nəzərə almaq, adını bütöv bir xalqın taleyi ilə bağladığım siyasi xadimi dərk etməyi və başa düşməyi bacarmaq lazımdır. İndi biz yeni dövrün siyasətçisi, texnokrat siyasətçi barədə düşünürük. Kimsə yazılanları birmənalı qəbul etməyə bilər, amma mən əminəm ki, müəyyən mənada milyonlarla azərbaycanlının rəyini ifadə edir, bu rəyi onların ürəklərindən siyasət dilinə köçürürəm. Cəmiyyətimiz Azərbaycanın inkişaf strategiyasını davam etdirməyə, zamanın tələbləri məcrasında ölkənin siyasət və iqtisadiyyatını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirməyə qadir yeni bir sosial qüvvənin meydana gəlməsinin şahidi olur. Ona görə də biz dərk etməliyik ki, Azərbaycanda ilk baxışdan bəlkə də nəzərə çarp- mayan hansısa "sakit inqilab", "menecerlərin və texnokrat siyasətçilərin inqilabı" baş verir.

İdarəetmədə və hakimiyyətdə elmin və elmi-texniki ziyalıların (texnokratların) əhəmiyyətinin və rolunun artmasında qeyri-təbii bir şey yoxdur. Yaxşı məlumdur ki, indi sənayecə inkişaf etmiş cəmiyyətlər, demək olar, tamamilə elmi-texniki səmərəlilik prinsipləri ilə tənzimlənir. Ona görə də humanitar siyasətçilərin menecerlərlə və texnokratlarla ahəngdar birliyi ölkəmizin modernləşdirilməsi şəraitində onun inkişaf maraqlarına daha çox uyğundur.

Karl Popper yazırdı: "Biz özümüzü peyğəmbərlər kimi görməkdənsə, öz taleyimizin yaradıcıları olmalıyıq. Biz hər şeyi bacardığımız qədər yaxşı etməyi və öz səhvlərimizi üzə çıxarmağı öyrənməliyik. Siyasi hakimiyyət tarixinin bizi mühakimə edəcəyi haqqında ideyanı başımızdan çıxarmaqla və tarixin bizə bəraət verib-verməyəcəyi barədə narahatlıqdan xilas olmaqla biz, yəqin ki, müvəffəqiyyət qazana bilərik".

İlham Əliyev mövzusu ilə bağlı tarixə ekskursumuz təsadüfi deyildi. Azərbaycanın ən yeni tarixi bizim gözlərimiz qarşısında keçmişdir. Biz onun şahidləri, bilavasitə iştirakçılarıyıq və ona görə də bilirik: müasir milli "əks-elita"-dan az-az adam tapılar ki, yeni zamanın tələblərinə cavab verə bilsin. Bəlkə bu, respublika üçün çətin vaxtda ölkəni taleyin hökmünə buraxmış və hərbi təyyarəyə minərək məsuliyyətdən və öz xalqının qəzəbindən qurtarmaq üçün Moskvaya qaçmış Ayaz Mütəllibovdur? Yaxud, 70 milyon dollardan çox pulu mənimsədiyinə görə istintaq orqanlarının haqqında cinayət işi qaldırdıqları və məsuliyyətdən yayınaraq ABŞ-da gizlənən Rəsul Quliyevdir? Yoxsa, əyalət siyasətçisi səviyyəsindən yuxarı qalxa bilməyən Əli Kərimovdur? Yaxud bəlkə, hələ də kiçik elmi işçi "libas"ının göründüyü və müxalifət üzrə "məsləkdaşlar"ının üz döndərdikləri İsa Qəmbərdir, yaxud öz sosial bazasını və partiya silahdaşlarını itirən Etibar Məmmədovdur? Fikrimin canı ondadır ki, bu adamların siyasi fəaliyyətinin özü cəmiyyətə təkzibolunmaz sübutlar vermişdir ki, tarixin həlledici anlarında onlar kor adam kimi aciz qalmışdılar.

Faktlardan qaçmaq olmaz və onlar sübut edir ki, İlham Əliyev yeni dövrün siyasətçisidir və tarixinin mürəkkəb dövrü hələ tezliklə başa çatmayacaq ölkəyə gələcəkdə rəhbərlik etmək üçün bütün lazımi keyfiyyətlərə malikdir.

İlham Əliyevin dövlətlə, dövlətin inkişafı ilə bağlı baxışları məlumdur. Onun bütün başlıca arzu və istəkləri Azərbaycan dövlətini modernləşdirmək və ölkəni dünya miqyaslı mühüm qərarlar qəbul edən say- seçmə ölkələr birliyinə daxil etməkdir. O, fəaliyyətində ardıcıl və pragmatikdir, rəşadət və səmimiyyətdir. Onu fərqləndirən cəhət budur ki, o, fəaliyyət dairəsi məhdud olan məmur deyil, əksinə, geniş baxışlara malik siyasətçidir. Onun üstünlüyü bundadır. Azərbaycana məhz belə siyasətçi gərəkdir, çünki alman dəqiqliyini və məsuliyyətini azərbaycanlıların açıqlığı, səmimiyyəti və dini dözümlülüyü ilə birləşdirməyə Azərbaycanın ehtiyacı var. Bütün bunlar səmərəli işləməyi, qayda-qanunu bərqərar etməyi və hələ bir çox həll edilməmiş problemləri olan ölkədə müasir dövlət və cəmiyyət qurmağı öyrənməyə imkan verəcəkdir.

İlham Əliyevin dəyərlər sistemində dövlət birinci yerdədir və bu, şəxsiyyət dəyərlərini istisna etmir. Bizim şəraitimizdə bu, götür-qoy edilmiş yoldur. Zəif cəmiyyətə malik güclü demokratik dövlət ola bilməz. Dövlət maşınıni ətalətdən, dövlət aparatını durğunluqdan, şəxsiyyəti isə hakimiyyətin qanunsuz hərəkətlərindən ancaq cəmiyyətin mükəmməl həyatı qoruya bilər.

"Güclü dövlət"və "dövlətin modernləşdirilməsi" - İlham Əliyevin dəyərlər sisteminin iki tərkib hissəsi bax, bunlardır. Bunlara, məsələn, prezident Heydər Əliyevin xəttinə - güclü dövlət, sabit ictimai inkişaf və yeni təfəkkür tərzinin formalaşdırılmasına sadiqlik kimi daha bir mühüm ideyanı da əlavə etmək olar.

İlham Əliyevin iqtisadi baxışları belə deməyə əsas verir ki, o, modernləşdirməni iqtisadi islahatla məhdudlaşdırılan proses kimi başa düşür. Onun üçün kiçik və orta biznesin inkişafı ilə paralel gedən demokratikləşdirmə ideyası önəmlidir. O, iqtisadiyyat işlərində əsla təzə adam deyildir. Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti vəzifəsində işləmək onun üçün dövlətin iqtisadi maraqlarını öyrənməkdə və həyata

keçirməkdə yaxşı məktəbdir. Qərbin iqtisadi strukturları ilə yaranmış səmimi münasibətlər, ölkədəki sabitlik Azərbaycana gələcəkdə də sərmayələrin fəal cəlb olunacağına ümid etməyə imkan verir.

Den Syaopin bir vaxtlar yazırdı: "Çayı keçərkən ayaqlarının altındakı daşları əllərinlə yoxlamalısan". Ona görə də bizim hər birimiz istər Azərbaycanın siyasi elitası, istərsə də, ola bilsin, "əks-elita"sı bu suala cavab verməli olacağıq: biz hakimiyyətin Konstitusiyaya yolu ilə güclü siyasətçiyə verilməsinin mümkünlüyünün taleyin hədiyyəsi olduğunu və demokratik cəmiyyət qurulması və vətəndaş konsensusu formalaşdırılması yolu ilə gedən ölkənin xəttinin varisliyini təmin etməyə çalışarkən, o hədiyyəni "əlimizlə yoxladığımızı" nə dərəcədə dərk etmişik?

II FƏSİL

XXI ƏSRDƏ MILLİ DÖVLƏTÇİLİK: DEMOKRATİK İNKİŞAF VƏ MÜXALİFƏT

İdeyalar dünyanı idarə edir və dəyişir... Müasir cəmiyyətin böyük siyasi və mənəvi böhranı əvvəl-axır zehni anarxiyadan asılıdır. Bizim ən qorxulu xəstəliyimiz həyatın bütün əsas məsələlərinə münasibətdə beyinlərdə dərin fikir ayrılığının olmasıdır, halbuki, bu məsələlərə səbatlı münasibət həqiqi sosial qayda-qanunun birinci şərtidir.

Ogüst Kont,
fransız filosofu, pozitivizmin və
sosiologiyanın banilərindən biri

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra digər 14 respublika ilə birlikdə Azərbaycan da dövlət müstəqilliyi qazandı. Beləliklə, milli dövlətin bərpa edilməsi XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlində Azərbaycan cəmiyyətinin inkişaf yolunu müəyyənləşdirən başlıca amilə çevrildi.

Milli dövlət cəmiyyət haqqında təsəvvürləri dəyişdirməyə və dövləti yalnız tamın bir hissəsi kimi deyil, həm də daha artıq dərəcədə bəşər tarixinin dərk edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bütöv bir sistem tək dəyərləndirməyə imkan verdi. Kommunist rejiminin süqutundan və totalitar sistemin iflasından sonra formalaşan milli dövlətimiz təbii-tarixi inkişaf yoluna çıxmaq üçün geniş imkan qazandı. Azərbaycanın son dövr tarixi göstərdi ki, iqtisadiyyatı və cəmiyyəti sosialist metodları ilə idarə etmək praktikasından imtina edərkən, biz sərbəst bazar iqtisadiyyatına əsaslanan demokratik cəmiyyətə keçid prosesini çox sürətlə aparmağa başladıq. Bu isə öz növbəsində yaranan problemlərin optimal həlli yollarının tapılmasını xeyli çətinləşdirdi.

Milli dövlət quruculuğu ətrafımızda cərəyan edən hadisə və proseslərə yeni nəzərlə baxmağa və onları keyfiyyətə başqa səviyyədə dəyərləndirməyə şərait yaratdı. İctimai şüurun yeniləşməsinə və müasir təfəkkür tərzinin formalaşmasına güclü təsir göstərən milli dövlətimiz bu gün həm ölkə daxilində, həm də onun hüddudlarından kənardakı milyonlarla azərbaycanlıyı birləşdirən ümummillî ideyaya və vacib həyatı faktora çevrilmişdir.

Dünya tarixi ən qədim dövrlərdən bəri dövlətçiliyin müxtəlif formalarının şahididir. Üçüncü minilliyin ilk çağlarında keçmişi araşdırarkən asanlıqla başa düşmək olar ki, tarix totalitar keçmişi yeni nəslin səmərələşdirici potensialı ilə tez-tez əvəz edir. Bu potensial cəmiyyətin həyatına daxil edilir, köhnə stereotipləri və həyatın adət halını almış normalarını dəyişdirir, cəmiyyətin inkişafını zənginləşdirir və təkmilləşdirir, müəyyən çərçivələri qurur və yeni sosisumun yaranmasına təkan verir. Tarixi təcrübə sübut edir: milli dövlətçilik yalnız elə bir cəmiyyətdə sabit və möhkəm ola bilər ki, orada icmanı milli dövlət quruculuğu səviyyəsinə qaldıraraq bu icmanı millətə, onun nailiyyətlərini isə tarixi qələbələrə çevirməyə qadir güclü və istedadlı lider olsun.

Təbii ki, hər bir quruluş dövlətçilik formalarına öz düzəlişlərini verərək idarəetmənin prioritetlərini və tiplərini dəyişdirmişdir. Quldarlıq quruluşu dövründə yol verilənlər, bəlkə də zəruri olanlar feodalizm dövründə aktuallığını çox tezliklə itirmişdir, Avropada maarifçilik və reformasiya dövrü fərdin azadlıq və hüquqlarının yeni tərzdə başa düşülməsinə və tamamilə yeni tərzdə dərk olunmasına yol açmışdır. Bu gün qloballaşma dünya proseslərinin ümumi nizamına, iqtisadiyyata, siyasətə və sosial-mədəni məkana yeni düzəlişlər edir. Politoloqların dövlətin funksiyaları adlandırdıqları metaforaların bəzən dəyişməsinə, dövlətçiliyin formalarının, xarakterinin, keyfiyyət və mənasının zaman-zaman təkmilləşməsinə baxmayaraq, bir məsələ şəxsizdir: istənilən dövlətçiliyin əsasını onun milli mənafeyi və ideali, bir-birini tamamlayan və millətin, dövlətin inkişaf və tərəqqisini əvvəlcədən müəyyənləşdirən iki amil təşkil edir.

Qloballaşma dövründə dövlətin forma və prioritetləri, mənafe və idealları tədricən dəyişir. İndi dövlətin əsas mənafe və idealları, əvvəllər olduğu kimi, "istila və zülmə" deyil, "xilas və bərpaya" yönəldilmişdir. Nəzəriyyə praktika ilə çulğasır və biz vahid dünya nizamının - Yer kürəsində birliyin, təhlükəsizliyə və sabitliyə təminatın harmoniyasını təmin etməyə qadir olan nizamın yaranmasının şahidi oluruq.

XXI əsrin milli dövlətçiliyindən danışarkən dərk etmək lazımdır ki, bu, qarşılıqlı surətdə bir-birilə bağlı olan bir neçə amilin - milli mənafeinin, insan hüquqlarının və ümumbəşəri humanist dəyərlərin təcəssümüdür. İndi bütün bunlar milli dövlətçiliyin vahid, konkret seqmentini, özü də vətəndaş hüquqları və azadlıqlarına xeyli dərəcədə yönəldilmiş seqmenti təşkil edir. Hələ XX əsrin 40-cı illərində qloballaşmanın gələcək ideoloqları "fiziki, iqtisadi və mədəni sərhədlər tanımayan ideal açıq cəmiyyət" arzusunda idilər. Hazırda bu arzusunun təcəssümü Yer kürəsinin əksər hissəsinin ümumdünya integrasiyası proseslərində - fərdin sosial simasını və dünya nizamının geostrategiyasının dəyişən proseslərdə öz əksini tapır. İstər qloballaşma, istərsə də milli dövlətçilik obyektiv proseslər olaraq çox vaxt bir-biri ilə ziddiyyətə girir. Bu ziddiyyətlərin həlli üçün dövlətdən elmi surətdə işlənilib hazırlanmış strategiyanın və yoxlanılmış siyasi texnologiyaların tətbiq olunması tələb edilir.

Bu gün dəqiq müəyyənləşdirilmiş dövlət sərhədləri çərçivəsində milli dövlətçilik inkişafın əsas atributu sayılır. Tam monoetnik və mədəni cəhətdən yekcins cəmiyyət yaratmaq utopiyadır. etnomillətçilik ideyası, yəni əraziyə və dövlətçiliyə müəyyən etnik qrupun "sahiblik" etməli olması barədəki təsəvvür də vətəndaş cəmiyyəti yaratmağa kömək etmir, əksinə, münaqişələr törədir. Milli dövlətçilik müstəqil daxili və xarici siyasət aparmaq üçün təkcə "aqremanın" olması da demək deyildir. Milli dövlətçilik vahid məqsəd uğrunda - dövləti möhkəmləndirmək, iqtisadiyyatı modernləşdirmək və gələcək nəsillər üçün daha mükəmməl şərait yaratmaq naminə bütün millətin, bütün cəmiyyətin birliyinin rəmzidir. Azərbaycanın ən yeni tarixini əsas götürsək, habelə dövlət quruculuğu sahəsində dünya təcrübəsini nəzərə alsaq, inamla təsdiq edə bilərik ki, Azərbaycanda milli dövlətçiliyin bünövrəsi 1993-cü ildə, yeni siyasi elitanın səmərələşdirici potensialı əvvəlki elitanın dövlətin mahiyyəti və dünya birliyində yeri barədəki anarxist təsəvvürlərini dəyişdirdiyi dövrdə qoyulmuşdur.

Biz burada milli dövlətçilik anlayışını və onun atributlarını hərtərəfli araşdırmağı qarşımıza məqsəd qoymuruq. Bu, ayrıca və olduqca çoxşaxəli işdir. Lakin təqdim edilən məqalənin mövzusu milli dövlətçiliyin elə əsasları ilə sıx çulğadır ki, bu əsaslar məhz dövlətin formalaşmasında və təşəkkülündə, onun ardıcıl, sabit inkişafında və tərəqqisində mühüm rol oynayır. XXI əsrdə Azərbaycanın milli dövlətçiliyi elə bir insanın həyat fəaliyyətinin bəhrəsidir ki, onun amalları azərbaycançılıq ideyasının zəfər çaldığı, fərdin hüquq və azadlıqlarının təmin edildiyi, iqtisadiyyatın ardıcıl surətdə yüksəldiyi və ictimai inkişafa nail olunduğu məkan qurulmasına yönəlmişdir.

Yaşadığımız dünyanın bütün qabaqcıl demokratik ölkələrində dövlətin qanunlarına və cəmiyyətin normalarına uyğun fəaliyyət göstərən müxalifət partiyalarının mövcudluğu normal hal kimi qəbul edilir. Sivil dövlətlərdə və cəmiyyətlərdə müxalifət hakim elitadan fərqli ideyalar, proqramlar və layihələr irəli sürür, hakimiyyətin siyasətini sağlam mövqedən və əsaslandırılmış dəlillərlə tənqid edir, ölkə və dövlət qarşısında duran problemlərin həllinə kömək göstərir. Müxalifət həm də sistemin dayanıqlığı, konstitusiya quruluşunun mühafizəsi, siyasi proseslərin demokratik prinsiplərə uyğun şəkildə getməsi üçün hakimiyyətlə birlikdə məsuliyyət daşıyır.

Artıq müxalifətçi partiya və hərəkətlər müasir Azərbaycanın siyasi sisteminin bir hissəsinə çevrilmişlər. Bu, günün reallığıdır. İndi cəmiyyət həyatının bütün tərəflərini əhatə edən dəyişikliklər siyasi sahədə bəlkə də daha aydın və açıq şəkildə nəzərə çarpır. Siyasi həyat siyasi proseslərin rəngarəngliyi və dinamikası ilə fərqlənən yeni məzmunla dolğunlaşır.

Normal, konstruktiv müxalifətin mövcudluğu müasir cəmiyyət üçün müsbət faktordur. Çünki belə müxalifət vaxtı çatmış mühüm problemləri aşkara çıxarmağa, ictimaiyyətin diqqətini ona yönəltməyə, effektiv qərarlar hazırlanmasına və qəbuluna kömək göstərir. Əlbəttə, müstəqilliyinin ikinci onilliyini yaşayan və keçid dövrünün labüd çətinlikləri, üstəlik xarici təcavüzlə üzləşən Azərbaycan Respublikasında belə bir müxalifətin olması ancaq cəmiyyətin güclənməsinə və dinamikliyinə xidmət edərdi. Bu məzmun Azərbaycan müxalifətinə müəyyən qədər xas olsaydı, yəqin ki, respublikanın qarşısında duran problemlərin bir çoxunun həlli sürətlənər, ölkə zaman baxımından inkişaf mərhələlərini daha tez keçə bilərdi. Təəssüflər olsun ki, bu, bir xoş arzu olaraq qalır. Müxalifətlə bağlı bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün belə bir suala cavab vermək zərurəti yaranır: nə səbəbə Azərbaycan müxalifəti, əsasən də onun barışmaz hissəsi irrasional düşüncə və fəaliyyət fəlsəfəsi ilə yaşayır?

Yazıda Azərbaycan müxalifəti, onun siyasi xətti və fəaliyyəti ilə bağlı bütün problemləri araşdırmaq niyyətində deyilik. Bu bizim filosofların, politoloqların və siyasi analitiklərin təxirəsalınmaz işidir. Azərbaycan ictimai elminin mühüm vəzifələrindən biri də ölkədə fəaliyyət göstərən müxalifətin anatomiyasını, hərəkətlərinin həqiqi səbəblərini açmaq, bu fenomenin mahiyyətini, davranış tərzinin tarixi, siyasi, psixoloji və sosial köklərini təhlil etmək, siyasi və praktiki cəhətdən cəmiyyət, onun inkişafı üçün nə kimi nəticələr verə biləcəyini açıb göstərməkdən ibarətdir. Güman edirəm ki, bu işin Azərbaycanda demokratik, konstruktiv müxalifətin formalaşmasına və vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasına da əvəzsiz köməyi olar.

Demokratiyaya doğru keçilmiş yol nə qədər çətin olsa da, artıq onun böyük hissəsi arxada qalmışdır. İndi bu məsafənin yalnız kiçik bir hissəsi qalır ki, o da Azərbaycanın postindustrial era ölkələri sırasına maneəsiz daxil olmasını təmin edəcəkdir.

Vətəndaş hüquqlarının dolğun təminatına yönəlmiş mühüm sənəd və yaxud siyasi inkişafımızın yeni mərhələsi

Əgər XX əsr Azərbaycan dövlətinin və xalqının tarixində müstəqilliyin qazanılması ilə yaddaşlarda qalacaqsa, XXI əsr həmin müstəqilliyin möhkəmlənməsi, strukturlaşması və dönməz xarakter alması ilə əlamətdar olacaqdır. Nüfuzlu beynəlxalq ekspertlərin etiraf etdiyi əsl reallıq ondan ibarətdir ki, yeni minilliyə Azərbaycan hüquqi, sivil dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quran ölkə kimi daxil olmuşdur. Bu gün Azərbaycan

rəhbərliyi, ölkə vətəndaşlarının böyük əksəriyyəti bu prosesi yeni məzmunla tamamlamaq, yeni istiqamətlərdə və yeni keyfiyyətdə davam və inkişaf etdirmək əzmindədir.

2002-ci il avqustun 24-ü müstəqil Azərbaycanın tarixinə mühüm siyasi hadisə ilə daxil oldu. Həmin gün respublika vətəndaşları prezident Heydər Əliyev tərəfindən təklif olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dəyişikliklər edilməsi haqqında" aktın layihəsinə ümumxalq səsverməsində fəal iştirak etdilər. Referenduma çıxarılan məsələlərin son dərəcə aktual olduğuna və Azərbaycanın dövlət quruculuğunun hüquqi əsasının təkmilləşdirilməsinə və möhkəmləndirilməsinə yönəldiyinə əmin olan Azərbaycan vətəndaşları vaxtında irəli sürülmüş bu təşəbbüsə öz müsbət münasibətlərini nümayiş etdirərək dövlətin siyasi xəttini müdafiə etdilər.

Əslində referendum müstəqil Azərbaycanın inkişafı yolunda, xüsusən insan hüquqlarının müdafiəsi və demokratik proseslərin genişlənməsində yeni mərhələnin təməlini qoydu. Təəssüflə qeyd etməliyəm ki, çoxları, o cümlədən də politoloqlar və təhlilçilər bu məqamı, onun hüquqi-siyasi mənasını yetərincə dərk edə bilmədilər və yaxud etiraf etmək istəmədilər. Barışmaz, ifrat radikal müxalifətin mövqeyini isə əvvəldən anlamaq mümkün idi. Çünki o, hakimiyyət tərəfindən həyata keçirilən bütün tədbirlərə, hətta xalqın və ölkənin rifahı və firavanlığı üçün böyük əhəmiyyətə malik olan taleyüklü siyasi və iqtisadi tədbirlərə daim mənfi münasibət bildirir. 24 avqust referendumu da bu baxımdan istisna olmadı.

Bir sıra ifrat radikal müxalifət partiyalarının rəhbərləri xalqı referendumu boykot etməyə çağırırsa da, əksər beynəlxalq və daxili müşahidəçilərin etirafına görə, referendum baş tutdu və yüksək siyasi fəallıq şəraitində keçdi. Azərbaycan xalqı müstəqil dövlət və hüquqi vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna əngəl törədənlerin, iqtidarın bütün təşəbbüslərini hələ də şübhə altına almağa can atanların sözlünə uymadı.

Ölkə və beynəlxalq hüquqşünasların - konstitusiya üzrə mütəxəssislərin fikrincə, referendumda çıxarılmış məsələlər sivil, hüquqi dövlətin və demokratik cəmiyyətin tələblərinə tamamilə cavab verir. Yeddi il əvvəl qəbul olunmuş Konstitusiyamızı daha da təkmilləşdirmək zərurətini həyatın özü tələb edirdi. Ölkənin əsas qanunvericilik sənədində baş verən dəyişikliklər müstəqil Azərbaycanın ərazisində yaşayan hər bir insanın hüquq və azadlıqlarının qorunmasına əlavə təminatlarla, seçki sistemi, dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Referendumda respublika vətəndaşlarının 83 faizi iştirak etdi və onların 96 faizi dəyişikliklərə səs verdi. Bu rəqəmlər Konstitusiyaya təklif olunmuş düzəlişlərin əhali tərəfindən qeyd-şərtsiz bəyənildiyini göstərir və xalqın monolitliyini, dövlətin siyasi xətti ətrafında sıx birləşdiyini nümayiş etdirir. Odur ki, bütün söylərinə baxmayaraq, pozucu qüvvələr və barışmaz müxalifət partiyaları hadisələrin gedişinə, vətəndaşların ümumxalq səsverməsində iştirak etmək qərarına heç bir təsir göstərə bilmədi. Bu da əsasən onunla bağlıdır ki, genişmiqyaslı intensiv təbliğat və izahat işi nəticəsində ölkə əhalisi Azərbaycanın həyatındakı dəyişikliklərin vacibliyini və əhəmiyyətini düzgün dərk etdi və lazım bildi.

Ümumxalq səsverməsi yolu ilə Azərbaycan Konstitusiyasına edilmiş dəyişikliklər siyasi sistemin təkmilləşdirilməsinə, çoxpilləli ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə, respublika vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının genişləndirilməsinə yönəldilmişdir və Azərbaycanın siyasi və hüquqi sistemini sovet və postsovet hüquq sisteminin özünü doğrultmayan siyasi və hüquqi normalarından, "qalıqlarından" azad edir. Siyasi oponentlərin iddialarının əksinə olaraq, Azərbaycan iqtidarının fəaliyyəti göstərir ki, o Konstitusiyayı, qanunları və digər normativ-hüquqi aktları ayrı-ayrı şəxslərin, hansısa hakimiyyət qruplarının siyasi mənafeələrinə, hakimiyyət və cəmiyyətdə nüfuz uğrunda mübarizə aparənların maraq və məqsədlərinə uyğunlaşdırmaq fikrindən uzaqdır. Eyni zamanda, bu da əsas prinsipdir ki, mühüm siyasi qərarlar qəbul olunarkən və hüquq sistemi təkmilləşdirilərkən ayrı-ayrı siyasi partiyaların, siyasi və regional qruplaşmaların "liderlərinin" məhdud şəxsi və korporativ mənafeələri də əsas götürülə bilməz. Birmənalı şəkildə o da aydındır ki, demokratiyaya xidmət etməyən, ölkədə demokratik proseslərin pozulmasına, demokratiyanın ayrı-ayrı ambisiyalı adamların və qüvvələrin iradəsindən asılı vəziyyətə salınmasına xidmət edən təklif və layihələr qəbul edilə bilməz. Başlıcası, vətəndaşların hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması üçün səmərəli sistem yaradılması, siyasi və iqtisadi sistemin rəvan inkişafına, siyasi proseslərin ardıcıl, ağrısız getməsinə təminat verilməsidir.

Təbii ki, demokratikləşdirmə prosesi, hüquq normalarının və siyasi mədəniyyətin sivil dünyanın hamılıqla qəbul edilmiş standartlarına yaxınlaşdırılması özlüyündə mürəkkəb, uzun sürən prosesdir, təşkilati və tərbiyəvi xarakterli ardıcıl, məntiqi tədbirlər görülməsini, yeni siyasi dəyərlərin siyasətin hər bir subyektinin, hər bir insanın həyat tərzinə çevrilməsini tələb edir. Ona görə də, cəmiyyətimizin həyatı ilə bağlı bu taleyüklü məsələlərdə tələsmək, irəliyə qaçmaq olmaz! Ən mühümü budur ki, yeni qanunlar və siyasi-hüquqi normalar cəmiyyətin daha da sabitləşməsinə və sıx birləşməsinə, həqiqətən demokratikləşməyə xidmət etsin. Bu baxımdan 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyamızın bu mühüm dəyişikliklərə ehtiyacı var idi. Bunu idarəçilik sisteminin müasirləşməyə və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi zərurəti də tələb edirdi. Dövlət quruculuğu prosesi qabaqcıl və həyatın sınağından çıxmış beynəlxalq təcrübədən istifadə olunmasını nəzərdə tutur. Bu təbii prosesdir, çünki heç bir hüquq sistemi sırf milli hadisə deyildir, heç bir müasir dövlət öz hüquq sistemini digər ölkələrin təcrübəsini nəzərə almadan yarada bilməz.

Yeni minillikdə öz tarixi inkişafının yeni mərhələsini yaşayan dövlətimiz və cəmiyyətimiz aşkarlıq və şəffaflıq tələb edən vətəndaş cəmiyyətinə transformasiya olunur. Bu isə öz növbəsində müasir dövlət quruculuğu və effektiv dövlət idarəçiliyi yaradılması prosesində bir sıra demokratik məzmunlu dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Bu faktor nəzərdən qaçmamalıdır. Məsələn, majoritar seçki sisteminin mahiyyəti ondadır ki, seçicilərin səsələrinin müəyyən çoxluğunu toplamış namizəd seçkilərdə qalib gəlmiş hesab edilir. Respublikanın qanunvericiliyi seçkilərin növündən (prezident, parlament seçkiləri və ya yerli seçkilər) asılı olaraq, səsələrin məhz hansı çoxluğunu - nisbi və ya mütləq çoxluğunu toplamağın zəruriliyini müəyyənləşdirir. Buna uyğun olaraq, nisbi çoxluğun majoritar sistemini və mütləq çoxluğun majoritar sistemini fərqləndirirlər. Nisbi çoxluğun majoritar sistemində öz rəqiblərinin hamısından çox səs toplamış namizəd seçilmiş hesab edilir. Bu sistem sadədir, çünki hətta minimum üstünlük qazanmış bir namizədin qələbəsinə təmin edir. Hazırda bu sistemdən ABŞ-da, Kanadada, Böyük Britaniyada, Yeni Zelandiyada və digər ölkələrdə istifadə olunur.

Mütləq çoxluğun majoritar sistemi nəzərdə tutur ki, səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin səsələrinin yarısından çoxunu (50 faiz üstəgəl bir səs) qazanmış namizəd seçilmiş hesab olunur. Fransada 5-ci Respublikanın bütün prezidentləri bu sistem üzrə seçilmişlər və yalnız 1958-ci ildə Şarl de Qoll birinci dövrdə səsələrin 78,5 faizini toplamağa müvəffəq olmuşdu, qalan prezident seçkilərinin hamısı iki dövrdə keçirilmişdir.

Həmin seçki sisteminin bir sıra müsbət cəhətləri var: seçicilərlə deputatlığa namizədlər arasında bilavasitə əlaqənin olması partiyaların iriləşməsinə və sabit çoxpartiyalı sistemin yaranmasına kömək edir. Bu müsbət cəhətləri əsas götürərək ölkə Konstitusiyasına düzəliş etmək məqsədəuyğun hesab edildi və xalqın dəstəyi qazanıldı.

Belə bir vəziyyət öz mövqelərini itirməkdən ehtiyat edən partiya rəhbərlərini narahat edir. Lakin düşünürəm ki, Konstitusiyaya yeni dəyişikliklər ediləndən sonra partiyalararası və partiyadaxili proseslərdə yaxın zamanda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verməyəcəkdir. Bu cür dəyişikliklərin baş verməsini böyük ehtimalla prezident seçkilərindən sonra gözləmək olar. Bu dəyişikliklərin partiyalara mənfi təsirindən danışmağa dəyməz. Əksinə, bu dəyişikliyə siyasi partiyaların sıralarının möhkəmlənməsinə və səfərbərliyinə impuls verən faktor kimi baxmaq lazımdır. Bu, ondan irəli gəlir ki, siyasi partiyalar siyasi mübarizənin ehtiyaclarından yaranır və qanuna uyğun olaraq fəaliyyət göstərirlər. Siyasi partiyaların sosial bazası, idarəçilik sistemi və fəaliyyəti seçki sistemlərindən asılı deyildir. Beləliklə, bu dəyişikliklər ancaq dərnək tipli "partiyalara", başqalarının yedəyində gedən qurumlara mənfi təsir göstərə bilər. Öz ənənələri olan sabit partiyalar üçün isə yeni dəyişikliklər ancaq faydalı ola bilər. Sonuncu parlament seçkilərini xatırlasaq görürük ki, o zaman partiya siyahıları, bir qayda olaraq, partiya "liderləri" tərəfindən öz bildikləri kimi və ya ilkin seçkilər - "prayeriz" əsasında tutulurdu. Onlar öz siyahılarına bu partiya qarşısında əslində heç bir xidməti olmayan, amma yalnız partiya başçıları üçün "sərfəli" olan şəxsləri daxil edirdilər. Bu da, öz növbəsində, partiyalarda güclü narazılığa, kütləvi istefalara, siyasi təşkilatların parçalanmasına gətirib çıxarırdı. AMİP- də, ADP-də, AXCP-də və digər partiyalarda bu hallar özünü daha açıq büruzə verirdi.

Majoritar sistem isə, əksinə, yerlərdə partiya strukturlarının inkişafına, yerli müxalifət elitasının irəli çəkilməsinə, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin həqiqi nüfuz və siyasi potensialının üzə çıxmasına, partiyaların təkcə "yuxarıdan" deyil, həm də "aşağıdan" demokratikləşməsinə təkan verir. Əgər müxalif partiyalar həqiqi demokratiyanın tərəfdarıdırsa, onlar yeni seçki sisteminin və daxili siyasi proseslərin yeni mərhələyə daxil olmasının əleyhinə çıxmamalıdırlar.

Müxalifətin mahiyyəti və sosial-siyasi kökləri məsələsinə dair

Müxalifətçilik çoxcəhətli, mürəkkəb təzahürdür və bir determinantla şərtləndirilmir. Ona çoxpilləli, kompleks və ziddiyyətli proses kimi yanaşmaq lazımdır. Bu mürəkkəb prosesdə ictimai, siyasi, əqidə və maliyyə faktorları müxtəlif şəkildə cəlğəşir.

Müxalifətçiliyi təhlil etmək və ona qiymət vermək birinci dərəcəli iş olmasa da, buna ehtiyac var. Çünki siyasətdə və idarəçilikdə boşluq olmamalıdır. Müxalifətçiliyin səbəblərini araşdırmaq üçün emosional yanaşma nümayiş etdirmədən onun daxili strukturu və fəaliyyət mexanizmləri ilə birlikdə elmi metodologiya əsasında təhlili tələb olunur. Nə qədər çətin görünsə də, tədqiqatçının əsas vəzifəsi müxalifətçiliyin hərəkətverici qüvvələrini, bu və digər mübarizə formalarını və metodlarını, onun qeyri-adekvat davranış və hərəkət tərzini şərtləndirən səbəbləri aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Etiraf etməliyəm ki, müasir cəmiyyətin əsas siyasi institutlarından biri olan müxalifətçiliyin mürəkkəb təzahür formaları, həqiqi kökləri və yaranma səbəbləri elmi ictimaiyyətin və politoloqların nəzərindən kənarda qalıb. Halbuki, burada biz ideoloji, siyasi, mədəni, psixoloji, şəxsi və s. Faktor və motivləri görə bilərik. Bu baxımdan Azərbaycanın bəzi müxalifət partiya və qurumlarının barışmaz mövqeyi də cəmiyyətin və siyasi ekspertlərin diqqətindən kənarda qalmamalıdır. Əsas məsələ bundadır ki, bu səbəblər sistemdən kənar səciyyə daşıyır.

Qeyd etdiyim kimi, müxalifət partiyaları və qrupları hüquqi dövlətin və demokratik, vətəndaş cəmiyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Müxalifətin sadə bir anlayışı var: "Çoxluğun rəyinə qarşı və yaxud hakim rəyə qarşı çıxan partiya və qrup". Müxalifətin siyasi düşüncəsi, əqidəsi və fəaliyyətinin əsasını təşkil edən ideya və dəyərlər hakim qrupdan, iqtidardan fərqlidir. Lakin bu, o demək deyil ki, müxalifətin ideyaları və platforması daha mütərəqqidir, reallığa daha uyğundur, yaxud mövcud şəraitin tələblərinə daha dolğun cavab verir. Siyasi elmdə mötədil, radikal, loyal (hakimiyyətlə əməkdaşlığa və onu müdafiə etməyə hazır olan), konstruktiv (məzmunlu, işgüzar təkliflər verən), destruktiv (dağıdıcı) müxalifəti fərqləndirirlər. Çoxrəngli və çoxqütblü Azərbaycan müxalifətinin palitrasında müxalifətin bütün bu cəhətləri bu və ya başqa dərəcədə təmsil olunmuşdur. Cəmiyyətimiz üçün aktuallığı nəzərə alınaraq bu yazıda daha çox ifrat, radikal müxalifət, müasir siyasi proseslərdə onun yeri və rolu, taktika və strategiyası, onun içərisindən loyal, konstruktiv müxalifətin formalaşmasının təhlilinə ilk cəhd göstərilmişdir. Özü də emosiya, hisslərə qapılmamaq şərti ilə, faktlara və məntiqə əsaslanaraq.

Əgər desək ki, məntiq bütün elmlərin tacıdır, yəqin ki, səhv etmərik. Mövzunu həqiqətən bilmək üçün onun bütün cəhətlərini və əlaqələrini əhatə etmək, öyrənmək lazımdır. Məntiqin tələbi belədir. Məntiqin əsaslandığı anlayışlar və kateqoriyalar insanın da inkişaf qanunauyğunluğunun ifadəsidir. Bununla yanaşı, məntiqi anlayışlar və kateqoriyalar ancaq əməli fəaliyyət əsasında, onun nəticəsi kimi yaranır, onların doğruluğu isə təcrübədə yoxlanılır. İctimai hadisə və proseslərin öyrənilməsinə məntiqi yanaşmanın, onun tərkib hissələrinin, tətbiqi siyasi həyatın bütün mənzərəsinin əhatə olunmasına imkan yaradır, subyektlərinin mahiyyətini, sosial qrupları hərəkətə gətirən səbəbləri daha dolğun şəkildə açmağa kömək edir. Fəlsəfi anlayış olan mahiyyət predmetləri, onların daha mühüm olan daxili cəhətini, əsasını, onlarda gedən dərin prosesləri səciyyələndirən başlıca amilləri ifadə edir. Müxalifətin mahiyyətinə məntiqi yanaşma, müxalifət hərəkətinin nəticələrinin müşahidə edilməsi və təhlili, müxalifətin planları barədə kütləvi informasiya vasitələrindən və digər mənbələrdən alınan məlumatlar məntiqin köməyi ilə zəncir kimi düzülür və belə bir qənaətə gətirib çıxarır ki, Azərbaycanda müxalifət tərkibcə yekrəng deyil, müxtəlifdir, siyasi spektrin bütün cəhətləri ilə təmsil olunmuşdur. Lakin ümumi müxalifətin tərkibindən bütün əlamətləri və xüsusiyyətləri ilə seçilən pozucu, dağıdıcı (destruktiv) hissə ayrılaraq bütövlükdə müxalifət adından danışmağa, onun funksiyasını təkbaşına mənimsəməyə çalışır. Ölkənin siyasi həyatının təhlili göstərir ki, müxalifətin pozucu, dağıdıcı hissəsinin cəmiyyətin real inkişaf qanunauyğunluqlarını, sosial qüvvələrin və mənafelərin nisbətini nəzərə almadan göstərdiyi siyasi fəaliyyət ciddi sosial itkilərə gətirib çıxarır, ölkənin və cəmiyyətin demokratik inkişaf proseslərinə mənfi təsir edir. Müxalifətin bu qolunun və onun aparıcı nümayəndələrinin əməli hərəkətlərinə dair faktlar bizə əsas verir söyləmək ki, Azərbaycanda pozucu, dağıdıcı (destruktiv) müxalifət fəallaşmışdır.

Praktikada bəzi müxalifət partiyaları hansısa taktiki məsələlərdə hətta vahid cəbhə halında çıxış edə bilirlər, qalan bütün məsələlərdə isə onların hamısı müxtəlifdir. Onlar özlərinin fəaliyyət taktikası və proqramı, ideologiyası, iqtidar partiyasına münasibəti və s. ilə bir-birindən fərqlənirlər. Onların hər biri öz həyatı ilə yaşayır, hər birinin fəaliyyət proqramı, öz siyasi məqsəd və vəzifələri var. Bu partiyaların bir qismi fəal, radikal, bəziləri isə konstruktiv və yaxud passiv müxalifətdədir. Lakin onların hamısı bu və ya digər dərəcədə və formada Yeni Azərbaycan Partiyasına qarşı müxalif mövqedədir. Onunla hətta əməkdaşlıq etsələr də, hər halda bu, onların müxalifətdə olmasını istisna etmir.

Təəssüf ki, Azərbaycan cəmiyyətinin siyasi strukturunun dərk olunmasına elmi yanaşma yoxdur, partiyaların siyasi və ideoloji yönümü baxımından onların dəqiq təsnifatı işlənib hazırlanmamışdır. Bu məsələyə kütləvi təbliğat da lazımı qədər diqqət yetirilmir.

Müxalifət partiyalarının mahiyyətini, fəaliyyətlərini səciyyələndirən cəhətləri, onların bünövrəsini daxillərində baş verən köklü prosesləri nəzərə almadan bu partiyaların qiymətləndirilməsi yanlış nəticələrə gətirib çıxarır. Ona görə də çoxları belə hesab etməyə alışmışlar ki, yalnız "dördlük", yaxud da "onluq" və s. formulu çərçivəsində fəaliyyət göstərən partiyalar əsl müxalifət partiyalarıdır. Digər tərəfdən, bütün müxalifət partiyaları özlərini "demokratik partiyalar" kimi qələmə verirlər, halbuki onlar neobolşevik, ifrat millətçilik ideologiyası və digər qeyri-demokratik ideologiyalardan geniş istifadə edirlər. Belə qarmaqarışıqlıq cəmiyyətin bu və ya digər partiyasının əsl niyyətlərindən baş çıxarmasına mane olur, müstəqil fəaliyyət göstərən başqa partiyaların hüquq və mənafelərinə xələl gətirir. Eyni zamanda, beynəlxalq strukturlarda da belə bir yanlış rəy yaranır ki, Azərbaycanda yalnız "onluğa" və ya "dördlüyə" daxil olan partiyalar müxalifət partiyalarıdır. Qalan 20-dən çox müxalifət partiyası diqqətdən kənarda qalır.

Müxalifət partiyalarını səciyyələndirən cəhətlərdən danışarkən siyasi həyatımızın anlaşılmaq təzahürlərindən birinə toxunmaya bilmərəm. Söhbət Xalq Cəbhəsi Partiyasının adından gedir. İş bundadır ki, Xalq Cəbhəsi Partiyasının başçıları "cəbhə" anlayışına möhkəm vurulublar və ona görə də köhnə əhval-ruhiyyədən əl çəkmə bilmirlər.

Məlumdur ki, XX əsrin 80-ci illərinin sonunda Pribaltika ölkələrində və bəzi başqa sovet respublikalarında xalq kütlələri SSRİ rəhbərliyinin ədalətsiz siyasətinə qarşı etiraz aksiyaları keçirirdilər. Bu aksiyalar təşkilati baxımdan formalaşaraq Xalq Cəbhəsi adı ilə çıxış etməyə başladı. Lakin respublikalar müstəqilliyini əldə edəndən sonra Xalq Cəbhəsi qurumlarının bir qismi başqa ad altında partiya çevrildi,

bəziləri isə vəzifələrini bitmiş hesab edib fəaliyyətlərini dayandırdılar. Əslində bundan sonra Azərbaycan Xalq Cəbhəsi öz missiyasını başa vurduğundan buraxılmalı idi. Çünki söhbət artıq imperiyaya və digər xarici düşmən qüvvələrə qarşı birləşməkdən deyil, müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlət quruculuğunun məzmun, forma və metodlarından gedirdi.

Hakimiyyətə gəlmək uğrunda mübarizənin sivil forması müəyyən bir sosial təbəqənin və milli dövlət quruculuğu proqramının təmsilçisi kimi siyasi partiya yaratmaq və öz platformasından çıxış edərək tərəfdaşlar toplamaqdır. Lakin bu, çətin yol idi. Ən asanı isə xalq kütlələrinin müstəqillik uğrunda mübarizə əhval-ruhiyyəsinə söykənərək artıq vaxtı keçmiş qurumu necə olursa-olsun yaşatmaq, yaxud heç olmazsa, onun adından bəhrələnərək əvvəlki elektoratın daha da mühafizəkar və inert hissəsini saxlamaq idi.

Cəbhə - düşməne qarşı bütün xalqın mübarizə üsulu, ön cəbhə, arxa cəbhə - müharibə dövrünə aid olan anlayışdır. Buna baxmayaraq, üç qanada parçalanmış Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin bugünkü başçıları 80-90-cı illərin ab-havası ilə yaşayaraq zamanın tələblərinə uyğun olmayan addan möhkəm yapışıblar. Bu da həmin partiyanın həqiqi mahiyyətini və onun rəhbərlərinin düşüncəsini açıq-aydın göstərir.

Pozucu müxalifətin fəaliyyətinin müşahidə edilməsi, bu fəaliyyətin nəticəsinin təhlili, həmin müxalifətin aparıcı nümayəndələrinin tərcümeyi-halı ilə tanışlıq belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, bu sosial qrupun üzvlərinin psixologiyasının fərqi xüsusiyyətləri mövcuddur. O ki qaldı bu qrupun pozuculuğuna və davakarlığına, onun da izahı var. Psixika haqqında elm olan psixologiya təsdiq edir ki, şəxsiyyətin xarakterinə xas xüsusiyyət kimi davakarlığın formalaşması cəmiyyətin mənafeələrinə zidd həyat təcrübəsi ilə bağlıdır. Nə əməli, nə də həyat təcrübəsi olmayan, - biz hələ hansısa peşəkarlıq keyfiyyətlərini demirik, - bir qrup şəxsin zorla hakimiyyəti ələ keçirdiyi 1992-1993-cü illərin hadisələrini təhlil etmək fikrində deyiləm. Təkcə bir misal çəkmək istərdim. Ölkə çox yüksək kadr potensialına malik olduğu halda, Pənah Hüseynovun Nazirlər Kabinetinə başçılıq etməsi faktı məgər Azərbaycan üçün paradoks deyildimi? Məlumdur ki, xarici dövlətlərin başçıları Azərbaycanın o zamankı rəhbərlərini, yumşaq desək, ciddi qəbul etmirdilər. Nə qədər də acı olsa, özümüzü aldatmamalı və həqiqəti etiraf etməliyik. Biz hamımız müstəqil dövlətin necə səriştəsiz qurulmasının ağrı-acısını görmüşük. İndi iqtidara qarşı barışmaz müxalifətdə duranların hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın bir dövlət kimi necə ağır və gülünc vəziyyətə düşdüyünə dair yüzrlə misal çəkmək olar. Bu adamlar real surətdə ölkəni fəlakətə sürükləyirdilər. Amma bir dəfə hakimiyyətdən faydalanmış, necə deyirlər, onun ləzzətini dadmışlar, yenidən iqtidara gəlməyə can atırlar. Həmin sosial qrupdakı davakarlıq hissləri və niyyətləri də məhz bu psixoloji əhval-ruhiyyədən doğur!

Deyilənlərə aydınlıq gətirmək üçün qeyd edirəm ki, davakarlıq (ağressivlik) konkret sosial və digər obyektlərə zərər vurmaq məqsədi güdən pozucu davranış tərzidir. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, davakarlıq müxtəlif cür olur - fiziki davakarlıq (haray-həşir, çığır-bağır salmaq, hədə-qorxu gəlmək, lənətləmək, söyüş söymək), bilavasitə subyektə, şəxsiyyətə yönəldilən birbaşa davakarlıq, dolayısı ilə davakarlıq (kinli dediqodular), impulsiv davakarlıq (intensiv emosional-ekspressiv hərəkətlərdə təzahür edən hiddət-qəzəbin coşması) və s.

Bütün bu keyfiyyətlər Azərbaycanda destruktiv müxalifətə xasdır. Qaraqışqırıq, hədə-qorxular, lənətlər, söyüşlər, nifrət, dövlət başçısının şəxsiyyətinin təhqir olunması - onların tədbir və mitinqləri bütün bunlardan ibarətdir, nəşr etdikləri qəzetlərin səhifələri bütün bunlarla doludur! Beləliklə, barışmaz ifrat radikal müxalifət öz mahiyyətinə və mənəvi-psixoloji vəziyyətinə görə nəinki pozucudur, həm də davakardır!

Nifrətin və məkrli niyyətlərin gücü çox böyükdür. Nifrət və məkrli niyyətlər texnogen qüvvəni dağıtmağa və məhv etməyə yönəldiyindən, bəşəriyyətin özünüməhvvinə gətirib çıxara bilər. İtalyan siyasi mütəfəkkiri Nikollo Makiavelli (o, özünün güman etdiyi kimi, siyasi parçalanmanın qarşısını ala biləcək dövlət nəzəriyyəsi yaratmışdır) deyirdi ki, heç vaxt nifrət, kin-küdurət təlqin etməyin. "Nifrət şəhvətdən, ehtirasdan, fanatizmdən doğan mənasız şərdir. Nifrət ağlın səslədiyi tərəfə getməyə mane olan iradə zəifliyinin nəticəsidir".

Biz xeyir və şərin təbiətini hələ yaxşı dərk etmirik, lakin bir şey şübhəsizdir ki, onların kökündə böyük yaradıcı və dağıdıcı qüvvə durur. Əbəs deyildir ki, xeyrə sitayiş inkişafa və tərəqqiyə, şərə sitayiş isə münaqişələr və sosial katalizmlərə gətirib çıxarır. Odur ki, insan cəmiyyətinin mənəvi inkişafı müsbət mənada prinsipial əhəmiyyətə malikdir və hətta onun maddi təcəssümü də var.

Bir sözlə, mənəvi başlanğıc cəmiyyətin həyatında çox böyük rol oynayır. Yüksək mənəvi potensiala, eləcə də mərkəzəqaçma psixoloji enerjisində (bu mənəvi-psixoloji kateqoriyalar isə qarşılıqlı əlaqədədir və bir-birini tamamlayır) malik olan insan, yaxud sosial qruplar həmişə xeyir toxumu səpir, özlərinin bu keyfiyyətlərindən insanların və cəmiyyətin rifahı naminə istifadə edirlər. Bu halda yaradıcı psixi enerjiden söhbət gedir. Bunun əksinə olaraq, mərkəzdənqaçma psixi enerjinin də mövcuddur ki, o da şər, nifrət, kin-küdurət doğurur. O, yalnız dağıntıya və münaqişələrə gətirib çıxarır.

Bu mülahizələr ictimai-siyasi proseslərin mahiyyəti, eləcə də onların iştirakçılarının mənəvi-psixoloji keyfiyyətləri araşdırılarkən də eyni dərəcədə tətbiq oluna bilər. Azərbaycanın siyasi həyatına yuxarıda deyilənlər baxımından nəzər salsaq, o qədər də sevindirici olmayan bir halla üzləşirik: destruktiv müxalifətin bütün fəaliyyəti onda mərkəzdənqaçma psixi enerjisinin üstünlük təşkil etdiyini göstərir. Pozucu müxalifət yüksək mənəvi potensialı ilə də öyünə bilməz. Onun ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi müsbət nə varsa, hər

şeyə nifrət bəsləməsi, kin-küdurəti də bundan irəli gəlir. Hakimiyyətə gəlmək xəstəliyinə tutulmuş destruktiv müxalifət, ələlxüsus da onun rəhbərləri obivatelın psixi enerjisini mərkəzdənqaçmaya, yəni qarşı-durmaya və dağıntıya yönəltməyə cəhd göstərir. Onların öz tərəfdarlarını ideoloji cəhətdən hazırlaması da bu məqsədə qulluq edir. Belə bir faktı da inkar etmək olmaz ki, insanın öz daxili aləmini hər gün nəzərə çarpmadan təhlil etməsi və özünün narahat daxili aləminə qapılması böyük gücə malikdir. Əgər həmin qüvvə üzə çıxıb mərkəzdənqaçma xarakteri alsaydı, mütləq fəlakətə səbəb olardı. Buna görə də cəmiyyətin inkişafının indiki mərhələsində vətəndaşlarımız ən çox məhz pozucu, dağıdıcı müxalifətdən ehtiyat etməlidirlər, çünki o, mənfi psixi enerjini toplamışdır və yeganə məqsədi hakimiyyətə gəlməkdir. Bunun üçün hansı üsullardan və vasitələrdən istifadə ediləcəyinin onun üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Əgər vətəndaşlarımız dağıdıcı müxalifətin qeyri-real niyyətlərinə qarşı laqeyd, etinasız mövqə tutsalar, onun ardıcılarının mərkəzdən-qaçma psixi enerjisi get-gedə təhlükəli xarakter alacaq, bu isə qarşı-durmaya, münaqişələrə və dağıntılara gətirib çıxaracaqdır.

Destruktiv müxalifət demokratiyanı öz bildiyi kimi, yəni hərki-hərkillik və məsuliyyətsizlik kimi yozaraq, belə şəraitdə öz xudbin planlarını həyata keçirməyə ümid bəsləyir. O, həyat təcrübəsini, səriştəliliyi, idarəetmə elmini, əhalinin mənafeələrini, əhval-ruhiyyəsini qulaqardına vurur, dərk etmək istəmir. Təbii ki, belə mövqə dövlət quruculuğu prinsiplərinə və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsinə kökündən ziddir. Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsi sabit dövlətdə vətəndaşlarımızın həyatını qurmağın başqa bir konsepsiyasının işlənilməsinə nəzərdə tutur. Bu gün olduğu kimi, gələcəkdə də Azərbaycanda xarici və daxili amillər, ölkənin coğrafi-siyasi mövqeyi nəzərə alınmaqla, güclü hakimiyyət və güclü ölkə başçısı olmalıdır. Dövlət başçısının mövqeyinin amorfliyi, zəifliyi və qeyri-müəyyənliyi, onda lazımı iradi keyfiyyətlərin, dövlətquruculuğu, təşkilatçılıq və idarəçilik keyfiyyətlərinin, həyat təcrübəsinin olmaması ölkə üçün fəlakətdir və biz bu dövrü 90-cı illərin əvvəllərində artıq yaşamışıq və acı təcrübələrini görmüşük! Ona görə də demokratiyanı məqsəd kimi deyil, insanların həyatının yüksək standartlarına, vətəndaş cəmiyyətinin funksiyalarının artmasına və idarəetmə prinsiplərinin təkmilləşməsinə nail olmaq vasitəsi kimi başa düşmək lazımdır. Demokratiya birdəfəlik və həmişəlik verilmiş, dəyişməz kateqoriya deyil. Onun müxtəlif dövlətlərdə müxtəlif təzahür formaları, xüsusiyyətləri var. ABŞ-ı və Qərbi Avropanı götürək. Heç kim iddia etməz ki, bu ölkələrdə dövlətlərin həyatı vahid meyarla təşkil olunmuşdur. Bu ölkələrdə ictimai inkişaf da onların xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq gedir. Bu demokratik ölkələrin hər biri demokratiyanı özünə görə zənginləşdirmiş, ona öz xüsusiyyətlərini əlavə etmiş, xalqın tarixini və mentalitetini nəzərə almışdır.

Azərbaycan şəraitində demokratiya özünün universal dəyərləri və ümumi prinsipləri ilə yanaşı, vətənpərvərlik, sabitlik, nüfuzlu rəhbərlik və s. bu kimi mühüm tələblərlə də zənginləşdirilməlidir. Vətəndaşlarımız unutmamalıdırlar ki, məhz dövlət başçısının zəkası, istedadı, uzaqgörənliyi və əzmi sayəsində ölkədə sabitlik yaranmışdır. Heydər Əliyevin simasında tale Azərbaycana və millətimizə güclü siyasi lider, ölkə əhalisi arasında və dünya birliyində yüksək, inkaredilməz nüfuza malik beynəlxalq miqyaslı dövlət xadimi bəxş etmişdir.

Bir sözlə, əgər Azərbaycan şəraitində demokratiyanın ümumi prinsiplərinin gerçəkləşməsi uğurla gedirsə, müxalifətin pozucu fəaliyyəti ucbatından əhalinin vətənpərvərliyi ilə əlaqədar vəziyyət bir qədər mürəkkəbdir, hər halda, birmənalı deyildir. Qəribə olsa da, məsələnin mahiyyəti ondadır ki, pozucu müxalifət bu fenomeni də dövlət mövqeyindən və ya dövlətçiliyin maraqları baxımından deyil, özünün qeyri-adekvat, iddialı planları baxımından dərk edir.

Məlumdur ki, demokratiya və etnomərkəzçilik bir araya sığmayan iki sosial-siyasi kateqoriyadır. Qərb tədqiqatçıları (T. Adorno və başqaları) müəyyənləşdirmişlər ki, adətən, etnomərkəzçilik ehkamçılıqla, siyasi mühafizəkarlıqla və qəddarlıqla, habelə gizli antidemokratik ideologiya ilə bağlıdır. Sual olunur, bu kateqoriyaların bizim gerçəkliyimizlə əlaqəsi necədir? Təəssüf ki, birbaşa əlaqəsi var. Azərbaycanda yaşayan bütün aborigen etnik qruplar (talışlar, tatlar, ləzgilər, avarlar və s.) azərbaycanlılardır. Bu, fundamental elmi və siyasi prinsipdir. Lakin təcrübə göstərir ki, Azərbaycan cəmiyyəti bu prinsipin əksi olan mənfi əhval-ruhiyyələrin təzyiqinə dəfələrlə məruz qalmışdır. Sözlərimizə misal olaraq, insanlara etnik baxımdan yanaşılmasını göstərə bilərik. Müxalifət bunu canfəşanlıqla təbliğ edir. Onun destruktiv hissəsinin mətbuatı hesab edir ki, bu cür praktika hamı üçün faydalıdır və vətənpərvərliyə, ümumən, demokratiyaya zidd deyildir. Ölkə vətəndaşlarına etnik cəhətdən fərq qoyulmadan dövlət mənafeələrinin həyata keçirilməsi, etnik əlamətə görə insanlara qarşı ayrı-seçkiliklə mübarizə, ölkədə yaşayan bütün etnosların nümayəndələrinə dövlət strukturlarında işləmək üçün eyni hüquqlar verilməsi və şərait yaradılması kimi başa düşülən müasir dövlət quruculuğunu isə pozucu müxalifət əsas əhalini təşkil edən millətə qarşı xəyanət kimi qiymətləndirir.

Pozucu müxalifətin antivətənpərvərliyi öz ifadəsini bunda da tapır ki, o, Azərbaycanın xaricdəki bədxahlarının ölkə haqqında yalan, millətimiz üçün təhqiramiz xəbərlərini, fikirlərini və yazılarını öz mətbuatı vasitəsilə şövqlə və canfəşanlıqla yayır. Əgər erməni mətbuatında Azərbaycan rəhbərliyinə böhtanlar yağdırılırsa, sadələhcəsinə düşünməyin ki, bizim destruktiv müxalifət bunu pisləyəcəkdir. Yəqin ki, əksinə olacaqdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikintisi ilə bağlı hər hansı bir problem yaranırsa, müxalifət buna sevinir. Bir gəmi batıb insanlar həlak olubsa, bu milli müsibətə xalqla birlikdə kədərlənmək və həmin faciə ilə

əlaqədar dövlətə mənəvi həyanlıq göstərmək əvəzinə, müxalifət sevinir ki, dövlət rəhbərlərini ölkəni idarə etməyə qadir olmamaqda təqsirləndirmək üçün əllərinə girəvə düşübdür. Azərbaycanda destruktiv müxalifətin vətənpərvərliyi, bax, bundan ibarətdir!

Müxalifətin pozucu rolunun müxtəlif xarici strukturlar tərəfindən maddi cəhətdən dəstəklənməsi onun üçün normal haldır və vətənpərvərliyinə zidd deyildir. Bunu dövlətin daxili işlərinə müdaxilə kimi pisləyənlər isə, sən demə, antivətənpərvərlərdir. Gördüyümüz kimi, burada anlayışlar və prinsiplər açıq-aşkar, şüurlu surətdə qarışdırılır.

Azərbaycanda destruktiv müxalifətin əsl mahiyyəti tək yuxarıda göstərdiyimiz elementlərdən ibarət deyil.

Siyasi ekspertlərin fikrincə, 2002-ci ilin ortalarından başlayaraq müxalifət düşərgəsində yeni situasiya yaranıb: hər dəfə "birlik" nümayiş etdirməyə çalışan və bunu ölkə ictimaiyyətinə və beynəlxalq təşkilatlara cidd-cəhdlə təqdim edən müxalifət nəticədə daha çox parçalanır. Əvvəllər yaranmış bir sıra qurumlar ("Dəyirmi masa", SİDSUH, DUH, DUBB, DEMKONQRES və s.) özünü doğrultmayaraq artıq "arxivə verilib". Bundan sonra müxalifətin birgə əməkdaşlıq məqsədi ilə təsis etdiyi "Birləşmiş Müxalifət Hərəkatı" (BMH) da parçalandı. 2002-ci ilin son aylarında isə ifrat radikal mövqedə duran və hakimiyyətə hədsiz iddialı olan Müsavat, AXCP, ADP, AMİP və onlara qoşulan daha altı partiya və qrup başçısı, özlərinin dedikləri kimi, "onluq" formatını və "Müxalifətin Koordinasiya Mərkəzi" adlanan qurumu yaratdılar. Bu partiya başçılarının ambisiyalarını, bir-birinə olan inamsızlığı, qısqançlığı və uzun tarixi olan kompromat savaşı nəzərə alsaq, destruktiv müxalifətin bu təşəbbüsünün də uğursuzluqla nəticələncəyini indidən söyləmək olar.

Çoxqütblü və çoxrəngli müxalifət spektri daxilindəki hadisələr göstərir ki, "dörtlük" (Müsavat, AXCP, ADP, AMİP) özünü əsas və aparıcı müxalifət adlandıraraq bütün səylərini ona yönəldib ki, tərəfdarlarının sayını artırsın, başqa partiyaları öz ssenarilərinə uyğun davranışa məcbur etsin və ona nail olsun ki, iqtidar ancaq bu quruma daxil olan partiyaların tələblərini nəzərə alsın. Bu dörd partiyanın fəaliyyətində davakarlıq və barışmazlıq notlarının güclənməsi, onların hakimiyyətə qarşı fasiləsiz ideoloji hücumları, mətbuat səhifələrində iqtidar haqqında yaydıqları şayiələr və böhtanlar, beynəlxalq qurumlara müraciət və s. də bununla bağlıdır. Ancaq bütün bunlar bir nəticə vermir. Onlar özlərinə müxtəlif cəlbədicilər qoyaraq ifrat radikal, destruktiv mübarizə metodlarını və platformalarını əsaslandırmağa çalışırlar. Məsələn, müxaliflər "milli qüvvə" adı ilə özlərini xalqın, millətin maraq və mənafələrinin yeganə və ardıcıl müdafiəçisi kimi göstərmək istəyirlər.

Hətta hadisələrə fərqli mövqe bildirən partiyaları isə antimillilik qüvvə kimi səciyyələndirirlər. Məsələn, Arif Hacıyevin bəzi partiyaları milli qüvvə olmamaqda günahlandırması ALP-ın sədr müavini Ə. Temirxanov hiddətinə səbəb olub: "Kimin qeyri-millilik olmasını tarix müəyyənləşdirir, öz üzərinə Azərbaycan Respublikasının müxalifət naziri postunu götürən A. Hacıyev yox. Kimin millilik olmasını onun 9 dövlətin mənafeyinə deyil, milli mənafeyə xidmət etməsi müəyyənləşdirir" ("Ədalət", 12 noyabr 2002-ci il; "Mərkəz", 12 noyabr 2002-ci il).

Hamılıqla qəbul olunmuş belə bir məlum həqiqət mövcuddur ki, ayrı-ayrı adamlar və sosial qruplar özlərinə müxtəlif adlar qoya bilər. Lakin o demək deyil ki, bütün cəmiyyət bu insanları belə qəbul edir. İş bundadır ki, "milli qüvvə" ifadəsi özlüyündə qeyri-müəyyən, mücərrəd bir anlayışdır. Qeyd etməliyəm ki, bunun heç elmi tərfi də yoxdur. Onun yalnız konkret halda konkret məzmunu ola bilər. Fikrimcə, müasir Azərbaycan realıqları şəraitində "milli qüvvə" ifadəsinin dərin konkret məzmunu və mənası var. "Milli qüvvə" deyəndə, biz Azərbaycan dövlətini, milli dövlətçilik və azərbaycançılıq platformasında dayanan bütün siyasi və ictimai qurumların birliyini nəzərdə tutmalıyıq. Bu halda millilik bəhs edilən qüvvələrin konkret fəaliyyət proqramına, milli platformasına və atdıqları real praktiki addımlara söykənir. Yəni, bu siyasi qurumların fəaliyyətinin xalqın, millətin həqiqi mənafe və maraqlarına nə qədər cavab verməsi onların "milli" ad altında fəaliyyət göstərməsini şərtləndirir. Digər tərəfdən, "milli qüvvə" ifadəsi xalqın, millətin əsas, böyük bir hissəsini əhatə etməlidir. Beləliklə, Azərbaycanda milli ada millətin tələp olunan problemlərinin həllində hərtərəfli iştirak edən geniş sosial qruplar, xalq qüvvələrini səfərbər edə bilən təsisatlar, institutlar iddia edə bilər. Bu nöqtəyi-nəzərdən "milli qüvvə" anlayışının ifrat radikal, destruktiv müxalifətə heç bir aidiyyəti yoxdur və onların "milli" ad altında çıxış etməsinin heç bir əsası yoxdur.

Barışmaz müxalifətin ayrı-ayrı nümayəndələri bəzi xarici dövlətlərin və qurumların ancaq onların partiyaları ilə özəl münasibət yaratması, əməkdaşlıq etməsi və dəstək verməsi haqqında həvəslə, özü də şişirdilmiş məlumatlar yayırlar. Bu, müəyyən siyasi məqsədlərə xidmət etsə də, illüziyadan başqa heç nə deyil. Bununla onlar çalışırlar cəmiyyətə işarə etsinlər ki, guya "beynəlxalq aləmdə artıq iqtidarı yox, bizi qəbul edirlər". Bu fikri yayanlar əsas məsələni unudurlar. Əgər xalq istəmirsə, heç bir xarici qüvvə kimisə önə çəkməz və çəksə də onun nəticəsi olmayacaq. Hesab edirəm ki, bu məsələ ilə bağlı ALP sədri Lalə Şövkət Hacıyeva müxalifətçi həmkarlarına düzgün cavab verir: "... Qərbin kimisə dəstəkləməsi haqda iddialar mediada geniş şəkildə vüsət alıb. Gəlin məntiqlə danışaq. Qərb Azərbaycanda əsl sabitliyin olmasını istəyir. Bu sabitlik nə vaxt olur? Əgər millətin böyük hissəsinin etimad göstərdiyi iqtidar dövləti idarə edərsə, doğrudan da, daimi sabitlik yarana bilər. Ancaq xarici dövlətlər kimisə hakimiyyətə gətirirsə və millətin böyük əksəriyyəti bunu

qəbul etmərsə, hansı sabitlikdən söhbət gedə bilər. Heç kəs fikirləşməsin ki, ABŞ və ya Qərb kimisə önə çəkib, millətimə sırıyacaq. Bu, qətiyyənlə olası məsələ deyil" ("Xalq Cəbhəsi", 26 sentyabr 2002-ci il).

Sabiq AMİP-çi Şadman Hüseynin də bu məsələyə fərqli münasibəti var. O, açıq qeyd edir ki, bir çox müxalifət partiyaları xarici qurumlardan maliyyə yardımı alır. "Öz fəaliyyətlərini tənzimləmək üçün onların xaricdən maliyyə yardımlarına ehtiyacları var və bunları da alırlar. Bunun müqabilində isə xarici qüvvələrin tapşırıqlarını yerinə yetirməlidirlər... Azərbaycanı istəməyən qüvvələr çalışır ki, istənilən formada bizə təzyiqlər olsun. Həmin qüvvələrin xaricdən ölkəmizə gücləri çatdırsa, buna daxilə nail olmağa cəhd edirlər. Daxildən həyata keçirmək üçün Azərbaycanı istənilən qədər siyasətlə məşğul olan adam və partiya var. Bunların vasitəsilə xarici qüvvələr Azərbaycanda qarşıdurma yaratmaq, ölkəmizin adına ləkə gətirmək imkanına malikdirlər" ("Yeni Azərbaycan", 4 sentyabr 2002-ci il). Nə qədər acı olsa da, zənnimcə, bu dəyərləndirmə ilə razılaşmaq lazımdır.

Təəssüflər olsun ki, 15 ildən artıq siyasi səhnədə olmalarına baxmayaraq, siyasi mübarizənin sivil formaları bir çox müxalif liderlərin fəaliyyət prioritetinə çevrilməyib. Təsədüfi deyil ki, bir çox ekspertlər və bəzi beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri Azərbaycanda demokratik, obyektiv, konstruktiv müxalifətin olmaması haqqında açıq fikir söyləyirlər. Müxalifətin hər şeyi inkar etmək siyasəti özünü onda göstərir ki, bir sıra müxalifət partiyalarının rəhbərləri hər şeyi qara rəngdə görür, "əgər mən hökumət olsaydım, bu işi görərdim, o işi görərdim" prinsipi ilə hərəkət edərək cəmiyyətdə baş verən müsbət dəyişiklikləri qəbul etmək istəməzlər.

Azərbaycanın bugünkü barışmaz, destruktiv müxalifətinin mövqeyi və fəaliyyət prinsipləri Qərb müxalifətçiliyi prinsiplərindən ciddi surətdə fərqlənir. Təhlillər və araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanda destruktiv müxalifətin davranışı və mahiyyəti, onun sosial tərkibi, sona qədər formalaşmayan ideologiyası (sollar, sağlar, mərkəzçilər, millətçilər və s. bütün müxalif partiyaların fəaliyyətində öz əksini tapıb) partiya rəhbərlərinin həyat və idarəçilik təcrübəsinə, məənəvi-psixoloji durumuna, onların ümumi hazırlığına adekvat olmayan iddiaları ilə bağlıdır.

Faktlar sübut edir ki, destruktiv müxalifət partiyaları rəhbərlərinin millət, vətən, müstəqillik, azadlıq haqqında ifrat demagogiyasına baxmayaraq, onları milli mənafeələr az maraqlandırır. Hakimiyyət davası apararaq onlar yenə qisas almaq istəyirlər, ali münəsf hüququnu mənimsəyərək iqtidara qarşı ancaq əsassız, pozuculuq məqsədi daşıyan tənqidlə məşğuldurlar. Mitinglərin daimi şüarı isə "istefa"dır. İqtidar ilə dialoqa da hazır deyillər, çünki arqumentləri yoxdur və ciddi, əsaslandırılmış tənqiddə davam gətirmirlər. Üstəlik, konstruktiv dialoq müxaliflərin siyasi maraqlarına və niyyətlərinə daxil deyil. 2003-cü ildə keçiriləcək prezident seçkiləri və Seçkilər Məcəlləsi layihəsi ətrafında yaradılmış səs-küy də bunun bariz nümunəsidir.

Məsələ bundadır ki, destruktiv müxalifət partiyalarında müasir dünya reallıqlarına və beynəlxalq standartlara uyğun heç bir müsbət dəyişiklik baş vermir. Onların sədrləri 80-ci illərin sonunda və 90-cı illərin əvvəlində olduğu kimi yenə də uğursuz mitinq taktikasına və qarşıdurma ovqatı yaratmağa üstünlük verirlər. Şadman Hüseynin fikrincə, bu ifrat radikal mübarizə forması bundan sonra Azərbaycanda heç bir müsbət nəticə verməyəcək. "Artıq küçə, meydan mübarizəsindən keçib masa arxasında əyləşib ümummillət məsələləri müzakirə etmək lazımdır. Müxalifətdəkilər, təəssüflər olsun ki, hələ də 1988-1992-ci illərin ab-havasından uzaqlaşa bilmirlər. Elə başa düşürlər ki, kütləvi aksiyalar keçirməklə nə isə əldə etmək mümkündür. Ancaq anlamırlar ki, Azərbaycan xalqı o zamankı xalq deyil. O vaxt Azərbaycan xalqı sovet imperiyasının tərkibindən çıxmaq üçün mübarizə aparırdı. Bu günə, bir qrup müxalifətçi partiya başçıları öz şəxsi maraqları naminə insanları küçələrə çıxarmağa cəhd göstərirlər. ... Onlar yenə də xaos yaratmaq və Azərbaycan xalqının əziyyət çəkməsini istəməzlərsə, öz iddialarından əl çəkməlidirlər. Yaxşı olar ki, əvvəlcə onlar öz partiyaları daxilindəki mənasız problemləri həll etsinlər. Hesab edirəm ki, adicə bir təşkilatı idarə edə bilməyən partiya başçısının 8 milyonluq xalqı idarə etmək üçün cəhd göstərməsi yersiz və gülüncdür" ("Azərbaycan", 29 oktyabr 2002-ci il).

Müxalifətin barışmaz başçılarına elə gəlir ki, hər şeyi - nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu və vəziyyətin daha yaxşı olması üçün nə etmək lazım olduğunu həmişə bilirlər. Təəssüf ki, həyat onlara dərs olmayıb. Dağıdıcılıq psixologiyası ilə yaşayan indiki barışmaz müxalifət başçıları unudurlar ki, məhz onların hakimiyyətdə olduqları bir il müddətində Azərbaycan xalqı və dövləti güclü siyasi və iqtisadi sarsıntılar keçirib və zərbələr alıb! Yəqin ki, 1990-cı illərin əvvəlləri - dərəbəylik və anarxiyanın hökm sürdüyü, özbaşınalığın cəmiyyət həyatının bütün sahələrini bürüdüğü illər uzun zaman vətəndaşlarımızın xatirəsindən silinməyəcək. Azərbaycan tarixinin taleyüklü dövründə özlərinin acizliyini və səriştəsizliyini nümayiş etdirənlər bu gün iqtidarı bacarıqsızlıqda günahlandırırırlar. Nə qədər haqsızlıq olsa da, həyatımızın reallığı bundan ibarətdir və belə düşüncəni, psixologiyayı anlamaq çətindir! Azərbaycanda dağıdıcı müxalifətin başçıları sivil, demokratik dünyada istifadə olunan mübarizə üsullarını qəbul etmək iqtidarında deyillər!

Dünya dəyişib, beynəlxalq siyasi səhnədə də ciddi dəyişikliklər baş verib. Ancaq Azərbaycanda destruktiv müxalifət başçılarındakı düşüncədə və fəaliyyətdə dəyişiklik baş vermir. Bu da ondan irəli gəlir ki, bu yönümlü müxalifətçiliyin əsası əvvəldən düzgün qoyulmayıb. Çünki ilk gündən xalq hərəkətinə rəhbərliyi ələ keçirənlərin əhval-ruhiyyəsi demokratik dəyərlərdən uzaq idi. Əlbəttə, bütövlükdə o dövrün mübarizə metod və formalarına kölgə salmaq düzgün olmazdı. Kəskin radikalıq yaranmış vəziyyətin tələbi idi. Ancaq

hər dövrün özünəməxsus fəaliyyət proqramı və metodları olmalıdır. Bu, aksiomadır. Miting, yürüş, daş-kəsək, yalan, böhtan, təhqirlər və s.- bu tipli mübarizə metodları keçmişdən xəbər verir və indi qətiyyəni cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmur.

Radikal müxalifət partiyalarının qəzetləri Azərbaycan dövlətinə və onun başçısı Heydər Əliyevə qarşı, sözün əsl mənasında, informasiya müharibəsi aparırlar. 2003-cü ilin prezident seçkiləri yaxınlaşdıqca bu qəzetlərin ölkədə olan pozitiv hər şeyə düşmən münasibəti, dövlət rəhbərinə, iqtidar nümayəndələrinə qarşı təhqir, böhtan və iftiralara daha da güclənir və intensiv xarakter alır. Məsələn, Türkiyənin Ədalət və İnkişaf Partiyasının sədri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın 2003-cü ilin yanvar ayında Azərbaycana səfərindən sonra destruktiv müxalifət partiyalarının başçıları ölkəmiz üçün hansı nəticə verə biləcəyinin fərqinə qətiyyəni varmıdan respublikamızda hansısa terrorçu təşkilatların fəaliyyəti haqqında uydurma, böhtan xarakterli məlumatlar yaymağa başladılar. Bu məlumatların adı təhlili göstərir ki, məqsəd ölkədə milli etimadsızlıq yaratmaq və milli ədavəti qızışdırmaq, iki qardaş ölkənin münasibətlərini pozmaq, Türkiyə rəhbərliyində Azərbaycana qarşı inamsızlıq təlqin etməkdən ibarətdir. Onların qəzetləri həmin günlər heç bir əsası olmayan, tamamilə qərəzli uydurma olan belə bir "məlumat" da yaymışdı ki, güya Rəcəb Tayyib Ərdoğan Əliyevlə görüş zamanı ona PKK-nın Azərbaycanda fəaliyyəti ilə bağlı detallarınadək açıqlanmış dosye təqdim edib. Və güya həmin mühüm sənəddə indiyədək yazılan (-?) və deyilən (-?) faktlar da (-?) daxil olmaqla xeyli ilginc faktlar var imiş. Bu yalanı uyduran həmin qəzet heç nədən çəkinmədən və utanmadan hansısa "məlumatlı mənbəyə" belə istinad edir. Bax, budur əsl yalan, qərəz və təxribatçı böhtan.

Bir vəzifəli şəxs kimi məsuliyyətlə bildirirəm ki, bu məlumatın heç bir əsası yoxdur, tamamilə uydurulmuş və yalan "məlumatdır". Heydər Əliyev Rəcəb Ərdoğanla təkbətək, heç kimin iştirakı olmadan görüş keçirib. Ona görə də kiminsə dosye haqqında məlumatı olması ancaq xəstə düşüncəsinin məhsulu ola bilər. İki ölkənin çoxsaylı nümayəndələrinin görüşü zamanı isə belə fakt ümumiyyətlə olmayıb.

Hakimiyyət ambisiyasına dövlətin və xalqın mənsub olduğu hər şeyi qurban verməyə hazır olan həmin partiya rəhbərləri və onlara xidmət edən mətbuat orqanlarının səyi ilə Azərbaycanı terroru dəstəkləyən ölkə kimi təqdim etmək yalnız bir məqsəd güdür: nə qədər Azərbaycana pis olsa, onun iqtidarına da pis olacaq, deməli, müvafiq olaraq pozucu müxalifətə yaxşı olacaq. Bu, dövlətçilik üçün çox təhlükəli məntiqdir.

Müxalifət qəzetlərində hakimiyyətin bölüşdürülməyi, bəzi rəhbər vəzifəli şəxslərin istefaya göndərilməsi, iqtidarın daxilində qruplaşmalar və onların bir-biri ilə kəskin mübarizə aparması, rəhbər şəxslərin xaricə qaçması üçün xüsusi təyyarə saxlaması, güya Heydər Əliyevin istefaya getmək planları və s. haqqında uydurma və dezinformasiyaları da bu sıraya əlavə etmək olar. Belə təxribat niyyətli, açıq-aşkar böhtan və saxtakarlıq üzərində qurulmuş yazıları "azad sözün" təzahürü kimi qiymətləndirmək qətiyyəni mümkün deyil.

Ölkədə bu günədək 42 partiya dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Özü də onların böyük əksəriyyəti iqtidara müxalifətdədir. Lakin bu partiyalar real siyasi qüvvədən daha çox siyasi fəaliyyət imitasiyasıdır, əsasən, öz taleyindən narazı olan, qarşılarına qoyduqları məqsədə çatmayan, dəqiq ideya mövqeləri olmayan bir qrup adamdan ibarətdir. Daha dəqiq desək, müxtəlif sosial təbəqələrin və elementlərin konqlomeratından ibarətdir. Bütün bunlar belə deməyə əsas verir ki, bizdə konkret təbəqəyə, yaxud da elektorata istiqamətlənmiş, ciddi demokratik müxalifət partiyaları yoxdur!

Açıq-aşkar qəbul edilən liderin olmaması, partiya və bloklarda liderlik uğrunda gedən amansız mübarizə, ayrı-ayrı qruplaşmaların hegemonluq cəhdləri onları ziddiyyətlər və siyasi hikkələr burulğanına salmış partiyadaxili çəkişmələrə sövq etmişdir. Ümumi əhəlinin dəstəyini qazana bilməmələrinin səbəbi isə çox sadədir - insanlar müxalif "siyasətçilərdən" hələ 1992-1993-cü illərdə ümidlərini üzüb. "İndi bu partiyaları siyasi təşkilatlar deyil, Bakının mərkəzi hissəsi çərçivəsində daha çox şəxsi birliklər" hesab edənlər haqlıdırlar. Obrazlı desək, partiyalarda "liderlər" var, tərkibi və sosial bazası baxımından isə partiyaların özləri yoxdur. Bu tezi 2002-ci il oktyabr ayının 5, 14 və 27-də, noyabrın 24-də "Birləşmiş Müxalifət Hərəkatı" adlı qurum tərəfindən təşkil olunmuş mitinqlər də təsdiq edir. Bütün güclərini, təşkilati və maliyyə imkanlarını ortaya qoyan müxalifət partiyaları mitinqə birlikdə ən yaxşı halda 4-5 min adam cəlb edə bilirdilər. Onların da yarından çoxu müxtəlif vədlərlə şirnikləşdirilərək aksiyalara cəlb edilmiş təsadüfi şəxslər idi. Bu mitinq və yürüşlərə çoxlu sayda "muzdlu" adamların, şagirdlərin cəlb olunması müxalifətin sosial bazasından yox, ictimai rəylə manipulyasiya etmək, görüntü yaratmaq istəyindən xəbər verir.

Aqressiv müxalifət hakimiyyətə qarşı informasiya müharibəsi aparmaqdadır. İnformasiya müharibələri qarşı tərəfin mövqeyində, psixikasında, şüur və düşüncələrində müəyyən dəyişikliklərə nail olmaq məqsədi daşıyan ardıcıl və əlaqəli tədbirlər kompleksi kimi başa düşülür. Ona görə də müxalifət ideoloqları tərəfindən hakimiyyət uğrunda siyasi mübarizəni psixoloji müharibə elementləri ilə tamamlamaq meyləi özünü getdikcə daha artıq büruzə verməkdədir. Bu da təsadüfi deyil. Müxalifət başçıları dərk edirlər ki, seçkilər müxalifət partiyalarının hər biri və ya hamısı üçün katastrofik ola bilər. Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti dərk edir ki, ölkədə müxalifətin destruktiv hissəsi artıq siyasi yararlılıq həddini keçibdir. Müxalifət başçılarının özləri anlayırlar və onu da bilirlər ki, 2003-cü ildə Heydər Əliyevlə layiqli rəqabət aparmağa tək-tək və cəm halında heç bir şansları yoxdur.

Hesab edirlər ki, belə şəraitdə əhalinin narazı təbəqələrini müxtəlif yalan və böhtanlarla iqtidar üzərinə qaldırmaq, geniş ictimaiyyətdə Heydər Əliyev hakimiyyətinə inamsızlıq yaymaq, nəticədə "istefa" şüarı ilə qarşıdurma ovqatını gücləndirmək yeganə çıxış yoludur. Azərbaycanda siyasi proseslərin informasiya müharibəsi mərhələsinə qədəm qoyması destruktiv müxalifətin ümid bəslədiyi yeganə yoldur!

Azərbaycanın müxalifətçi qruplarına istədikləri qədər mitinq keçirməyə hakimiyyət şərait yaradıbdır. Amma ardı-arası kəsilməyən mitinqlərin bir nəticəsi görünür, çünki xalq onların fasiləsiz "yürüşlərindən" və aksiyalarından bezmişdir. İqtidarı tənqid etmək hər bir sivil ölkənin ictimai-siyasi həyatında qəbul olunmuş haldır. Sağlam müxalifət cəmiyyətə və iqtidara lazımdır. Lakin siyasi tarazlığı pozmağa çalışaraq konstitusiya quruluşunun əsaslarının təftiş olunmasını tələb edənləri heç bir iqtidar normal qəbul etmir.

Azərbaycanın ənənəvi müxalifət partiyalarının ideologiyasının, əməli fəaliyyətinin təhlil edilməsi bir sıra ümumiləşdirmələr aparmağa imkan verir. Destruktiv, dağıdıcı müxalifət son 10-15 ildə Azərbaycan xalqına və cəmiyyətinə integrasiya olunmayıb. Bu müxalifət xalqdan, müxtəlif əhali qruplarından kənarda, onların ehtiyac və istəklərinə biganə qalaraq yalnız öz planları, korporativ, regional, qrup maraqları ilə yaşayıb və fəaliyyət göstərüb. Müxalifətin xalqdan və vətəndaşların əksər hissəsindən fərqli ideyaları və dəyərlər sistemi yaranıb. YAP sədrinin birinci müavini, Milli Məclisin deputatı İlham Əliyevin təbircə desək, onun mikroaləmi formalaşıb. Bu ideyaların, meyarların və dəyərlərin müasir standartlara və reallıqlara nə dərəcədə uyğun olması isə onun başçılarını və ideoloqlarını maraqlandırmayıb. İndiki müxalifət başçılarını və funksionerlərini artıq bir dəfə hakimiyyətdə görmüş vətəndaşlar, geniş əhali qrupları beynəlxalq hüquqi və siyasi reallıqlara qətiyyənlə uyğun olmayan bu ideyalardan (ifrat millətçilik, turançılıq və s.) tezliklə üz döndərdilər. Bu ideya və şüarlar ətrafında spekulasiyalar isə bir səmərə vermir. Heç bir elmi və sosial əsası olmayan bu ideyalar xalqın içərisinə nüfuz edə bilməyib. Ona görə də Azərbaycanın destruktiv müxalifət başçılarını tam haqlı olaraq mifik ideyalar və dəyərlər əsiri kimi xarakterizə edə bilərik.

Beləliklə, bəzi destruktiv müxalifətin ideya və təbliğati imkanlarını heçə endirən, onu əhalidən və potensial seçicilərdən təcrid edən başqa bir səbəb ondan ibarətdir ki, uzun illər siyasi arenada fəaliyyət göstərən bu qüvvələr cəmiyyətdə "ideya istehsalçısı" ola bilməyib. Bunun da səbəbi var. O da ondan ibarətdir ki, bu müxalifət müasir dünyada gedən inkişaf prosesinin xüsusiyyətlərini qəbul etmir. Ona görə də köhnəlmiş, aktuallığını itirmiş ideyalardan əl çəkmir. Baxmayaraq ki, müxalifətin indiyə qədər irəli sürdüyü heç bir ideya həyatda sınaqdan keçməyib və özünü doğrultmayıb. Əslində hər hansı real alternativ ideya, proqram və layihələrdən danışmağa da dəyməz. Təsədüfi deyildir ki, Müsavat Partiyasının sədri İsa Qəmbər 2002-ci ilin iyununda ABŞ-da səfərdə olan zaman "Hakimiyyətə gələcəyiniz halda Heydər Əliyevdən fərqli hansı daxili və xarici siyasət yeridəcəksiniz?" - sualına doğru-dürüst cavab verə bilməmişdi. Ümumi ifadələrlə kifayətlənmişdi ki, "bəs biz daxili və xarici siyasət sahəsində əsas istiqamətləri saxlamaqla daha effektiv siyasət yeridəcəyik, Dağlıq Qarabağ məsələsində isə Ermənistanı daha konstruktiv olmağa (?!), vasitəçiləri daha obyektiv mövqe tutmağa dəvət edəcəyik". Ölkə daxilində işlətdikləri davakar ritorikadan isə əsər-əlamət olmamışdı. ABŞ nümayəndələri elə oradaca İsa Qəmbərə xatırlatmışdılar ki, o, artıq bir dəfə hakimiyyətdə olub və dar ayaqda onu başlı-başına buraxaraq çıxıb gedib.

Real, perspektivli, cəlbədicə ideya və layihələr hakimiyyətə məxsusdur. Müxalifət ideoloqlarının təşəbbüsləri isə daha çox zəif "idəal məhsulu" olaraq kompilyativ xarakter daşıyır. 90-cı illərin əvvəllərindən müxalifət ideoloqlarının cəmiyyətə qəbul etdirməyə çalışdıqları siyasi və ictimai təşkilatların "Dəyirmi masa" ideyası, indi mətbuata atılmış "Milli Etimad hökuməti" təklifi və s. bu qəbildəndir. Beləliklə, obrazlı desək, müxalifətin ideya bazarına çıxarmağa əmtəəsi yoxdur. AXCP ("klassiklər") sədri Mirmahmud Fətəyev haqlı olaraq etiraf edir ki, müxalifətin fikirləri qocalıb. Real alternativ ideyaların yoxluğu, ideya və mənəvi kasadlıq parlamentdən kənar müxalifəti bu vəziyyəti mifik və fantastik ideya və projelərlə kompensasiya etməyə vadar edir. Belə hallarda isə labüd olaraq ideoloji platformanı və təbliğati siyasi lirika və "şifahi xalq yaradıcılığının" şayiə janrı əvəz edir. Müxalifət təbliğati yalnız hakimiyyətin ideya və layihələrini əsassız tənqid etməklə məşğul olub, özünün isə konstruktiv ideyaları yoxdur! Bu hal isə belə "əsaslandırılıblar" ki, bunlar hakimiyyətin qayğısı və vəzifəsidir. Məsələn, ADP baş katibi Sərdar Cəlaloğlu "Niyə mitinqlərdə Qarabağ problemi ilə bağlı şüarlar irəli sürmürsünüz?" sualına cavab vermişdi ki, bunlar hakimiyyətin işidir. Beləliklə, iqtidar yaradıcı, müxalifət isə dağıdıcı neqativ faktor kimi çıxış edir.

Xalq hərəkatı dövründə hədsiz romantizm müxalifət üçün gerçəkliyə nisbətən daha cəlbədicə olmuşdu. Emosional hisslər, romantik idealizm bir çoxlarını indi də tərk etmir. Bu gün tam əsasla deyə bilərik ki, Azərbaycanda müxalifət xalqımızın milli ideyasına ciddi təsir edə bilməyib. Mən azad, müstəqil və demokratik Azərbaycan dövləti ideyasını nəzərdə tuturam. Bu ideyanın və azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşması, həyata keçirilməsi də Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Digər bir problem Azərbaycanda siyasi fəaliyyətlə məşğul olan insanlarda siyasi mədəniyyət və siyasi şüur səviyyəsi ilə bağlıdır. Məsələn burasındadır ki, 80-ci illərin sonunda xalq hərəkatı dalğasında siyasətlə, dövlət idarəçiliyi ilə heç bir əlaqəsi olmayan, üstəlik savadı və biliyi ilə seçilməyən çoxlu sayda təsadüfi adamlar, bəzən isə avantüristlər siyasi meydana atılmışdı. Bu adamlarda nə onların qısamüddətli hakimiyyəti dövründə, nə də müxalifətçi rolunda olduqları uzun illərdə siyasi fəaliyyət, daha doğrusu, siyasi fəaliyyət

imitasiyası siyasi şüurun yüksəlməsi və siyasi mədəniyyət tərbiyəsi ilə paralel getməyib. Bir çox siyasətçi "ideoloq" və "funksionerlərdə" isə siyasi düşüncə tərzı deyıl, bədii-macəraçı şüur və düşüncə tərzı üstünlük təşkil edir.

Bununla sıx bağılı olan başqa bir məsələ də mövcuddur. O da müxalifətin üzdə olan şəxslərinin Azərbaycanın, xalqın və Vətənin taleyi üçün məsuliyyətsizliyidir. Bir dəfə xalq hərəkatı dalğasında siyasi hakimiyyətin olimpinə yüksəlmiş, məsul dövlət vəzifələri tutmuş indiki destruktiv müxalifət başçıları nə daşıdıqları vəzifənin məsuliyyətini, nə də dövlət, xalq qarşısında məsuliyyəti dərk etməyərək çətin ayaqda onlara etibar edilmiş postları buraxıb qaçdılar. Bu gün isə yorulmadan hakimiyyətə gəlmək arzusu və qətiyyətini təkrar edən həmin şəxslər yenə də hər hansı məsuliyyət hiss etmədən nəyin bahasına olursa-olsun istəklərini gerçəkləşdirməyə çalışırlar. Müsavat Partiyasının funksioneri Hikmət Hacızadə hətta 10 il keçdikdən sonra da bəyan edir ki, "vəzifədə xalq hərəkatının iştirakçıları olmalıdırlar." ("Yeni Müsavat", 24 dekabr 2002-ci il) Müsavat Partiyasının sədr müavini və "Yeni Müsavat" qəzetinin redaktoru Rauf Arifoğlu isə daha qabağa gedərək yazır: "Azərbaycanın növbəti prezidenti seçilə bilmək üçün gərək ən azı səkkiz il Heydər Əliyev rejiminə qarşı" mübarizə aparmış olasan ("Yeni Müsavat", 26 dekabr 2002-ci il). Sanki bu şəxslərin və qrupların hakimiyyətə əzəli və əbədi bir monopoliyası varmış, Azərbaycan xalqı isə günahkar bir görkəmlə hakimiyyəti qızıl məcməyidə onlara təqdim etməliymiş.

Azərbaycanın əksər müxalifət başçılarının fəaliyyətinin acı nəticələri və fəsadları həm də onunla bağlıdır ki, onlar öz səhvlərini etiraf etmək gücündə deyillər; hər halda Azərbaycan ictimaiyyəti və siyasi dairələr bunun şahidi olmayıb. Onlar nə hakimiyyətdə olduqları dövrdə, nə də sonra lazım gələndə nizam-intizama tabe olmağı, dövlətçilik düşüncəsi ilə yaşamağı və işləməyi öyrənmədilər. Tarixdə nadir hadisələrdəndir ki, məğlub olan və hakimiyyəti biabırçılıqla başlı-başına qoyub qaçan qüvvələr az sonra bu qədər hakimiyyət ehtirası nümayiş etdirlirlər və xalqı hakimiyyəti onlarda əbədi saxlamadığına görə məzəmmət etsinlər, özünə borclu bilsinlər!

Destruktiv müxalifətin qrantla işləyən siyasiləşmiş qeyri-hökumət təşkilatlarından asılılığı onu xarici qeyri-hökumət qurumları ilə möhkəm bağlayıb. Buna görə də müxalifət başçıları çox zaman xarici dairələrin verdiyi tapşırıqlara uyğun hərəkət etməyə məcburdurlar. Belə təsəvvür etsək ki, onlar bir vaxt hakimiyyətə gələ bilirlər, ölkəni də hansı prinsiplərlə idarə edəcəkləri indidən bəlli olur.

Barışmaz müxalifət bütün cəhdlərinə baxmayaraq, cəmiyyətin strukturlarına (infrastrukturlarına) nüfuz edə bilməyib, əhalinin müxtəlif təbəqə və qruplarının - ziyalıların, məcburi köçkünlərin, fermerlərin, iş adamlarının və s. etimadını qazanmayıb. Bu da təbiidir, çünki insanlar müstəqillik illərində çox dəyişilib, çətinliklə qazanılmış sabitliyi və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını da yüksək qiymətləndirir. Onlar 1992-1993-cü illərin anarxiya, özbaşınalıq dövrünü təkrarən yaşamaq istəmirlər.

Belə bir vəziyyəti anlayaraq destruktiv müxalifət kortəbii narazılığa ümid edir. Onun təşkil etdiyi ardı kəsilməyən mitinqlərin sosial tərkibi bunun canlı şahididir. Bu müxalifət xalqdan inciklik, küskünlük, natamamlıq kompleksini gizlətmir və onları tezliklə hakimiyyətə dəvət etmədiyinə görə Azərbaycan xalqını daim məzəmmət edir.

Hakimiyyət opponentləri dərk edirlər ki, kadr, əqli-intellektual, siyasi müstəvidə iqtidarla heç cür rəqabət aparmaq gücündə deyillər. Azərbaycanda müasir sivil hakim elita formalaşib. Hakimiyyətin əzəmətli iqtisadi və sosial proqram və layihələri uğurla həyata keçirilir. Eyni zamanda hələlik müəyyən obyektiv səbəblərə görə həll olunmamış problemlərin çözülməsini də xalq yalnız Heydər Əliyevdən, onun komandasından gözləyir. Belə halda destruktiv müxalifət başçıları xalqın dəstəyini qazanmağa və hakimiyyətə qayıtmağa son ümidlərini itirərək, psixoloji uçurum qarşısında qalmışlar. Onların başçılarının aqressivliyini şərtləndirən səbəblərdən birini elə burada axtarmaq lazımdır. Aqressivlik onların tarix və siyasətdən birdəfəlik silinmək qorxusu ilə izah olunur.

Destruktiv müxalifət başçılarının və ideoloqlarının aqressivliyinin güclənməsi həm də 2003-cü il prezident seçkilərindən sonra partiyaların dağılmaq və siyasi arenadan silinmək perspektivi ilə bağlıdır. Onlar başa düşürlər ki, əgər müxalifətin namizədləri bu seçkilərdə qələbə çalmaqla bir yana, hakimiyyətin namizədi ilə həqiqi döyüşə girə bilməsələr, olub-qalan elektoratı da onlardan tam imtina edəcək.

Əli Kərimovun etirafına görə, 2003-cü il seçkilərində müxalifətin məğlubiyyəti müxalifət düşərgəsində ciddi dəyişikliklərə gətirəcək. Seçkilərdə məğlubiyyət zəlzələ effekti yaradacaq. Bunu bütün müxalifət liderləri dərk edirlər ("Zerkalo", 26 dekabr 2002-ci il). Müxalifət partiyaları daxilində narazılıq, rəhbərliyin istefa tələbləri sübut edir ki, 2003-cü il prezident seçkilərindən sonra bir çox partiyalar əslində mövcudluqları uğrunda mübarizə aparacaq. Müxalifət başçıları siyasətlə vidalaşmağa məcbur olacaqlar. Elə ona görə də indidən prezident seçkilərinin nəticəsini pozmaq haqqında düşünürlər. Müsavata yaxın bir mənbə bildirir ki, fevral ayının əvvəlində Müsavat Partiyasının qərargahında partiya Məclisinin bir üzvü narazılıqla qeyd edirdi ki, partiya rəhbərliyi üzvlərlə hazırda seçkilərə hazırlaşmaq əvəzinə, onlara seçki günündən dərhal sonra keçiriləcək kütləvi aksiyalara hazırlaşmağı tövsiyə edir.

Destruktiv müxalifətin aparıcı simaları xarici dövlətləri və mərkəzləri müntəzəm olaraq Azərbaycanın daxili işlərinə qarışmağa, müxalifətə dəstək verməyə çağırırlar. Eyni zamanda xarici dövlətlərin və ya

beynəlxalq təşkilatların rəsmi təmsilçiləri bu müxalifətin maraqlarına toxunan, onun sxemlərinə uyğun olmayan fikir bildirirsə, mövqə nümayiş etdirirsə, müxalifət başçılarının qəzəbinə tuş gəlir, tənqid və şantaj obyektinə çevrilir. ATƏT cəsarətsiz bir şəkildə olsa da, destruktiv müxalifətin mövqeyi ilə razılaşmırsa, dərhal arzuolunmaz şəxs elan edilir. Azərbaycanda ABŞ-ın səfəri işləmiş S. Eskudeyro haqqında qərəzli yazılara geniş yer verilir, çünki o, iqtidar haqqında müxalifətə sərf etməyən fikir söyləyir. Hətta Azərbaycan hakimiyyətinə sərt və qeyri-obyektiv münasibəti ilə seçilən AŞ PA-nın Azərbaycan üzrə məruzəçisi A. Qross referendumda səsvermənin normal və standartlara uyğun keçdiyini deyirsə, müxalifət mətbuatının qəzəbli yazıları ona qarşı çevrilir. Təsadüfi deyil ki, Avropa Şurası və ATƏT təmsilçiləri J. Bomel və J. Ştudman Azərbaycanda hakimiyyətə opponetlərini qərəzli, ədalətsiz müxalifət kimi xarakterizə etmişdilər. Hələ 2000-ci ilin parlament seçkiləri ərəfəsində ATƏT DTİHB direktoru J. Ştudman radikal müxalifət başçılarına – E. Məmmədova və İ. Qəmbərə xəbərdarlıq edirdi ki, "siyasi qarşıdurmanı genişləndirmək xətti tutmağınız ciddi səhv olar və bütün məsuliyyət sizin üzərinizə düşmüş olardı." ("Azərbaycan", 27 iyul 2000-ci il) J. Bomel isə qeyd edirdi ki, Azərbaycanda sərt müxalifət var və onlar Heydər Əliyevlə çox zaman sərt rəftar edirlər ("Yeni Müsavat", 29 iyun 2000-ci il). Lakin barışmaz müxalifət başçıları beynəlxalq təşkilatların bu qəbildən olan tövsiyələrini qəbul etməyiblər və hər hansı konstruktivlik nümunəsi göstərməyə hazır deyillər.

Dərin təhlil aparmadan belə, üzdə olan faktları və təzahürləri nəzərə alsaq görərik ki, Azərbaycanın barışmaz müxalifətinin geniş sosial bazasının yoxluğunu, minimal vəzifələri reallaşdırma bilməməsi, cəmiyyət tərəfindən ciddi qəbul olunmaması və başqa səbəblər onun kəskin radikallığını doğurur. Müxalifət partiyaları xalq arasında olan-qalan nüfuzunu və tərəfdarlarını itirdikcə, məhdud sosial bazası daraldıqca daha da aqressivləşir, yolverilməz, sivil dünyanın rədd etdiyi üsul və vasitələrdən getdikcə daha artıq dərəcədə istifadə etməyə meyl göstərir. Çirkin siyasi texnologiyalardan, qara piardan, təxribat xarakterli tədbirlərdən istifadə edərək ictimai rəyə təsir göstərməyə çalışırlar. Bu, nəticə vermədiyi halda, müxalifət başçıları təmkinini daha çox itirir, əsəbiləşirlər. Bu da təbii və anlaşılandır: bütün dünyada cəmiyyətdə yerini itirmək vəziyyətinə düşən siyasi-ictimai qüvvələr tarixdən silinmək təhlükəsi qarşısında mövcudluğunu qorumaq üçün ifrat metodlara əl atmağa, təxribat, avantürist hərəkətlər etməklə özlərini siyasi səhnədə saxlamağa çalışırlar!

Barışmaz müxalifət başçıları üçün hakimiyyətin və siyasətin konfliktli şərhı səciyyəvidir. Bu isə son dərəcə təhlükəlidir. Məhz belə bir vəziyyət həm ölkə daxilində, həm də onun hədudlarından kənarda daim mənasız, üzücü mübarizə üçün ideya əsası yaradır, insan və maddi resursların itkisinə gətirib çıxarır. Müxalifətdaxili qeyri-sabitlik vəziyyəti müəyyən şəraitdə müxalifətin özü üçün idarəolunmaz problemə gətirib çıxarar, cəmiyyətdəki proseslərə də mənfi təsir göstərə bilər.

Beləliklə, Azərbaycanda müxalifətin fəaliyyətini qiymətləndirərkən, onu hədsiz iddialı, parçalanmış və daxili ziddiyyətlər nəticəsində dağılan, buna oxşar başqa ifadələrdən istifadə etsək, səhv etmərik.

Biz artıq yuxarıda qeyd etmişdik ki, öz niyyətini həyata keçirmək məqsədi ilə destruktiv müxalifət müxtəlif çirkin metodlardan istifadəyə cəhd göstərir. Məsələn, onun başçıları sosial problemlər adı altında xalqı hakimiyyətə qarşı qaldırmağa, hətta xırda, xüsusi xarakterli narazılıq təzahürlərini də şişirtməyə, qızıqdırmağa və genişləndirməyə çalışırlar. Cəmiyyətdə marginal, antisistem qruplaşmaların qanunsuz tələblərinin qeyd-şərtsiz müdafiə edilməsi, onlarla məntiqsiz həmrəylik nümayiş etdirilməsi partiya başçılarının və ideoloqlarının bəyan etdikləri platformadan və ideologiyadan praktiki məqsədlər naminə imtina etdiklərini sübut edir. Ümumiyyətlə, onlar hesab edirlər ki, hakimiyyət uğrunda mübarizədə bütün metod və vasitələr məqbuldur.

Siyasi radikalizmin və siyasi makiavellizmin xalis nümunəsi olan bu taktikanın və siyasi mübarizə "metodlarının" ideya əsasları "Müxalifətin mitinq taktikası", "AXCP-nin iqtidara qarşı təbliğat mübarizəsi" adlı bədnam sənədlərdə əksini tapıbdir. Bu sənədlərdə partiyalara və onların ideoloji strukturlarına təlimat verilir ki, hakimiyyətə qarşı mübarizədə bütün metod və vasitələrdən, hətta yalan, böhtan və təhqirdən istifadə olunması məqbuldur. Təvsiyə olunur: 1. Cəmiyyətdə siyasi qütbləşməni dərinləşdirmək; 2. İqtidarın ən adi səhvlərini şişirdərək cəmiyyətə faciə kimi təqdim etmək; 3. Heydər Əliyev şəxsiyyətini birbaşa hədəfə götürmək və onun "ifşasını" ardıcıl şəkildə davam etdirmək; 4. Sabitliyi pozmaq və sosial partlayış təşkil etmək; 5. İqtidar-cəmiyyət qarşıdurmasına nail olmaq; 6. İdarəetmə sisteminin fəaliyyətinə mane olmaq, qərarların sabotajı, qeyri-adekvat qərarların qəbuluna sövq etmə, vətəndaş itaətsizliyi aksiyaları, iqtidar nümayəndələrinə qarşı ifşa və şantaj, dezinformasiyaların yayılması, iqtidar nümayəndələrinin ələ alınması; 7. Aclıq və piket, küçə yürüşlərinin təşkili, kütləvi çaşqınlıq yaradan şayiələrin yayılması, narazılıqların qızışdırılması; 8. Beynəlxalq təşkilatların dəstəyinin təmin olunması; 9. İctimai rəy formalaşdırmaq üçün daxildə müdafiə komitələrinin yaradılması, qeyri-hökumət təşkilatlarının gücünün səfərbər edilməsi; 10. Bütün bunların müxalifətyönümlü mətbuatda işıqlandırılması və əhaliyə çatdırılmasının təmin olunması.

Faktlar onu göstərir ki, bütün bu çirkin mübarizə metodları və vasitələri indi xüsusilə qüvvədədir və heç bir məhdudiyyət qoyulmadan destruktiv müxalifət tərəfindən tətbiq olunur.

Barışmaz müxalifətin siyasi və vətəndaşlıq mövqeyini normal və sivil mövqə hesab etmək olmaz. Bu fikrin düzgünlüyünə əmin olmaq üçün radikal müxalifət partiyalarının ölkənin mühüm problemlərinə olan münasibətini, ümumiyyətlə, fəaliyyətini təhlil etmək kifayətdir. Onların bütün məsələlərə kəskin mənfi

münasibətini ölkə əhalisi də pis qarşılayır. Azərbaycanın ictimai fikri konkret siyasi mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, müxalifət partiyalarından hadisələrə sağlam, dözümlü münasibət olmasını tələb edir.

Əlbəttə, iqtidarla müxalifət arasında vicdanlı, normal, sivil münasibətlər bütün cəmiyyət üçün nümunədir, siyasi sabitliyə, əhalinin müxtəlif qrupları arasında siyasi mədəniyyət, tolerantlıq tərbiyə olunmasına kömək edir. Bu da millətin intellektual və mənəvi qüvvələrini təxirəsalınmaz ümummilli vəzifələrin həllinə, xalqın daxilində integrativ meyllərin güclənməsinə səfərbər etməyə yardım göstərir.

Yeri gəlmişkən, prezident Heydər Əliyevin simasında Azərbaycanın hakim komandası iqtidarla müxalifət arasında münasibətlərin normallaşmasına yönəldilmiş təşəbbüslərlə dəfələrlə çıxış etmişdir. Belə çağırışlar Yeni Azərbaycan Partiyasının birinci və ikinci qurultaylarında, Dağlıq Qarabağ probleminin Milli Məclisdə müzakirəsi zamanı, Respublika günü münasibəti ilə keçirilən toplantılarda və digər dövlət tədbirlərində səslənmişdir. Hətta bəzən elə görünürdü ki, siyasi oponentlər mühüm ümummilli məsələlərdə, xarici və daxili siyasət problemlərində konsensusa gəlməyə yaxındırlar. Amma son anda gözlənilmədən müxalifət partiyalarının barışmaz başçıları mümkün dialoqdan geri çəkildilər. Görünür, siyasətdə qalmaq üçün onlara qarşıdurma daha məqbuldur.

Radikal müxalifət partiyaları başçılarının dialoqa və sivil siyasi mübarizəyə hazır olmamasını Seçki Məcəlləsinin müzakirəsi ilə bağlı hadisələr də göstərdi. "Dəyirmi masa" ilə bağlı, demək olar ki, bütün şərtlərin qəbul olunmasına baxmayaraq, müxalifət partiyaları başçıları müzakirələrdə iştirakdan imtina etdilər. Digər müxalifət partiyaları və siyasilənmiş qeyri-hökumət təşkilatları isə radikal müxalifət başçılarının qınağından çəkinərək və prinsipsiz həmrəylik nümayiş etdirərək müzakirələrə qoşulmadılar. Lakin dünya praktikasından da məlum olduğu kimi, kompromis o demək deyil ki, sən bütün tələblərin qeyd-şərtsiz qəbul olunmalıdır, sən isə heç bir məsələdə güzəştə getməyəsən. Güzəşt qarşılıqlı olmalıdır! Ümumiyyətlə, dialoq haqqında danışarkən belə bir fakta diqqət yetirmək lazımdır: necə olur ki, bütün sahələrdə, daxili və xarici siyasətin bütün məsələləri üzrə dialoq və kompromis tərəfdarı olan, azərbaycanlıların ümummilli həmrəyliyinə çalışan Heydər Əliyev iqtidarı dialoq tərəfdarı olmur, daxili və xarici siyasətin bütün məsələlərində konflikt və ziddiyyət axtaran, bir-biri ilə vuruşan, cəmiyyəti qarşıdurmaya sövq edən müxalifət başçıları isə dialoq və kompromis tərəfdarı olurlar? Məntiq haradadır?

Seçki Məcəlləsi ilə bağlı radikal müxalifət ideoloqlarının və başçılarının cığallığını və qeyri-konstruktivliyini göstərən başqa bir fakt budur ki, beynəlxalq hüquq və təcrübədən danışmağı sevən müxalifət başçıları öz hakimiyyət maraqlarını təmin etmək üçün dünya praktikasında və beynəlxalq hüquqda analoqu olmayan formatları Azərbaycana tətbiq etməyə çalışırlar. Buna misal olaraq seçki komissiyalarının iqtidar və müxalifət partiyalarının namizədlərindən poritet əsasında təşkil edilməsi təklifini göstərmək olar. "Azadlıq" qəzeti hələ 2000-ci il parlament seçkiləri ərəfəsində seçki komissiyalarının formalaşması prinsiplərindən danışaraq haqlı olaraq qeyd edirdi ki, "müxalifətin poritet tələbləri 1991-ci ildə yaradılmış milli şüranın yeni variantıdır. Bu yolla dövləti iflic etmək və hakimiyyəti ələ keçirmək istəyirlər" ("Azadlıq", 2 iyun 2000-ci il).

Müxalifət partiyaları başçılarının mövqeləri, əslində, ölkə əhalisinin böyük əksəriyyətini təşkil edən bitərəf, siyasi mənsubiyyəti olmayan insanların bir vətəndaş kimi hüquqlarını pozmaqdır. Bitərəflərdən prezidentliyə namizəd olsa (praktika göstərir ki, belə hallar prezident seçkilərində tez-tez baş verir) komissiyalarda onların maraqlarını kim qoruyacaq? Müxalifət başçıları və ideoloqları uzun zaman belə bir fikri cəmiyyətə aşılamağa çalışırlar ki, siyasət, siyasi proseslər partiya mənsublarının monopoliyasında olmalıdır, onların hakimiyyətdə və siyasi həyatda iştiraka müstəsna hüquqları olmalıdır. Demokratik düşüncə tərzinin və davranış normalarının tezliklə bərqərar olmasını istəyiriksə, bu kimi illüziyalardan, əlbəttə, tezliklə azad olmaq lazımdır. Çünki demokratiya bütün vətəndaşların, əhali qruplarının hüquq bərabərliyinin və maraqlarının bərabər əsaslarla təmin olunmasını nəzərdə tutur.

Referendum zamanı "dialoq" imitasiyasının acı təcrübəsi də müxalifət liderlərinə dərs oldu. Onlar ATƏT-in Bakı ofisinin təşkil etdiyi "Dəyirmi masa"-da hakimiyyət nümayəndələrinin arqumentlərinə qarşı heç bir ciddi dəlil-sübut qoya bilmədilər, ayrılan vaxtdan isə özünüreklam və siyasi bəyanatlar məqsədilə istifadə etdilər. Nəticədə onların mövqeyinin əsassızlığı, siyasi və elmi-məntiqi cəhətdən qeyri-ciddiliyi bütün çıpaqlığı ilə aşkara çıxdı. Müxalifət liderlərinin çağırışlarının əksinə olaraq vətəndaşlar referendumda yüksək fəallıq və vətəndaş mövqeyi göstərdilər.

Siyasi proseslər və faktların araşdırılması göstərir ki, destruktiv müxalifət fəalları məhdud saydadır. Demək olar ki, bu müxalifət illər boyu dəyişən, siyasi cəhətdən köhnə, çoxdandır ki, insanlarda müsbət hiss doğurmayan sifətlərdən ibarətdir. Əsasən köhnəlmiş düşüncə sahiblərindən və böyük iddiada olan adamlardan təşkil olunmuş bu müxalifət partiyaları uğursuz özfəaliyyət dərnəyini xatırladır. Burada toplaşanların çoxu xalqın müxtəlif problemləri haqqında uzun-uzadı fikir söyləsələr də, onun üçün heç nə etməyiblər. Bu, o şəxslərdir ki, eyni fikirləri illər boyu mətbuatda təkrar edirlər. Bu təkrardan oxucular yorulsa da, özləri yorulmur!

Cəsarətlə demək olar ki, destruktiv müxalifət millilikdən, daha dəqiq desək, milli maraqların düzgün anlanmasından, dövlətə və xalqa xidmətdən uzaqdır. Milli maraqları şəxsi maraqlar ilə əvəz edən bu qrupların əsas qayəsi şübhəli maliyyə təşkilatlarının və müxtəlif xarici qüvvələrin dəstəyi ilə Azərbaycanın milli

maraqlarına qarşı yönəlmiş fəaliyyəti həyata keçirməkdir. Öz maraqlarını dövlət və xalq maraqlarından üstün tutan bu qruplar Azərbaycan dövlətinin problemlərini, onun gerçək vəziyyətini nə bu günədək tez-tez ziyarət etdikləri hansısa bir xarici dövlətin xarici siyasət idarəsində, nə beynəlxalq təşkilatlarda, nə də ki, şəxsi görüşlər zamanı müzakirə obyektinə çevirməyiblər! Məhz şəxsi ambisiyalarının reallaşması uğrunda ölkədə və ölkə xaricində mübarizə aparan bu şəxslər bir amala xidmət edir və onun reallaşması üçün əlindən gələni edirlər - Azərbaycanda hakimiyyətin dəyişdirilməsi və onların hakimiyyətə gəlməsi!

Təbii ki, heç kəs azad seçim və azad seçki prinsipinə zidd çıxmaq niyyətində deyil! Lakin xalqın problemini yalnız iqtidar yox, həmçinin müxalifət və adi xalq kütlələri də həll etməlidirlər. Və bunun üçün hər kəs əlindən gələni əsirgənməməlidir. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu gün ölkənin problemlərinin həlli üçün özünü məsuliyyətli hiss etməli, ölkədə və ələlxusus ölkə xaricində bunun üçün var qüvvəsi ilə çalışmalıdır. Burada Con Kennedinin məşhur kəlamından istifadə etmək yerinə düşərdi. Çünki Azərbaycan müxalifəti bu günədək "Mən dövlət üçün nə etmişəm?" sualını cavabsız qoyub.

Yaranan vaxtdan bugünədək daha çox populist və mitinq ab-havası ilə yaşayan müxalifət yeni mübarizə metodlarını özü üçün arayıb tapa bilmir. Ölkənin daim inkişafda, tərəqqiyə doğru irəlilədiyi bir zamanda, sabitlik və demokratik şəraitin yaradıldığı bir məqamda müxalifət yığın, dəstə səviyyəsini aşağı bilmir. Bunun səbəbini müxalifətin yeni fikir, yeni ideya irəli sürmək qabiliyyətinin yoxluğu ilə izah etmək olar. Çünki yeni dünya düzümü artıq ölkələrin daxili siyasətinə öz təsirini göstərərək siyasi mübarizə metodlarını daha da təkmilləşdirir və yeni məcraya keçirir. Lakin reallıq onu göstərir ki, Azərbaycanda destruktiv müxalifət hələ də köhnə siyasi təcrübə ilə yaşayır və ümumi düşüncə potensialının zəifliyi ucbatından yeni siyasi mübarizəyə transformasiya edə bilmir.

Müxalifətin münafişə cəhdləri, qarşıqoyma siyasəti o qədər dərin kök salıb ki, artıq o, heç bir zaman milləti və cəmiyyəti bir yerə yığmaq, birləşdirmək funksiyasını həyata keçirə bilməyəcəkdir! Bütün fəaliyyəti ilə destruktiv müxalifət təsdiq edir ki, onun mahiyyəti ifrat millətçilikdir! Bu, özünü ölkədə yaşayan etnik qruplara olan münasibətdə aydın surətdə göstərir. Əgər bu siyasi qruplar müxalifətdə olduqları dövrdə milli azlıqlara belə dözülməz münasibətdədirlərsə, onda onların hakimiyyət ambisiyasının gerçəkləşdiyi təqdirdə ölkədəki qarşıdurmanın və münafişənin həcmi təsəvvür etmək çətin deyil! Bu isə öz növbəsində təhlilimizin yenə də bir əsas tezisini təsdiqləyir: Azərbaycan müxalifəti, təəssüflər olsun ki, milli maraqlar nə olduğunu bu günədək dərk etməyib. Onun aparıcı simalarının şəxsi maraqları milli maraqlardan və dövlət maraqlarından üstün tutulur.

Dünya inkişafının qloballaşma mərhələsində siyasətin əsas qayəsini anlamaq və siyasətlə məşğul olanların dövlət maraqlarını müdafiə etməsi olduqca vacib məsələdir. Lakin müxalifət partiyalarının rəhbərləri əvvəlki illərdə buraxdıqları kobud siyasi səhvlərdən özləri üçün nəticə çıxarmayıblar və yenə də yanlış yol ilə gedirlər. Bu, Nardaran qəsəbəsində (iyun 2002 - fevral 2003-cü il) baş vermiş hadisələrdə də özünü açıq-aydın göstərdi. Destruktiv müxalifət, onun mətbuatı və bəzi hüquq-müdafiə qurumlarının bu proseslərin təşkilatçıları dəstəkləməsi, qanunazidd əməllər törədənləri müdafiə etməsi, hadisələrin başqa bölgələrə yayılmasına cəhd göstərməsi onların ölkədə sabitliyin pozulmasında, kəskin qarşıdurmanın yaranmasında maraqlı olduqlarından ciddi xəbər verir.

Müxalifət ideoloqlarından biri sayılan Rasim Ağayev hesab edir ki, müxalifət partiyaları Nardaran məsələsini istifadə edərək etiraz aksiyalarının çərçivəsini genişləndirə, sosial gərginliyi daha da artırma bilərdilər. Ancaq bu, baş vermədi. O, həm də etiraf edir ki, əgər müxalifət buna cəhd etsəydi də, heç nə alınmayacaqdı - xalqda müxalifətə inam və onun nüfuzu yoxdur. Azərbaycanda xalqa rəhbərlik edib onu arxasınca apara biləcək müxalifət partiyası yoxdur. Gecə və gündüz xalqın problemləri haqqında fikirləşən müxalifət barədə mif növbəti dəfə puç oldu ("Novoe vremya", 13 fevral 2003-cü il). Bu, etiraf bir daha onu təsdiq edir ki, hətta radikal müxalif partiyalar ölkədə ictimai-siyasi proseslərə güclü təsir göstərmək iqtidarında deyil.

Beləliklə, destruktiv müxalifətin fəaliyyətində dövlət quruculuğu, demokratik cəmiyyət quruculuğu istəyi yox, hədsiz hakimiyyət iddiaları göz qabağındadır. Lakin inanırıq ki, siyasi mədəniyyətin səviyyəsi yüksəldikcə, demokratik müxalifət formalaşdıqca iqtidarla müxalifətin münasibətləri normal məcraya düşəcək, dialoqa, ümummilli problemlərə ağılla yanaşma nümunələri yaranacaqdır. Bunu cəmiyyətin inkişaf maraqları təkidlə tələb edir!

Müxalifətin integrasiya cəhdləri və yaxud "vahid namizəd" problemi

Kəskin radikal müxalifət dairələrində 2003-cü il prezident seçkilərində vahid namizəd məsələsi ətrafında qızğın müzakirələr aparılır. 24 avqust referendumundan sonra bu müzakirələr intensivləşərək daha tez-tez mətbuat səhifələrinə çıxarılır. Sual olunur: bu ideya kimə və hansı məqsədlərə xidmət edir? Vahid namizədin müəyyənləşdirilməsi fikrini müxalifət daxilində kimlər qəbul edir? Kimlər qəbul etmir? Vahid namizəd anlayışının məzmununu, onun müəyyənləşdirilməsi mexanizmini destruktiv müxalifət dairələrində necə təsəvvür edirlər? Bu, nə qədər realdır? Vahid namizəd qismində müxalifət partiyalarında kimi görürlər? Vahid namizəd və müxalifət dairələrində vaxtaşırı müzakirə mövzusu olan koalisiya hökumət ideyaları

arasında nə kimi əlaqə var? Bu suallar siyasi dairələri və siyasi proseslərlə maraqlanan vətəndaşları bu və ya digər dərəcədə düşündürməkdədir.

On ildən artıqdır ki, müxalifətdə ayrı-ayrı qruplar integrasiya uğrunda axtarışlar aparır. Müşahidələr göstərir ki, bu axtarışlar həm də iddialı partiya rəhbərlərinin özünü güc mərkəzi kimi təsdiq etməsinə, başqa partiyaların potensial tərəfdarlarını cəlb etməyə xidmət edir. Bu müddət ərzində müxtəlif bloklar, hərəkatlar və s. yaradılıb, ancaq qısa bir vaxtdan sonra onlar parçalanıb, dağılıblar. Məsələn, belə aqibəti "Dəyirmi masa", SİDSUH, Demokratiya Uğrunda Böyük Birlik, Demokratiya Uğrunda Hərəkat, Birləşmiş Müxalifət Hərəkatı, Demkonqres yaşayıbdır. 2002-ci ilin son aylarında isə "dörtlük", "onluq" qurumları, Müxalifətin Koordinasiya Mərkəzi yaradılıb. Bütün bunlar bir məqsəd daşıyır: hakimiyyətə gəlmək üçün səyləri səfərbər etmək. Lakin obyektiv və subyektiv səbəblərə görə müxalif qüvvələrin birləşməsi xeyli maneələr və ziddiyyətlərlə üzləşdiyindən bu səylər bir nəticə vermir.

Bunu müxalif qurumların özü də etiraf edir. AXCP ("klassiklər") rəyasət heyəti partiyanın "onluq" formatında keçirildiyi görüşlərə qatılmayacağı barədə hətta xüsusi qərar verib. "Bu format müxalifətin daha da parçalanmasına səbəb olub. Biz hesab edirik ki, hansısa ekstremal situasiyada bürokratik qurumların yaradılması ənənəsi özünü doğrultmur. "Onluq" formatı yalnız siyasi reabilitasiyaya alışıq, cəmiyyətdə heç bir nüfuzu olmayan partiyalara sərfəlidir." ("Bizim əsr", 26 noyabr 2002-ci il) Yuxarıda deyildiyi kimi, müxalifətdaxili çəkişmələr, qarşıdurmalar, intriqalar, dərin kök salmış ziddiyyətlər, hakimiyyət hərisliyi müxalif partiyaların integrasiyasının əleyhinə işləyən faktordur. Belə bir vəziyyətin əsas səbəblərindən biri də müxalifətin daxilində çoxsaylı qeyri-sağlam, intellekti, ümumi dünyagörüşü və mədəniyyəti aşağı olan, məsuliyyətsiz adamların fəaliyyət göstərməsidir. Azərbaycan Liberal Partiyasının sədri Lalə-Şövkət Hacıyeva bu məsələyə münasibətini bildirərək qeyd edir: "Çəkişmələr insanların tərbiyəsindən, dünyagörüşündən, səviyyəsindən irəli gəlir. Əgər hər hansı liderin özünün mədəniyyət səviyyəsi yüksək deyilsə, sözsüz ki, intriqalar da, qeyri-etik münasibətlər də olacaq. Mədəniyyətsiz insan özünə demokrat deyəndə onun fikri məndə gülüş doğurur və qeyri-ciddi səslənir." ("Xalq Cəbhəsi", 26 sentyabr 2002-ci il)

Heç şübhə yoxdur ki, müxalifət başçılarının vahid namizəd cəhdləri Heydər Əliyev şəxsiyyəti, onun miqyası, böyüklüyü qarşısında, xalq arasında nüfuzu və hörməti önündə hakimiyyət opponentlərinin gücsüzlüyünün və zəifliyin etirafının göstəricisidir.

Müxalifətin vahid namizədi məsələsi ilk dəfə qaldırılmır. Hələ 1998-ci ildə prezident seçkiləri ərəfəsində mərhum Ə. Elçibəy müxalifətdən prezidentliyə yeganə namizəd olmağa çalışırdı. Lakin o vaxt bir çox partiya liderləri onun namizədliyini dəstəkləmədi, sonra da öz namizədliklərinin real olmadığını görərək prezident seçkilərində iştirakdan, ümumiyyətlə imtina etdilər. Müxalifətin pərakəndə qüvvələrini bir bayraq altında birləşdirməyə sonralar da dəfələrlə cəhd göstərilir və bu məqsədlə müxtəlif model və formatlar irəli sürülürdü.

2000-ci il parlament seçkilərində də Müsavat Partiyasının başçıları müxalif partiyaların səylərini birləşdirmək, seçkilərdə vahid siyahı ilə iştirak etmək haqqında təkliflər irəli sürmüşdülər. Lakin bu cəhdlər də elə başlanğıcdan uğursuzluğa düşərək oldu, onları dəstəkləyən tapılmadı.

Son vaxtlar köhnə müxalifət tərəfindən yaradılmış blokların daxilində gedən proseslər bir daha sübut edir ki, bu qurumlarda təmsil olunan partiyaların əməkdaşlığı möhkəm özül və ideya üzərində qurulmayıb. Dayaqqlar indidən sarsılmağa başlayıb. Buna baxmayaraq, "vahid namizəd" ideyasının müəllifləri vurnuxmalarını və axtarışlarını davam etdirirlər. Xüsusən də, Müsavat Partiyasının sədri İsa Qəmbər bu məsələni daim aktuallaşdırır və hətta onun "reallaşma mexanizmini" də təklif edib: "Dəfələrlə bəyan etmişik ki, biz bunun (vahid namizədin - R.M.) tərəfdarıyıq. Bunun müəyyənləşməsi mexanizmi kimi ilkin seçkini görürük. Hesab edirik ki, bu, ən düzgün, ədalətli və ən demokratik üsuldur." ("Azadlıq", 8 noyabr 2002-ci il)

Maraqlıdır ki, Müsavat başçıları birtərəfdən guya vahid namizədin müəyyən edilməsinin özləri üçün əsas məsələ olmadığını bildirir, bu halda təşəbbüsün başqa partiyalardan gəlməli olduğunu deyirlərsə, digər tərəfdən öz funksionerlərinin dilindən bu məsələnin həll olunması vacibliyini qeyd edir, mətbuatda onu daha çox müzakirə edir və tezliklə müəyyənləşdirilməsinin zəruriliyini vurğulayırlar.

Müsavat Partiyasının sədr müavini Arif Hacıyev hesab edir ki, "bu gün Azərbaycanda ilk dəfə olaraq prezident seçkilərində müxalifətin aparıcı partiyalarının vahid siyasi platforma və vahid namizədlə seçkilərdə iştirak etməsi ehtimalı yaranıb." Onun iddiasına görə, "ictimai fikrə təsir etmək imkanı olan partiyalardan AMİP, AXCP və ya Dəmpartiya Müsavata qoşulsa, bizi müdafiə edən klassiklərlə birlikdə bu, kifayətdir ki, müxalifətin vahid namizədini baş tutmuş hesab edək. Təkbəşinə çıxış edən başqa partiyaların heç bir şansı olmayacaq." ("Exo", 29 noyabr 2002-ci il) Bu fikrin özü onu göstərir ki, vahid namizəd ideyası başqa partiyalara, birinci növbədə, AMİP və ADP-yə qarşı çevrilmişdir.

Müsavat Partiyası sədrinin birinci müavini Vurğun Əyyub da öz növbəsində bəyan edir ki, "Müsavatın namizədi şanslı namizədlərdən biri deyil, birincisi olacaq. Müsavatın namizədinin vahid namizəd olması üçün ciddi fəaliyyət göstərəcəyik." ("Mərkəz", 26 oktyabr 2002-ci il)

Bu məsələdə Xalq Partiyasının sədri, əslində, İsa Qəmbərin sözcüsü kimi tanınan Pənah Hüseynov heç də Müsavat Partiyasının sədrindən fərqli düşünmür: "Hər birimiz başa düşməliyik ki, bizə mütləq birləşmək

lazımdır. Yeni şəraitə uyğun fəaliyyət göstərmək lazımdır. Köhnə formatlardan yapışmaqla özümüz də köhnələ bilirik." ("Azadlıq", 9-11 noyabr 2002-ci il) Pənah Hüseynova görə, bir sıra siyasi blokların yaranması, onların seçkidə birgə iştirakı bunun konkret ifadəsi kimi vahid namizəd mövzusunun aktuallığını artıracaq ("Şərq", 25 noyabr 2002-ci il).

Pənah Hüseynov öz amplusına sadıq qalaraq müxalifət üçün bloklaşma strategiyasını müəyyən edir: "Müxalifətin daxilində müəyyənləşmə, aydınlaşma, konkretləşmə getməlidir. Bu, müxalifətin strukturlaşmasının indiki səviyyəsindən - siyasi bloklar mərhələsindən prezidentliyə namizədlər ətrafında yaradılan seçki blokları mərhələsinə keçid şəklində aparıla bilər." P. Hüseynova görə, müxalifətin ümumi mənafeləri nəminə onun fəaliyyətini koordinasiya edən əməkdaşlıq mexanizminin olması zəruridir. "8-9 siyasi təşkilatın, bir o qədər də siyasi liderin yarısının birləşməsi müxalifətin birləşməsi kimi qəbul edilə bilər. Bu yarının vahid namizədi müxalifətin vahid namizədi olar." Bu yarı istənilən tərkibi yox, geosiyasi, ideoloji, regional və s. mənafelərin işarəsi olan namizədləri ehtiva etməlidir (seçdirmə bizimdir - R.M.). Vahid namizəd ideyası müxalifətin elektoratının təmərküzləşməsinə xidmət edir və bu təmərküzləşmə prosesinin başa çatması konkret vahid namizədin müəyyən olunmasını mümkün edən mühüm şərtlərdən biridir ("Yeni Müsavat", 29 noyabr 2002-ci il).

2002-ci ilin ortalarından başlayaraq, Müsavat Partiyası ilə sıx əlaqə yaradan, AXCP-ni ("klassiklər") dağıdandan sonra onun üzvlərini Müsavat və AXCP ("islahatçılar") arasında bölüşdürməyə razılığa gələn Əli Kərimov vahid namizəd məsələsinə bir qədər fərqli yanaşır. O bildirir ki, müxalifət əvvəlcə müxalifətdaxili əməkdaşlıq məsələsini müttəfiqlik səviyyəsinə qaldırmalıdır. Əgər buna nail olmasaq, onda heç olmasa, müxalifət partiyalarının xeyli hissəsini birləşdirmək və müxalifətin bu spektrindən vahid namizəd məsələsini müzakirə etmək lazımdır ("Zerkalo", 14 sentyabr 2002-ci il). O, Müsavatı nəzərdə tutaraq deyir ki, əgər vahid namizədi müəyyən etməyə bizi tələdsirsələr, kim kimi müdafiə edəcək tipli diskussiyalar aparılsa, prezident seçkiləri ayırıcı faktora çevriləcək. "İndidən başlanan söhbət yüzə-yüz uğursuzluğa məhkumdur və müxalifətin parçalanmasına gətirib çıxaracaq." ("Politika", 26 oktyabr 2002-ci il)

Vahid namizədin müəyyən edilməsi mexanizminə də münasibət fərqlidir. Müsavat Partiyasında bunun əsas yolunu ilkin seçkilərdə görürlərsə, Əli Kərimov başqa cür düşünür. O hesab edir ki, bunu ölkə miqyasında keçirilən ilkin seçki, müxalifətin sifərişi ilə beynəlxalq təşkilatlar, özünü təsdiq etmiş sosioloji araşdırma mərkəzləri tərəfindən keçirilən sosioloji sorğular müəyyən etməlidir ("Yeni Müsavat", 1 dekabr 2002-ci il). Əli Kərimov qeyd edir ki, "söhbət müəyyən meyarlar əsasında bəzi yarış qaydalarının razılaşdırılmasından gedə bilər ki, bu və ya başqa liderin bu meyarlara uyğunluğu da tam şəffaflıq şəraitində, geniş ictimaiyyətin müşahidəçiliyi ilə aşkar oluna bilər." ("Zerkalo", 26 dekabr 2002-ci il) Bu sözlərdən Əli Kərimovun Müsavata qarşı manevrləri aydın görünür. Ehtimal ki, o, AXCP-nin beynəlxalq təşkilatlarla daha yaxşı əlaqələri olduğunu əsas götürərək digər namizədlər üçün bu yolla sürprizlər edəcəyini düşünür.

Bir neçə il əvvəl ABŞ təmsilçilərindən Maykl Oksun Əli Kərimovun gələcək prezidentlik imkanları haqqında dediyi sözlərin necə effekt yaratdığını və mətbuatda necə müzakirələr doğurduğunu siyasi dairələrdə yaxşı xatırlayırlar. AMİP sədri E. Məmmədov hesab edir ki, vahid namizəd məsələsini həyata keçirmək üçün geniş müzakirələr olmalıdır və bu zaman bir çox problemlər baş verə bilər. "Əsas bir neçə aparıcı partiyanın bir namizəd çıxarması real görünür. Bunu cəmiyyət yox, namizədlər özləri müəyyən edə bilər. Bunun üçün prinsipial siyasi qərarlar verilməlidir. Artıq AMİP, AXCP və Tərəqqi Partiyasının vahid namizədlə getmək haqqında sənədi var." ("Azadlıq", 17 oktyabr 2002-ci il) AMİP funksioneri Əli Əliyev vahid namizədin müəyyənləşməsi məsələsində digər müxalifət partiyalarının arqumentləri ilə razılaşmayaraq bildirir: "Bizim vahid namizəd məsələmiz müəyyənləşdirilən zaman nə beynəlxalq dəstək, nə də mitinq iştirakçılarının sayı prioritet götürülməyəcək. Vahid namizəd yetərinə ciddi arqumentlərlə bəhlirlənəcək" (xatırlayaq ki, AMİP müxalifətin birgə mitinqlərinə az adam çıxarırdı).

AMİP Siyasi Şurasının üzvü, keçmiş millət vəkili Nazim İmanova görə, aparıcı Qərb dövlətlərinin Azərbaycanın daxili siyasi proseslərinin inkişafı ilə bağlı mövqeləri bir neçə tezisdə ifadə oluna bilər. Birinci yerdə ölkədəki siyasi sabitliyin saxlanması durur ("Olaylar", 8 oktyabr 2002-ci il). N. İmanov müxalifət başçılarının bir-birinə birincilik məsələsində güzəştə gedə bilməsi perspektivləri haqqında maraqlı mülahizələr söyləyir: "Liderlərdən biri digərinə güzəşt edəndə təkcə prezidentliyə namizədliyi güzəşt etmir. Həmin adam müəyyən mənada öz siyasi gələcəyini, gələcəkdəki birinciliyini də qismən güzəştə gedir. Partiyanın rəhbərliyinə daxil olanlar və üzvlər, xüsusən, başqa partiyanın sədrini bəyənməyənlər (uzun illər aparılan əks-təbliğat nəticəsi olaraq - R.M.) öz sədrlərinin yaxasından yapışb soruşmağa başlayırlar ki, biz başqa bir partiyanın sədrini müdafiə edəcəkdiksə, illər uzununu niyə sənin təşkilatının arxasınca düşməliydik? Təbii ki, o partiyanın içərisində ciddi çaxnaşmalar ola bilər. Başqa bir mürəkkəbliyə ondadır ki, söhbət təkcə iki-üç namizəddən yox, ən azı 6-7 namizədin və onların partiyalarının mənafeələrinin uzlaşdırılmasından gedir." ("Cümhuriyyət", 1 dekabr 2002-ci il)

Göründüyü kimi, vahid namizəd məsələsinin absurd olduğunu müxalifətin aparıcı adamları gözəl başa düşür və ona görə də heç vəchlə qəbul etmək istəmirlər. Həqiqətən də, bu, həll olmayan bir məsələdir. Onun da kökündə İsa Qəmbər problemi durur. Çünki müxalifətin əksər başçıları onu qəbul etmir və müxalif partiyaların

bir-biri ilə sängimədən ideoloji və kompromat müharibəsinin də əsasında bu problem dayanır. Nazim İmanov belə bir acı vəziyyətin mövcud olduğunu gizlətmir. "...böyük bir qisminin AMİP-dən, onun sədrindən, rəhbərlərindən, bir qisim AMİP-çilərin Müsavat rəhbərliyindən xoşu gəlmir. Partiya rəhbərliyindəki şəxslərin bunu qəbul etmələri isə, ümumiyyətlə, çətindir. Məsələ təkcə liderin mənam-mənamliyində deyil. Bütövlükdə daha dərin məsələlər var və bu istiqamətdə düşünmək lazımdır." ("Yeni Müsavat", 5 yanvar 2003-cü il)

Digər bir AMİP funksioneri Əli Əliyevin açıqlamasına görə, "müxalifət düşərgəsində daha böyük blokların yaranmasına ehtiyac var. Təbii ki, vahid namizəd məsələsi razılaşdırılarkən müəyyən sənədlər də tərtib olunmalıdır. Vahid namizədin təmsil etdiyi qüvvələrdə seçkidən sonrakı dövr üçün atılacaq addımlar, keçiriləcək siyasi tədbirlər haqqında arxayınçılıq olmalıdır." ("Şərq", 23 oktyabr 2002-ci il) AMİP rəhbərliyinin ilk baxışdan reallaşdırılması inandırıcı görünməyən başqa bir proqnozu da var: birdən müxalifətdəki əksəriyyət Etibar Məmmədovun vahid namizədliyi ilə razılaşdı. "Əli Kərimlini razı salmaq bizə o qədər də çətin olmayacaq." Etibar Məmmədov bütün müxalifətin deyil, müxalifətin bir qanadının seçkilərə vahid namizədlə getməsinə daha çox ümid bəsləyir.

AMİP funksionerlərinin fikrincə, son proseslər AMİP-in ziyanına işləyir: "Çünki Müsavat günbəgün AXCP islahatçılarını ələ keçirməyə doğru yaxınlaşır. E. Məmmədovun vahid namizədliyi Ə. Kərimlinin mövqeyindən asılıdır. Əgər Ə. Kərimli İsa Qəmbəri tutsa, onda AMİP seçkilərə müstəqil getmək məcburiyyətində qalacaq." ("Palitra", 29 noyabr 2002-ci il)

Azərbaycan Demokrat Partiyasının təmsilçiləri isə, ümumiyyətlə, vahid namizədin müəyyənləşdirilməsinin əleyhinə çıxır, onun müəyyənləşəcəyi halda isə vahid namizədin yalnız Rəsul Quliyev olmasını tələb edirlər. Hələ 2000-ci ilin sonunda Rəsul Quliyev bəyan edirdi ki, "özünün birinciliyini başqalarına qəbul etdirmək niyyətində olan şəxs psixi cəhətdən qeyri-normal adamdır. Belə şeyin əvvəlcədən mümkün olmadığını görə-görə bu istiqamətdə iş aparmaq, buna cəhd etmək Don Kixotluqdur. Vahid lider, vahid komanda ideyaları müxalifətin birliyinin qayçısıdır. İqtidara qarşı mübarizədə yalnız Rəsul Quliyev və ADP müxalifətin daxilində birləşdirici, təmərküzləşdirici rol oynaya bilər." ("Millət", 19 dekabr 2000-ci il)

S. Cəlaləv, N. Məmmədli israrla bildirirlər ki, hazırda müxalifətdə R. Quliyev qədər prezidentliyə şansı olan ikinci şəxs yoxdur. Əgər seçkilərə vahid namizədlə getmək məsləhətdirsə, onda niyə İ. Qəmbərov, E. Məmmədov, İ. İsmayilov və başqaları R. Quliyevə güzəştə getməsin? Rəsul Quliyevin kiminsə xeyrinə öz namizədliyindən imtina etməsi fikri tamamilə absurddur. N. Məmmədli müxalifət başçılarını da hədələyir ki, əgər hər hansı səbəbdən R. Quliyev və ya A. Mütəllibov seçkilərdə iştirak etməsə, həmin seçkilərin nəticələri legitim hesab edilməyəcək. ADP R. Quliyevin iştirak etmədiyi seçkilərdə qələbə çalmış namizədin legitimliyini tanımayacaq ("525-ci qəzet", 24 oktyabr 2002-ci il).

Vahid namizəd məsələsi ilə bağlı daha bir diqqət çəkən məqam. Müxalifətin yaxın ətrafından sızan məlumatlara görə, ADP tərəfindən müxalifət partiyalarına təklif edilmişdir ki, prezident seçkilərində ikinci tura keçən müxalifət namizədini digər partiyaların üzvləri dəstəkləsin və onlara qarşı əks-təbliğat aparılmasın. Bu fikir İ. Qəmbəri qane etməyib və o, yaxınlarına bildirib ki, təklif mahiyyətə R. Quliyevin şəxsi maraqlarına xidmət etdiyindən məqbul sayıla bilməz. Odur ki, o, öz nəzarətində saxladığı qəzetlərə bu təklifin yalnız R. Quliyevin maraqlarının təminatına yönəldiyi barədə yazıların dərci haqda göstəriş verib. Göründüyü kimi, seçkilər ərəfəsində müxalifəti integrasiyaya səsləyən başçılar şəxsi maraqlarının həll olunduğu prinsipial məqamda bir-birlərinə zidd mövqe tutur, güzəştə getmək barədə düşünmək belə istəmirlər.

Müxalifət başçıları son vaxtlarda Qərb dövlətlərinin, müxtəlif beynəlxalq təşkilatların adından sui-istifadə edərək, onların guya hakimiyyət opponentlərini müdafiə etməsi haqqında məlumatları ciddi-cəhdlə dövrüyyəyə buraxırlar. Nureddin Məmmədli həmçinin bildirir ki, "nə ABŞ, nə də digər xarici ölkələr, nə də ölkənin daxilindəki ciddi siyasi qüvvələrdən hər hansı biri ADP-nin mövqeyini nəzərə almadan hakimiyyət məsələsini reallaşdırma bilməzlər. Heç bir partiyanın Amerika ilə münasibətləri ADP-ninkindən yaxşı ola bilməz." ("Şərq", 2 noyabr 2002-ci il)

Gördüyümüz kimi, xarici siyasi dairələrə özünü daha yaxın göstərmək uğrunda Azərbaycan müxalifət başçıları arasında, sözün əsl mənasında, yarış gedir. AXCP ("islahatçılar") sədri Əli Kərimov müxalifətin birləşməsinin Qərbin sifərişi olduğunu vurğulamağa çalışır: müxbirin "bəziləri hesab edirlər ki, bu format (dördlük) Qərbin maraqlarına cavab verir və o, əvvəlcədən gələcək koalisiyanın ştrixlərini cızır" sualına cavab olaraq deyir ki, "aparıcı demokratik dövlətlər Azərbaycanın gələcəyinə təsir göstərə bilərlər. Beynəlxalq birlik bu partiyaların əməkdaşlığına müsbət baxır."

"Vahid namizəd" problemi ilə sıx bağlı şəkildə müzakirə edilən başqa bir məsələ müxalifət başçılarının və funksionerlərinin öz xülyalarında yaratdıqları "koalisiyon hökumət", "Milli Etimad hökuməti" ideyalarıdır. Bu da bəri başdan aydındır ki, bu müddəalar ətrafında müzakirələr aparılanlar, əslində, "koalisiyon, milli etimad" hökumətlərinin harada, nə kimi şəraitdə yaradıldığından, onun mahiyyətindən xəbərsiz adamlardır. İkinci bir tərəfdən, "Milli Etimad hökuməti" ideyası 1992-ci ildə Azərbaycanı fəlakətə gətirmiş "Milli Şura" təcrübəsinin, 1995-ci ilin mart dövlət çevrilişi cəhdi zamanı müxalifət dairələrində müzakirə edilən "müxalifət konsorsiumu" ideyasının yenidən reanimasiya edilməsi təşəbbüsündən başqa bir şey deyil.

Müsavat funksioneri Arif Hacıyevə görə, koalisiyon hökumət məsələsində hər şey bəri başdan şərtləndirilməli və partiyalar üzərinə öhdəlik götürməlidirlər: "Hakimiyyət düşərgəsində hər qrupun öz bayrağı altında fəaliyyət göstərməsini Milli Etimad Hökuməti kimi qələmə vermək düzgün olmaz və bu, dövlətin mənafeələrinə ziyandan başqa bir şey deyil. Milli Etimad Hökuməti seçkidən sonra formalaşacaq komanda kimi qəbul olunmamalıdır. Ölkədə belə bir hökumətin yaranmasını istəyənlər indidən öz seçimlərini edərək konkret namizədi dəstəkləməli və həmin namizədin seçkidə qalib gəlməsi ilə ümumi bir komanda formalaşmalıdır." ("Şərq", 29 noyabr 2002-ci il)

Müsavat Partiyasının sədr müavini və "Yeni Müsavat" qəzetinin redaktoru Rauf Arifoğlunun fikrincə, ölkədə yeni siyasi situasiya yaradılmalıdır və həmin situasiya "Heydər Əliyevin hakimiyyətdən danışıqlar yolu ilə vaxtından əvvəl çəkilməsinə, hakimiyyəti milli qüvvələrdən təşkil olunmuş koalisiyanın dinc yolla nəzarətə götürməsinə əsas ola bilər." ("Yeni Müsavat", 21 oktyabr 2002-ci il)

Bütün bunlar onu göstərir ki, müxalifət ideoloqları və funksionerlərinin 1990-1992-ci illərdə tətbiq etdikləri "dinc" yolla hakimiyyət çevrilişi ssenariləri yenə də qüvvədədir və yaşarlılığını itirməyib. Pənah Hüseynovun fikrincə, əgər partiyalar seçki zamanı qüvvələrini, söylərini birləşdirəcəklərsə, güc mərkəzinin vahid namizədinin qalib gələcəyi halda ona dəstək vermiş qüvvələr də adekvat olaraq verdiyi dəstəyə uyğun hakimiyyətdə təmsil olunmalıdırlar. Onun iddiasına görə, bu partiyaların əksəriyyətinin seçkilərdə vahid namizədlə iştirak edən və seçkilərdə qələbə çalaraq ölkə problemlərini çözməyə qadir dayanıqlı hökumət yarada biləcək siyasi komandaya çevrilməsi potensialı vardır.

İlyas İsmayılovu və onun sədri olduğu Ədalət Partiyasını təbliğ edən "Politika" qəzeti bir tərəfdən müxalifət partiyalarının öz qüvvələrini birləşdirməsinin zəruriliyini vurğulayır, digər tərəfdən belə bir namizədin məhz İlyas İsmayılov ola biləcəyini sübut etməyə çalışır. Bununla yanaşı, müxalifətin daxilindən ortaya çıxan yeni bir motiv də səsləndirilir. "Hənsisa partiya hakimiyyətə gəlsə, təkbəşinə ölkəni idarə etməyə qadirdirmi? Problemləri yoluna qoymağa qadir olan güclü komanda yarada biləcəkmi? Ayrı-ayrılıqda müxalifət partiyalarının üzə olan simalarının idarəçilik fəaliyyətini analiz etsək, ayrılıqda müxalifətin kadr potensialının zəifliyini aydın şəkildə görə bilərik. İlk növbədə, cəmiyyətə peşəkar kadrlardan təşkil olunmuş monolit komanda təqdim olunmalıdı. Müxalifətin çıxış yollarından biri seçkilərə vahid namizədlə gedib qələbədən sonra koalisiyon hökumət şəklində fəaliyyət göstərməkdir." ("Politika", 2 oktyabr 2002-ci il)

Əli Kərimov koalisiyon hökumət fikrini dəstəkləyərək qeyd edir ki, protest elektoratının səsləri hazırda müxtəlif müxalifət partiyaları arasında o dərəcədə bölünüb ki, onların heç biri müstəqil şəkildə hakimiyyətə gəlməyə qadir deyil. İndi koalisiya yaranmasına ehtiyac var ("Zerkalo", 26 dekabr 2002-ci il).

Müxalifət partiyalarının birləşməsi və prezident seçkilərində vahid namizədlə çıxış etməsi ideyasını təbliğ edənlərdən biri də özünü "üçüncü qüvvələrin" təmsilçisi kimi qələmə verən Eldar Namazovdur. Onun qənaətinə görə, "hətta üç partiyanın birlikdə hakimiyyəti Azərbaycanda mövcud olan problemləri həll edə bilməz. Biz bütün partiyalarla əməkdaşlığa hazırıq." ("Reytinq", 27 oktyabr 2002-ci il) E. Namazov Milli Etimad hökumətinin yaradılması ideyasının müəlliflərindən biri kimi çıxış edir. "Mən yeni hakimiyyəti milli barış, Milli Etimad Hökuməti qurulmasında görürəm. O hökuməti gərək indiki iqtidar, müxalifət və digər qüvvələr birlikdə yaratsınlar." (bu konqlomerat hökumət Azərbaycanı nə günə salacaq? - təsəvvür etmək çətin deyil - R.M.) Azərbaycanı idarə edəcək gələcək hakimiyyət heç bir partiyanın təsiri altında olmamalıdır. E. Namazovun ssenarisinə görə, bunun ən uğurlu yolu məhz demokratik seçkilər nəticəsində formalaşan Milli Etimad hökumətidir ("525-ci qəzet", 8 oktyabr 2002-ci il).

Mütəllibovun mövqeyini ifadə edən "Vətəndaş Birliyi Partiyası" adlanan qurumun baş katibi Sabir Hacıyev müxalifət partiyalarının hakimiyyətdə birgə təmsil olunmasını mümkün sayır: "Əgər biz müxalifət olaraq, mübarizə dövründə birgə əməkdaşlıq ediriksə, istisna deyil ki, bu əməkdaşlıq müxalifət qüvvələrinin hakimiyyətdə birlikdə təmsil olunması üçün zəmin yarada bilər. Əgər bu gün əməkdaşlığın bəhrəsini görsək, arada anlaşılmazlıq baş verməsə, əlbəttə, koalisiya hakimiyyəti qurmaq mümkündür." ("Politika", 18 oktyabr 2002-ci il)

Lakin vahid namizəd ideyasının əleyhinə çıxan və bunun mümkünlüyünü, ümumiyyətlə, inkar edənlər kifayət qədərdir, hətta daha çoxdur. Liberal Partiyasının sədri Lalə-Şövkət hesab edir ki, vahid namizəd söhbətlərini yığışdırmaq lazımdır. "Heç kim heç kimə səlahiyyət verməyib ki, hənsisa partiya bütün müxalifətə rəhbərlik etsin. Heç kim müxalifətdən özünə rəhbər seçməyib. Heç kim də özünü rəhbər göstərməsin." ("Şərq", 25 oktyabr 2002-ci il)

Lalə-Şövkətin fikrincə, "onluğ" a sədrlik edən insan vahid namizədləyə iddialı olacaq. Ancaq o iddianın reallaşması mümkün deyil. "Vahid namizəd məsələsi integrasiya prosesinin qarşısını ala bilər. Dəfələrlə şahidi olmuşuq ki, vahid namizəd məsələsi ortaya atılanda müxalifət arasında çəkişmələr, ziddiyyətlər baş qaldırır və bununla da, integrasiyaya yönələn cəhdlər boş çıxır". Lalə-Şövkət "onluğ" a sədr seçilməsinə digər partiyaların razılıq verəcəyi təqdirdə belə ALP-nin bu məsələyə müsbət yanaşmayacağını vurğulayır: "Əgər belə olarsa, biz onluqda təmsil olunmayacağıq. Bu təkliflərin mahiyyətində vahid namizəd məsələsi dayanır." ("525-ci qəzet", 30 oktyabr 2002-ci il) Lalə-Şövkətə görə, bu gün bəzi müxalifətçilər arasında məntiqsiz oyun gedir: "Vahid namizədliliyi qəbul edib mənimlə olsanız, onda siz aparıcı qüvvə, çox böyük adam olursunuz. Vahid namizəd

məsələsini məntiqsiz şey kimi qəbul edirəm. Sivil dünyada belə şey yoxdur. Müxalifət rəngarəngdir, müxtəlif ideologiyalar, səviyyələr, müxtəlif dəyərlər sistemi, müxtəlif konsepsiyalar var. Necə olur ki, kommunistlərin, demokratların və liberalların hamısından bir nəfər namizəd çıxır?" ("Ekspress", 4 dekabr 2002-ci il)

Müxalifətin aparıcı üzvlərinin vahid namizəd məsələsinə fərqli münasibəti göstərir ki, bu ideyanı ortaya atan Müsavat başçıları ancaq öz maraqlarını əsas tuturlar və bu maraqların reallaşması üçün istənilən şəxsi və ya qurumu ayaq altına tullamağa hazırdırlar. Müsavatın Elçibəyin ölümündən sonra AXCP-nin fəallarını öz tərəfinə çəkmək cəhdi və bunun üçün də bu partiya daxilində "parçala və hökm sür siyasəti", sonra AXCP-nin sədri kimi gah Əli Kərimovu, gah da Mirmahmud Fətəyevi tanıması oyunları, özü də bu mövqeyini bir neçə dəfə dəyişməsi onun müxalifətin daxilində qeyri-səmimi fəaliyyətindən və dağıdıcı missiyasından xəbər verir. Bunu partiya rəhbərlərindən Lalə-Şövkət, Sabir Rüstəmxanlı, İlyas İsmayılov, Etibar Məmmədov və çox güman ki, Əli Kərimli və Mirmahmud Fətəyev yaxşı başa düşürlər.

Heç də təsadüfi deyil ki, Sabir Rüstəmxanlı müxalifətin vahid namizəd ideyasını real saymır, hesab edir ki, ortaya atılmış bu məsələ müxalifətin diqqətini yayındırır. O, bu problemlə bağlı fikrini belə ifadə edir: "Vahid namizəd məsələsinin baş tutacağı real deyil. Bütün müxalifət partiyalarının iddiaları var. Ona görə də real olmayan məsələ haqqında düşünməyə dəyməz. Əslində, vahid namizəd məsələsi bir buxova çevrilib. Bunun ətrafında baş sındıra-sındıra qalmışıq." ("525-ci qəzet", 8 noyabr 2002-ci il)

Sərdar Cəlaloğlu vahid namizəd ideyasının əleyhinə sərt çıxış edərək bildirir ki, müxalifət seçkilərdə vahid namizədlə iştirak edəcəksə, xalqın seçimi məlum olmayacaq. "Biz seçkilərə vahid namizədlə gediriksə, xalq nəyi seçməlidir? Bu gün vahid namizəd ideyasını irəli sürənlər istəyirlər ki, xalqdan qabaq özümüz kimisə seçək, sonra isə xalqı həmin namizədi müdafiə etməyə məcbur edək. Vahid namizəd ortalığa atılan kimi birləşmək mümkün olmayacaq." Başqa müxalifət partiyalarının vahid namizəd iddialarına qarşı çıxan S. Cəlaloğlu bəyan edir ki, heç bir namizəd Azərbaycan xalqını elliklə belə bir seçkiyə cəlb edə bilməz. "Bir neçə real alternativ olmalıdır ki, geniş xalq kütlələrini, müxtəlif elektoratları, regionları, etnik qrupları maraqlandıra və seçkiyə cəlb edə bilsin." ("Hürriyyət", 17 noyabr 2002-ci il)

Öz destruktivliyi ilə seçilən, destruktiv qüvvələrin fəal tərəfdarı kimi çıxış edən Milli Məclisin deputatı İqbal Ağazadə bu sahədəki vəziyyəti belə səciyyələndirir: "Azərbaycanda müxalifətin elektoratu vahid elektorattır. Partiyaçılıq prinsipi Azərbaycanda heç nəyi həll etmir. Ümumi qələbə naminə Rəsul Quliyevin İsa Qəmbərə və ya Lalə-Şövkətin İlyas İsmayılova güzəştə gedəcəyinə inanmıram. Əslində, müxalifətin yığışb müzakirələr aparması onlara aydınlıq gətirir ki, onlar bir yerdə ola bilməzlər." ("Üç nöqtə", 23 oktyabr 2002-ci il)

AXCP-nin ("klassiklər") qurucularından olan Zəlimxan Məmmədli hesab edir ki, vahid namizəd ideyası o qədər də uğurlu ideya deyil və bu ideyanın məqsədi müxalifəti parçalamaq, dağıtmaqdır. "Demokratik mühit olsa, demokratik düşürgədən on-on beş nəfər də namizəd iştirak edə bilər. Bu, əksinə, insanların daha çox siyasi proseslərə cəlb olunması və saxtakarlıq elementlərinin aradan qaldırılması üçün münbit şərait yaradır." ("Şərq", 22 oktyabr 2002-ci il) "Əgər bu dörd partiya müttəfiqləşirsə, ən azı onlardan kənarda kifayət qədər özünü ciddi qüvvə hesab edən, proseslərə ciddi təsir etmək imkanında olan qüvvələr var. Belə halda ən azından "dördlər"ə alternativ formalaşır. Faktik, bu qurumun mövcudluğu dezintegrasiyaya yol açır!" Gördüyümüz kimi, bu fikirlər "dördlər"in diktatına qarşı çevrilib.

Müşahidələr maraqlı bir məsələni də ortaya çıxarır: müxalifətin öz içində "vahid namizəd" ideyasının reallaşmasını və ümumiyyətlə, "onluq"un fəaliyyətinin hər hansı nəticə verəcəyini güman edənlər çox azdır. Buna skeptik yanaşanlardan biri də AXCP-nin üçüncü qanadının sədri Qüdrət Həsənzadədir. Onun fikrincə, "onluq"da daxil olanlar vaxtilə bir-birini hakimiyyətdən salmış və Azərbaycanı fəlakətlə üz-üzə qoyan qüvvələrdir. "Sabah əgər bunlar birgə hakimiyyətə gəlsələr, yenə onların arasında qanlı dava başlanacaq. Və "10-luq"da toplaşanlar demək olar ki, tamamilə başqa dövlətlərdən asılıdırlar". Bunu da sübut etmək çox asandır. "Azərbaycanda Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi və başqa əlaqədar orqanlar var. Onlar müvafiq araşdırmalar aparmalıdırlar: hər partiyada nə qədər adam çalışır, nə qədər maaş alır, nə qədər vergi verir, hansı tədbirə nə qədər vəsait xərclənib, yaxud adını qeyri-dövlət təşkilatı qoyub, əslində, kimlərə işləyirlər. Yəni bütün bunların hesabı aparıldıqdan sonra qaranlıq heç nə qalmayacaq. Onda aydın olacaq kim hara və necə işləyir. Onların hələlik bir arada olması da xaricdəki ağalarının istəyi ilə ortaya çıxan nəticədir." ("Azad Azərbaycan", 20 noyabr 2002-ci il)

Müxalifətin nəinki sıralarında vahid namizəd ideyasını qəbul etməyənlər mövcuddur, ümumiyyətlə, müxalifətdə ölkənin birinci şəxsi olmaq səviyyəsində adam olmadığını hesab edənlər də var. Məsələn, ASDP həmsədri Zərdüşt Əlizadə vahid namizəd ideyasını və müxaliflərin prezidentlik iddialarının qeyri-mümkün və əsassız olduğunu söyləyir: "Mən əksər müxalifət liderlərinin iddiasını sabun köpüyünə bənzədirəm. Onların nə savadı, nə iradəsi, nə mənəvi xüsusiyyətləri və təcrübələri imkan verəcək ki, gəlib ölkədə birinci şəxs olsunlar" ("Mərkəz". 3 oktyabr 2002-ci il)

ASDP-nin başqa həmsədri Araz Əlizadə isə müxalifət başçılarını dəfələrlə xalqa yalan deməkdə günahlandırır. "Müxalifətdə xalqı aldatmış şəxslər var... Bu vahid namizəd anlayışı çox gülünc və mənasız

məsələdir. Məsələn, sosial-demokratlarla milli demokratlar necə vahid namizəd irəli sürə bilər? Bizdə əqidə ayrılığı var" ("Politika". 4 yanvar 2003-cü il).

Müxalifət başçılarını yaxşı tanıyan Nemət Pənahlı Əlizadə qardaşlarının fikrini dəstəkləyərək vahid namizəd məsələsinin ortaya atılmasını tənqidat sayır. "İnanmıram ki, İsa Qəmbər Etibar Məmmədovun, Etibar Məmmədov da İsa Qəmbərin vahid namizədliyini qəbul etsin. Demokratiyadan dəm vuranlar hansı haqla vahid namizəd məsələsinə ortaya atırlar?" ("Xalq Cəbhəsi". 3 oktyabr 2002-ci il).

Demək olmaz ki, Müsavatın bütün funksionerləri vahid namizəd ideyasını qəbul edir, əksinə, elələri var ki, bu məsələyə mənfi yanaşırlar. Partiyanın sədr müavini Qabil Hüseynli bu ideyanı müxalifəti birləşdirən yox, ayıran faktor hesab edir. "Ən ideal variant siyasi müxalifətin bir namizədlə seçkilərə gətirilməsidir, amma indiki şəraitdə bunu mümkün hesab edəmirəm. Bu gün bir çox siyasətçilər öz iddialarını ortaya qoyaraq, əvvəlcədən də elan ediblər ki, heç bir güzəştə getməyəcəklər" ("Ekspress". 27 dekabr 2002-ci il).

Rəsul Quliyevin və İsa Qəmbərin müxtəlif vaxtlarda bir-biri haqqında dedikləri də bu qənaəti möhkəmləndirir. Rəsul Quliyev nə İsa Qəmbərin, nə də Etibar Məmmədovun komandasında işləməyi mümkün hesab edir ("Azadlıq". 27 yanvar 1999-cu il). İsa Qəmbər də öz növbəsində bildirir ki, Müsavat başkanı heç bir partiya sədrinin yanında ikinci adam ola bilməz.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, nəzərdə tutulan bu "birliklər" hər hansı mənəvi və etik əsasdan da məhrumdurlar. "Birləşmələr" hələ bu yaxın vaxtlaradək bir-birini hər cür günahlarda, xəyanətkarlıqda, satqınlıqda, dövləti cinayətlərdə təqsirləndirən adamlardır. Hər bir bu cür "birlik" kompromatlar müharibəsini yenidən qızışdırır, müxalifət partiyaları arasında parçalanmanı daha da dərinləşdirir. Qüdrət Həsənzadə bu məsələ ilə bağlı fikrini belə açıqlayır: "Mən inanmıram ki, R. Quliyev vaxtilə dolayıb ələ saldığı İ. Qəmbərin namizədliyini müdafiə edəcək, yaxud "əlin qana batıb", - deyən E. Məmmədov İsa Qəmbərin namizədliyinə səs verəcək. Yaxud, İ. Qəmbər onu hakimiyyətdən salan E. Məmmədovu dəstəkləyəcək və ya istefa ərizəsi yazdırdığı Mütəllibovun namizədliyini müdafiə edəcək. Gördüyünüz kimi, bütün bunlar absurd bir şeydir" ("Azad Azərbaycan". 20 noyabr 2002-ci il).

Aydındır ki, müxalifətin vahid namizədi heç olmasa müxalifət dairələrinin lider kimi qəbul etdiyi şəxs olmalıdır. Bu şəxs müəyyən xarizmə malik olmalı və xalq arasında nüfuzu ilə seçilməli, başqa müxalifət başçılarından özünün intellektinə, təşkilatçılığına və digər keyfiyyətlərinə görə əsaslı şəkildə fərqlənməlidir. Müxalifət başçıları arasında isə bu keyfiyyətlərə cavab verən və dövlət idarəçiliyində özünü təsdiq etmiş sima yoxdur. Həm də vahid namizəd məsələsi elədir ki, liderlərdən başqa, partiyaların daxili strukturu da buna uyğunlaşmalı və hazır olmalı, ideoloji prinsiplərdə oxşar cəhətlər üstünlük təşkil etməli, siyasi maraqlar uzlaşmalı, xarici prioritetlər eyni olmalı, tərəfdarların əksəriyyəti partiya liderinin atdığı addımı dəstəkləməli, hətta müəyyən şəxsi maraqlar da qorunmalıdır. Gördüyümüz kimi, süni, obyektiv əsası olmayan məsələ çoxsaylı, həlli praktiki olaraq qeyri-mümkün problemlər doğurur.

Bir neçə partiyanın birləşib vahid namizədlə çıxış etməsi o deməkdir ki, onlar koalisiya hökumət qurmağın tərəfdarıdır. Tarixi təcrübə göstərir ki, ən çox problem yaranan, cəmiyyəti inkişafdan saxlayan, daxili sabitliyi qoruya bilməyən hökumətlər koalisiya hökumətlərdir. Müasir dövrdə belə hökumətlərin tez-tez dəyişilməsi adi hal olan İtaliyanı, Latın Amerikası ölkələrini və s. buna misal göstərmək olar.

Müxalifət başçılarının qarşıdakı prezident seçkilərində heç bir şansının olmadığını bir çox xarici müşahidəçilər və kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən Azərbaycana və Azərbaycan iqtidarına o qədər də müsbət münasibəti olmayan xarici KİV-lər və sorğu mərkəzləri də təsdiq edir. Xarici sosioloji proqnozlar sübut edir ki, indi vətəndaşların böyük əksəriyyəti Heydər Əliyevə səs verərdilər. Elektoratın seçimi bu halda iki amillə müəyyən olunur: müxalifət düşərgəsində tanınmış və hamının qəbul etdiyi liderin olmaması, digər tərəfdən, hakimiyyətin dəyişəcəyi halda mümkün sosial-iqtisadi sarsıntılar təhlükəsi ("Nezavisimaya qazeta". 18 noyabr 2002-ci il).

Bugünkü pozucu müxalifəti səciyyələndirən və vahid namizəd ideyasını heçə endirən cəhətlərdən biri də onun başında duranların bir-birinə paxıllıq, qısqanclıq hissləridir. Prezident seçkiləri ilində bu hisslər daha da güclənibdir. Müxalifətin mətbuatında zahiri birlikdən fərqli olaraq partiyaların daxilində bu münasibətlər heç də gizlədilmir.

Məsələn, müxalifət mənbələrinin verdiyi məlumatlara görə, 2003-cü il yanvar ayının 22-də Müsavat Partiyasının İdarə Heyətinin üzvlərindən, Müsavatın aparıcı simalarından biri yaxın ətrafına bildirir ki, AXCP ilə bağlı son vaxtlar yaranmış vəziyyət (Ədliyyə Nazirliyinin qərarının ləğvi nəzərdə tutulur) yalnız Əli Kərimlinin nüfuzunun artmasına xidmət edir. M. Fətəyevin Ə. Kərimli ilə birləşməsi və sonuncunun partiya sədr seçilməsi istiqamətində nümayəndələr vasitəsilə müzakirələr aparması, AXCP-nin böyük qüvvəyə çevrilməsi mümkünlüyü prezident seçkiləri ərəfəsində bütövlükdə Ə. Kərimlinin daha çox şanslı olmasına imkanlar yaradır.

Onun sözlərinə görə, Müsavat M. Fətəyevin rəhbərlik etdiyi AXCP-dəki Müsavatyönlü şəxslər vasitəsilə bu danışıqların qarşısının alınması istiqamətində fəal iş aparır. O bildirir ki, yaranmış vəziyyət Müsavatın nəzarətindən çıxacağı təqdirdə M. Fətəyevin Demkonqresə sədr seçilməsi məsələsinə baxılacaq, bu yolla onun AXCP-nin sədri kimi liderliyi qorunub saxlanılacaqdır.

Beləliklə, vahid namizəd ideyasını ortaya atan Müsavat Partiyası başçıları üçün məqsəd və niyyətlərinin indidən iflasa uğraması şübhə doğurmur. Məsələ burasındadır ki, bu, tamamilə əks ideoloji məramnamələri olan ən müxtəlif siyasi qruplaşmaları prinsipsizcəsinə birləşdirmək cəhdləridir. Bu qruplaşmalara başçılıq edən şəxslər isə, bir qayda olaraq, son dərəcə iddialı adamlardır və heç bir nüfuz sahibini tanımırlar. Təsədüfi deyil ki, onların bir çoxu – L. Şövkət, İ. İsmayılov, R. Quliyev, E. Məmmədov, S. Rüstəmxanlı və digərləri qarşıdakı seçkilərdə öz namizədliyini irəli sürmək niyyətində olduqlarını qətiyyətlə bəyan edirlər. Bundan əlavə, bu adamların dünyagörüşü, mənəvi keyfiyyətləri, təfəkkür tərzı və iqtidara olan münasibəti fərqlidir. Ona görə də müxalifətdən vahid namizəd məsələsinin reallaşması mümkün olmayan xülyadır. Destruktiv müxalifətin vahid namizəd ideyası bəşəriyyətin ümumi qardaşlıq xəyali xatırladır.

Daha bir məsələni qeyd edək. Nəzəri cəhətdən təsəvvürə gətirək ki, müxalifətçilər birləşdilər və Heydər Əliyevə qarşı vahid namizədlə çıxış etdilər. Əslində, belə vəziyyət də heç nəyi dəyişdirmir. Müxalifət partiyaları başçıları üçün istər qısamüddətli hakimiyyətdə olduqları dövrdə, istərsə də müxalifətdə olduqları uzun illərin reallıqları göstərdi ki, onlar qrup, korporativ maraqlar əsasında qruplaşma liderləri, ən yaxşı halda isə partiya başçıları səviyyəsindən yuxarı qalxa bilməyiblər, yalnız nüfuz dairəsi üstündə, müxalifət statusu uğrunda bir-biri ilə çarpışma aparən qurumların, Pənah Hüseynovun ifadəsini işlətsək, müəyyən geosiyasi, ideoloji, regional və s. maraqların təmsilçisi roluna iddia edə biliblər. Xalqın hamılıqla qəbul edilmiş rəhbəri, ümummilli lider olan Heydər Əliyev şəxsiyyəti qarşısında müxalifət başçıları üçün siyasi, idarəçilik, intellektual, mənəvi kasadlıq, cılızlıq heç kəsə şübhə doğurmur.

Bir məsələ də hamıya aydındır ki, 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra müxalifət partiyalarından və liderlərindən heç kəs onunla ciddi dialoqa girə bilməyib. Xalqın arasında müxalifətin aparıcı liderləri Heydər Əliyev tərəfindən məğlub edilmiş siyasətçilər imici qazanıblar.

"Zerkalo" qəzetindəki analitik yazıda getmiş mülahizələr maraqlıdır: "Əgər seçkilər indi keçirilsəydi, prezidentliyə çoxlu namizədlər olacağı halda hətta nisbətən ədalətli seçkilər keçirilsə belə, müxalifətin heç bir şansı olmazdı.

Müxalifətdən olan digər namizədlərin ikinci turda İsa Qəmbərə səs verəcəkləri şansı çox müəmmalıdır". Azərbaycan elektoratının böyük hissəsi "regionçu imici qazanmış İsa Qəmbərə səs verməyəcəklər" ("Zerkalo". 20 noyabr 2002-ci il).

Mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələ budur ki, Qərb dövlətləri, o cümlədən ABŞ Azərbaycanda siyasi xaos yaranmasında maraqlı deyillər. Qərb hesab edir ki, müxalif siyasətçilərdən heç kəs ölkədə sabitliyi təmin etmək iqtidarında deyil. Qərb ölkələrində müxalifət başçılarına dəfələrlə açıqca bildirilib ki, Qərb xaos və ya sabitlik dilemması qarşısında qalacağı təqdirdə qətiyyətlə heç bir tərəddüd göstərməyərək heç bir halda müxalifətə istinad etməyəcək.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlar onu göstərir ki, destruktiv müxalifətin başçıları bir-birinə güzəştə gedə bilməyəcəklər, psixoloji cəhətdən də onların heç biri özünü başqaları qarşısında məğlub hesab edə bilməz. Aydın olur ki, vahid namizədin müəyyənəşdirilməsi də, onun olmaması da müxalifətə həlli mümkün olmayan problemlər yaradacaq. Bütün hallarda pozucu müxalifətin ağır itkiləri qaçılmazdır.

Müşahidələr, təhlillər və xarici sorğu qurumlarının araşdırmaları belə bir möhkəm qənaətə gəlməyə əsas verir ki, ölkə vətəndaşlarının böyük əksəriyyəti Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin siyasətinə real alternativ təsəvvürünə gətirmir. Respublikada mövcud ictimai-siyasi durum, sabit inkişaf perspektivləri və tendensiyaları göstərir ki, Azərbaycanın siyasi gələcəyi Heydər Əliyevin komandası, onun fəal tərəfdarları və ardıcılıları, bu siyasəti birmənalı şəkildə dəstəkləyən adamlarla bağlıdır.

"Yeni müxalifət" in formalaşması

Məlumdur ki, hər bir siyasi partiya hakimiyyətə gəlməyi qarşısına məqsəd qoyur. Bu o vaxt normal bir hal olar ki, belə məqsəd demokratik prinsiplərə əsaslansın. Ancaq Azərbaycanda destruktiv müxalifətin mahiyyəti buna imkan vermir. Ona görə ki, bu müxalifətin rəhbərləri vərdis etdiyi zorakılıq fəlsəfəsindən əl çəkə bilmirlər. Məsələ ondadır ki, hakimiyyətdə olduqları dövrdə də zorakılıq üsulları, meydan psixologiyası və konfliktli, davakar davranış ifrat radikal müxalifətin fəaliyyətinin əsas prinsiplərini təşkil edirdi. Odur ki, iqtidarda olduğu bir il müddətində AXC - Müsavat cütünü dövləti məhvölma həddinə çatdırdı, özünün yaratdığı xaos və özbaşınalığın öhdəsindən gələ bilmədi. Qeyd etdiyimiz kimi, təəssüf doğuran hal budur ki, radikal müxalifətin başında duranlar köhnəlmiş təfəkkürlə yaşayaraq və aqressiv mövqedən çıxış edərək yenə də dağıdıcılıq funksiyasını yerinə yetirirlər.

Bu gün bu müxalifətdə təmsil olunanlar o insanlardır ki, nə hakimiyyətdə olduqları bir ildə, nə də ki, 1993-cü ildən bu günə qədər Azərbaycanın maraqları naminə kiçik də olsa, bir iş görməyiblər. Fikirləşmək olardı ki, heç olmasa ümummilli problem olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli məsələsində Müsavat, ADP, AMİP və AXCP ("klassiklər") hakimiyyətlə həmrəy olacaq. Lakin bu da arzu olaraq qalır. Əksinə, Dağlıq Qarabağ probleminin belə mürəkkəb düyünə düşməsinin səbəbkarlarından biri də Azərbaycanın destruktiv müxalifətidir desək, səhv etmərik. Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyətinə, sağlam düşüncəli insanlara

qətiyyəən sirr deyil ki, Qarabağ faciəsi, torpaqlarımızın itirilməsi xeyli dərəcədə hakimiyyət uğrunda çirkin vasitələrdən istifadə etməklə mübarizə aparan destruktiv müxalifətin hərbi-siyasi qruplaşmalarının intriqalarının və oyunlarının nəticəsi idi. Bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməklə problemin ədalətli həllinə çalışan Azərbaycan iqtidarına dəstək vermək əvəzinə, hakimiyyət ambisiyasına hər şeyi qurban verməyə hazır olan radikal partiya rəhbərləri bu faktordan hakimiyyətə təzyiq vasitəsi kimi istifadə edir, insanları inandırmağa çalışırlar ki, ancaq onlar Dağlıq Qarabağ məsələsini həll edə bilərlər; bunu reallaşdırmağın da bir yolu var, o da destruktiv müxalifət başçılarının hakimiyyətə gəlməsidir. Vətənin taleyi ətrafında bu cür oyunların aparılması çox acınacaqlı hal olsa da, bu, faktıdır. Çətin inanmaq olar ki, hansısa ölkədə müxalifətin belə mövqeyi ilə rastlaşmaq mümkündür.

Əgər Azərbaycan Qərbə, Avropaya integrasiya yolunu tutubsa, Azərbaycanın müxalifəti bu ölkələrin müxalifətindən nümunə götürməlidir. Artıq biz bilirik ki, bu ölkələrdə parlament və prezident seçkiləri ərəfəsində tənqidlər, siyasi dialoq və diskussiyalar çox qızgın olur, seçkilərə həsr olunmuş geniş kütləvi tədbirlər keçirilir. Lakin seçilmiş deputat və ya ölkə başçısı artıq barışmaz rəqib deyil. Seçilməyən namizəd seçilənə, dövlətçiliyə, milli maraqlara qarşı mübarizə aparmır və s. Cəmiyyət prezidentə dövlətin rəmzi kimi hörmət və ehtiram göstərir. Bizə qardaş olan Türkiyədə də vəziyyət belədir.

Ölkə prezidenti Heydər Əliyev müxalifəti köhnəlmis mübarizə üsullarından əl çəkməyə, müasirləşməyə çağıraraq qeyd edir ki, bu gün müasirləşmək üçün çox böyük imkanlar var. Çünki dünyada indi demokratiya daha geniş inkişaf edir və dünyanın əksər ölkələrini əhatə edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə müxalifətin iş metodları, taktikası, proqramları, strategiyası dövlətin və cəmiyyətin magistral inkişafı ilə ziddiyyət təşkil etmir. Əgər Azərbaycan müxalifəti onlara daha çox istinad etsə, onun özü üçün də faydalı olar.

Lakin Azərbaycanda siyasi proseslərin gedişi göstərir ki, son on ildə qeyri-demokratik, davakar əhval ruhiyyəli müxalifətin liderləri və ənənəvi tərəfdarları dəyişməz qalıblar. Əsasən də bu, partiya başçılarına aiddir. Partiyalarda sədr seçkiləri avtoritar, qeyri-demokratik prinsiplər əsasında keçirildiyindən, bir qayda olaraq, alternativsiz olub və onlar ciddi demokratik siyasi partiya kimi formalaşa bilməyiblər. Bu illər ərzində müxalifətin sıralarına hakimiyyət sıralarından və bitərəflərdən çox az adam, əsasən dövlət qulluğundan uzaqlaşdırılmış adamların kiçik bir hissəsi, yaxud da hakimiyyət iddiaları ödənilməmiş şəxslər qoşulmuşdur. Bununla yanaşı, müxalifət partiyalarının sosial bazası dağılmaqda davam etmişdir ki, bu da nəticə etibarilə onların əksəriyyətinin, əslində, sekta tipli təşkilatlara, korporativ maraqlar əsasında birləşmiş insanların dərnəklərinə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Demək olar ki, köhnə müxalifətin sıraları bitərəflərin sayı hesabına artmamışdır, əksinə, azalmaqda davam edir.

Araşdırmalar göstərir ki, müxalifət partiyalarının bu vəziyyətdə qalmasının bir neçə səbəbi var.

Birinci səbəb ondan ibarətdir ki, xalq hərəkəti başlayanda onun aparıcı şəxsləri qarşılıqlı partiya yaratmağı məqsəd qoymamışdılar. Əsas məqsəd Dağlıq Qarabağ problemi, torpaqlarımızın erməni qəsbkarlarından təmizlənməsi idi. Bu partiyaların ortaya çıxması xalq hərəkətinin son dövrünü əhatə edir. Yəni partiyaların yaranma dövrü xalq hərəkətinin milli azadlıq mübarizəsinə transformasiya dövrü ilə sıx bağlıdır. Aydındır ki, bu dövrdə tələmtələsik elan olunan partiyalar amorf xarakter daşıyırdı, populist çağırışlar və şüarlar onların proqramlarının özəyini təşkil edirdi. Təbii ki, bu siyasi qurumların sosial dayaqları da rəngarəng idi. Məqsəd mümkün qədər çox tərəfdar yığmaq, hakimiyyətdən pay almaq idi. Belə bir vəziyyətdə daha çevik və iddialı şəxslər öz ətrafındakıların köməyinə arxalanaraq partiya rəhbərliyini ələ keçirib, öz maraqlarına uyğun idarə strukturunu yaratdılar. Ekspertlərin və partiyaları tərk edən funksionerlərin fikrincə, bu partiyalarda idarəçilik avtoritar, hətta diktatura üsulları əsasında qurulub. Gündəliyə çıxarılan məsələnin müzakirəsində və yaxud qarşıda duran problemin həllində kollektiv seçkilə idarə orqanlarının fikri, rəyi, təklifləri əksər hallarda nəzərə alınmır.

İkinci səbəb - partiyaların dağılmaq təhlükəsi. Çünki onların sosial dayaqları çox məhduddur, bəzi partiyalar isə tək sədrdən və ətrafından ibarətdir. Ona görə də partiya adı ilə siyasətdə qalmaq və görüntü yaratmaq daha sərfəlidir.

Üçüncü səbəb - ölkə və cəmiyyətin keçid dövründə yaşaması ilə bağlıdır. Cəmiyyətdə iqtisadi islahatların tam başa çatmaması, orta təbəqənin formalaşması prosesinin davam etməsi siyasi partiyaların xeyli hissəsinin də ideoloji və taktiki cəhətdən amorf vəziyyətdə olmasına. ziddiyyətli taktiki və strateji kurs yeritməsinə səbəb olur. Müxalifət düşərgəsində ciddi dəyişiklik üçün zaman keçməli və cəmiyyət özü bunu sifariş etməlidir.

Dördüncü səbəb - müxalifətin daxilində ümummilli səviyyədə liderin olmaması. Bütün partiyaların başçıları böyük iddialarla yaşayırlar, böyük potensiala və çoxsaylı tərəfdarlara malik olduqlarını iddia edirlər. Bu əsassız iddialar da ondan irəli gəlir ki, onlar həyat təcrübəsi, idarəçilik bacarığı, intellekti, dünyagörüşü ilə bir-birindən, demək olar ki, fərqlənmirlər.

Azərbaycanın siyasi palitrasının bir hissəsi belə zəif halqalardan ibarətdir. Və bu halqalarla, obrazlı desək, möhkəm zəncir toxumaq müşkül işdir. Hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda iştirak ölkənin bütün insanların vətəndaşlıq borcudur. Buna tək iqtidar deyil, müxalifət də məsuliyyət daşıyır. Bu partiyaların əqli-intellektual, kadr potensialı buna imkan verirmi?! Keçmiş AMİP-çi Şadman Hüseyn bu suala mənfi cavab

verir: "Mən təəssüf edirəm ki, həmin partiya sədrləri Azərbaycana rəhbərlik etmək iddiasındadırlar. Başçılıq etdiyi partiyaları bu günədək lazımi səviyyədə idarə edə bilməyən, proqramları həyata keçirməyən şəxslərin bu iddiada çıxış etməyə əsasları varmı? Əgər bu partiyalar qurultay keçirsələr, hesabat versələr, sözsüz ki, onlar istefaya göndəriləcəklər" ("Yeni Azərbaycan". 4 sentyabr 2002-ci il).

Demokratik, plüralist cəmiyyətdə müxalifət partiyalarının siyasi həyatdakı rolunu nəzərə alsaq, birmənalı deməli ki, destruktiv müxalifət partiyaları daxilində yeniləşmə zəruridir. Birinci növbədə bu, cəmiyyətin inkişafı üçün lazımdır. Müsavat Partiyasının nümayəndəsi Rəhman Bədəlovun fikrincə, müxalifət partiyalarının başında on ildir ki, eyni sifətlər görünür. Bu, partiyalarda seçkilərin saxtalaşdırılmasının nəticəsidir. "Biz durğunluq vəziyyətində yaşayırıq və başa düşürük ki, bu, nə qədər təhlükəlidir. Siyasi meydanda dəyişilmə çox vacibdir, biz başqa sifətlər görməliyik, biz müxalifət liderlərinin başqa plastikasını görməliyik" ("Exo". 7 noyabr 2002-ci il).

Gördüyümüz kimi, destruktiv müxalifətin köhnə başçılarının dəyişilməsi müxalifətin öz daxilindən tələb olunur. Partiyalarda sırası üzvlər və obyektiv mövqeli insanlar başa düşürlər ki, dağıdıcı təfəkkür və köhnə mübarizə üsulları ilə nəyəsə nail olmaq mümkün deyil. Əksinə, belə mövqe müxalifət partiyalarının sosial bazasının tamamilə itirilməsinə gətirə bilər. Bunun qarşısını almaq üçün siyasi meydana yeni, demokratik müxalifət qüvvələri gəlməlidir. Qeyd etməliyəm ki, artıq bu proses başlayıb. Faktlar belə bir fikri təsdiqləyir ki, yeni müxalifətin formalaşması prosesi elə müxalifət mühitinin öz daxilində gedir. Bu nəticə indiki çoxpartiyalı sistemin təşəkkül tarixi ilə də təsdiqlənir. Əgər yaxın tariximizə nəzər salsaq, görürük ki, indiki bir çox müxalifət partiyaları ayrı-ayrı qrupların Xalq Cəbhəsindən qopub ayrılması nəticəsində meydana gəlmişdi.

Destruktiv müxalifət partiyalarının başçıları konstruktiv qrup tərəfindən ciddi müqavimət və narazılıqla qarşılaşır. Bu partiyalardakı konstruktiv qrup öz başçılarının demokratik prinsiplərə uyğun hərəkət etmələrinə inamlarını itirdiklərindən onların dəyişdirilməsi təşəbbüsü ilə çıxış edirlər. Hadisələr göstərir ki, partiyaların yuxarı dairələrinin qeyri-konstruktivliyi, davakar radikalizmi, hakimiyyət uğrunda qeyri-sivil mübarizə metodları, 1990-1992-ci illərin meydan əhval-ruhiyyəsi, heç nə verməyən mütəmadi mitinqlər, yürüşlər gənclər, sağlam mövqeli partiya üzvləri tərəfindən qəbul olunmur. Onlar hesab edirlər ki, mitinqlər dövrü çoxdan keçib, zaman bu gün yeni, sivil mübarizə üsullarını və formalarını tələb edir.

Müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, radikal müxalifət partiyaları daxilində ziddiyyətlər bundan sonra da dərinləşəcək və kəskinləşəcəkdir. Artıq partiyalar daxilində cərəyan edən proseslər bunu təsdiqləyir. Sağlam mövqeli partiya üzvləri və onları dəstəkləyən gənclər donuq təfəkkürlü, dünyada və ölkədə baş verən dəyişikliklərdən xəbərsiz olan ortodoks rəhbərləri qəbul etməyərək, yeni iş üsulunu, yeni ab-havanı, konstruktivliyi və pozitiv fəaliyyətə keçməyi tələb edirlər.

Müsavat Partiyasından daxil olan məlumat göstərir ki, onun bir qrup üzvləri tələb edir ki, Məmməd Əmin Rəsulzadənin ideyaları partiyada bərpa olunsun və onlar müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşsın. Görünür, bu çağırışlar təsadüfi deyil. İş bundadır ki, Müsavat Partiyasının fəaliyyəti müsavatçılıq ideologiyası ilə üst-üstə düşmür. Məlumdur ki, müsavatçılıq ideologiyası cəmiyyətdə tarazlığın olması, ədalətin bərqərar edilməsi əsasında yaranıb və daha çox sosialyönümlü partiya ideologiyası kimi çıxış edirdi. Bugünkü Müsavat Partiyası isə, əslində, Xalq Cəbhəsinin parçalanmasından sonra İsa Qəmbərin öz tərəfdarları ilə yaratdığı bir qurumdur. Daha dəqiq desək, bu partiya 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsindən sonra İsa Qəmbərin Şimali Azərbaycan Demokratik Partiyası yaratmağa çalışdığı qurumun sonradan Müsavat Partiyası adı altında fəaliyyətidir.

İsa Qəmbərin yaratdığı Müsavat Partiyasının siyasi platforması eklektik bir platformadır. Yəni müxtəlif ideya cərəyanlarının, baxışların, nəzəriyyələrin prinsipsiz birləşməsidir. Konyunktur maraqlara əsaslanaraq bu partiyanın funksionerləri praktiki fəaliyyətlərində solçu, islamçı, ifrat millətçi, sağçı və s. siyasi baxışların şüar və çağırışlarından geniş istifadə edirlər.

Siyasi ekspertlərin və təhlilçilərin fikrincə, Müsavat Partiyası məhz ona görə yaradıldı ki, onun başında duran şəxslər sovet rejiminə qarşı aparılmış mübarizənin 20 Yanvar faciəvi nəticəsindən qorxuya düşmüşdülər. Gələcəkdə məsuliyyətdən yayınmaq üçün onlar özlərinin Xalq Cəbhəsi rəhbərliyində guya liberal qanad olduqlarını nümayiş etdirmək istəyirdilər. Təhlilçilər hesab edirlər ki, bugünkü Müsavatın gələcəyi çox dumanlıdır və fəaliyyətini demokratiyanın prinsiplərinə uyğunlaşdırma bilməsə, Azərbaycanın siyasi səhnəsini tərk etmək məcburiyyətində qalacaq.

Bununla yanaşı, barışmaz müxalifət partiyalarının regional strukturları arasında da böyük narazılıq olduğunu müşahidə edirik. Görünür, onlar partiya rəhbərliyinin perspektivi olmayan oyununda iştirak etmək istəmirlər. Bu partiyaların bir çox sırası üzvləri cəmiyyətdə gedən müsbət dəyişiklikləri, quruculuq proseslərini, iqtisadi və sosial layihələrin uğurla həyata keçirildiyini görərək özlərinin "partiyanın bossları"na bütün inamlarını itirirlər. Onlar öz "liderlərinin" siyasi xəttinin, hansısa müəmmalı səbəblərdən tez-tez dəyişən taktika və strategiyasının uğursuzluğunu tədricən başa düşür və belə bir qənaətə gəlirlər ki, prezident Heydər Əliyevin siyasətinin alternativini yoxdur. Görünür, ADP-nin, Müsavatın, AMİP-in, AXCP-nin (istər islahatçılar, istərsə də "klassiklər" adlananların) yerli strukturlarında baş verən kütləvi tərkətmə prosesini bununla izah etmək lazımdır. 2002-ci ilin avqustunda referendumdan sonra bu proses xüsusilə sürətləndi, yüzlərlə insan radikal müxalifət partiyalarını tərk edərək öz siyasi taleyini və gələcəyini Yeni Azərbaycan Partiyası ilə bağladı.

Siyasi ekspertlər partiya "liderlərinin" amirliyini, onların aqressiv, davakar, yanlış siyasətini, dövlət mənafeələrinə zidd olan əməllərini müxalifətin özünün zərərinə olan hərəkət kimi qiymətləndirirlər. Hesab edirlər ki, partiya liderləri tərəfdarlarının, sosial bazasının, intellektual və təşkilati potensialının tükəndiyini yaxşı başa düşürlər və özlərini siyasi səhnədə saxlamaq üçün təhlükəli yola qədəm qoymuşlar.

İndi yetkin düşüncələr və hərəkətlər zamanı, keçmişdən nəticə çıxarmaq, müsbət təcrübə zərəcəklərinin toplanması və demokratik cəmiyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi öz ruhuna və məzmununa görə həqiqətən demokratik müxalifət məkanının yaradılması mərhələsi başlanmışdır; burada vətəndaş konsensusu çiçəklənmənin və sabitliyin qarantı kimi çıxış edir.

Müxalifət partiyalarının sırası üzvlərinin hakimiyyət strukturlarına, Yeni Azərbaycan Partiyasına getdikcə daha çox nəzər-diqqət yetirmələri, partiyalardan onların yaradıcısı olan adamların da uzaqlaşması rəşional düşüncənin təzahürü kimi qiymətləndirilə bilər. Bu, həmin siyasi qurumlar daxilində gedən mövqələrin aydınlaşması, siyasi prosesləri dərkətmə, konkretləşmə, gələcək fəaliyyət yollarının və metodlarının müəyyənəlməsi ilə bağlıdır. Lakin illüziyalara qapılmaq da lazım deyil. Bu da aydındır ki, konstruktiv, sivil müxalifətin təşəkkülü heç də sadə proses deyil və bu proses illərlə və ziddiyyətli birşəkildə davam edəcəkdir. İstənilən halda bu prosesin baş verməsi və uğurla nəticələnməsi Azərbaycan dövləti, cəmiyyəti, onun demokratik inkişaf mənafeələri üçün zəruridir.

Ülvi məqsədə aparan yeni tarix

Hər millətin və dövlətin həyatında elə bir tarixi məqam olur ki, həlledici, tələyüklü anda liderin söylədiyi sözlər dövlətin və millətin inkişafının həyat aksiomuna çevrilə bilər. Bu millətin və dövlətin hansı dövrdə - dinc dövrdə, yaxud müharibə dövründə yaşamasının, eləcə də bu döyüşün necə adlanmasının fərqi yoxdur. Həm də vacib deyil ki, hər cür mübarizə qan tökülməsi ilə müşayiət edilsin. Axı, məsələn, islamda dövlətin və millətin inkişafına təminat verən şəraitin yaradılmasına yönəldilmiş müqəddəs mübarizə kimi anlayış mövcuddur. Vacib olan budur ki, bu mübarizə dövlətin və milli mənləyin qorunub saxlanmasına yönəldilmiş olsun. Aşağıda misal gətirəcəyim sözlər hər bir zaman aktualdır, çünki onlar hər bir millət üçün məqsədyönlülüyn əyani sübutu ola bilər.

Hitler Almaniyasının hücumu nəticəsində Fransanın təslim olmasından az sonra, 1940-cı il iyunun 18-də görkəmli siyasətçi Uinston Çörçill İcmalar Palatasında çıxış etdi. Parlament üzvlərinin çoxu əmin idi ki, Britaniyanı da eyni aqibət gözləyir. Britaniyanın yaşadığı dövrün bütün mürəkkəbliyinə baxmayaraq, "onun amansız təhlükə və böyük şöhrət çağında" Çörçill Böyük Britaniya xalqını "İngiltərə uğrunda döyüş"də qalib gəlmək üçün özünün bütün qüvvələrini cəmləşdirməyə çağırdı. Uinston Çörçill millətə müraciət edərək demişdir: "Gəlin bütün qüvvələrimizi müqəddəs borcumuzun yerinə yetirilməsi üçün səfərbər edək və özümüzü böyük millətə layiq aparaq və əgər Britaniya imperiyası və Millətlər Birliyi hətta min il də mövcud olarsa, gələcək nəsillərimiz qürurla deyə bilsinlər: "Bəli, bu onların səadət anı idi".

Bir neçə ildən sonra siyasi fikrin başqa bir nəhəngi - müharibənin və aqlığın viran qoyduğu Almanyanın federal kansleri Konrad Adenauer almanların keçmiş qüdrətini və məğrurluğunu qaytarmağa çalışaraq müharibələrin köməyi ilə deyil, məhz gərgin əməyin köməyi ilə böyük millət olmağın əzəmətindən və buna çalışmaqdan danışmışdır. Uinston Çörçill Böyük Britaniyanın baş naziri seçildikdən üç gün sonra İngiltərə parlamentinin aşağı palatası qarşısında və Nazirlər Kabinetində elə bu cür çıxış edərək demişdir: "...Sizə təklif edə biləcəyim ancaq bunlardır - qan, ağır zəhmət, göz yaşları və tər".

XX əsrin bu görkəmli siyasətçilərinin, parlaq natiqlərin və doğrudan da, hərtərəfli təfəkkür sahiblərinin sözlərində böyük həqiqət var. Tarixin gedişini dəyişdirməyə və milləti, dövləti dirçəltməyə yalnız ağır zəhmət, inkişaf etmiş millətlərin səviyyəsinədək yüksəlmək niyyəti və istedadlı lider qadirdir. Tarix şahiddir ki, həmişə belə olmuşdur. Sübut edilmişdir ki, hər yarım əsrdən bir dünya tarixinin səhnəsində elə insanlar meydana gəlirlər ki, öz istedadları, bacarıqları və görünməmiş işgüzarlıqları sayəsində onların adları və əməlləri bəşəriyyətin xeyli hissəsinin pərəstiş obyektinə çevrilir. Məhz belə insanlar faydasız faydalıya, itirilmişinə mənə kəsb edənlə, irrəşional olanı rəşionala çevirərək, tarixin gedişini dəyişdirmiş və dəyişdirirlər. Tarix dövlətləri və xalqları öz girdabında əridərək, imperiyaları məhv edərək, müstəbidləri taxt-tacdan salaraq, gələcək nəsillərə ancaq o kəslərin adlarını saxlayır ki, bu adamlar haqqında inamla demək olar: onların "səadət anı" olmuşdur.

Bu mənada Azərbaycanın tarixi heç də istisna deyildir. Azərbaycanın ən yeni tarixini elə bir insan yaradır ki, onun səmərələşdirici potensialı dövləti və milləti dirçəltmişdir, gələcəyə itirilmiş inamı qaytarmışdır. Yaxın keçmişə, ölkənin vətəndaş müharibəsi və qiyamçı komandirlərin iğtişəşləri həddinə gəlib çatdığı dövrə nəzər salsaq, milli tarixin dövlətin və millətin dilemma - müstəqil dövlətçiliyi və milli identikliyi ya qoruyub saxlamaq, ya da itirmək dilemması qarşısında qaldığı vaxtlardakı dövrünün bütün mürəkkəbliyini və dolaşlıqlığını başa düşmək olar. Ona görə də ötən illər güclü və sabit dövlətçiliyin qurulmasına sərf edilmişdir. Elə bir dövlət ki, burada, ən başlıcası, fərdin hüquq və azadlıqlarıdır, ardıcıl yeridilən iqtisadi siyasət sabit inkişaf üçün şərait yaradılmasına yönəldilmişdir, siyasət isə səmərəli olub milli həmrəyliyə təminat verir və vətəndaş cəmiyyətini formalaşdırır.

On il sürən tufanlı və bəzən də çox ağırlı-acılı siyasi və sosial- iqtisadi təbəddülatlardan sonra ölkəmiz sıx birlik, iqtisadi yüksəliş, hüquqi dövlətin və demokratik cəmiyyətin əsaslarının möhkəmləndirilməsi dövrünə qədəm qoydu. Daxili dəyişikliklərin uğurla başa çatdırılması və ölkənin dinamik inkişaf yoluna çıxması üçün real zəmin yarandı. Aristotelin belə bir kəlamını xatırlamaq yerinə düşərdi: "Dövlət ancaq yaşamaq naminə deyil, əsasən, xoşbəxt yaşamaq üçün yaradılır", çünki bizim keçmişimiz müxtəlif anarxist qruplaşmaların dövlətdən nə kimi məqsədlərlə istifadə edilməsinə canlı sübutdur.

Son illər ərzində ölkəmiz totalitar və posttotalitar, ənənəçilik təfəkkürlü və həyat tərzli cəmiyyətdən, obyektiv olaraq posttransformasiyalı era adlandırıla bilən yeni eraya kəskin sıçrayış etmişdir. Kütləvi şüurun istiqamətləri tədricən dəyişir və fərdin dövlətdə, cəmiyyətdə yeri və rolu yeni tərzdə dərk olunur. Rasional təfəkkür vaxtı gəlib çatmışdır və indi dövlətin hər bir vətəndaşı öz hüquqlarını və vəzifələrini aydın dərk etməyə və digər adamın hüquqlarının başlandığı yerdə öz hüquqlarının məhdudlaşdığını başa düşməyə qadirdir. Fikir, öz iradəsini ifadə etmək, vicdan və söz azadlığı əsla anarxiya azadlığı demək deyildir. Azadlıq mütləq anlayış deyildir. Hər bir azadlığın öz çərçivəsi var və vətəndaşın borcu onun hüquqlarını təmin edən qanunlara əməl etməkdir. Heç bir siyasi qüvvə və ya təşkilat dövlətə qarşı müxalifətdə ola bilməz. Müxalifətçilik anlayışı özünü dövlətə qarşı deyil, hakimiyyətə qarşı qoymağı qəbul edir, dövlətin və cəmiyyətin tərəqqisini və inkişafını məhz həmin konstruksiyanın dərk olunması təmin edə bilər. Təəssüf ki, nəzəriyyə ilə praktika heç də həmişə uyğun gəlmir və Azərbaycanın siyasi qüvvələrinin əksəriyyəti müxalifətçiliyi təkcə hakimiyyətə qarşı deyil, həm də dövlətə qarşı opponentlik etmək kimi başa düşür. Demokratik cəmiyyətdə milli müxalifətin yeri və rolu probleminə bir daha qayıtmaq istəməzdim. Lakin siyasi hikkəli şəxslərin müəyyən bir qrupunun dövlətin və millətin tərəqqisini əsas tutmaq istəməməsi milli siyasi məkanı daha da qeyri-müəyyən edir, müxalifətçi qüvvələrə isə konstruktiv fəaliyyətə hazır olmağa imkan vermir. Milli müxalifətdə siyasi mədəniyyətin olmaması milli siyasi məkanın inkişafını çətinləşdirən amilə çevrilir.

Bütün bunlara baxmayaraq, ölkənin siyasi mühitinə sabit xarakter alması, onun iqtisadiyyatının nə kimi nəticələr verəcəyinin irəlicədən bilinməsi, sosial-mədəni məkanın isə dayanıqlı olması və kor-koranə qərbləşməyə məruz qalmadan milli ssenari üzrə inkişaf etməsi üçün artıq çox işlər görülmüşdür. Təbii ki, istər siyasətə, istərsə də iqtisadiyyata aid olan bu bəndlərdən hər birini dövlətin həyatının ayrıca götürülmüş sahələri kimi nəzərdən keçirmək olar. Biz isə onlara vahid kontekstdə nəzər salmağa çalışacağıq, çünki güclü iqtisadiyyat möhkəm dövlətçiliyin və sabit siyasi quruluşun rəhnidir.

Son illər ölkənin iqtisadi inkişafının əsas göstəricilərinə - inflyasiyanın səviyyəsinin aşağı salınmasına və əhalinin ödəmə qabiliyyətinin yüksəlməsinə qısa müddətdə nail olmuşuq. İndi inflyasiyanın səviyyəsi 2-2,5 faizdir, əmək haqqı isə daim artır. 2002-ci ildə orta əmək haqqı və pensiyalar 20 faiz artırılmışdır. Ola bilsin, həmin rəqəm özlüyündə çox da böyük deyil, amma bu həyatı əhəmiyyətli məsələdə daim irəliləyişin olması və durğunluğun, "Broun hərəkəti"-nin (qarmaqarışıqlığın) olmaması Azərbaycanın ardıcıl tempdə inkişafını və iqtisadiyyatın modernləşdirilməsini sübut edir. Bu fikri əsaslandırmaq üçün bildirək ki, artıq 2002-ci ildə ÜDM (ümumi daxili məhsul) 10,5 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalı 6 faiz, sənaye istehsalı 3,5 faiz çoxalmışdır. Təkcə 2002-ci ildə sərmayələrin həcmi 2 milyard dollara çatmışdır ki, bunun da 1 milyard 700 milyon dolları xarici sərmayələrdir. Müqayisə üçün qeyd edim ki, sərmayələrin belə yüksək göstəricisi yalnız 1997-ci və 1998-ci illərdə (müvafiq surətdə - 1,3 milyard və 1,5 milyard ABŞ dolları), əsas neft müqavilələrinin imzalandığı və dünya bazarlarında enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin yüksək olduğu dövrdə olmuşdur.

Hazırda milli büdcənin xeyli hissəsini neft sənayesinin gəlirləri təşkil edir. Buna baxmayaraq, sənayenin digər sahələri və kənd təsərrüfatı canlandığına görə, dövlət büdcəsində neft sektorunun payının səviyyəsi tədricən azalır. Xəzər şelfindəki neft yataqlarının işlənilməsinə dair 1994-cü ildən bəri imzalanmış müqavilələr milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə böyük məbləğdə sərmayə qoyulmasını təmin edir.

2002-ci ilin sentyabrında Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin tikintisinə başlanılması imzalanmış müqavilələrin nəticəsidir. Azərbaycan nefti, gələcəkdə isə Qazaxıstan nefti bu boru kəməri vasitəsilə dünya bazarlarına göndəriləcəkdir. Bununla yanaşı, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin çəkilməsi perspektivləri də ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. O. Azərbaycan qazının və ola bilsin, Türkmənistan qazının da Türkiyəyə və dünya bazarlarına göndərilməsi imkanını artıracaqdır.

Neft sənayesi sahəsində aparılan məqsədyönlü siyasət sayəsində Azərbaycanın neft ixracından mənfəəti 2006-cı ildə 1,5 milyard, 2007-ci ildə 2,2 milyard, 2008-ci ildə 3,4 milyard, 2011-ci ildə 5,8 milyard ABŞ dolları təşkil edəcəkdir. Bu göstəricilər respublika vətəndaşlarının rifahının yaxşılaşdırılması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə həyata keçirilən iqtisadi proqramın səmərəliliyinə parlaq misaldır. İqtisadiyyat sahəsində planıuyğun siyasət nəticəsində ölkənin büdcəsi 1994-cü ildəkinə nisbətən 17 dəfə artmış və 2003-cü ildə 1 milyard 200 milyon dollar təşkil etmişdir.

Son illər ərzində iqtisadiyyatın güclənməsi Azərbaycanın siyasi inkişafını sabitləşdirməyə imkan vermişdir. Eyni zamanda, ölkədə vəziyyətin sabitləşməsi onun dünya birliyində vəziyyətinə müsbət təsir göstərməyə bilməzdi. Azərbaycan XXI əsrə öz milli mənafeələrini və dünya meydanında rolunu aydın dərk edərək özünün yaxın və uzunmüddətli xarici siyasi vəzifələrini dəqiq görərək qədəm qoymuşdur. Ölkəmizin beynəlxalq mövqeləri möhkəmlənmiş, dünyada onun dostlarının və həmfikirələrinin dairəsi genişlənmişdir.

Beynəlxalq işlərdə məsuliyyətli, müstəqil və müəmmasız xətt yeridən etibarlı tərəfdaş kimi onun nüfuzu yüksəlmişdir.

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin 2001-ci ilin sentyabr hadisələrinə dərhal reaksiya verərək beynəlxalq antiterror koalisiyası çərçivəsində Amerika Birləşmiş Ştatlarının planlarına kömək etməyə hazır olduğu barədə bəyanatı Qərbdə yüksək qiymətləndirilmiş və bu, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə imicinin yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Bütünlükdə 2002-ci il bir neçə amillə şərtləndirilən yüksək xarici siyasi fəallıq əlaməti altında keçmişdir. Əvvəla, bu fəallıq öz təcəssümünü beynəlxalq antiterror koalisiyası çərçivəsində birgə tədbirlərdə tapmışdır. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentlərinin Trabzon görüşünə də bu kontekstdən yanaşmaq lazımdır. İkincisi, bu, ABŞ ilə qarşılıqlı strateji münasibətlərin yeni mərhələsinin başlanğıcıdır və o, "Azadlığa Dəstək Aktı"na ədalətsiz, ayrı-seçkilik xarakteri daşıyan 907-ci düzəlişin qüvvəsinin dayandırılması sayəsində mümkün olmuşdur. İndi ABŞ ilə müxtəlif sahələrdə, o cümlədən hərbi sahədə də tərəfdaşlıq həyata keçirilir ki, bu da daha təhlükəsiz və sabit dünya nizamı yaradılmasına yönəldilmişdir.

Bundan əlavə, 2002-ci il Rusiya ilə qarşılıqlı münasibətlərin möhkəmlənməsi əlaməti altında keçmişdir. Bu münasibətlərin əsası hələ 2001-ci ildə, Rusiya Federasiyasının prezidenti V. V. Putinin Bakıya rəsmi səfəri zamanı qoyulmuşdur. 2002-ci ildə isə Sankt-Peterburqda dahi Azərbaycan şairi Nizaminin abidəsinin açılması və Heydər Əliyevin Rusiyaya dövlət səfəri möhkəmlənən münasibətlərin daha bir təcəssümü olmuşdur. Rusiya ilə qarşılıqlı münasibətlərin Azərbaycan üçün öncül əhəmiyyəti var. Bu, həm xalqlarımızı birləşdirən tarixi və mənəvi tellərlə, həm də daim inkişaf edən və təkmilləşən strateji tərəfdaşlığın artan səviyyəsi ilə müəyyənlanmışdır.

Ötən il Azərbaycanın beynəlxalq strukturlarda fəaliyyəti baxımından da çox səmərəli olmuşdur. Təhlükəsizlik Şurasından sonra BMT strukturunda əhəmiyyətinə görə ikinci olan İqtisadi və Sosial Şurada - EKOSOS-da Azərbaycan Şərqi Avropanı təmsil edir. Azərbaycan nümayəndə heyəti Avropa Şurasında son dərəcə fəal işləyir və bu işin bəhrələri göz qabağındadır.

İlham Əliyevin Avropa Şurası Parlament Assambleyasının sədr müavini və büro üzvü seçilməsi ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində olan irəliləyişin, tərəqqinin, Azərbaycanda demokratik dəyərlərin bərqərar olmasının və vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarının qurulmasının bariz təzahürüdür. Son on ildə Azərbaycan bu sahələr üzrə diqqətə cərpacaq tərəqqiyə nail olmuşdur. İlham Əliyevin bu yüksək vəzifəyə seçilməsi Azərbaycanın xarici siyasətində, onun Avropa məkanında mövqelərinin möhkəmlənməsinə daha bir parlaq sübutdur.

Bu hadisə, eyni zamanda, əsası hələ 30 il öncə qoyulmuş siyasətin məntiqi davamıdır. Çünki məhz 30 il öncə Azərbaycanın bu gününü öncədən görən, onun müstəqil və güclü dövlət olması arzusu ilə yaşayan Heydər Əliyev azərbaycanlı tələbələri Moskvaya, Kiyevə və Sovet İttifaqının digər şəhərlərinə təhsil almağa göndərirdi. İlham Əliyev bu şəxslər arasında idi. Və məhz o zaman bugünkü müstəqil dövlətin yeni siyasətçilər və yeni ruhlu diplomatlar, ölkəni qloballaşan dünya nizamı çərçivəsində beynəlxalq miqyasda tanıtacaq şəxslər "kastasi" formalaşırdı. Şübhə yoxdur ki, məhz bu yeni nəsil ölkəmizi XXI əsrdə inkişafa, tərəqqiyə doğru aparacaq, dövlətçiliyi möhkəmləndirəcək və Azərbaycanın siyasi və iqtisadi mövqelərini regional və beynəlxalq miqyasda daim qoruyacaq, gücləndirəcəkdir.

Qloballaşmaqda olan yeni dünya yeni siyasət tələb edir. Bu siyasət dövlətlərin daxili siyasətindən və onun xarici siyasətə təsirindən formalaşır. Daxili siyasətin sabit olması ölkəni qlobal proseslərə daha tez qoşur və onu qloballaşmanın müsbət təsiri altına salır. Bu isə, öz növbəsində, ölkənin siyasi və iqtisadi inkişafını təmin edir. Azərbaycanda formalaşan yeni siyasətçilər nəslə ölkənin müasir prioritetlərini dərk edir və dövlətin yüksələn xətt üzrə inkişafı və tərəqqisi naminə daim çalışır.

Lakin təəssüflər olsun ki, destruktiv siyasi qruplaşmalar və onların başında duran şəxslər Azərbaycanın Avropa məkanındakı nailiyyət və qələbələrinə öz cılız təfəkkürləri çərçivəsindən yanaşırlar. Milli maraqların əhəmiyyətini dərk etməyən bu şəxslər ölkənin xarici siyasətində qazanılmış nailiyyətlərə qışqanırlar. Əslində bu, çox təəccüblü haldır. Adətən, sivil dövlətlərdə müxalifət daxili siyasətin həyata keçirilməsində iqtidarla mübarizə aparsa da, xarici siyasət məsələlərində əksər hallarda hakimiyyətə dəstək verir. Çünki burada milli maraqlar mövcuddur. Heç bir həqiqi vətəndaş öz ölkəsinin xarici siyasət sahəsindəki nailiyyətinə qarşı çıxış etməz! Qəribə görünsə də, destruktiv, ifrat müxalifət Azərbaycanın xarici siyasətində də iqtidar ilə mübarizə üçün müxtəlif amillər axtarır. Bu müxalifət uğurlara sevinməyə, qürur hissi keçirməyə öyrəşməyib. Daim şəxsi maraqlara üstünlük verərək dövlətin nailiyyətlərini heçə endirməyə cəhd edib. Xatırladığımız faktlar müxalifətin konstruktiv dialoqa və dövlətin inkişafı məsələlərinə məsuliyyətli yanaşmaya hazır olmadığını bir daha göstərir.

2002-ci ildə Azərbaycan NATO Parlament Assambleyasına assosiativ üzv qəbul edilmişdir. Azərbaycan GUÖAM çərçivəsində Gürcüstan və Ukrayna ilə, Moldova və Özbəkistanla strateji tərəfdaşlığı daha da genişləndirmişdir. Dünya inkişafının müasir meylləri fonunda bu proseslərin əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür. İnsan fəaliyyətinin bütün sahələrinin qloballaşması keyfiyyətə yeni mərhələyə keçir. Onun coğrafi və geosiyasi dairəsi genişlənir, müasir sivilizasiyaya təsirinin səviyyəsi artır. Beynəlxalq münasibətlərin,

maliyyənin, ticarətin, elmin, informasiya sahəsinin qloballaşması hər bir dövlətin mənafeələrini əhatə edir və müasir dünya siyasətinin xarakterini müəyyənləşdirən əsas amilə çevrilir. Bu proseslər ölçülüb-biçilmiş və ətraflı düşünülmüş siyasət - əvvəla, dövlətlərin dünya birliyinə inteqratoru, ikincisi isə, milli məkanın birtərəfli qaydada qərbləşdirilməsi proseslərinin tənzimləyicisi rolunu oynayacaq siyasət yeridilməsini tələb edir.

Qloballaşma proseslərinin tədricən təsiri və dövlətin dinamik iqtisadi modernləşdirilməsi bu modernləşdirmənin siyasi cəhətdən təzələnməsini, yəni cəmiyyətdə liberal-demokratik dəyərlərin üstünlük təşkil etməsini şərtləndirir ki, bu da, öz növbəsində, Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Dünyada qloballaşma bütün proseslərin əsas inteqratorudur. İnformasiyalı cəmiyyətin və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) rolu daim artır. Kapitalın sürətlə yerdəyişməsi və informasiyadan istifadə imkanı öncül əhəmiyyətə malik dəyərdir. Azərbaycan bu proseslərdən kənarda qalmır. Dünya birliyinin bir hissəsi kimi, son illər ərzində istər cəmiyyətin, istərsə də ayrılıqda hər bir fərdin həyatında İKT-nin tətbiqinin genişlənməsi sahəsində ölkəmizin əldə etdiyi nailiyyətlər göz qabağındadır. Məhz bu nailiyyətlərin nəticəsidir ki, 2002-ci ilin noyabrında ölkəmiz BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının üzvü olan dövlətlərin Buxarest Bəyannaməsinə qoşulmuşdur. Azərbaycanın informasiyalı cəmiyyətə çevrilməsi sahəsində ardıcıl surətdə atılan addımlar qloballaşma dövründə dövlətin sabit inkişafına təminat verir.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarında islahatların ardıcıl surətdə aparılması, qərarların qəbulu mexanizminin təkmilləşdirilməsi, siyasi yönümdən və meyildən asılı olmayaraq, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti üçün şəraitin yaxşılaşması, habelə cəmiyyətin həyatında üçüncü sektorun (qeyri-hökumət təşkilatları) rolunun güclənməsi ölkədə vətəndaş cəmiyyətinin tədricən formalaşmasına əyani sübutdur. Bütün bunlar son bir neçə ildə ölkədə həyata keçirilmiş işlərin yalnız kiçik bir siyahısıdır. Ümumiyyətlə, fərdin hüquq və azadlıqlarının prioritet olduğu, dövlətin bu hüquq və azadlıqlara hörmət göstərməyi, onların həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmağı öhdəsinə götürdüyü vətəndaş cəmiyyəti qurmaq prosesi sürəkli, uzunmüddətli, həm də dönməz prosesdir. Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti artıq utopiya deyil, tamamilə hiss edilən gerçəklikdir.

Posttransformasiya dövrünün yeni cəmiyyətinin - dövlətin əsasını vətəndaşın azad siyasi və iqtisadi təşəbbüsünün təşkil etdiyi cəmiyyətin və formalaşmaqda olan ictimai şüurun ilkin şərtlərinin bünövrəsi müstəqil Azərbaycan qurmaq layihəsini həyata keçirmiş olan istedadlı və görkəmli siyasətçi Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur.

Mənim fikirlərim, bəlkə də qeyri-adidir, lakin Heydər Əliyev haqqında yazmaq olduqca çətinidir. Bunun səbəbi ondadır ki, hər hansı bir nailiyyəti və ya problemi əhatə edən bu və ya digər tarixi zaman kəsiyinin təsvirinə cəsarət edib girişən müəllif Heydər Əliyevin işlədiyi fəallıqla, sadəcə olaraq, ayaqlaşa bilmir. Çünki bir nailiyyət ardıcıl surətdə digəri ilə əvəzlənir, bir iş o birisini üstələyir, bu da tədqiqatçını, tarixçini, filosofu çox vaxt çaşıdırır. Bəzən hər hansı bir işdən yazmağa çalışanda görürsən ki, artıq olduqca çox başqa işlər həyata keçirilmiş, yeni nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bir nailiyyəti təsviretməyə macal tapmamış, gözlənilmədən yeni bir faktla - bu görkəmli siyasətçinin artıq gerçəkləşmiş olan yeni tarixi nailiyyətlərinə dair faktla üzləşirsən. Bu son dərəcə istedadlı insanın və qüdrətli siyasətçinin təxminən 30 il ərzində silahdaşı olan, onunla çiyin-çiyinə işləyən bir adam kimi qətiyyətlə deyə bilərəm ki, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. O, dünya miqyaslı tarixi sima və şəxsiyyətdir.

1993-cü ilin ortalarında Heydər Əliyevin Bakıya qayıtması və milli dövlətçilik yaradılmasına yönəldilmiş islahatçılıq tədbirlərinə başlanması gənc nəsil üçün milli tarixdir. Gələcək nəsillər bu barədə tarixə dair öçerklərdən və kitablardan məlumat alacaq, oxuyacaq və öyrənəcəklər. Lakin bu tarixin bir çox şahidləri ölkənin Ermənistanla qanlı müharibə şəraitində olduğu, məmləkəti vətəndaş müharibəsinə cəlb etmiş müxtəlif qruplaşmaların daxili qarşıdurmasının yaxınlaşdığı, iqtisadiyyatın sovet dövründəki durğunluq səviyyəsindən başdan-başa viranəlik vəziyyətinə düşdüyü günləri yaxşı xatırlayırlar. Ölkədə, xüsusən də paytaxtda qətiyyətlə idarə olunmayan qeyri-formal silahlı qruplaşmalar azgınlıq edirdilər. "Parçala və hökm sür" prinsipi Azərbaycanın hakim dairələrinin əsas tezisində çevrilmişdi. Adlarını "demokrat" qoyanlar xalq və gələcək nəsillər qarşısında heç bir məsuliyyət hiss etmədən ölkəni parçalanmağa, dağılmağa, viranəliyə doğru sürükləyirdilər!

O vaxtdan ötən 10 ildən sonra milli siyasətdən danışarkən biz hər yerdə, bütün bölgələrdə sabit inkişafı nəzərdə tuturuq. İndi biz əsaslı Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan azərbaycançılıq ideyasından danışırıq. Lakin çoxlarının yadındadır ki, hələ 10 il öncə "demokratlar"ın yeritdikləri milli siyasətin səhvləri və uğursuzluqları, qəbul etdikləri qərar və qanunlar, etnomillətçiliyə can atmaları Azərbaycanın bölgələri arasında qarşılıqlı münasibətlərin mürəkkəbləşməsinə zəmin yaratmış və nəticə etibarilə buna gətirib çıxarmışdır.

Bütün bunlar Azərbaycan xalqının qarşılaşdığı və 1993-cü il iyunun 15-dən sonra Heydər Əliyevin həll etməli olduğu istər daxili, istərsə də xarici siyasət problemlərinin ancaq kiçik bir siyahısıdır. Ona görə də 10 il əvvəlki hadisələrin iştirakçısı, şahidi və müşahidəçisi olmuş adam kimi mən bir il ərzində hakimiyyətin sükanı arxasında durmuş və saysız-hesabsız siyasi səhvlər buraxmış və özlərinin iqtidarsızlığını, fərsizliyini göstərmiş indiki müxalifət "liderləri"nin hədsiz siyasi hikkələrini başa düşməkdə çətinlik çəkirəm. Azərbaycanın vətəndaşları kimi mənə də bunu dərk etmək çətinidir ki, bu adamlar niyə yenidən hakimiyyətə gəlməyə can

atırlar?! Əsla başa düşmək olmur ki, onlar 1990-cı ilin yanvarına və bir çox fəlakətlərə görə indiki və gələcək nəsillər qarşısında vicdan əzabı çəkmədən ölkəni necə idarə edə bilərlər! Bu adamları "demokratiyanın təminatçıları" hesab edərək onların siyasi gələcəyi sarıdan tez-tez canıyananlıq edənləri də anlamaq olmur. Qərbin hər hansı bir dövlətində ölkəni və xalqı müsibətlərə düşürən hökumət və ya siyasətçi siyasət səhnəsindən gedir və bir daha qayıtmır! Amma indi pozucu müxalifətin liderləri ilə təmsil olunan əvvəlki rejimin yuxarı dairələri, təəssüf ki, sivil siyasi praktikanı qəbul etmirlər.

Heydər Əliyevin və onun komandasının böyük səyləri nəticəsində bu gün Azərbaycanda ümumi siyasi, iqtisadi və sosial inkişafı təmin edən sabitlik yaranıb. Buna görə gələcək inkişafı yalnız və yalnız siyasi kursun varisliyi təmin edə bilər. Siyasi kursun varisliyi isə bu gün düzgün anlanmalı və başa düşülməlidir. Çünki kurs varisliyi hakimiyyət varisliyi kimi yox, aparılan siyasi və iqtisadi islahatlara varislik kimi qiymətləndirilməlidir! Bu, həm milli birliyin, vətəndaş konsensusunun yaradılmasına, həm də ölkənin inkişafına xidmət edən amildir. Təcrübə isə göstərir ki, milli birliyin möhkəmlənməsini bundan sonra da ancaq indiki iqtidar təmin edə bilər. Destructiv müxalifət qüvvələrinin hakimiyyətə gəlməsi milli birliyə güclü zərbə vurur. 90-cı illərin əvvəlindəki səhvlərin həyata keçirilməsinə yol vermək olmaz! Gələcək nəsillərə sivil, demokratik və qüdrətli Azərbaycan lazımdır!

Ona görə də 10 ildə özünü doğrultmuş siyasi kurs bundan sonra da davam etməlidir. Siyasi kursun davamı o deməkdir ki, qarşımıza gələn beş ildə ölkədə heç bir fəlakət baş verməyəcək, qisasçılıq, radikal kadr dəyişiklikləri və s. olmayacaq. Ölkə sivil qaydada inkişaf edəcək, siyasi plüralizm, iqtisadi modernləşmə və sosial inkişaf təmin olunacaq. Halbuki müxalifət hakimiyyətə gəlmək ambisiyasını reallaşıdırsa, qarşıdurmaya təkan verəcək və nəticədə Azərbaycanda idarəolunmaz hadisələr baş verəcək. Çünki ölkə rəhbərliyinin və onun siyasi kursunun dəyişilməsi millətlərarası və konfessiyalararası münasibətlərin kəskinləşməsinə səbəb olar, qarşıdurmanın, separatçılığın və mərkəzdənqaçma meyillərinin əmələ gəlməsinə və güclənməsinə gətirər. Halbuki bu gün ölkə əhalisinin əksər hissəsi öz statusuna milli mənsəbiyyətə görə yox, vətəndaşlıq nöqteyi-nəzərindən yanaşır. Bütün etnik qrupları ümumvətən, azərbaycançılıq duyumu, hissi birləşdirir. Həmi özünü azərbaycanlı hesab edir. Bu proses milli birliyin tərkib hissəsi olaraq bugünkü iqtidarın səyi nəticəsində gələcəkdə daha da güclənəcək və vahid azərbaycançılıq ideyası daim siyasi kursun əsas qayəsi olaraq qalacaqdır.

Azərbaycanda aparılan siyasi, iqtisadi, sosial məhkəmə və s. islahatlar onu deməyə əsas verir ki, qarşımıza gələn illərdə də demokratik proseslər inkişaf edəcək və onun səviyyəsi Avropa standartlarına daha da uyğunlaşacaqdır. Destructiv müxalifətdən bunu gözləməyə dəyməz, çünki onun fəaliyyəti avtoritar prinsiplər üzərində qurulub.

10 illik ağır və gərgin işdən sonra biz inamla bəyan edə bilərik ki, Azərbaycan tədricən öz inkişafının yeni dövrünə qədəm qoyur. Transformasiya tədricən posttransformasiya dövrü ilə əvəz olunur ki, bu da dövlətin və cəmiyyətin inkişafının sabitləşdiyinə sübutdur. Yeni dövrün əsas aspektləri heç də təkcə müstəqilliyi qoruyub saxlamaqdan və möhkəmlətməkdən, milli həmrəyliyə nail olmaqdan və vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarını yaratmaqdan ibarət deyil. Azərbaycanın ən yeni tarixinin yeni dövrü ölkənin informasiyalı cəmiyyətə doğru ardıcıl surətdə irəliləməsi dövrüdür.

On il əvvəl təsəvvürə gətirmək çətin və bəlkə də kimlər üçünsə həm də ağlasığmaz idi ki, biz iqtisadiyyatın istiqamətini dəyişdirib lazımi məcraya yönəltməyə, ölkəni qarmaqarışıqlıqdan və dağıntılardan çıxarmağa, durğunluğu aradan qaldırmağa, ictimai inkişaf üçün əlverişli şərait yaratmağa, Azərbaycanın regional səviyyədə və dünya səviyyəsində siyasi və iqtisadi mövqelərini gücləndirməyə belə tezliklə müvəffəq olacağıq. Lakin Heydər Əliyev Bakıya qayıdarkən qarşıya məhz bu məqsədləri qoymuşdu, son on il ərzində məhz bu məqsədləri gerçəkləşdirir, gələcək nəsillər üçün güclü və müstəqil Azərbaycan yaratmaq onun həyat amalıdır.

Bugünkü Azərbaycan Heydər Əliyevin çoxillik gərgin və uzaqgörən fəaliyyətinin məhsuludur. Məhz onun yaratdığı siyasi, iqtisadi, mədəni və informasiya məkanında ölkə XXI əsrə qədəm qoyub və öz milli dövlətçiliyini inkişaf etdirir. Bu gün Azərbaycan xalqının Heydər Əliyevə 1993-cü ildəkindən daha çox ehtiyacı var. Çünki qarşıda keyfiyyətə yeni vəzifələrin həlli durur. Ölkə daim inkişafdadır və vətəndaşlarımız gələcəkdə yeni islahatları, yeni nailiyyətləri və yeni tarixi qələbələri gözləyir. Bu proses inqilabi səciyyə daşımır və gələcəkdə də daşmamalıdır. Çünki hər bir proses rəşəqqi yolu ilə inkişaf etməlidir. Dövlət quruculuğu, ələlxüsus, son on il ərzində yaşadığımız tarix bu aksiomu bir daha sübut etdi. Məhz Heydər Əliyev zəkası və müdrikliyi tarixi varisliyi qoruyub saxlaya bildi, ölkəni yeni demokratik inkişafa doğru apardı və Azərbaycanı sivil ölkələr siyahısına yazdırdı.

Demokratiyanın dərinləşməsinin fəal təkanvericisi və təşkilatçısı olmasına baxmayaraq, ölkə əhalisinin əksəriyyəti Heydər Əliyevi müdrikliyinə, dərin zəkasına, güclü idarəçilik keyfiyyətlərinə, dəmir iradəsinə və mənfə, pozucu hallara qarşı ardıcı, güzəştəz mübarizəsinə görə sevir. Həqiqət isə ondan ibarətdir ki, **güclü** Azərbaycan dövləti qurmaq üçün, bu günümüz və sabahımız naminə bizə iradəcə güclü, böyük siyasi və idarəçilik bacarığına və təcrübəsinə malik, vətəninə sevrən prezident gərəkdir.

Sağlam düşüncəli və pragmatik siyasətçi olaraq Heydər Əliyev mürəkkəb dövlət problemlərində öz zəngin siyasi təcrübəsindən həmişə bacarıqla istifadə edir. Onun təbiətinin çoxcəhətliyi zamanın sınağından çıxmış müdrikliyə, uzaqgörənliyə və yenilməz iradəyə dəqiq şəkildə təbə olur. Vaxtilə Hegel görkəmli adamlar barədə belə yazmışdı: "Onlara elə ümumi məqamlar baxımından yanaşmaq lazımdır ki, bunlar fərdlərin maraqlarını və beləliklə də ehtiraslarını təşkil edir. Onlar məhz ona görə də adamlardır ki, böyük işlər, özü də xəyali və uydurma işlər deyil, məhz ədalətli və gərəkli işlər arzulamış və həyata keçirmişlər" ("MİR filosofii". M.1991, c. 2, səh. 242). Bu sözlər dəhi və qadir siyasətçinin ədalətli və gərəkli bir işi - müstəqil, sabit və güclü Azərbaycan yaratmaq işini həyata keçirmək niyyətini gözəl təcəssüm etdirir.

Cəmiyyətimiz sürətlə global dünyanın bir hissəsinə çevrilir. Bu, sovet dövrünün totalitarizmindən inkişafın demokratik, açıq modelinə keçidin qanunauyğun nəticəsidir. Vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının dərəcəsi və səviyyəsi dinamik şəkildə yüksəlir, çünki insan hüquqları sahəsində fəaliyyət iqtisadi, siyasi və digər islahatları demokratikləşdirmək prosesinin, ictimai inkişafın keyfiyyətə daha yüksək pilləsinə doğru irəliləyişin mühüm tərkib hissəsidir. Şəxsiyyətin hüquq və azadlıqları konsepsiyası təsərrüfat münasibətlərində, sosial və hüquq təsisatlarını demokratikləşdirmək proseslərinin dərinləşdirilməsində, cəmiyyətdə özünüidarənin və özünütənzimləmənin genişləndirilməsində, cəmiyyətin əxlaqi-mənəvi mühitinin təzələnməsində, siyasi mədəniyyətin və hüquq mədəniyyətinin yüksəldilməsində yeni prinsiplərin bərqərar olmasının geniş perspektivləri nəzərə alınmaqla inkişaf edir. Tədricən hakimiyyətin və dövlət idarəçiliyinin varisliyi prioriteti yaranır. Qərb demokratiyası ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, dövlətçiliyin yeni demokratiya dövlətləri üçün ən məqbul və səmərəli forması hakimiyyətin və dövlət idarəçiliyinin varisliyindədir. Azərbaycanın tərəqqisini və inkişafını yalnız səmərəli dövlətçilik quruluşunun müasir xəttinə varislik təmin edə bilər.

Fikrimizi tamamlayarkən Çin incəsənətində mövcud olan gözəl bir obraz yada düşür. Çoxsaylı, gözəl, müdrik və ənənəvi Çin obrazları arasında belə bir obraz da var: şam ağacı ilə bambuk yan-yanə bitir. Onlar müxtəlif, bir-birinə bənzəməyən bitkilərdir, buna baxmayaraq, kökləri sarmaşaraq bir-birinə dayaq olur və harmonik canlı sistem yaradır. Zənnimcə, bu, milli ənənəni və posttransformasiya dövrünün mühitimizə gətirdiyi yeni epoxanı təcəssüm etdirən gözəl obrazdır. Əvvəlki və müasir nailiyyətlər və doğrulmaqda olan yeni ideyalar bir- birini dəstəkləyərək və tamamlayaraq industrial eradan postindustrial eraya keçməyi təmin etməyə qadir olan nəsillərin dəyişməsinin və varisliyin rəmzinə çevrilir. Lakin bu keçid nə qədər çətin olsa da, onun əsasları və ilkin şərtləri artıq yaradılmışdı və hətta sabah "ülvi məqsədin doğum əzabları" (U. Çörçill) ağır və çətin dəfənilən olsa da, qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağa inam həmişə olacaqdır, çünki getdiyimiz yol ən düzgün və doğru yoldur!

Əlavə I

(müsahibə)

**AZƏRBAYCANIN SIYASI GƏLƏCƏYİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN
FƏAL TƏRƏFDARLARI VƏ
ARDICILLARI İLƏ BAĞLIDIR**

Avqustun 24-ü müstəqil Azərbaycanın tarixinə qızıl xətlə yazılacaqdır. Məhz həmin gün respublikanın vətəndaşları prezident Heydər Əliyev tərəfindən təklif olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dəyişikliklər edilməsi haqqında" aktın layihəsinə ümumxalq səsverməsində fəal iştirak etmişlər. Referendumda çıxarılan məsələlərin son dərəcə aktual olduğunu və Azərbaycanın dövlət quruculuğunun hüquqi əsasının təkmilləşdirilməsinə və möhkəmləndirilməsinə yönəldildiyini başa düşən xalq, vaxtında irəli sürülmüş bu təşəbbüsə öz müsbət münasibətini nümayiş etdirərək Heydər Əliyevin siyasətini dəstəklədi.

"Bakinski raboçi" qəzeti redaksiyasının xahişi ilə, **Azərbaycan Prezidentinin İcra Aparatının rəhbəri Ramiz Mehdiyev** referendumun necə keçdiyindən, Azərbaycan cəmiyyətinin həyatının müxtəlif sahələrində nəkimi dəyişikliklər baş verdiyindən və bir çox digər məsələlərdən danışır.

- Bir sıra müxalifət partiyalarının rəhbərləri xalqı referendumu boykot etməyə çağırırsa da, beynəlxalq müşahidəçilərin etirafına görə, referendum baş tutdu və çox müəşəkkil keçdi. Azərbaycan xalqı yeni müstəqil dövlət quruculuğunda prezident Heydər Əliyevin rolunu hələ də şübhə altına almağa can atanların sözüünə uymadı.

- Referendumda çıxarılmış məsələlər demokratik, hüquqi dövlətin tələblərinə tamamilə cavab verir. Yeddi il əvvəl qəbul olunmuş Konstitusiyamızı daha da təkmilləşdirmək zərurətini həyatın özü tələb edirdi. Ölkənin əsas qanunvericilik sənədindəki dəyişikliklər müstəqil Azərbaycanın ərazisində yaşayan hər bir insanın hüquq və azadlıqlarının qorunmasına əlavə təminatlarla, seçki sistemi, dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlıdır.

- Referendumda respublika vətəndaşlarının 83 faizi iştirak etdi və onların 96 faizi dəyişikliklərə səs verdi. Bu rəqəmlər Konstitusiyaya təklif olunmuş düzəlişlərin əhali tərəfindən qeyd-şərtsiz bəyənildiyini göstərir və xalqın birliyini, prezident Heydər Əliyevin siyasi xətti ətrafında sıx birləşdiyini nümayiş etdirir. Odur ki, heç bir pozucu qüvvələr və müxalifət partiyaları hadisələrin gedişinə, vətəndaşların ümumxalq səsverməsində iştirak etmək qərarına təsir göstərə bilmədi, çünki ölkə əhalisi Azərbaycanın həyatındakı dəyişikliklərin vacibliyini və əhəmiyyətini dərk edir.

Yadınızdadırsa, radikal müxalifət lap əvvəldən, əsasən, üç düzəlişlə, daha dəqiq desək, 83-cü, 105-ci maddələrdəki və 130-cu maddənin III hissəsinin 7-ci bəndindəki dəyişikliklərlə razı deyildi. Birinci düzəlişdə proporsional seçki sisteminin ləğv olunması və Milli Məclisə seçkilərin ancaq majoritar sistem əsasında keçirilməsi təklif edilirdi. Yeri gəlmişkən, ABŞ-da, Böyük Britaniyada, Kanadada, Avstraliyada və bir çox digər demokratik ölkələrdə seçkilər majoritar sistem üzrə keçirilir. "Müsavat", Milli İstiqlal, Xalq Cəbhəsi və Demokrat partiyalarının rəhbərləri öz narazılığını onunla əsaslandırırıdılar ki, guya bu dəyişiklik çoxpartiyalı sistemə zərbə vuracaqdır. Lakin onların tezişi bir çox ölkələrin çoxillik təcrübəsi ilə təkzib edilir. Majoritar sistemin əsasında seçicilərin daha çox səsini toplamış namizəd durur. Belə sistem zamanı seçici kimə səs verdiyini və gələcəkdə onun qarşısında kimin məsuliyyət daşıyacağını bilir.

105-ci maddəyə təklif olunan düzəlişdə prezident obyektiv səbəblərə görə səlahiyyətlərini özü yerinə yetirə bilmədikdə, onun səlahiyyətlərinin parlamentin sədrinə deyil, baş nazirə verilməsi nəzərdə tutulurdu. Onların fikrincə, bu düzəliş ölkənin həyatında parlamentin rolunu aşağı salır. Siyasi opponentlərimiz bu məsələdə də ictimai şüurdan, elektoratın müəyyən hissəsinin məlumatlılığından sui-istifadə edirlər. Problemin mahiyyəti isə bundadır ki, indiki halda Azərbaycan rəhbərliyi bir çox ölkələrdə, o cümlədən Rusiyada, Fransada və ABŞ-da mövcud olan təcrübəni əsas götürmüşdür. Bu dövlətlərin hamısında vahid qayda var: prezident tutduğu vəzifədən vaxtından əvvəl getdikdə, onun səlahiyyətlərini icra hakimiyyəti iyerarxiyasında ikinci yeri tutan şəxs, yəni vitse-prezident və ya baş nazir icra edir. Unutmamalıyıq ki, Konstitusiyaya görə, Azərbaycanda prezident respublikası modeli qüvvədədir. Qeyri-demokratik müxalifətin rəhbərləri isə heç bir məntiqi dəlil olmadan, bu məsələdə bir çox Qərb dövlətlərində uğurla tətbiq edilən konstitusiya qaydasının əleyhinə çıxırlar.

130-cu maddənin III hissəsinin 7-ci bəndinə düzəlişə gəldikdə, bildiyiniz kimi, o, mülki məhkəmələr sisteminə siyasi partiyaları və qeyri-hökumət təşkilatlarını buraxmaq hüququ verərək, sonuncuların tək-cə Konstitusiya Məhkəməsinə deyil, bütün məhkəmə instansiyalarına müraciət etməsinə, aşağı məhkəmələrin qərarlarından apelyasiya qaydasında Konstitusiya Məhkəməsinə də şikayət verməsinə və qeyri-hökumət təşkilatlarının, vətəndaş cəmiyyətinin bütün subyektlərinin, partiyaların hüquq bərabərliyinin gözlənilməsinə təminat verir.

Ümumxalq səsverməsi yolu ilə Azərbaycan Konstitusiyasına edilmiş dəyişikliklər siyasi sistemin təkmilləşdirilməsinə, çoxpilləli ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə, respublika vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının genişləndirilməsinə yönəldilmişdir və bizim siyasi və hüquqi sistemimizi sovet və postsovet hüquq sisteminin özünü doğrultmayan siyasi və hüquqi normalarından, "qalıqlarından" azad edir. Siyasi opponentlərimizin iddialarının əksinə olaraq, biz Konstitusiyamızı, qanunlarımızı və digər normativ-hüquq aktlarımızı ayrı-ayrı şəxslərin, hansısa hakimiyyət qruplarının siyasi mənafeələrinə, hakimiyət və cəmiyyətdə nüfuz uğrunda mübarizə mülahizələrinə uyğunlaşdırmırıq. Eyni zamanda, biz mühüm siyasi qərarlar qəbul

olunarkən və hüquq sistemi təkmilləşdirilərkən ayrı-ayrı siyasi partiyaların, siyasi və regional qruplaşmaların siyasətbazlıq edən "liderlərinin" məhdud şəxsi və korporativ mənafeələrini əsas götürə bilmərik. Bizim üçün başlıcası, vətəndaşların hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması üçün səmərəli sistem yaradılması, siyasi və iqtisadi sistemin rəvan inkişafına, siyasi proseslərin ardıcıl, ağrısız getməsinə təminat verilməsidir.

Əlbəttə, demokratikləşdirmə prosesi, hüquq normalarının və siyasi mədəniyyətin Qərbi Avropanın hamılıqla qəbul edilmiş standartlarına yaxınlaşdırılması özlüyündə mürəkkəb, uzunsürən proses olub, təşkilati və tərbiyəvi xarakterli ardıcıl, məntiqi tədbirlər görülməsini, yeni siyasi dəyərlərin siyasətin hər bir subyektinin, hər bir insanın həyat tərzinə çevrilməsini tələb edir. Ona görə də, biz cəmiyyətimizin həyatı ilə bağlı bu tələyüklü məsələlərdə tələsməyin, irəliyə qaçmağın əleyhinəyik. Biz istəyirik ki, qəbul etdiyimiz yeni qanunlar və siyasi normalar cəmiyyətin daha da sabitləşməsinə və sıx birləşməsinə, həqiqi demokratikləşməyə xidmət etsin. 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyamızın bu mühüm dəyişikliklərə ehtiyacı var idi. Bunu idarəçilik sistemində tərəqqinin mənafeələri də tələb edirdi. Nə gizlədim, biz beynəlxalq təcrübədən də istifadə etmişik ki, bu da təbii prosesdir. Axı heç bir hüquq sistemi sırf milli hadisə deyildir, heç bir dövlət öz hüquq sistemini digər ölkələrin təcrübəsini nəzərə almadan yaratmayıbdır.

- Doğrudanmı majoritar sistem, müxalifət ideoloqlarının iddia etdikləri kimi, siyasi qüvvələrin real nisbətini və onların parlamentdə buna uyğun təmsil olunmasını əks etdirmir? Bu barədə düzəliş respublikada çoxpartiyalı sistemin inkişafına mane ola bilərmi?

- Majoritar seçki sisteminin mahiyyəti ondadır ki, seçicilərin səsələrinin müəyyən çoxluğunu toplamış namizəd seçkilərdə qalib gəlmiş hesab edilir. Respublikanın qanunvericiliyi seçkilərin növündən (prezident, parlament seçkiləri və ya yerli seçkilər) asılı olaraq, səsələrin məhz hansı çoxluğunu - nisbi və ya mütləq çoxluğunu toplamağın zəruriliyini müəyyənləşdirir. Buna uyğun olaraq, nisbi çoxluğun majoritar sistemini və mütləq çoxluğun majoritar sistemini fərqləndirirlər. Nisbi çoxluğun majoritar sistemində öz rəqiblərinin hamısından çox səs toplamış namizəd seçilmiş hesab edilir. Bu sistem sadədir, çünki hətta minimum üstünlük qazanmış bir namizədin qələbəsinə təmin edir. Dediym kimi, hazırda bu sistemdən ABŞ- da, Kanadada, Böyük Britaniyada, Yeni Zelandiyada və digər ölkələrdə istifadə olunur.

Mütləq çoxluğun majoritar sistemi nəzərdə tutur ki, səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin səsələrinin yarısından çoxunu (50 faiz üstəgəl bir səs) qazanmış namizəd seçilmiş hesab olunur. Fransada V Respublikanın bütün prezidentləri bu sistem üzrə seçilmişlər və yalnız 1958-ci ildə Şarl de Qoll birinci dövrdə səsələrin 78,5 faizini toplamağa müvəffəq olmuşdu, qalan prezident seçkilərinin hamısı iki dövrdə keçirilmişdir.

Adı çəkilən seçki sisteminin bir sıra müsbət cəhətləri var: seçicilərlə deputatlığa namizədlər arasında bilavasitə əlaqənin olması partiyaların iriləşməsinə və sabit çoxpartiyalı sistemin yaranmasına kömək edir. Bu müsbət cəhətləri əsas götürərək, ölkə Konstitusiyasına düzəliş etmək qərara alınmışdır.

Zənnimcə, Konstitusiyaya yeni düzəlişlər ediləndən sonra partiyalararası və partiyadaxili proseslərdə əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verməyəcəkdir. Bu düzəlişin partiyalara mənfi təsirindən danışmağa dəyməz. Siyasi partiyalar siyasi mübarizənin ehtiyaclarından yaranır və qanuna uyğun olaraq fəaliyyət göstərirlər. Siyasi partiyaların sosial bazası, idarəetmə sistemi və fəaliyyəti seçki sistemlərindən asılı deyildir. Bu dəyişikliklər ancaq dərnək tipli "partiyalara", digərlərinin əlaltısı olan partiyalara təsir göstərə bilər. Öz ənənələri olan sabit partiyalar üçün isə yeni dəyişikliklər ancaq faydalı ola bilər. Sonuncu parlament seçkilərini yadınıza salın, onda partiya siyahıları, bir qayda olaraq, partiya "liderləri" tərəfindən öz bildikləri kimi və ya ilkin seçkilər - "prayeriz" əsasında tutulurdu. Onlar öz siyahılarına bu partiya qarşısında, əslində, heç bir xidməti olmayan, amma yalnız partiya bossları üçün "sərfəli" olan şəxsləri daxil edirdilər. Bu da, öz növbəsində, partiyalarda güclü narazılığa, kütləvi surətdə istefalara, siyasi təşkilatların parçalanmasına gətirib çıxarırdı. AMİP-də, ADP-də, AXCP-də və digər partiyalarda məhz belə olmuşdur.

Majoritar sistem isə, əksinə, yerlərdə partiya strukturlarının inkişafına, yerli müxalifət elitasının irəli çəkilməsinə, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin həqiqi potensialının üzə çıxmasına, təkcə "yuxarıdan" deyil, həm də "aşağıdan" demokratikləşdirməyə təkan verir. Əgər partiyalar həqiqi demokratiyanın tərəfdarıdırsa, onlar yeni seçki sisteminin əleyhdarları ola bilməzlər.

- *Bir çox ekspertlər, hətta bəzi beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri hesab edirlər ki, Azərbaycanda demokratik müxalifət yoxdur. Bu, özünü onda da göstərir ki, birsıra müxalifət partiyalarının rəhbərləri hər şeyi qara rəngdə görür, "əgər mən hökumət olsaydım, bu işi görərdim, o işi görərdim" prinsipi ilə hərəkət edərək cəmiyyətdə baş verən müsbət dəyişiklikləri görmək istəmirlər*

- Biz istəsək də, istəməsək də, belə qənaətlərlə razılaşmalıyıq. Müxalifət partiyaları rəhbərlərinin ifrat demagogiyalarına baxmayaraq, onları milli mənafeələr az maraqlandırır. Onlar hakimiyyət davası aparır, yeni qisas almaq istəyirlər. Onlar ali münəfiq hüququnu mənimsəyərək, iqtidara qarşı ancaq əsassız, pozuculuq məqsədi daşıyan tənqidlə məşğuldurlar. Onlara elə gəlir ki, hər şeyi - nəyin yaxşı, nəyin isə pis olduğunu və vəziyyətin daha yaxşı olması üçün nə etmək lazım olduğunu həmişə bilirlər. Faktlar isə bunun əksini göstərir. Həyat onlara dərs olmadı. Bu adamlar bir il ərzində hakimiyyətdə oldular. Həmin müddətdə Azərbaycan xalqına və dövlətinə elə ziyan vurdular ki, ölkə o dövrün əzab-əziyyətini indi də çəkir. Yəqin ki, 1990-cı illərin

əvvəllərini - dərəbəylik və anarxiyanın hökm sürdüyü, özbaşınalığın cəmiyyət həyatının bütün sahələrini bürüdüğü illəri xatırlayırsınız. Azərbaycan xalqının tarixinin taleyüklü dövründə özlərinin acizliyini və sərişəsizliyini nümayiş etdirən onlar deyildilərmidi?!

Bu günədək təxminən 40 partiya qeydiyyatdan keçmişdir. Özü də onların böyük əksəriyyəti iqtidara müxalifətdədir. Lakin bu partiyalar real siyasi qüvvədən daha çox yamsılamadır, əsasən, öz taleyindən narazı olan, dəqiq ideya mövqeləri olmayan adamlardan ibarətdir. Bütün bunlar belə deməyə əsas verir ki, bizdə konkret təbəqəyə, yaxud da elektorata istiqamətlənmiş ciddi demokratik müxalifət partiyaları yoxdur.

Açıq-aşkar qəbul edilən liderin olmaması, partiya və bloklarda liderlik uğrunda gedən amansız mübarizə, ayrı-ayrı qruplaşmaların hegemonluq cəhdləri onların öz ziddiyyətləri və siyasi hikkələri içində dolaşaraq qalmasına, partiyadaxili çəkişmələrə qurşanmasına gətirib çıxarmışdır. Bölgələrdə əhalinin dəstəyini qazana bilməmələrinin səbəbi isə çox sadədir - insanlar müxalif "siyasətçilərdən" hələ 1992-1993-cü illərdə məyus olmuşdular. "İndi bu partiyaları siyasi təşkilatlar deyil, Bakının mərkəzi hissəsi çərçivəsində daha çox şəxsi birliklər" hesab edənlər haqlıdılar. Obrazlı desək, partiyalarda "liderlər" var, tərkibi və sosial bazası baxımından isə partiyaların özləri yoxdur.

Bu gün müxalifətçi qruplar istədikləri qədər mitinq keçirə və ya boykot edə bilərlər, amma bunun bir nəticəsi olmayacaq, çünki xalq onların "yürüşlərindən" və "yığnaqlarından" bezmişdir. İqtidarı tənqid etmək hər bir sivilizasiyalı ölkənin ictimai-siyasi həyatında adi haldır. Sağlam müxalifət iqtidara lazımdır. Lakin siyasi tarazlığı pozmağa çalışaraq, konstitusiyaya quruluşunun əsaslarının təftiş olunmasını tələb edənləri iqtidar dəstəkləməyəcəkdir.

- İqtidar və müxalifətin dialoqu demokratik dövlətin həyatında çox mühüm amildir. Bu gün iqtidarla müxalifətin qarşılıqlı münasibətləri necədir?

- Müxalifətçi partiya və hərəkətlər müasir Azərbaycanın siyasi sisteminin bir hissəsinə çevrilmişlər. İndi cəmiyyət həyatının bütün tərəflərini əhatə edən dəyişikliklər siyasi sahədə, bəlkə də, daha aydın və aşkar şəkildə nəzərə çarpır. Siyasi həyat siyasi proseslərin rəngarəngliyi və dinamikası ilə fərqlənən yeni məzmunla dolğunlaşır.

Ölbəttə, iqtidarla müxalifət arasında vicdanlı, normal, sivil münasibətlər bütün cəmiyyət üçün nümunədir, siyasi sabitliyə, əhalinin müxtəlif qrupları arasında siyasi mədəniyyət, tolerantlıq tərbiyə olunmasına kömək edir. Bu da millətin intellektual və mənəvi qüvvələrini təxirəsalınmaz ümummilli vəzifələrin həllinə, xalqın daxilində integrativ meyllərin güclənməsinə səfərbər etməyə yardım göstərir.

Lakin müxalifətin indiki mövqeyini normal və sivil mövqe hesab etmək olmaz. Onların qəzetlərini təhlil etmək kifayətdir. Bu cür münasibəti ölkə əhalisi də mənfi qarşılayır. Azərbaycanın ictimai fikri konkret siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, siyasətçilər arasında sağlam, dözümlü münasibət olmasını tələb edir. Yeri gəlmişkən, prezident Heydər Əliyevin simasında Azərbaycanın hakim komandası iqtidarla müxalifət arasında münasibətlərin normallaşmasına yönəldilmiş təşəbbüslərlə dəfələrlə çıxış etmişdir. Belə çağırışlar Yeni Azərbaycan Partiyasının birinci və ikinci qurultaylarında, Dağlıq Qarabağ probleminin Milli Məclisdə müzakirəsi zamanı, digər dövlət tədbirlərində olmuşdur. Hətta bəzən elə görünürdü ki, siyasi opponentlər mühüm ümummilli məsələlərdə, daxili siyasət problemlərində konsensusa gəlməyə yaxındırlar. Amma son anda gözlənilmədən nə isə müxalifət partiyalarını mümkün kompromisləri pozmağa təhrik edirdi.

Hakimiyyət iddiaları göz qabağındadır. Bizim fikrimizcə, siyasi mədəniyyətin səviyyəsi yüksəldikcə, demokratik müxalifət formalaşdıqca iqtidarla müxalifətin münasibətləri normal məcraya düşəcək, kompromis qərar, ümummilli problemlərə ağılla yanaşma nümunəsi olacaqdır.

- Sizcə, Azərbaycanda normal demokratik müxalifət hansı istiqamətlərdə formalaşa bilər? Bu proses nə dərəcədə uzun çəkər?

- Son onillikdə Azərbaycanda siyasi mübarizənin gedişi göstərir ki, qeyri-demokratik, davakar əhval-ruhiyyəli müxalifətin əsas liderləri və ənənəvi tərəfdarları dəyişməz qalırlar. Bu illər ərzində müxalifətin sıralarına az adam, əsasən, dövlət qulluğundan uzaqlaşdırılmış adamların kiçik bir hissəsi, yaxud da hakimiyyət iddiaları ödənilməmiş şəxslər qoşulmuşdur. Bununla yanaşı, partiyaların sosial bazası dağılmaqda davam etmişdir ki, bu da nəticə etibarilə onların əksəriyyətinin, əslində, təriqətçi təşkilatlara, korporativ surətdə birləşmiş insanların dərnəklərinə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Köhnə müxalifətin sıraları bitərəflərin, xüsusən də hakim partiyadan olanların nəzərəcarpacaq dərəcədə sayı hesabına artmamışdır. Ona görə də belə bir fakt tamamilə normal və təbiidir ki, yeni müxalifətin formalaşması prosesi elə müxalifət mühitinin öz daxilində gedir. Bu nəticə indiki çoxpartiyalı sistemin təşəkkül tarixi ilə də təsdiqlənir. Əgər yaxın tariximizə nəzər salsaq, görərik ki, indiki bir çox müxalifət partiyaları ayrı-ayrı qrupların Xalq Cəbhəsindən qopub ayrılması nəticəsində meydana gəlmişdir.

Məsələn, bu partiyaların rəhbərliyi gənclər tərəfindən ciddi müqavimət və narazılıqla qarşılaşır. Partiyaların yuxarı dairələrinin qeyri-konstruktivliyi, davakar radikalizmi, hakimiyyətlə mübarizə metodları, heçnə verməyən mütəmadi mitinqlər, yürüşlər gəncləri hiddətləndirir. Müşahidələr göstərir ki, bu ziddiyyətlər bundan sonra da dərinləşəcək və kəskinləşəcəkdir. Gənclər donuq təfəkkürlü, dünyada və ölkədə baş verən dəyişikliklərdən xəbərsiz olan ortodoks rəhbərlərini uzaqlaşdırmaq istəyirlər.

Biz radikal, bəzi partiyaların regional strukturları arasında böyük narazılıq olduğunu müşahidə edirik, onlar partiya rəhbərliyinin çirkin oyununda iştirak etmək istəmirlər. Bu partiyaların bir çox sırası üzvləri cəmiyyətdə gedən müsbət dəyişiklikləri, quruculuq proseslərini, möhtəşəm iqtisadi və sosial layihələrin həyata keçirildiyini görərək, özlərinin "partiya bosları"na bütün inamlarını itirmişlər. Onlar öz "liderlərinin" siyasi xəttinin, taktika və strategiyasının (əgər belə şeylər varsa) perspektivsizliyini tədricən başa düşür və belə bir qənaətdə gəlirlər ki, prezident Heydər Əliyevin siyasətinin alternativini yoxdur. ADP-nin, Müsavatın, AMİP-in, AXCP-nin (istər "islahatçılar", istərsə də "klassiklər" adlananların) yerli strukturlarından gözlərimiz qarşısında baş verən kütləvi surətdə tərketmə prosesini bununla izah etmək olar.

Partiyaların sırası üzvləri hakimiyyət strukturlarına, Yeni Azərbaycan Partiyasına getdikcə daha çox nəzər-diqqət yetirirlər. Üstəlik də, partiyalardan onların yaradıcısı olan adamlar uzaqlaşırırlar. Zənnimcə, konstruktiv, sivil müxalifətin təşəkkülü heç də sadə proses deyil və illərlə davam edəcəkdir.

Beləliklə, bu gün müxalifət partiyalarındakı obyektiv, sağlam düşüncəli bir çox insanlar partiya "liderlərinin" amirliyinə qarşı, onların düşünülməmiş, avantürist siyasətinə qarşı, həm antihökumət xarakterli, həm də, ümumən, dövlət mənafelərinə zidd olan əməllərinə qarşı etirazlarını getdikcə daha uca səsle bildirirlər. Hesab edirlər ki, onların partiyalarının "liderləri" özlərinin sosial bazasını, cüzi intellektual və təşkilat potensialını tükəndirərək qəzəblənmiş, təhlükəli yola qədəm qoymuşlar.

Yeri gəlmişkən, guya həm iqtidara, həm də müxalifətin özünə müxalif olan hansısa bir "üçüncü qüvvə"dən dəm vurmağı xoşlayan bəzi adamlar barəsində də danışmaq lazımdır. Onların fikrincə, vaxt gələcək, bu "üçüncü qüvvə" istər iqtidarda, istərsə də müxalifətdə olan "ən yaxşı qüvvələri" özündə cəmləşdirərək, "əsl müxalifət" rolunu öz üzərinə götürəcəkdir. Lakin ənənəvi müxalifətin daxilində gedən proseslər bu cür mülahizələrin tamamilə əsassız olduğunu göstərir və "üçüncü qüvvə" haqqında mifi puça çıxarır.

- Gələcək prezident seçkilərində vahid namizədin irəli sürülməsi barədə müxalifət liderlərinin və ideoloqlarının vaxtaşırı rəyləri eşidilir. Referendumdan sonra bu məsələ mətbuatda daha tez-tez hallandırılmağa başlanmışdır. Bu məsələ barədə fikrinizi bilmək istərdik.

- Biz bunu mühüm və diqqət yetirilməyə layiq məsələ hesab etmirik, lakin buna baxmayaraq, ona cavab verməyə çalışacağam. Siyasi partiya və hərəkətlərin hər hansı vəzifələrin həlli üçün birləşməsinin tarixi göstərir ki, belə birliklər, adətən, möhkəm olmur, müvəqqətidir və taktiki məqsədlər güdürülər, bu məqsədlərə çatdıqdan sonra iştirakçıların iddiaları artır, mənafelər toqquşur və bir-birlərini qəbul etmirlər. Bütün bunlar onların dağılmasına gətirib çıxarır və biz bunu müxalif qüvvələrin müxtəlif blokları və alyanslarının təmsilində dəfələrlə görmüşük.

Məlumdur ki, müxalifətin vahid namizədi məsələsi ilk dəfə qaldırılmışdır. Hələ 1998-ci ildə, prezident seçkiləri ərəfəsində mərhum Ə. Elçibəy müxalifətdən prezidentliyə yeganə namizəd olmağa çalışırdı. Lakin o vaxt bir çox partiya liderləri onun namizədliyini dəstəkləmədi, sonra da öz namizədliklərinin real olmadığını görərək, prezident seçkilərində iştirakdan ümumiyyətlə imtina etdilər. Müxalifətin pərakəndə qüvvələrini bir bayraq altında birləşdirməyə sonralar da dəfələrlə cəhd göstərildi. Birləşmənin müxtəlif model və formatları uydurulurdu. Lakin bu cəhdlər elə başlanğıcdan uğursuzluğa məhkum idi. Məsələ ondadır ki, bu, tamamilə əks ideoloji məramnamələri olan ən müxtəlif siyasi qruplaşmaları prinsipsizcəsinə birləşdirmək cəhdləri idi. Bu qruplaşmalara başçılıq edən şəxslər isə, bir qayda olaraq, son dərəcə iddialı adamlardır və heç bir nüfuz sahibini tanımırlar. Təsədüfi deyil ki, onların bir çoxu L. Şövkət, İ. İsmayılov, R. Quliyev, E. Məmmədov qarşıdakı seçkilərdə öz namizədliklərini irəli sürmək niyyətində olduqlarını qətiyyətlə bəyan edirlər. Bundan əlavə, bu adamları münaqişəli təfəkkür tərzində fərqləndirir. Onlar ən yaxşı halda qrup liderləri və ya regional miqyaslı liderlərdir. Ona görə də müxalifətdən vahid namizəd məsələsi, yəqin ki, xəyaldır.

Sual olunur, onlar nəyin nəminə birləşirlər? Yalnız hakimiyyəti ələ keçirmək nəminə, prezident Heydər Əliyevə qarşı vahid qüvvə yaratmaq üçün. Bu "birliklər" hər hansı mənəvi və etik əsasdan da məhrumdurlar. "Birləşənlər" hələ bu yaxın vaxtlaradək bir-birini hər cür günahlarda, xəyanətkarlıqda, satqınlıqda, dövləti cinayətlərdə təqsirləndirən adamlardır. Hər bir bu cür "birlik" kompromatlar müharibəsini yenidən qızıdırır, iqtidarın opponentləri arasında parçalanmanı daha da dərinləşdirir.

Daha bir məsələni də qeyd edim. Gəlin, nəzəri cəhətdən təsəvvürə gətirək ki, müxalifətçilər birləşsələr və Heydər Əliyevə qarşı vahid namizədlə çıxış edirlər. Lakin əslində belə vəziyyət də heç nəyi dəyişdirmir. Ölkə vətəndaşlarının böyük əksəriyyəti Azərbaycan prezidentinin siyasətinə real alternativini təsəvvürünə gətirmir. Azərbaycanın siyasi gələcəyi Heydər Əliyevin fəal tərəfdarları və ardıcılıarı, onun siyasətini ürəkdən dəstəkləyən adamlarla bağlıdır.

- *Hazırda respublikadakı qeyri-hökumət təşkilatlarının rolunu və fəaliyyətini qənaətbəxş hesab etmək olarmı?*

- Bu suala birmənalı cavab vermək asan deyildir. Qeyri-hökumət təşkilatları demokratik, vətəndaş cəmiyyətinin mühüm tərkib hissələrindən biridir. Tamamilə təbiidir ki, bu gün Azərbaycan cəmiyyəti QHT ideyasının özünü müsbət qarşılayır. Qeyri-hökumət təşkilatlarında müəyyən informasiya ehtiyatları, intellektual və təşkilati potensial cəmləşmişdir. Biz onların fəaliyyətini vacib və faydalı sayırıq. Müəyyən səbəblər üzündən dövlət strukturlarının fəaliyyəti çətinləşdikdə və ya bu sahələr, ənənəvi olaraq, ictimai təşkilatların fəaliyyət dairəsi olduqda, QHT-lərin işi xüsusilə səmərə verir. Həmin sahələrə xeyriyyəçilik fəaliyyəti, ana və uşaqların müdafiəsi, ekologiya, əhalinin aztəminatlı təbəqələri ilə iş kimi sahələr daxildir. QHT-lərin fəaliyyəti bir də ona görə faydalı və səmərəlidir ki, bu, Azərbaycan vətəndaşlarının müəyyən hissəsinə məşğulluq problemini həll etməyə imkan verir. Biz bu təşkilatları təxirəsalınmaz sosial və mədəni problemlərin həllində dövlətin mühüm tərəfdaşları sayırıq. Azərbaycan vətəndaşları beynəlxalq təşkilatlarla sıx əlaqədə işləyərək, bu strukturların fəaliyyət prinsipləri ilə tanış olur, qiymətli təcrübə toplayırlar ki, bu da gənc dövlət üçün olduqca vacibdir.

Bununla yanaşı, bəzi QHT-lərin fəaliyyətində mənfi məqamlar da var. Təəssüf ki, QHT-lərin xeyli hissəsi müəyyən dərəcədə siyasiləşib, müəyyən siyasi qüvvələrin nüfuz dairəsindədir. Bu bir yana, müxalifətçi siyasi partiyalar xarici dövlətlərdən və beynəlxalq təşkilatlardan qrantlar almaq məqsədi ilə müxtəlif yönü çoxsaylı QHT-lər yaratmışlar və bunlar çox zaman partiya strukturları rolunu oynayırlar. Belə QHT-lər müəyyən ideoloji mövqelərdən çıxış edirlər. Təbii ki, onların işi müəyyən dərəcədə qərəzli xarakter daşıyır. Bu isə heç də siyasi ideyaların deyil, məhz ictimai ideyaların təbliğinə və həyata keçirilməsinə yönəldilməli olan QHT yaratmaq ideyasının və onun fəaliyyətinin üzərinə kölgə salır.

Siyasiləşdirilmiş QHT-lərin fəaliyyəti, bəzi beynəlxalq fondların və donor təşkilatların işi nəticəsində QHT rəhbərlərinin müəyyən hissəsində belə bir yanlış fikir yaranmışdır ki, qeyri-hökumət təşkilatları öz mahiyyəti etibarilə hökumətə zidd qurumlar olmalıdır.

Onların fikrincə, QHT-lər hökumətlə əməkdaşlıq etməməli, hökmən əks ideyalar və layihələrlə çıxış etməlidirlər. Müxalifət qüvvələri burada da öz "rolunu" oynayaraq, himayələrində olan QHT-ləri özlərinin siyasi kombinasiyalarının ünsürlərinə çevirmişlər.

Cəmiyyətdə siyasi partiyaların və QHT-lərin fəaliyyətində aşkarlığın və şəffaflığın təmin olunması barədə tələblər səslənir və mən bununla tam razıyam. Yeri gəlmişkən, bu tələblər müvafiq qanunlarda da öz ifadəsini tapmalıdır. Hakim partiya olan Yeni Azərbaycan Partiyası özünün illik maliyyə hesabatlarını müntəzəm surətdə açıqlamağa hazırdır. Müxalifət partiyaları isə bu cür çağırışlara əsəbiliklə reaksiya verərək, bunu onların partiyadaxili işinə müdaxilə kimi qiymətləndirirlər. Buna görə də siyasi dairələrin xeyli hissəsində müxalifət partiyalarının və QHT-lərin fəaliyyətinin maliyyə mənbələri barədə tamamilə haqlı şübhələr yaranır.

- *Keçmiş sovet cəmiyyətində ideologiya onun əsas sistem yaradıcı ünsürlərindən biri, cəmiyyət və dövlət quruculuğunun mühüm amili idi. Bu ideologiya ətraflı şəkildə işlənilməmişdi və insanların həyatının, əslində bütün tərəflərini və sahələrini əhatə edirdi, nəzəriyyə və konsepsiyalarda sinfi mənafehlərin və partiya mənafehlərinin ifadəsi qəbul olunurdu. Lakin indi zamanə də, adamlar da başqadır. Sizcə, bu gün bizə milli ideologiya lazımdır?*

- Azərbaycan dövlətinin və cəmiyyətinin ideologiyası respublikamızın Konstitusiyasında əks olunmuşdur. Burada insan hüquqları və azadlıqlarının, ümumbəşəri dəyərlərin öncüllüyü, siyasi plüralizm, söz azadlığı, dövlətin dünyəvi xarakteri kimi əsas prinsiplər göstərilmişdir. Ona görə də cəmiyyətin hər bir subyektinin fərdin və ya siyasi təşkilatın hər hansı ideologiyası ölkənin Əsas Qanununa uyğunlaşdırılmalıdır. Hüquqi dövlətdə hamı üçün məcburi olan vahid ideologiyadan əsla söhbət gedə bilməz. Bu, demokratiya və siyasi plüralizm prinsiplərinə zidd olardı.

Bununla yanaşı, qloballaşma dövründə ümummilli ideyalara tələbatı rədd edən iddialarla da razılaşmaq olmaz. İndi hətta inkişaf etmiş ölkələr və xalqlar da milli həyatın çox güclü amilləri olan ümummilli ideyalardan imtina etməmişlər. Zənnimcə, ictimai-siyasi və iqtisadi münasibətlərin transformasiyası dövrünü yaşayan ölkələr və xalqlar üçün güclü, canlı, cəlbədicə ümummilli ideyalar xüsusilə zəruridir. Bu ideyalar tərəqqiyə doğru yolda düzgün istiqamət götürməyə, keçid dövrünün labüd çətinliklərini və toqquşmalarını ağır-acısız dəf etməyə kömək göstərir.

Belə ideyalar kütləvi informasiya vasitələrinin, ictimai təşkilatların köməyi ilə aktuallaşdırıla və geniş yayıla bilər. Ümummilli ideyaların səmərəli və bəhrəli olması üçün onlar müəyyən meyarlara cavab verməlidir: əhalinin müxtəlif təbəqələri üçün integrativ, anlaşıqlı, vətəndaşların mənafehlərinə və tələbatına yaxın olmalıdır.

- *Heç kimə sirr deyil ki, Azərbaycan vətəndaşları öz gələcəyini Heydər Əliyevin adı ilə bağlayırlar. Onun hakimiyyətə qayıdışından sonra ölkədə böyük dəyişikliklər baş vermiş, insanlarda sabahkı günə inam*

yarandıdır. Ölkədə və xaricdə bir çox tanınmış adamların fikirlərinin leytmotivi belədir. Siz bu barədə nə deyərdiniz?

- Bəli, həqiqətən, prezident Heydər Əliyevin sayəsində bu gün Azərbaycan Respublikası həyatın bütün sahələrində, o cümlədən iqtisadiyyatda çox böyük uğurlar qazanmışdır. Respublika iqtisadiyyatına qoyulan sərmayələrin həcmi artır, xarici ticarət dövriyyəsi ilbəil genişlənir.

Düzgün iqtisadi strategiya nəticəsində ölkədə maliyyə-iqtisadi sabitlik təmin edilmiş, ardıcıl demokratik islahatlar aparmaq üçün lazımi hüquqi və iqtisadi baza yaradılmışdır. İndi biz ümumi daxili məhsul istehsalının artımına görə MDB dövlətləri arasında birinci yerdəyik. Xarici sərmayələrin qoyuluşu sahəsində də Azərbaycan MDB ölkələri arasında ən yüksək göstəricilərə malikdir.

Konkret faktlara və rəqəmlərə müraciət edək. 2002-ci ilin yanvar-iyul aylarında Azərbaycanda sərmayələrin həcmi 2001-ci ilin həmin dövründəki göstəricidən 2 dəfə çox olmuş və 5321,5 milyard manat təşkil etmişdir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, xarici kapital qoyuluşlarının həcmi 4173,5 milyard manata (ümumi həcm 78,4 faizinə) çatmışdır. Bank kreditləri 5,6 dəfə artaraq, 691 milyard manat və ya sərmayələrin ümumi həcm 13 faizi qədər olmuşdur. Müəssisə və təşkilatların vəsaitləri hesabına sərmayələr 86,3 faiz artaraq, 4233 milyard manata çatmışdır ki, bu da əsas kapital kimi qoyulmuş bütün vəsaitin 79,5 faizini təşkil edir.

Əhali tərəfindən qoyulmuş sərmayələrin göstəricisi 255,2 milyard manata (artım 61,5 faiz), dövlət büdcəsindən qoyulmuş sərmayələrin göstəricisi isə 75,4 milyard manata bərabərdir.

Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti sayəsində 1994-cü ilin sentyabrında "Günəşli", "Çıraq" və "Azəri" dəniz yataqlarının işlənilməsinə dair "Əsrin müqaviləsi" bağlanmış, onu Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinə daxil olan 12 şirkət imzalamışdır. "Əsrin müqaviləsi"nin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində neft sənayesinin maddi-texniki bazası möhkəmlənmişdir. Neftin emalı üçün müasir obyektlər və iritonnajlı üzən kranlar, "Dədə Qorqud", "İstiqlal", "Qurtuluş" üzən qazma qurğuları istifadəyə verilmiş, dənizin dərin yerlərində işlər canlanmışdır. Hazırda "Çıraq" yatağında gündəlik neft hasilatı orta hesabla 118.400 barrele çatmışdır. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, 2005-ci ildə neft hasilatının illik səviyyəsi 20 milyon tona çatacaqdır ki, bu da layihəyə qoyulmuş sərmayələrin xərcini çıxarmağa və mənfəət götürməyə imkan verəcəkdir. Azərbaycan indiyədək "Çıraq" yatağından 400 milyon dollarlıq mənfəət nefti almışdır.

Xəzərin Azərbaycan sektorunda, dənizin dərinliyi 80-350 metr və daha çox olan sahələrdə 27 iri karbohidrogen yatağı kəşf edilmişdir. Onların çıxarılabilən ilkin neft ehtiyatları təxminən 800 milyon ton, qaz ehtiyatları isə təqribən 200 milyard kubmetrdir.

Qurudakı mədənlərin neftçiləri yaxşı sürətlə işləyirlər, onlar ilin əvvəlindən bəri 468 min tondan çox "qara qızıl" hasil etmişlər. 2002-ci il avqustun əvvəlində, yəni yeddi ayda "Üzəri-Çıraq-Günəşli" sahəsində təbii qaz hasilatının ümumi həcmi isə 555 milyon kubmetr olmuşdur.

İndi neft hasilatı sahəsində dünyanın 14 ölkəsindən 32 şirkət çalışır, onlar respublikamızla 21 müqavilə bağlamışlar. Azərbaycan nefti yüksək keyfiyyətli məhsuldur və dünyanın bir çox ölkələri üçün maraq doğurur. Odur ki, biz bu məhsulun dövlət üçün sərfəli qiymətlərlə hasilatına və satışına dair müqavilələr bağlamağa hazırıq.

Respublikada Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (ARDNF) yaradılmışdır, indi onun hesabında təxminən 630 milyon dollar vəsait toplanmışdır. Bu, iqtisadiyyatın neft sektorunu inkişaf etdirməyə, vətəndaşlarımızın həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsinə kömək etməyə imkan verəcəkdir.

İqtisadiyyatın bütün sahələrində aparılan struktur islahatları özəl sektorun inkişafına və əhalinin rifahının yüksəlməsinə təkan verir. İndi ümumi daxili məhsulda özəl sektorun payı 71 faizə, o cümlədən sənayedə 50 faizə, tikintidə 76 faizə, kənd təsərrüfatı və ticarətdə 99 faizə çatmışdır.

"Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dair himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" ölkə prezidentinin 2002-ci ilin sentyabrında verdiyi Fərman özəl sektorun inkişafını stimullaşdırmağa yönəldilmişdir. Özəl sektor üçün daha əlverişli şərait yaradılması məqsədi ilə Fərmanda sahələr və regionlar üzrə fərq qoymaqla, vergi dərəcələrinin aşağı salınması, vergilərin sadələşdirilmiş sisteminin tətbiqi sahəsinin genişləndirilməsi, sosial sığorta haqlarının azaldılması nəzərdə tutulur. Prezidentin Fərmanına uyğun olaraq, 2003-2005-ci illərdə sahibkarlığın inkişafına 250 milyard manat, o cümlədən 2003-cü ildə 50 milyard manat vəsait ayrılacaqdır.

Ölkənin bütün bölgələrində sahibkarlığın inkişafına yardım sahəsində konkret tədbirlər hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün Fərmanda Nazirlər Kabinetinə və digər dövlət orqanlarına müvafiq tapşırıqlar verilmişdir.

Prezident Heydər Əliyevin Fərmanına əsasən, kiçik və orta biznesin inkişafı üçün dövlət başçısı yanında Sahibkarlar Şurası yaradılmışdır. Onun əsas məqsədi respublikada sahibkarlığın inkişafına dair təkliflər hazırlayıb prezidentə təqdim etməkdən ibarətdir.

Prezident "Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu (SKMF) haqqında" Əsasnaməni təsdiq etmişdir. Fond sahibkarlığın inkişafı üçün maliyyə ehtiyatlarının cəlb olunmasına, əmtəə bazarının inkişafına, sağlam rəqabətin formalaşmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına kömək etməlidir.

Fonda iqtisadiyyatın öncül sahələrində sahibkarlığın inkişafına yönəldilmiş proqramları birbaşa maliyyələşdirmək imkanı verilmişdir. SKMF-nin vəsaitlərinin bölüşdürülməsinə gəldikdə isə, bunları kreditlər üzrə bütün riskləri öz üzərinə götürən agent banklar verəcəklər. Fond bankla müqavilə bağlayır və 5 il müddətinə kredit xətti açır. Bütün bu yeniliklər ölkədə sahibkarlığın inkişafına kömək edəcəkdir.

Özəl sektorun stimullaşdırılması üçün müvafiq dövlət proqramlarında tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, ölkənin energetika sisteminin inkişaf etdirilməsi proqramında bu sistemdə köklü dəyişikliklərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu islahatlar nəticəsində elektrik enerjisinin satışından gələn vəsaitin həcmnin artması müşahidə olunur.

"2002-2006-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun inkişafının dövlət proqramı"nın layihəsinin hazırlanması işi başa çatmışdır. Bu proqramdan məqsəd aqrar sektoru inkişaf etdirmək, torpaqların məhsuldarlığını yüksəltmək, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalını təmin etmək və istehsalçıların ixrac fəaliyyətini stimullaşdırmaqdır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında da böyük uğurlar qazanılmışdır. Respublika Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə 2002-ci il sentyabrın əvvəlinə ölkədə 2.100.000 tondan çox taxıl yığılmışdır. Kənd təsərrüfatının başqa sahələrində də nəzərəcarpacaq irəliləyiş müşahidə olunur. 1995-ci ildən bəri ət, süd, yağ, yumurta istehsalı hər il çoxalır. Son 5-6 ildə bütün bu məhsulların istehsalı 30-40 faiz artmışdır.

Respublikamız daxili imkanlar hesabına ərzaq müstəqilliyi probleminin həlli istiqamətində çox mühüm addımlar atmışdır. 2001-ci ildə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi 11 faiz artmışdır.

Azərbaycanda bu günədək 1946 şirkət, xarici kapitalla işləyən 935 birgə müəssisə qeydə alınmışdır.

Son illər ölkədə iqtisadi inkişafın sosial yönümünü artırmaq, əhalinin rifahını yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra mühüm tədbirlər görülmüşdür ki, bu da vətəndaşlarımızın yaşayış səviyyəsini yüksəltməyə imkan vermişdir. Təkcə ötən il əhalinin pul gəlirləri 10 faiz artmışdır. Əhalinin banklarda saxladığı depozitlərin həcmi təkcə 2001-2002-ci illərdə 1,7 dəfə artaraq, 622 milyard manata çatmışdır. Əhalinin pul gəlirlərinin artması, ilk növbədə, əmək haqqının qaldırılması ilə bağlıdır. 2002-ci ilin avqustuna olan məlumata görə, respublikada orta aylıq əmək haqqı 308,8 min manat olmuşdur. Bütün sahələrdə maaşların təxminən 25-30 faiz artırılması nəzərdə tutulur.

Etibarlı tərəfdaş olan Azərbaycan beynəlxalq maliyyə strukturları ilə - Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, İslam İnkişaf Bankı və digər maliyyə təşkilatları ilə əlaqələrini genişləndirir.

Böyük İpək yolu, TRASEKA layihələrinin həyata keçirilməsinə dair hazırlıq işləri görülür. 2002-ci il sentyabrın 18-də Səngəçal terminalında Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin təntənəli şəraitdə təməli qoyulmuşdur.

Ölkədə iqtisadi islahatların uğurla aparılmasında özəlləşdirmə siyasəti böyük rol oynamışdır. Azərbaycanda güclü infrastruktur yaradılır. Əldə edilmiş uğurlar Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf perspektivləri barədə nikbin proqnozlar verməyə imkan yaradır. Bütün bunlar və bir çox digər nailiyyətlər ölkənin iqtisadi, sosial, mədəni və mənəvi yüksəlişində Heydər Əliyevin olduqca böyük quruculuq roluna Azərbaycan vətəndaşlarının bəslədikləri ümidləri bir daha doğruldur. Azərbaycan əhalisinin böyük əksəriyyəti öz prezidentinin siyasi xəttini dəstəkləyir. "Proqnoz" müstəqil sosioloji tədqiqatlar mərkəzinin 2002-ci ilin iyulunda Bakıda keçirdiyi sorğu göstərmişdir ki, elektoratın 75 faizi prezident Heydər Əliyevə inanır. Əgər seçkilər qarşıdakı bazar günü keçirilsəydi, seçicilərin təxminən 70 faizi Heydər Əliyevə səs verərdi. Bizim proqnozlara görə, bu göstəricilər reallığa uyğundur. Sualınıza mənim cavabım belədir.

- Hər bir dövlətin iqtisadi və siyasi müstəqilliyi, suverenliyi və istiqlalı onun kadr potensialından çox asılıdır. Məhz bu səbəbə görə kadr siyasəti hökumətin fəaliyyətində, ümumən öncül yer tutmalıdır. Ölkə rəhbərliyi bu sahədə nə kimi işlər görür?

- Bu suala cavab verərkən prezident Heydər Əliyevin gənc müstəqil Azərbaycan dövlətinin intellektual, kadr potensialının yaradılması və ondan səmərəli istifadə olunması sahəsində gördüyü ardıcıl işin rolunu və əhəmiyyətini vurğulamamaq mümkün deyildir.

Ali siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra dövlətimizin başçısı bütün siyasi qüvvələrə, ziyalılara, idarəetmə kadrlarına müraciət edərək, onları müstəqil dövlətin iqtisadi, siyasi və mənəvi-intellektual əsaslarının qurulması prosesinə fəal surətdə qoşulmağa çağırırdı. Cəmiyyətin vətənpərvər, sağlam qüvvələri də ümummillî liderin bu çağırışlarına cavab verdilər.

Ötən illər ərzində Azərbaycan prezidenti dəfələrlə belə çağırışlar etmişdir. Heydər Əliyev bəyan etmişdir ki, dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinə ürəkdən kömək göstərmək istəyən hər bir adamı, hər hansı mütəxəssisi dövlət idarəçiliyinə cəlb etməyə hazırdır. Heydər Əliyev insanlarda, ilk növbədə, işgüzar

keyfiyyətləri, ciddiliyi, xalqa və dövlətə səmimi qəlbədən xidmət etməyi, ümumi işə sədaqəti qiymətləndirir. Yadınıza salın, o, mütəxəssisləri, ziyalıların nümayəndələrini, bitərəfləri və hətta müxalifətçiləri ən yüksək məsul vəzifələrə təyin etmişdir və təyin edir, onların irəli çəkilməsi üçün optimal şərait yaradır. Belə siyasətin və praktikanın nəticəsidir ki, indi yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin, idarəetmə kadrlarının, yaradıcı ziyalıların mütləq əksəriyyəti dövlət işinə, nəhəng iqtisadi layihələrin və energetika layihələrinin həyata keçirilməsinə cəlb olunmuşdur. Qətiyyətlə demək olar ki, xalqın əsas intellektual, kadr, idarəetmə potensialı hakim komandada, Yeni Azərbaycan Partiyasında cəmləşmişdir.

Cəmiyyətimizin çox mühüm intellektual və professional ehtiyatı kimi Azərbaycanın kadr potensialının - ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən potensialın yaradılması dövlət siyasətinin ən ümdə məqsədidir. Vətəndaşların öz peşə qabiliyyətlərini sərbəst surətdə inkişaf etdirmək və bundan istifadə sahəsində, insanın imkanlarını üzə çıxarmaq üçün optimal şərait yaradılması sahəsində konstitusiya təminatlarının reallaşdırılmasında dövlətin rolunu gücləndirmək Azərbaycanda kadr siyasətinin strateji istiqamətidir. Dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi və inkişafı yüksək təhsilli peşəkarların düzgün yerləşdirilməsindən, onların imkanlarından, bacarıq və istedadından səmərəli istifadə edilməsindən asılıdır. Biz bünövrəsi Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş kadr potensialımızla fəxr edə bilərik. Bu gün Azərbaycanın vüsətli sosial-iqtisadi inkişaf və dövlət quruculuğu vəzifələrini həyata keçirməyə qadir olan kadr potensialı var. Ötən əsrin 70-80-ci illərində Moskvanın, Sankt-Peterburqun, Kiyevin, Minskin və digər şəhərlərin ən nüfuzlu ali məktəblərinə tələbələrin müsabiqədənkənar qəbulu respublikanın kadr və intellektual potensialının formalaşdırılmasına çox böyük töhfə olmuşdur. Gənclər yeni elmi istiqamətlərin və sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün xalq təsərrüfatına lazım olan ixtisaslar üzrə təhsil almağa gedirdilər.

Vətənə qayıtdıqdan sonra gənc mütəxəssislərə daim diqqət yetirilir, onlar xüsusi qayğı ilə əhatə olunurdular. Gördüyünüz kimi, bunun nəticəsi də göz qabağındadır. Vaxtilə başqa şəhərlərdə təhsil almış minlərlə tələbə indi ölkədə ən mühüm və məsul vəzifələr tutur. Dövlət xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil mərkəzləri ilə əlaqələrin bundan sonra da inkişaf etdirilməsinə bu gün də böyük səy göstərir.

Lakin elə düşünmək lazım deyil ki, respublikada yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlanan ali məktəblər yoxdur. Bizdə yaxşı ali təhsil müəssisələri kifayət qədərdir. Onlar təhsil, habelə tələbə mübadiləsi sahəsində xarici həmkarları ilə əlaqələrini genişləndirir və möhkəmləndirirlər.

Peşə təhsili sistemində elmlə pedaqoji prosesin integrasiyası meylə aydın müəyyənləşdirilmişdir. İnnovasiya layihələri işlənilib hazırlanmışdır və həyata keçirilir. Ali məktəblərin elmi tədqiqat və elmi-texniki fəaliyyəti təkmilləşir, təhsil proqramlarının tədris, elmi və metodiki ədəbiyyatla təminatı yaxşılaşır, tələbələrin elmi tədqiqat işinə geniş cəlb olunması üçün tədbirlər hazırlanır. Son illərdə dövlətin elmi müəssisələrə köməyi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. 2002-ci ilin dövlət büdcəsində elmə 61,705 milyard manat ayrılmışdır. Bütün bunlar ölkədə zamanın tələblərinə cavab verən yüksək ixtisaslı peşəkar kadrların olması üçün edilir.

- Dünyanın təzələndiyi, yeni dünya təsərrüfatçılığının qurulduğu şəraitdə gənclər, onların tərbiyəsi, təhsili, dövlət quruculuğu prosesinə cəlb olunması mühüm problemlərdən biridir.

- Bəli, siz haqlısınız. Gənclər arasında siyasi fəallığın artması, cəmiyyətin ümdə problemlərinin həllində onların öz yerini axtarması ən ciddi diqqət yetirilməsinə layiqdir. Çünki, nəticə etibarilə, gələcək cəmiyyətin simasını və irəliyə doğru hərəkətinin istiqamətini gənc nəsəl arxalanan qüvvələr müəyyən edirlər. Dövlət, onun başçısı bunu bilərək, gənclər probleminə böyük diqqət yetirirlər. Gənclərin məsələləri ilə məşğul olan, onların fəaliyyətini istiqamətləndirən xüsusi nazirlik yaradılmışdır.

Zaman gənclərin hüquq tərbiyəsinin yüksək səviyyədə olmasını tələb edir. Gələcəkdə cəmiyyətin və dövlətin idarə edilməsi məhz gənclərin hüquqi düşüncəsinin səviyyəsindən asılıdır.

İctimai-siyasi həyatda plüralizm gənclərimizə onların maraq və ehtiyaclarına daha yüksək dərəcədə uyğun gələn təşkilatı və ya hərəkəti sərbəst seçmək imkanı verir. Cəmiyyətdə gənclər təşkilatlarının rolu daha çox onların üzvlərinin sosial fəallığı ilə müəyyən edilir. Sosial fəallıq isə, öz növbəsində, bir çox amillərdən, ən əvvəl, gənc nəslin sosial-iqtisadi vəziyyətindən və siyasi mövqeyindən asılıdır.

Son illər gənclərin siyasi fəallığı artmışdır. Siyasi münasibətlərin subyektləri olaraq, ictimai-siyasi gənclər hərəkətləri siyasi partiya və hərəkətlərlə sıx qarşılıqlı əlaqə şəraitində fəaliyyət göstərir. Bu qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri cəmiyyətdə vəziyyətə bilavasitə təsir göstərir.

Dövlətdə dəyişikliklərin müqəddəratı gənclərin kimin ardınca və hansı istiqamətdə gedəcəyindən, siyasətə və elmə totalitar tənəkkürdən, passiv biganəlikdən uzaq olan istedadlı insanların gəlib-gəlməyəcəyindən bilavasitə asılıdır.

İndi Yeni Azərbaycan Partiyasının gənclər birliyi respublikada fəaliyyət göstərən bu cür təşkilatlar arasında xüsusi yer tutur. Onun üzvləri intellektual səviyyələri, ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirakı, dövlətin siyasi xəttinə sədaqəti ilə seçilirlər.

- *Bir ənənə olaraq, Azərbaycan cəmiyyəti həmişə qadına hörmətli münasibəti ilə fərqlənmişdir, əsrlər boyu qadın cəmiyyətimizdə əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bəs demokratik cəmiyyətdə onun rolu necədir?*

- Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi ölkə vətəndaşlarının hamısına cəmiyyətin bütün sahələrinin demokratikləşdirilməsinə əsaslanan həyat yolunu özlərinin seçməsinə imkan yaratmışdır. Hələ Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan qadınları, müsəlman Şərqiində ilk dəfə olaraq, kişilərlə bərabər hüquqlar almışdılar.

Müstəqil Azərbaycanın 1995-ci ildə qəbul edilmiş ilk Konstitusiyası qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyini təsdiqləmiş və onların demokratik cəmiyyət quruculuğu prosesində fəal iştirakı üçün hüquqi baza yaratmışdır.

İndi qadınların problemləri ilə məşğul olan dövlət qurumu - Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi var. Ölkə həyatının ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrində qadının rolunu yüksəltmək haqqında xüsusi fərman verilmişdir. "Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında" prezidentin Fərmanı BMT tərəfindən rəsmi sənəd kimi qəbul edilmiş və bütün dövlətlərə göndərilmişdir.

2001-ci ildə Azərbaycan dörd il müddətinə BMT-nin Qadınların Vəziyyəti üzrə Komissiyasının üzvü seçilmişdir. Bu komissiya qadınların hüquqlarının qorunmasında, gender siyasətinin həyata keçirilməsində, cəmiyyətin bütün strukturlarında qadınların mövqeyinin yaxşılaşmasında böyük rol oynayır. Son illər cəmiyyətdə qadının rolu xeyli artmışdır və bu, qanunauyğun prosesdir, çünki qadının rolunun azaldıldığı hər hansı bir cəmiyyət ahəngdar inkişaf edə, irəliləyə bilməz. Ona görə ki, cəmiyyətdə qadının mövqeyi bu cəmiyyətin sivilizasiyasının əsl səviyyəsini açıq-aydın göstərir, habelə cəmiyyət üzvlərinin humanizm, bərabərlik və mərhəmət prinsiplərinə sadiqliyinin dərəcəsini dürüst əks etdirir. Bilirsinizmi, cəmiyyətdə baş verən bir çox proseslər qadının öz imkan və qabiliyyətindən asılıdır və cəmiyyətdə necə istifadə edə bilməsindən asılıdır. Axı, qadının cəmiyyətdəki mövqeyi ölkədəki ümumi vəziyyəti əks etdirir. İnamla demək olar ki, qadınlarımız dövlətin etibarlı müdafiəsi və himayəsi ilə əhatə olunmuşlar.

İndi qadınlar öz bacarıqlarını siyasətdə və biznesdə, elmdə və mədəniyyətdə göstərirlər. Onlar çevik zəka və məqsədyönlülük nümayiş etdirərək, kişilərlə bərabər mühüm dövlət vəzifələrində çalışırlar. Siyasətə məşğul olan və rəhbər vəzifələrdə çalışan qadınlar siyasi prioritetlərin yenidən nəzərdən keçirilməsinə öz töhfələrini verir, bilavasitə qadınlarla bağlı problemləri də əks etdirən məsələlərin perspektiv və cari planlara daxil edilməsinə çalışırlar. Ətrafınıza nəzər salın, məgər müasir qadın təkə ailə ilə məşğuldur, məgər onu təkə kulinariya reseptləri, yaxud da məişət qayğıları maraqlandırır?! Zənnimcə, yox. Qadın cəmiyyətdə baş verən demokratik dəyişikliklər prosesinə çox fəal qoşulmuşdur.

- *Sonuncu sual. Necə ildir ki, hökumətimiz Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsini sülh yolu ilə nizama salmağa çalışır, amma əfsuslar olsun ki,... Mütəfəkkirlərin əsərləri real vəziyyəti əks etdirirdi - beynəlxalq işlərdə hər şeyi güc həll edir. Sözlərimizə qüvvət olaraq, Kautilyanın eramızdan əvvəl V-IV əsrlərin ayrıcında yazdığı "Artaşastra" əsərinə istinad edə bilərik. Məlum olduğu kimi, Amerikanın bir çox universitetlərində beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinin tarixi səpkidə öyrənilməsinə həmin əsərdən başlayırlar. Həmin müəllif sülh danışıqları barədə belə yazmışdır: "Sülh sazişi eyni səviyyəli və üstün olan hökmdarlarla bağlanmalıdır, daha zəif hökmdara isə hücum etmək lazımdır". Yeri gəlmişkən, N. Makiavelli də gücə üstünlük verir*

- Düşünürəm ki, güc işlətmədən müdrikcəsinə hərəkət etmək gərəkdir. Artıq neçə illərdir ki, biz Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini sülh yolu ilə həll etməyə çalışırıq. Görkəmli və uzaqgörən strateq kimi, Heydər Əliyev bu məsələdə düzgün və real mövqe tutmuşdur.

Yaranmış şəraitdə məntiqə uyğun kompromislərə getmək lazımdır. Biz məsələnin hərbi yolla həll edilməsinin tərəfdarı deyilik. Çünki müasir dövrdə dövlətlərarası problemlərin güc işlətməklə həlli yolundan danışmaq cəfəngiyat, siyasi-hüquqi paradoksdur. Biz əminik ki, torpaqlarımız tezliklə azad ediləcək və ölkəmizin ərazi bütövlüyü bərpa olunacaqdır.

Prezident Heydər Əliyev problemin ədalətlə, sülh yolu ilə, qarşılıqlı surətdə məqbul kompromislər əsasında həll olunması üçün bütün imkanlardan istifadə edir. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli üçün 1996-cı ilin dekabrında ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündə qəbul edilmiş və dövlətimizin başçısının 2001-ci ilin aprelində Ki Uestdə verdiyi Bəyanatda ifadəsini tapmış prinsiplər bizim üçün əsasdır. Təəssüf ki, biz onları hələlik həyata keçirməyə müvəffəq olmamışıq. Ermənistan pozucu mövqe tutduğuna görə münaqişənin həlli uzanır. Mühəribənin kralları üçün, bir növ, idman məşğuliyyəti olduğu vaxtlar çoxdan arxada qalmışdır. Silaha ancaq onda əl atırlar ki, məqsədə başqa yollarla çatmaq mümkün deyildir.

"Azərbaycan" qəzeti,
01 oktyabr 2002-ci il

Əlavə II

(Rus dilinə tərcümələr)

**ПОЛИТИЧЕСКОЕ БУДУЩЕЕ
АЗЕРБАЙДЖАНА
ЗА АКТИВНЫМИ СТОРОННИКАМИ И
ПОСЛЕДОВАТЕЛЯМИ ГЕЙДАРА
АЛИЕВА**

Отныне 24 августа отмечен красным карандашом в истории независимого Азербайджана. Именно в этот день граждане республики приняли активное участие во всенародном голосовании проекта Акта "О внесении изменений в Конституцию Азербайджанской Республики", предложенного Президентом Гейдаром Алиевым. Народ, осознавая, что вопросы, выносимые на референдум, чрезвычайно актуальны и направлены на усовершенствование и укрепление правовой основы государственного строительства Азербайджана, продемонстрировав свое позитивное отношение к этой своевременной инициативе, поддержал политику Гейдара Алиева.

О том, как прошел референдум, какие изменения происходят в различных сферах жизни азербайджанского общества, и о многом другом по просьбе редакции "Бакинского рабочего" рассказывает руководитель Администрации Президента Азербайджана Рамиз Мехтиев

- Несмотря на то, что руководители ряда оппозиционных партий призывали народ бойкотировать референдум, он, по признанию международных наблюдателей, состоялся и прошел очень организованно. Азербайджанский народ не пошел на поводу у тех, кто до сих пор пытается бросить тень на роль Президента Гейдара Алиева в строительстве нового независимого государства.

- Те вопросы, которые были вынесены на референдум, полностью отвечают требованиям демократического, правового государства. Сама жизнь продиктовала необходимость дальнейшего усовершенствования нашей Конституции, которая была принята семь лет тому назад. Изменения в основном законодательном документе страны связаны с дополнительными гарантиями защиты прав и свобод каждого человека, проживающего на территории независимого Азербайджана, с избирательной системой, деятельностью органов государственной власти.

83% граждан республики приняли участие в референдуме и 96% проголосовали за поправки. Эти цифры свидетельствуют о безоговорочном одобрении населением поправок, внесенных в Конституцию, и показывают единство народа, сплоченность его вокруг политического курса Президента Гейдара Алиева. И никакие деструктивные силы и оппозиционные партии не могли повлиять на ход событий, на решение граждан принять участие во всенародном голосовании, потому что население страны осознает важность и значимость изменений в жизни Азербайджана.

Как вы помните, радикальная оппозиция с самого начала была не согласна в основном с тремя поправками, а точнее изменениями в статьях 83, 105 и п. 7 ч. III 130. В первой из них предлагались ликвидация пропорциональной избирательной системы и проведение выборов в Милли меджлис только на основе мажоритарной системы. Кстати, в США, Великобритании, Канаде, Австралии и многих других демократических странах выборы проходят по мажоритарной системе. Свое недовольство руководители партий "Мусават", Национальной независимости, Народного фронта и Демократической мотивировали тем, что это изменение нанесет удар по многопартийной системе. Однако их тезис опровергается многолетним опытом многих стран. В основе мажоритарной системы стоит кандидат, который набрал наибольшее количество голосов избирателей. При такой системе избиратель знает, за кого он отдал свой голос и кто в дальнейшем будет нести перед ним ответственность.

В 105-й статье предусматривается передача полномочий президента в случае, когда он по объективным причинам не сможет выполнить их сам, не спикеру парламента, а премьер-министру. Эта поправка, по их мнению, снижает роль парламента в жизни страны. И здесь наши политические оппоненты манипулируют общественным сознанием, неинформированностью определенной части электората. Суть же проблемы в том, что в данном случае руководство Азербайджана исходило из практики, существующей во многих странах, в том числе в России, Франции и США. Во всех этих государствах прослеживается единый порядок: при досрочном уходе президента с занимаемой должности его полномочия исполняет лицо, которое занимает в иерархии исполнительной власти второе место, то есть, вице-президент или премьер-министр. И не следует забывать, что по Конституции в Азербайджане действует модель президентской республики. Руководители же недемократической оппозиции по этому вопросу без всяких разумных аргументов выступают против конституционного порядка, который успешно практикуется во многих западных государствах.

Что касается поправки к п.7 ч. III статьи 130, то она, как вы знаете, предоставляет системе гражданских судов юрисдикцию по роспуску политических партий и НПО, гарантируя последним доступ к судам всех инстанций, а не только в Конституционный суд, обжалование в апелляционном порядке решений низших судов, в итоге вплоть до Конституционного суда, и обеспечение равноправия неправительственных организаций, всех субъектов гражданского общества, партий.

Внесенные путем всенародного голосования изменения в Конституцию Азербайджана направлены на усовершенствование политической системы, осуществление многоступенчатого

правосудия, расширение прав и свобод граждан республики, тем самым освобождая наши политическую и правовую системы от не выдержавших испытания политических и правовых норм, "пережитков" советской и постсоветской правовой системы. Мы не приспосабливаем наши Конституцию, законы и другие нормативно-правовые акты, вопреки утверждениям политических оппонентов, к политическим интересам отдельных лиц, каких-то властных групп, соображениям борьбы за власть и влияние в обществе. Но в то же, время мы не можем при принятии важных политических решений и совершенствовании правовой системы во главу угла поставить узкокорыстные и корпоративные интересы отдельных политических партий, политиканствующих "лидеров" политических и региональных группировок. Для нас главным является создание эффективной системы защиты прав и основных свобод граждан, гарантия плавного развития политической и экономической системы, последовательного, безболезненного течения политических процессов.

Конечно же, процесс демократизации, приближения юридических норм и политической культуры к общепринятым стандартам Западной Европы сам по себе - сложный, длительный, требующий принятия последовательных, логических мер организационного и воспитательного характера, превращения новых политических ценностей в образ жизни каждого субъекта политики, каждого человека. Поэтому мы против торопливости, забегаания вперед в этих судьбоносных вопросах жизни нашего общества. Мы хотим, чтобы принятые нами новые законы и политические нормы служили еще большей стабилизации и консолидации общества, истинной демократизации. Наша Конституция, которая была принята в 1995 году, нуждалась в этих существенных изменениях. Этого требовали также интересы прогресса в системе управления. Не скрою, мы позаимствовали и международный опыт, что является естественным процессом. Ведь ни одна правовая система не является чисто национальным явлением, ни одно государство не создавало свою правовую систему без учета опыта других стран.

- Действительно ли мажоритарная система, как утверждают идеологи оппозиции, якобы не отражает реальной расстановки политических сил и их адекватного представительства в парламенте? Может ли данная поправка помешать развитию многопартийной системы в республике?-

Сущность мажоритарной избирательной системы заключается в том, что победившим на выборах считается кандидат, набравший определенное большинство голосов избирателей. Законодательство республики определяет, в зависимости от вида выборов (президентские, парламентские или местные), какое именно большинство голосов необходимо набрать - относительное или абсолютное. В соответствии с этим различают мажоритарную систему относительного большинства и мажоритарную систему абсолютного большинства. При мажоритарной системе относительного большинства избранным считается тот кандидат, который получил голосов избирателей больше, чем любой из его соперников. Система проста, так как обеспечивает победу одного кандидата даже при минимальном перевесе. В настоящее время эта система, как я уже отметил, используется в США, Канаде, Великобритании, Новой Зеландии и других странах.

Мажоритарная система абсолютного большинства предполагает, что избранным является тот кандидат, который получил более половины голосов избирателей, участвовавших в голосовании (50% плюс один голос). По этой системе избирались все президенты Франции в V Республике, и лишь в 1958 г. Шарлю де Голлю удалось в первом туре набрать 78,5% голосов избирателей, все остальные президентские выборы проводились в два тура.

У вышеназванной избирательной системы ряд положительных аспектов: непосредственная связь между избирателями и кандидатами в депутаты способствует укрупнению партий и установлению стабильной многопартийной системы. Учитывая эти плюсы, было принято решение внести поправку в Конституцию страны.

На мой взгляд, после внесения новых конституционных поправок существенных изменений в межпартийных и внутрипартийных процессах не произойдет. Говорить об отрицательном влиянии на партии этой поправки не стоит. Политические партии возникают из потребностей политической борьбы и функционируют согласно закону. Социальная база, система управления и функционирование политических партий не зависят от избирательных систем. Эти изменения могут повлиять разве что на "партии" кружкового типа, партии-сателлиты. Для стабильных же партий, имеющих свои традиции, новые изменения могут пойти только на пользу. Вспомните последние парламентские выборы, когда партийные списки, как правило, составлялись партийными "лидерами" по своему усмотрению, или на основе так называемых первичных выборов, "праймериз". В свои списки они включали лиц, не имеющих фактически никаких заслуг перед этой партией, разве только по признаку "полезности" для партийных боссов. Это, в свою очередь, приводило к сильному недовольству в партиях, массовым

отставкам, расколу политических организаций, что произошло с АМИП, АДП, ПНФА и другими партиями.

Мажоритарная система, наоборот, способствует развитию партийных структур на местах, выдвижению местной оппозиционной элиты, выявлению истинного потенциала отдельных личностей, демократизации не только "сверху", но и "снизу". Если партии являются сторонниками истинной демократии, то они не могут быть противниками новой избирательной системы.

- Многие эксперты, даже представители некоторых международных организаций, считают, что в Азербайджане нет демократической оппозиции. Это проявляется и в том, что руководители ряда оппозиционных партий все окрашивают в черные тона, не хотят видеть те положительные перемены, которые происходят в обществе, действуя по принципу "Если бы я был правительством, то сделал бы то-то и то-то"

Хотим мы этого или нет, должны согласиться с такими выводами. Несмотря на их изощренную демагогию, руководителей этих оппозиционных партий мало интересуют национальные интересы. Они ведут борьбу за власть, хотят нового реванша. Присвоив себе право верховного арбитра, заняты лишь голословной, деструктивной критикой властей. Им кажется, что они всегда все знают, что хорошо, а что плохо и что нужно сделать, чтобы стало лучше. Факты же говорят обратное. Жизнь не стала для них уроком. Эти люди были в течение года у власти. За это время успели нанести такой ущерб азербайджанскому народу и государству, что страна и сегодня испытывает тяготы того времени. Наверняка помните начало 90-х годов, когда в стране царили самоуправство, анархия, когда хаос охватил все сферы жизни общества. Не они ли в судьбоносный период истории азербайджанского народа продемонстрировали свою беспомощность и некомпетентность.

Известно, что на сегодня регистрацию прошли около 40 партий. И подавляющее большинство из них находятся в оппозиции к власти. Однако эти партии - скорее имитация, нежели реальная политическая сила, они в основном состоят из недовольных своей судьбой людей, не имеющих четко очерченных идейных позиций. Все это дает основание сказать, что у нас нет серьезных демократических оппозиционных партий, ориентированных на конкретную прослойку или же электорат.

Отсутствие явно признанного лидера, жестокая борьба за лидерство в партиях и блоках, гегемонистские устремления отдельных группировок привели к тому, что они запутались в собственных противоречиях и политических амбициях, погрязли во внутрипартийных разборках. Поддержку же населения в регионах они не получили по той простой причине, что люди разочаровались в оппозиционных "политиках" еще в 1992-1993 годах. И правы те, кто "считает, что сегодня эти партии - в огромной степени личностные союзы в рамках центра Баку, а не политические организации". Образно говоря, "лидеры" в партиях есть, но нет самих партий с точки зрения их состава и социальной базы.

Сегодня оппозиционные группы могут сколько угодно митинговать или бойкотировать, но результата не будет, потому что народ уже устал от их "шествий" и "посиделок". Критика власти - обычная ситуация в общественно-политической жизни любой цивилизованной страны. Здоровая оппозиция власти нужна. Но власть не будет поддерживать тех, кто, пытаясь сорвать политическое равновесие, требует ревизии основ конституционного строя.

- Диалог государственной власти и оппозиции - важнейший фактор в жизни демократического государства. Каковы на сегодняшний день взаимоотношения власти и оппозиции?

- Оппозиционные партии и движения стали частью политической системы современного Азербайджана. Перемены, охватывающие сегодня все стороны жизни общества, наиболее ярко и зримо, пожалуй, проявляются в политической сфере. Последняя наполняется новым содержанием, отличающимся разнообразием и динамикой политических процессов.

Конечно, честные, нормальные, цивилизованные отношения между властью и оппозицией служат образцом для всего общества, способствуют стабильности, воспитанию политической культуры, толерантности среди разных групп населения, что помогает мобилизации интеллектуальных и духовных сил нации на решение неотложных общенациональных задач, усилению интегративных тенденций внутри народа.

Но нынешнюю позицию оппозиции нельзя считать нормальной и цивилизованной. Достаточно проанализировать их газеты. Такое отношение негативно воспринимается и населением страны. Общественная мысль Азербайджана требует здоровых, терпимых отношений между политиками, независимо от их конкретной политической принадлежности. Кстати, правящая команда Азербайджана

в лице Президента Гейдара Алиева неоднократно выступала с инициативами, направленными на нормализацию отношений между властью и оппозицией. Такие призывы имели место на первом и втором съездах партии "Ени Азербайджан", во время обсуждения нагорно-карабахской проблемы в Милли меджлисе, на других государственных мероприятиях. Иногда даже казалось, что политические оппоненты близки к достижению консенсуса по важным общенациональным вопросам, проблемам внутренней политики. Однако в последний момент что-то неожиданно толкало оппозиционные партии к срыву возможных компромиссов. Очевидны властные амбиции. По нашему мнению, по мере повышения политической культуры, формирования демократической оппозиции, со временем отношения власти, и оппозиции войдут в нормальное русло, послужат образцом компромиссного решения, разумного подхода к общенациональным проблемам.

- Как вы думаете, в каких направлениях может формироваться в Азербайджане нормальная демократическая оппозиция? Насколько длителен этот процесс?

- Ход политической борьбы в Азербайджане в последнее десятилетие свидетельствует о том, что основные лидеры и традиционные сторонники недемократической, агрессивной настроенной оппозиции остаются неизменными. За эти годы в ряды оппозиции ушло немного людей, в основном небольшая часть отстраненных от государственной службы, или же лица, чьи властные амбиции остались неудовлетворенными. В то же время социальная база партий продолжала распадаться, что привело в конечном счете к фактическому превращению большинства из них в сектантские организации, кружки корпоративно объединенных людей. Пополнение рядов старой оппозиции за счет заметного числа беспартийных, тем более из правящей партии, не происходило. Поэтому представляется вполне нормальным и естественным тот факт, что формирование новой оппозиции происходит внутри самой же оппозиционной среды. Это заключение подтверждается еще и историей складывания нынешней многопартийной системы. Если обратимся к недалекой нашей истории, то увидим, что многие теперешние оппозиционные партии возникли в результате откола отдельных групп от Народного фронта.

Например, серьезное противодействие и недовольство испытывает руководство этих партий со стороны молодежи. Ее возмущают неконструктивность, агрессивный радикализм верхушки партии, методы борьбы с властью, постоянные митинги, шествия, которые ничего не дают. Наблюдения показывают, что эти противоречия и дальше будут усугубляться и обостряться. Молодежь настроена сменить своих ортодоксальных руководителей, которые застыли в своем мышлении и которых не коснулся ветер перемен в мире и стране.

Большое недовольство мы наблюдаем среди региональных структур радикальных, непримиримых партий, которые не желают участвовать в грязной игре партийного руководства. Многие рядовые члены этих партий потеряли всякую веру в своих "партийных боссов", следя за позитивными, созидательными процессами в обществе, реализацией грандиозных экономических и социальных проектов, они постепенно понимают бесперспективность политической линии, тактики и стратегии (если таковы есть) своих "лидеров", приходя к выводу о безальтернативности политики Президента Гейдара Алиева. Этим можно объяснить происходящий на наших глазах процесс массового ухода из местных структур АДП, "Мусават", АМИП, ПНФА (как так называемых "реформаторов", так и "классиков"). Рядовые члены партий все чаще и чаще присматриваются к властным структурам, партии "Ени Азербайджан". К тому же, партии покидают люди, которые сами же стояли у истоков их создания. Думается, что процесс становления конструктивной, цивилизованной оппозиции - не из простых и он продлится годами.

Таким образом, сегодня многие объективные, здравомыслящие люди в оппозиционных партиях все громче и громче поднимают свои голоса против диктата партийных "лидеров", против их необдуманной, авантюристической политики, против их действий, носящих не только антиправительственный характер, но и в целом противоречащих государственным интересам. Считается, что, расстратив свои социальную базу, скудный интеллектуальный и организаторский потенциал, "лидеры" их партий озлобились, стали на опасный путь.

Здесь следует сказать еще о некоторых людях, которые любят говорить о некой "третьей силе", якобы оппозиционной, как власти, так и самой оппозиции. По их мнению, эта "третья сила" со временем возьмет на себя роль "настоящей оппозиции", вбирая в себя "лучшие силы" как от власти, так и от оппозиции. Однако происходящие внутри традиционной оппозиции процессы говорят о полной несостоятельности подобных суждений и разрушают миф о "третьей силе".

- *Периодически слышны мнения лидеров и идеологов оппозиции по поводу выдвижения единого кандидата на будущих президентских выборах. Этот вопрос стал все чаще муссироваться в печати после референдума. Хотелось бы узнать вашу точку зрения по этому вопросу.*

- Этот вопрос мы не считаем важным и достойным нашего внимания, но, несмотря на это, я попытаюсь ответить на него. История объединения политических партий и движений для решения каких-либо задач показывает, что такие объединения, как правило, бывают непрочными, являются временными и преследуют тактические цели, при достижении которых увеличиваются амбиции участников, происходят столкновение интересов и невосприятие друг друга. Все это приводит к их развалу, тем более, что мы это уже не раз видели на примере различных блоков и альянсов оппозиционных сил.

Как известно, вопрос о единой кандидатуре от оппозиции поднимается не первый раз. Еще в 1998 г. накануне президентских выборов покойный А.Эльчибей пытался стать единым кандидатом в президенты от оппозиции. Однако в то время многие партийные лидеры не поддержали его кандидатуру, а затем, ввиду нереальности своей кандидатуры, и вовсе отказались от участия в президентских выборах. И позже были неоднократные попытки объединить разрозненные силы оппозиции под единым флагом. Придумывались разные модели и форматы объединения. Но эти попытки с самого начала были обречены на провал. Дело в том, что это были попытки беспринципной консолидации самых разношерстных политических группировок с прямо противоположными идеологическими платформами. А лица, возглавляющие эти группировки, как правило, являются крайне амбициозными и не признают никакого авторитета. Не случайно, что многие из них: Л. Шовкет, И. Исмаилов, Р. Гулиев, М. Мамедов, заявляют о твердом намерении выставить свою кандидатуру на предстоящих выборах. Помимо того, их отличает конфликтный образ мышления. Они являются в лучшем случае лидерами группового или регионального масштаба. Поэтому вопрос о единой кандидатуре от оппозиции, скорее всего, из области фантастики.

Спрашивается, ради чего они объединяются? Только ради власти, для создания единого противовеса Президенту Гейдару Алиеву. К тому же эти "объединения" лишены какой-либо моральной и этической основы. "Объединяются" люди, которые до недавнего времени обвиняли друг друга во всех смертных грехах, в измене, предательстве, государственных преступлениях. Каждое такое "объединение" таит в себе новый взрыв войны компроматов, еще больше усугубляя раскол среди оппонентов власти.

Скажу ещё об одном. Теоретически представим, что Оппозиционеры объединились и выступили единым кандидатом против Гейдара Алиева. Однако и такая ситуация ровным счетом ничего не меняет. Подавляющее большинство граждан Азербайджана не представляет реальной альтернативы политике Президента Азербайджана. Политическое будущее Азербайджана - за активными сторонниками и последователями Гейдара Алиева, за людьми, горячо поддерживающими его политику.

- *Можно ли на сегодняшний день считать удовлетворительной роль и деятельность неправительственных организаций в республике?*

- Нелегко однозначно ответить на этот вопрос. Неправительственные организации - одна из важных составляющих демократического, гражданского общества. Вполне естественно, что сегодня сама идея НПО позитивно воспринимается азербайджанским обществом. У неправительственных организаций сосредоточены определенные информационные ресурсы, интеллектуальный и организационный потенциал. Их деятельность мы считаем важной и полезной. Особенно эффективна их работа тогда и в тех случаях, когда по определенным причинам затруднена деятельность государственных структур или эти отрасли традиционно являются "объектами" общественных организаций. Это такие сферы, как благотворительная деятельность, защита материнства и детства, экология, работа с малоимущими слоями населения. Деятельность НПО выгодна и полезна еще потому, что это дает возможность для определенной части граждан Азербайджана решать проблему занятости. Мы считаем их важными партнерами государства в решении неотложных социальных и культурных проблем. Граждане Азербайджана, работая в тесном контакте с международными организациями, знакомятся с принципами деятельности этих структур, приобретают ценный опыт, что весьма важно для молодого государства.

Вместе с тем, в деятельности некоторых НПО имеются и негативные моменты. Значительная часть НПО, к сожалению, в какой-то степени политизирована, находится в орбите влияния определенных политических сил. Более того, в целях получения грантов из иностранных государств и международных организаций оппозиционными политическими партиями создано множество НПО различных направлений, которые нередко играют роль партийных структур. Такие НПО выступают с

определенных идеологических позиций. Естественно, их работа носит в значительной степени тенденциозный характер, что затмевает идею создания и деятельности НПО, которая должна быть направлена на популяризацию и реализацию общественных, а отнюдь не политических идей.

Благодаря деятельности политизированных НПО и работе некоторых международных фондов и донорских организаций, у определенной части руководителей НПО сложилось ложное мнение, что неправительственные организации по сути своей должны быть антиправительственными структурами.

НПО, по их мнению, не должны сотрудничать с правительством, а выступать обязательно с противоположными идеями и проектами. Оппозиционные силы и здесь сыграли свою "роль", превратив подопечные им НПО в элементы своих политических комбинаций.

В обществе раздаются требования относительно обеспечения гласности и прозрачности в деятельности политических партий и НПО, с чем я полностью согласен. Кстати, надо, чтобы эти требования нашли свое воплощение и в соответствующих законах. Правящая партия, партия "Ени Азербайджан", готова регулярно обнародовать свои годовые финансовые отчеты. А оппозиционные партии болезненно реагируют на подобные призывы, расценивая это, как вмешательство в их внутрипартийную жизнь. Отсюда и вполне обоснованные сомнения у значительной части политических кругов о финансовых источниках существования оппозиционных партий и НПО.

- Идеология в бывшем советском обществе была одним из его основных системообразующих элементов, важнейшим фактором общественного и государственного строительства. Она была детально проработана и охватывала практически все стороны и области жизни людей, рассматривалась как выражение классовых и партийных интересов в теориях и концепциях. Но сейчас другое время и другие люди. Как вы считаете, нужна ли нам национальная идеология сегодня?

- Идеология Азербайджанского государства и общества отражена в Конституции нашей республики, где указывается на такие основные принципы, как приоритет прав и свобод человека, общечеловеческих ценностей, политический плюрализм, свобода слова, светский характер государства. Поэтому любая идеология любого субъекта общества - индивида или политической организации - должна быть приравнена к Основному Закону страны. В правовом государстве не может быть и речи о единой идеологии, обязательной для всех. Это противоречило бы принципам демократии и политического плюрализма.

В то же время нельзя согласиться с утверждениями, отрицающими потребности в общенациональных идеях в эпоху глобализации. Даже развитые страны и народы сегодня не отказались от общенациональных идей, являющихся мощными факторами национальной жизни. Думается, что сильные, живые, привлекательные общенациональные идеи особенно необходимы для стран и народов, переживающих период трансформации общественно-политических и экономических отношений. Они помогают ориентироваться в движении к прогрессу, безболезненно преодолеть неизбежные трудности и коллизии переходного периода.

Такие идеи могут быть актуализированы и популяризированы с помощью средств массовой информации, общественных организаций. Чтобы быть эффективными и результативными, общенациональные идеи должны отвечать определенным критериям: быть интегративными, понятными для разных слоев населения, близкими интересам и потребностям граждан.

- Ни для кого не секрет, что граждане Азербайджана свое будущее связывают с именем Гейдара Алиева, с приходом, к власти которого произошли большие изменения в стране. У людей появилась вера в завтрашний день. Таков лейтмотив мнений многих известных людей в стране и за рубежом. Что вы скажете на этот счет?

- Да, действительно, благодаря Президенту Гейдару Алиеву сегодня Азербайджанская Республика добилась чрезвычайно больших успехов во всех сферах жизни, и в том числе в экономике. Объем инвестиций, вложенных в экономику республики, расширяется, внешнеторговый оборот увеличивается из года в год.

В результате верной экономической стратегии в стране достигнута финансово-экономическая стабильность, создана необходимая правовая и экономическая база для последовательных демократических реформ. У нас на сегодняшний день высокий среди государств СНГ прирост производства валовой внутренней продукции. В области вложений иностранных инвестиций Азербайджан имеет также самые высокие показатели среди стран СНГ.

Обратимся к конкретным фактам и цифрам. В Азербайджане в январе - июле 2002 года объем инвестиций превысил показатель того же периода 2001 года в 2 раза и составил 5321,5 млрд. манатов. По данным Госкомстата, объем иностранных капиталовложений достиг 4173,5 млрд. манатов (78,4% от

общего объема). Банковские кредиты составили 691 млрд. манатов, или 13% от общего объема инвестиций (рост в 5,6 раза). Инвестиции за счет средств предприятий и организаций достигли 4233 млрд. манатов (рост 86,3%), что составило 79,5% всех вложений в основной капитал.

Показатель инвестиций, вложенных населением, равен 255,2 млрд. манатов (рост 61,5%), а из госбюджета - 75,4 млрд. манатов.

Благодаря дальновидной политике Гейдара Алиева в сентябре 1994 года был подписан "Контракт века" по разработке морских месторождений "Гюнешли", "Чираг", "Азери", под которым поставили свою резолюцию двенадцать компаний, вошедших в Азербайджанскую международную операционную компанию (АМОК). В результате успешной реализации "Контракта века" укреплена материально-техническая база нефтяной промышленности. Сданы в эксплуатацию современные объекты по переработке нефти и крупнотоннажные плавучие краны, плавучие буровые установки "Деде Горгуд", "Истиглал", "Гуртулуш", оживилась работа на глубоководных основаниях. Среднесуточный уровень добычи нефти с "Чирага" в настоящее время достиг 118.400 баррелей. Уровень добычи, по оценкам специалистов, в 2005 году достигнет 20 миллионов тонн нефти в год, что позволит окупить вложенные в проект инвестиции и получить прибыль. Азербайджан по сей день с месторождения "Чираг" добывает прибыльной нефти на сумму 400 миллионов долларов.

В азербайджанском секторе Каспия было открыто 27 крупных месторождений углеводородов на глубинах моря 80-350 м и более с начальными извлекаемыми запасами нефти около 800 млн. тонн и газа около 200 млрд. кубических метров.

Хорошими темпами работают нефтяники суши, которые получили с начала года более 468 тыс. тонн черного золота. Общий объем добычи природного газа на площади "Азери - Чираг - Гюнешли" составил на начало августа 2002 года, то есть за семь истекших месяцев, 555 млн. кубометров.

Сегодня в сфере нефтедобывающей промышленности задействованы 32 компании из 14 стран мира, которые заключили с республикой 21 договор. Азербайджанская нефть - это высокоэффективный продукт, представляющий интерес для многих стран мира. И мы готовы заключать контракты на добычу и продажу этого продукта на выгодных для государства условиях.

В республике создан Государственный Нефтяной Фонд Азербайджана (ГНФАР), в котором уже аккумулировано около 630 млн. долларов, что позволит развить нефтяной сектор экономики, содействовать еще большему повышению уровня жизни наших граждан.

Во всех сферах экономики проводится структурная реформа, которая способствует развитию частного сектора и повышению благосостояния населения. Сегодня его доля в валовом внутреннем продукте достигла 71%, в том числе в промышленности - 50%, строительстве - 76%, сельском хозяйстве и торговле - 99%.

Стимулированию развития частного сектора посвящен принятый в сентябре 2002 года Указ Президента страны "О дополнительных мерах в области предпринимательства в Азербайджанской Республике". В нем, в целях создания более благоприятных условий для частного сектора, предусматриваются снижение ставок налогов с дифференциацией по отраслям и регионам, расширение сферы применения упрощенной системы налогов, снижение взносов социального страхования. В соответствии с Указом Президента в 2003-2005 годах на развитие предпринимательства будут выделены средства в сумме 250 миллиардов манатов, в том числе в 2003 году - 50 миллиардов манатов.

В Указе даны соответствующие поручения Кабинету министров и другим государственным органам разработать и осуществить конкретные мероприятия по содействию развития предпринимательства во всех регионах страны.

Для развития малого и среднего бизнеса Указом Президента Гейдара Алиева при главе государства создан Совет предпринимателей, основная цель которого заключается в подготовке и представлении Президенту предложений о развитии предпринимательства в республике. Подписано Президентом Положение "О Национальном фонде поддержки предпринимательства (НФПП) Азербайджанской Республики". Фонд должен способствовать привлечению финансовых ресурсов для развития предпринимательства, способствовать развитию товарного рынка, формированию здоровой конкуренции, созданию новых рабочих мест.

Фонду предоставлена возможность прямого финансирования программ, направленных на развитие предпринимательства в приоритетных направлениях экономики. Что касается распределения средств НФПП, их будут выдавать банки-агенты, которые берут на себя все риски по кредитам. Фонд заключает договор с банком и открывает кредитную линию на 5 лет. Все эти инновации будут способствовать развитию предпринимательства в стране.

По стимулированию частного сектора предусмотрены меры в соответствующих государственных программах. В частности, программой развития энергосистемы страны планируется провести коренные преобразования этой системы. В результате этих реформ наблюдается прирост объема средств, складывающихся от реализации электрической энергии.

Завершена подготовка проекта "Государственной программы развития аграрного сектора в Азербайджанской Республике в 2002-2006 годах". Программа преследует цель развития аграрного сектора, повышения плодородности земель, обеспечения производства конкурентоспособной продукции и стимулирования экспортной деятельности производителей.

Большие успехи достигнуты и в производстве сельскохозяйственной продукции. По данным Госкомстата республики, в стране к началу сентября 2002 года заготовлено свыше 2.100.000 тонн зерна. Ощутимые продвижения наблюдаются и в других областях сельского хозяйства. Начиная с 1995 года ежегодно растет производство мяса, молока, масла, яиц. За последние 5-6 лет производство всех этих продуктов увеличилось на 30-40%.

Республика предприняла очень важные шаги в направлении решения проблемы продовольственной независимости за счет внутренних возможностей. В 2001 году объем производства сельскохозяйственной продукции возрос на 11%.

На сегодня в Азербайджане зарегистрированы 1946 компаний, 935 совместных предприятий, работающих на иностранном капитале.

В последние годы для увеличения социальной направленности экономического развития в стране, повышения благосостояния народа был принят ряд важных мер, что позволило повысить уровень жизни населения. Только в минувшем году денежные доходы населения увеличились на 10%. Объем депозитов, хранимых населением в банках, только в 2001-2002 годах возрос в 1,7 раза и достиг 622 миллиардов манатов. Рост денежных доходов населения связан, прежде всего, с повышением заработной платы. Среднемесячная заработная плата в республике на август 2002 года составила 308,8 тыс. манатов. По всем отраслям предусмотрено повышение окладов примерно на 25-30%.

Азербайджан, являясь надежным партнером, расширяет свои связи с международными финансовыми структурами Всемирным банком, Международным валютным фондом, Исламским банком развития и другими финансовыми организациями.

Ведутся подготовительные работы по реализации проектов Великого шелкового пути, ТРАСЕКА. 18 сентября 2002 года состоялась торжественная церемония закладки на Сангачальском терминале фундамента основного экспортного нефтепровода Баку - Тбилиси - Джейхан.

Большую роль в успешном осуществлении в стране экономических реформ сыграла политика приватизации. В Азербайджане создается мощная инфраструктура. Достигнутые успехи позволяют давать оптимистические прогнозы, связанные с перспективами развития экономики Азербайджана. Все это и многое другое еще раз подтверждает ожидания граждан Азербайджана относительно огромной созидательной роли Гейдара Алиева в деле экономического, социального, культурного и духовного взлета страны. Подавляющее большинство населения Азербайджана поддерживают политический курс своего Президента. Опрос, проведенный независимым центром социологических исследований "Прогноз" в июле 2002 года в г.Баку, показал, что 75% электората доверяют Президенту Гейдару Алиеву. Если бы выборы проводились в ближайшее воскресенье, то за Гейдара Алиева проголосовали бы примерно 70% голосующих. По нашим прогнозам, эти показатели соответствуют реальности. Таков мой ответ на ваш вопрос.

- Экономическая и политическая самостоятельность, суверенитет и независимость любого государства во многом зависят от его кадрового потенциала. Именно по этой причине кадровая политика должна быть в целом приоритетной в деятельности правительства. Что делается руководством страны в этом плане?

- Отвечая на этот вопрос, невозможно не отметить роль и значение последовательной работы Президента Гейдара Алиева по созданию и рачительному использованию интеллектуального, кадрового потенциала молодого независимого Азербайджанского государства. После возвращения к высшей политической власти глава нашего государства обратился ко всем политическим силам, интеллигенции, управленческим кадрам с призывом активно включиться в процесс строительства экономических, политических и духовно-интеллектуальных основ независимого государства. И патристические, здоровые силы общества ответили на эти призывы общенационального лидера.

За прошедшие годы такие обращения со стороны Президента Азербайджана неоднократно имели место. Гейдар Алиев заявлял, что готов привлечь к государственному управлению любого человека, любого специалиста, кто искренне хочет помочь осуществлению государственной политики. Гейдар Алиев в людях ценит, прежде всего, деловые качества, серьезность, искреннее служение народу и государству, преданность общему делу. Вспомните, он назначал и назначает специалистов, представителей интеллигенции, беспартийных и даже оппозиционеров на самые ответственные должности, создает оптимальные условия для их продвижения. Результатом такой политики и практики является тот факт, что сегодня абсолютное большинство высококвалифицированных специалистов,

управленческих кадров, творческой интеллигенции привлечено к государственной работе, реализации грандиозных экономических и энергетических проектов. Твердо можно сказать, что основной интеллектуальный, кадровый, управленческий потенциал народа сосредоточен в правящей команде, партии "Ени Азербайджан".

Создание кадрового потенциала Азербайджана как важнейшего интеллектуального и профессионального ресурса нашего общества, обеспечивающего социально-экономическое развитие страны, - важнейшая цель государственной политики. Стратегическим направлением кадровой политики в Азербайджане является усиление роли государства в реализации конституционных гарантий свободного развития и использования гражданами профессиональных способностей, создании оптимальных условий для раскрытия возможностей человека. Укрепление и развитие государственности зависит от правильной расстановки высокообразованных профессионалов, эффективного использования их возможностей, умения и талантов. Мы можем гордиться своим кадровым потенциалом, фундамент которого был заложен Гейдаром Алиевым. Сегодня Азербайджан обладает кадровым потенциалом, способным решать масштабные задачи социально-экономического развития и государственного строительства.

Огромным вкладом в дело формирования кадрового и интеллектуального потенциала республики был внеконкурсный прием студентов в самые престижные вузы Москвы, Санкт-Петербурга, Киева, Минска и других городов, который осуществлялся в 70-80-х годах. Молодежь отправлялась на учебу по специальностям, которые были необходимы народному хозяйству, для развития новых научных направлений и отраслей промышленности.

По возвращении на родину молодым специалистам уделяли постоянное внимание, окружая их особой заботой. И результат, как вы видите, налицо. Сегодня тысячи и тысячи бывших иногородних студентов занимают самые важные и ответственные должности в стране. И ныне государство прилагает много усилий для дальнейшего развития связей с престижными высшими учебными центрами зарубежных стран.

Но не нужно думать, что в республике нет институтов, где готовятся прекрасные специалисты. У нас предостаточно хороших вузов, которые расширяют и укрепляют связи с зарубежными коллегами в области образования, а также обмена студентами.

В системе профессионального образования четко обозначилась тенденция интеграции науки и педагогического процесса. Разработаны и реализовываются инновационные проекты. Совершенствуется научно-исследовательская и научно-техническая деятельность высших учебных заведений, улучшается оснащенность образовательных программ учебной, научной и методической литературой, разрабатываются меры по широкому привлечению студентов к научно-исследовательской работе. Существенно увеличилась за последние годы помощь государства научным учреждениям. В государственном бюджете на 2002 год на науку предусматривается выделить 61,705 млрд. манатов. Все это делается для того, чтобы в стране были высокопрофессиональные кадры, которые соответствовали бы требованиям времени.

- В условиях обновления мира, конструирования нового мирового хозяйствования одной из важнейших является проблема молодежи, ее воспитания, образования, вовлечения в государствообразующий процесс.

- Да, вы правы. Нарастание политической активности в среде молодежи, поиск ею своего места в решении кардинальных проблем общества заслуживает самого пристального внимания. Ибо, в конечном счете, направление движения и облик будущего общества определяют те силы, за которыми стоит молодое поколение. Зная это, государство, его глава уделяют проблеме молодежи пристальное внимание. Создано специальное министерство, которое занимается вопросами молодежи, координирует ее деятельность.

Само время требует высокого уровня правового воспитания молодежи. Именно от степени правосознания молодежи зависит будущее управление обществом и государством.

Плюрализм в общественно-политической жизни позволяет нашему молодому поколению сделать свой свободный выбор той организации или движения, которые в наибольшей степени отвечают их интересам и запросам. Роль молодежных организаций в обществе во многом определяется социальной активностью их членов, которая, в свою очередь, зависит от многих факторов и, прежде всего, от социально-экономического и политического положения молодого поколения.

В последние годы возросла политическая активность молодежи. Общественно-политические молодежные движения, являясь субъектами политических отношений, тесным образом взаимодействуют с политическими партиями и движениями. Характер этих взаимоотношений непосредственным образом влияет на положение в обществе.

От того, за кем и в каком направлении пойдет молодежь, придут ли в политику и науку талантливые люди, свободные от тоталитарного мышления, пассивного равнодушия, самым непосредственным образом зависит судьба преобразований в государстве.

Сегодня молодежное объединение партии "Ени Азербайджан" занимает особое место среди идентичных организаций, действующих в республике. Его члены выделяются своим интеллектуальным уровнем, активным участием в общественно-политической жизни страны, преданностью политическому курсу государства.

- Азербайджанское общество всегда отличалось традиционно уважительным отношением к женщине, где на протяжении веков она играла значительную роль. Какова же ее роль в демократическом обществе?

- Обретение Азербайджаном независимости дало возможность всем гражданам страны самим выбирать дорогу жизни, основанную на демократизации всех сфер общества. Еще в период Демократической Республики женщины Азербайджана впервые на мусульманском Востоке получили равные права с мужчинами.

Первая Конституция независимого Азербайджана, принятая в 1995 году, подтвердила равные права женщин с мужчинами и создала правовую базу для их активного участия в процессе строительства демократического общества.

На сегодняшний день создана государственная структура, занимающаяся проблемами женщин, - Государственный комитет по проблемам женщин. Издан специальный указ о повышении роли женщины в общественно-политической, экономической и культурной областях жизни страны. Указ Президента "Об осуществлении государственной женской политики в Азербайджанской Республике" был принят ООН как официальный документ и направлен во все государства.

В 2001 году Азербайджан был избран на четыре года в Комиссию ООН по положению женщин. Эта комиссия играет большую роль в защите прав женщин, осуществлении тендерной политики, улучшении положения женщин во всех структурах общества.

За последние годы значительно возросла роль женщины в обществе, и это закономерный процесс, потому что никакое общество не может гармонично развиваться, продвигаясь вперед, если в нем принижена ее роль. Потому что положение женщин в обществе, словно лакмусовая бумажка, выявляет действительную степень его цивилизованности, а также безошибочно отражает степень приверженности его членов принципам гуманизма, равенства и милосердия. Знаете, многие происходящие в обществе процессы зависят от того, как реализует себя женщина в семье и обществе. Ведь положение женщины в обществе отражает общую ситуацию в стране. Можно с уверенностью сказать, что наши женщины находятся под надежной защитой и опекой государства.

Нынче женщины проявляют себя в политике и бизнесе, в науке и культуре. Они наравне с мужчинами занимают важные государственные посты, проявляя гибкость ума и целеустремленность. Женщины, занимающиеся политикой и работающие на руководящих должностях, вносят свой вклад в пересмотр политических приоритетов, добиваются включения в перспективные и текущие планы вопросов, отражающих и специфические женские проблемы. Посмотрите вокруг, разве современная женщина занята только семьей, разве ее волнуют только кулинарные рецепты или же бытовые неурядицы, думаю, что нет. Она довольно-таки активно включилась в процесс тех демократических преобразований, которые происходят в обществе.

- И последний вопрос. Несколько лет наше правительство пытается мирным путем урегулировать армяно-азербайджанский конфликт, но увы... Труды мыслителей отражали реальное положение дел - в международных делах все решает сила. В подтверждение можно сослаться на произведение Каутильи «Арташастра», которое было написано на рубеже IV-V вв. до нашей эры. Как известно, во многих американских университетах изучение теории международных отношений в историческом плане начинают с упомянутого труда. Вот что он писал о мирных договорах: «Соглашение о мире должно заключаться с равными и превосходящими монархами, а на более слабого монарха следует нападать». Кстати, и Н. Макиавелли также ставил во главу угла силу.

- Думаю, что нужно поступать мудро, не применяя силу. Вот уже на протяжении многих лет мы пытаемся решить армяно-азербайджанский, нагорно-карабахский конфликт мирным путем. Как крупный и дальновидный стратег, Гейдар Алиев избрал правильную и реальную позицию в этом вопросе.

В сложившихся условиях необходимо пойти на разумные компромиссы. Мы не сторонники решения вопроса военным путем, так как силовой путь решения межгосударственных проблем

современности - это нонсенс, политико-юридический парадокс. У нас есть уверенность, что в скором времени наши земли будут освобождены и территориальная целостность страны будет восстановлена.

Президент Гейдар Алиев использует любую возможность, чтобы решить проблему справедливо, мирно, на основе взаимоприемлемых компромиссов. Исходными для нас являются принципы, принятые для решения армяно-азербайджанского конфликта на Лиссабонском саммите ОБСЕ в декабре 1996 года и выраженные в Заявлении главы нашего государства в Ки Уесте в апреле 2001 года. К сожалению, нам пока не удалось реализовать их. Из-за деструктивной позиции, занимаемой Арменией, решение конфликта затягивается.

Время, когда война была своего рода спортом королей, давно прошло. К оружию прибегают тогда, когда другими способами цели достичь невозможно.

**2.МИР И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ
В КОНЦЕ XX - НАЧАЛЕ XXI
ВЕКА**

В каждый конкретный исторический период общественные и политические процессы разворачиваются и реализуются в рамках особых мировоззренческих парадигм, придающих этим процессам особую направленность и конфигурацию. В отличие от природного процесса, в котором прошлое преодолевается и умирает, в историческом процессе те или иные аспекты прошлого продолжают жить в настоящем. Можно сказать, что общественно-исторический процесс имеет двойственную природу. Это, с одной стороны, эволюция, развитие и отрицание старого, разрыв с прошлым и творение нового, а с другой - он сохраняет и переносит из прошлого в настоящее и будущее все жизнеспособное, будь то позитивное или отрицательное.

В этом вся философия жизни общества и государства. Не существует идеальной общественно-исторической системы. Любая из них содержит в себе социально-политические, экономические, духовно-нравственные, идеологические течения и направления из других, порой противоположных систем, в то же время сохраняя преемственность в тех аспектах, которые отличают одно этно-политическое образование, его образ жизни от других и которые передаются из поколения в поколение.

Лишь при наличии взаимодействия и тесного переплетения двух начал: развития и творения нового, с одной стороны, и сохранения преемственности с прошлым - с другой, можно говорить об истории и общественно-историческом процессе.

Поэтому любая социально-философская, идейно-политическая или государственная конструкция, претендующая на объективное отражение существующих общественно-политических реалий, должна учитывать оба этих начала. В противном случае она либо нежизнеспособна, либо попытки ее реализации чреваты непредсказуемыми последствиями, представляющими угрозу самим основополагающим моральным, этическим, нормативным и иным принципам и ценностям. Иначе говоря, трансформация общества, смена приоритетов политического управления связаны с ницшеанской формулой - переоценка всех ценностей. В результате реализации данной формулы на протяжении всей истории человечества происходили смены формаций: из античности в средневековье, из средневековья в мир рационалистической цивилизации или же капиталистическое общество. Каждая трансформация обусловлена новой идеей и новой идеологией, которая становится сущностью нового перехода.

В процессе нового перехода Азербайджан обрел уникальную возможность сосредоточить силы на развитии внутреннего потенциала азербайджанского народа. Пытаясь вырваться из пут прошлого, мы начали строить иное будущее. Хотя приходится с сожалением констатировать, что не все политические лидеры и группы четко осознали и поняли суть нашего недавнего прошлого и настоящего. Дело тут не только в индивидуальных качествах национальных политиков, но и в условиях, в которых они формировались. Ситуация, в которой оказался Азербайджан, во многом сходна той ситуации, которую во второй половине XIX века пережили многие страны Запада и начала переживать послереформенная Россия. Французский социолог Эмиль Дюркгейм описал ее как "схему механической солидарности, характеризовавшей общества сегментного типа, где индивид поглощен группой, часть - целым, органической солидарностью обществ, основанных на разделении труда, где индивиды самостоятельны и группируются в соответствии со спецификой своей деятельности".

В современном Азербайджане общественный переворот, в ходе которого утвердилось новое положение гражданина, то есть субъекта политического процесса по отношению к государству и другим институтам, совершился очень быстро. Поэтому у различных функций государства и общества, разъединившихся в результате этого переворота, не было достаточного времени для адаптации к новой ситуации и реалиям.

Распад СССР: новые возможности

Исследуя современное состояние политического спектра независимого Азербайджана с соответствующей идеологической структурой, мы обращаемся к событиям второй половины 1980-х - 1990-х годов. Обострение кризиса экономики, общественного и государственного устройства, общественно-политических и национальных отношений, попытки насильственного подавления национальных движений в СССР, распад Советского Союза, установление нового глобального международного порядка, очередной передел сфер влияния между основными доминантами мировой политики, превращение биполярного мира в однополюсный вектор доминирования политики одной супердержавы и усиление левоцентристских сил на панъевропейском политическом пространстве - все это и многое другое стало факторами, предопределившими реальное положение также современного политического пространства Азербайджана.

Когда вспоминаешь политические процессы и события начала 90-х годов, стремительно вклинившиеся в жизнь азербайджанского общества, то становится очевидным, что они носили ситуативный, преимущественно неопределенный характер. Главное их содержание заключалось в отрицании «исторической легитимности реального социализма», доказательстве античеловеческой сущности этой общественно-политической и экономической системы, в переосмыслении 70-летней истории советской власти как эпохи провала, неудавшегося социального эксперимента, жертвой которого пали несколько поколений. Если даже в основе общественных протестов начала 90-х годов и лежали какие-то конкретные воззрения, то прежде всего антикоммунистические. В тот период многие трактовали не только официальную идеологию КПСС и ее теоретические истоки, но и вообще левые, антикапиталистические идеи в тональности, похожей на ту, в какой советская пропаганда прежде разоблачала "реакционную идеологию капитализма".

Режим А. Везирова и последовавшая за ним смена власти привели к обвалу старого социального порядка и "легитимировавших" его представлений. Поэтому общество испытывало все более острую потребность в альтернативной системе знаний, которая позволила бы осмыслить пути дальнейшего развития, выработать новые ориентиры и "правила" политической, экономической и общественной жизни Азербайджана. Антикоммунистические настроения, сформировавшиеся у населения в результате несправедливой, антиазербайджанской политики руководства ЦК КПСС, воплощением которой стали кровавые события в Баку в январе 1990 года, побуждали его голосовать на выборах за тех, кто выступал против власти коммунистической номенклатуры. Однако этот антикоммунизм не содержал рационально-функциональных моделей сознания и поведения, пригодных для организации повседневной политической, экономической и социальной жизни.

Следует иметь в виду, что общенародный протест, вызванный нагорно-карабахской проблемой, а после событий в январе 1990 года в Баку переросший в антикоммунистические выступления, подпитываемые национал-демократической идеологией и практикой, идеологический разрыв с советским режимом не оказали конструктивного влияния на массовую психологию и социальное самочувствие людей. Напротив, это влияние гораздо больше охватывало сферу эмоционально воспринимаемых ценностей, чем практические знания о новой общественно-политической и экономической системе и оптимальных способах поведения в новых условиях. Главным психологическим изменением было крепнувшее в обществе чувство свободы и потребности в национальной и государственной независимости. По контрасту с тоталитарным прошлым оно быстро превратилось для людей в основополагающий ориентир.

Так, в политическом дискурсе начала 90-х годов рынок и демократия оставались скорее ценностными, идеологическими абстракциями. Какие пути и перспективы развития предлагалось избрать стране и какие проблемы ее ожидали впереди - эти важные вопросы власть и поддерживающая ее "демократическая элита" не осознавали, и фактически проблемы формирования новой общественно-политической системы в стране решались на основе политических амбиций различных внутривластных групп. Реформы изображались и, к сожалению, сегодня изображаются оппозиционными политическими силами неким магическим средством, позволяющим одним махом перенестись в общество "всеобщего благосостояния" и социальной гармонии. Есть все основания утверждать, что Азербайджан в начале 90-х годов относился к типу государств, которые, получив суверенитет, не смогли использовать его в пользу собственного народа, найти себе поддержку и союзников в мировом сообществе. Такие государства, как правило, превращаются потенциально в предмет большой геополитической игры. Что и произошло с Азербайджаном. Таким образом, хаотичность в политике властей, начиная с 1988 года вплоть до середины 1993 года, увлечение решениями сиюминутных задач в ущерб реализации взвешенного политического курса привели страну к тяжелым социально-политическим потрясениям. Кризис охватил все основные сферы жизни азербайджанского общества: - политическую, где произошла потеря управляемости на всех уровнях и во всех звеньях функционирования государства. Острые политические конфликты и вооруженные столкновения, основанные на корпоративных интересах, стали повседневным элементом жизни общества; - экономическую - суть его состояла в комплексном финансовом и структурном кризисе, разрыве традиционных кооперативных связей, массовой безработице и, как следствие всего этого, резком падении уровня жизни населения; - социальную, в результате которого произошли стремительная дезинтеграция социальных групп и институтов, утрата идентификации личности с прежними структурами и нормами жизни, образовался моральный и идеологический вакуум, произошло отдаление личности от ценностных установок. В итоге два кризиса - социально-экономический и духовно-нравственный, культурный - наложились друг на друга в одном обществе и взаимодействовали специфически, усложняя ситуацию, придавая ей необратимый характер. Тотальный кризис, в свою очередь, препятствовал формированию реальной национальной политики и модернизации общества и государства. Необходимо было осознать, что замена старых представлений на новые зависит, очевидно, не только от соответствия новых знаний

изменившейся действительности, но и от свойств старых представлений - их целостности, изменчивости и от того, насколько они поддаются модификации. Это как бы побуждало видеть в культурных и социальных архетипах национального менталитета один из важнейших факторов социальных познавательных процессов в посттоталитарном обществе. В целом эти архетипы были менее благоприятны для восприятия либеральных идей, чем в ряде транзитарных, переходных обществ Центральной и Восточной Европы, что имеет под собой объективную историческую и социально-политическую базу. Поэтому одной из сложнейших проблем, с которыми Азербайджан столкнулся на пути демократической трансформации, стали неадекватность политики режимов А. Везирова и А. Муталибова требованиям обстановки в стране и противоречивая реакция общества на происходящие перемены. На мой взгляд, именно подобная реакция национального менталитета оказалась ключевым фактором, во многом осложняющим поступательное осуществление демократических преобразований. В итоге модернизация общества, реализуемая с 70-х годов XX столетия, была не только грубо пресечена в конце 80-х и начале 90-х годов, но и сама возможность нового витка перехода к новой модели поведения, к модернизированному обществу, где действуют механизмы социального регулирования, основанные на индивидуальном выборе и индивидуальной ответственности, ценностях личности и предпочтениях, была поставлена под вопрос.

Модернизация Азербайджана: новая идеология развития

Характеризуя модернизацию традиционного общества, произошедшую в Азербайджане за последние 30 лет XX века, можно выделить четыре аспекта. Это, во-первых, поэтапное латентное (скрытое) разрушение традиционного общества, когда постепенно происходил критический анализ его основных идеологием и традиционных норм; во-вторых, разрушение традиционно-коммунистических идеологических устоев и формирование новой модели поведения, соответствующей принципиально иным общественным нормам; в-третьих, кризис прежних моделей жизнедеятельности; и, наконец, в-четвертых, процесс становления новых общественных моделей жизнедеятельности, постепенное вовлечение в этот процесс все более широких слоев населения и формирование новой социальной структуры общества.

Первый этап, охватывавший 70-е - начало 80-х годов XX века, был связан с возрождением национальных ценностей, ростом благосостояния населения и повышением уровня образования. В совокупности все эти обстоятельства повлияли на перемены в моделях поведения людей. Однако изменения распространялись неравномерно, модернизация шла "послойно": латентное разрушение традиционного общества затрагивало прежде всего жителей промышленных центров страны, а затем, видоизменяясь, распространялось от центра к периферии.

Второй этап трансформации относится ко второй половине 80-х годов, когда - в "эпоху перестройки и гласности" - были расформированы и подвергались резкой критике идеологические устои советского общества, постепенно стало разрушаться "все, что не запрещено". Принятие законов о кооперации и малом предпринимательстве положило начало формированию новых моделей экономического поведения, которые в Азербайджане не получили, однако, массового распространения.

Третий этап трансформации был связан с обретением независимости в 1991 г., с "проектом" развития азербайджанского общества, которому не дано было осуществиться. Началу перемен сопутствовала уверенность в том, что рынок явится универсальным механизмом, обеспечивающим эффективность экономики и, как следствие, рост благосостояния населения. На этом этапе трансформации практически не осознавалось, что позитивные изменения в сфере политики и экономики теснейшим образом связаны с изменениями в способах политического и социально-экономического поведения людей. Государство, а не личность, не ее индивидуальные усилия по-прежнему рассматривались как главный фактор жизни общества. К тому же некомпетентность "власть предержащих" вкупе с усилением тенденций к анархии в стране и активизацией сепаратистского движения в ряде регионов, война, навязанная Арменией, и оккупация Нагорного Карабаха настолько обострили ситуацию, что практически полностью исключили возможность эффективного развития государственности и модернизации общества в 1992-1993 гг.

С середины 1993 года, после возвращения к руководству страной Гейдара Алиева, начался четвертый этап трансформации: переход Азербайджана к регулируемой рыночной экономике и подлинным демократическим преобразованиям, повлекшие за собой международное признание страны как субъекта мировой политики. Несмотря на то, что становление основных принципов нового демократического государства, элементов гражданского общества, приоритетов светского, правового государства, ориентированного на новую экономическую систему, сбалансированную внешнюю политику, построение новых демократических институтов, образование новых политических объединений, развитие политического плюрализма и постепенное формирование основных элементов

национальной идеологии происходило в неимоверно сложной обстановке, именно в этот период осуществлялось формирование основных догматов национальной идентификации азербайджанской государственности.

Политические детерминанты оказывали существенное влияние на индивидуальное и общественное сознание, на мотивы поведения людей, их поступки, что в свою очередь стимулировало совершенствование модели развития государства. В итоге в Азербайджане начала формироваться идеология развития синтетическая, открытая новациям, выполняющая конструктивную роль. Если анализировать ее с точки зрения идеологической конструкции, то, на мой взгляд, эту идеологию можно отнести к неоконсерватизму. Как современное идеологическое течение, он предложил обществу духовные приоритеты семьи и религии, социальной стабильности, базирующейся на моральной взаимответственности гражданина и государства и их взаимопомощи, на уважении права, крепком государственном порядке. В соответствии с этой доктриной государство должно стремиться к сохранению целостности общества, к обеспечению необходимых индивиду жизненных условий на основе законности и правопорядка, предоставляя гражданам возможность образовывать политические ассоциации, к развитию институтов гражданского общества.

Неоконсерватизм отнюдь не означает, что отвергаются такие понятия, как личные свободы, права человека, либеральная экономика и политическая демократия, право народов на сохранение своей культуры и социальные права нетрудоспособных членов общества. Известно, что неоконсерватизм признал универсальность этих понятий, и в этом отношении он сомкнулся с либерализмом и социализмом. Хотя отличие неоконсерватора от либерала состоит в том, что первый признает значение традиционных ценностей для общественного развития, тогда как второй их игнорирует или, в лучшем случае, придает им второстепенное значение. Выступая за реформы, если они назрели и могут способствовать укреплению общественных устоев, неоконсерватизм, полностью отвергая ностальгию по прошлому, тем не менее становится идеологией радикальных реформ с опорой на лучшие традиции прошлого, которая сохраняет преемственность общественного развития.

Как более приемлемая идеологическая конструкция, для Азербайджана стал удачный синтез либерализма и неоконсерватизма, дополняемый реальными социалистическими и демократическими элементами в качестве подпитывающих идеологий.

В Азербайджане консервативно-либеральная система оказалась вполне сбалансирована, поддерживая, с одной стороны, сильную государственную власть и правопорядок, а с другой - свободу в экономической деятельности. В ней был достигнут симбиоз прогосударственных и государственных начал, националистических и универсалистских элементов. Либерализм внес некий динамичный дух, консерватизм удержал этот дух от радикальных поползновений. А социал-демократизм позаботился о том, чтобы не произошло забвения эгалитарных принципов, то есть принципов равноправия. Уникальная способность государственного управления Гейдара Алиева заключается в том, что он виртуозно использовал этот идеологический симбиоз (сочетание и отчасти взаимное погашение) в деле построения независимого, демократического Азербайджана.

Характерно, что современная консервативная и либеральная идеологии во многом попросту слились, породив изрядную путаницу в дефинициях, наименованиях. Не случайно в ряде стран Запада, как и в Азербайджане, консерваторы стали называться либералами, либералы - консерваторами, создав сложности в понимании того, кто есть кто.

Конвергенция либерализма с неоконсерватизмом привела к установлению во многих европейских странах "коалиционной структуры" вместо прежней "левоцентристской". Центральная идея неоконсервативной экономической модели - это неэффективность социалистических и кейнсианских методов государственного регулирования. Согласно этой модели увеличение доли государственных расходов на 5% в общем объеме распределения национального дохода уменьшает темпы роста ВВП на 1% и соответственно приводит к снижению общего уровня общественного благосостояния.

Благодаря именно неоконсервативной экономической модели западный мир взял курс на структурную перестройку в соответствии с новейшими достижениями НТР, используя те средства и приемы, которые резко расходились с программными установками левых.

Для многих понятие "консерватизм" вызывает боязнь и страх, так как ассоциируется с прошлым. Хотя, как известно, консерватизм нацелен на удержание и воспроизведение традиции, а не на коренную ломку существующих отношений. Возможно, это связано с тем, что не все четко представляют суть понятия "традиции" - как неотъемлемой части идеологии развития. В своем выступлении на II съезде партии "Новый Азербайджан" 21 ноября 2001 года Президент Азербайджана, председатель партии Гейдар Алиев четко охарактеризовал форму и содержание идеологии развития страны в XXI веке: "...мы должны воспитать такое поколение, чтобы они не только при нас, но и после нас не позволили

подвергнуть Азербайджан бедам. Они должны идти по правильному пути, верному пути, по пути национальных чувств".

Именно национальные чувства, глубокая приверженность к национальным традициям - стремление к воссозданию и сохранению национальной идентичности, самобытности, модернизация общества на основе обогащения историческими достижениями Запада и Востока, формирования национального большинства, способного построить сильный и независимый Азербайджан, - являются залогом прочного и успешного государственного строительства, реализуемого на протяжении последних восьми лет. Все это и есть неоконсерватизм.

Независимо от того, признаемся мы в этом или нет, в Азербайджане идея неоконсерватизма, пронизывающая как политику, так и экономику, стала системой устройства, где место гражданина или группы лиц определено их принадлежностью к конкретной корпорации, то есть к замкнутой организации иерархического типа, будь то современная производственно-коммерческая организация или политическая партия. А наивысшей, можно сказать, даже "священной" силой, объединяющей все корпорации, является государство. Консерватизм стремится не к равенству, а к единству общества, в котором каждая личность оказывается сопричастной некоему высшему порядку. Личность здесь не автономна и в определенном смысле относительно "не свободна", ибо ее свобода сопряжена с налагаемой на нее ответственностью перед государством. И эта идеология как нельзя лучше соответствует обществам, переживающим трансформационный период, ибо без сильного государства общество может оказаться во власти анархии. Исторический пример недалеких 1988-1993 гг. - тому явное свидетельство.

Наряду с этим известно, что мировой порядок и потребности общества сегодня приоритетным образом базируются на основах либерализма. Поэтому многие могут посчитать неоконсервативную идеологию инструментом подавления индивидуальной свободы или же воспринять ее как некое фромовское "бегство от свободы". Подобная форма мышления является результатом упрощенного подхода к проблеме. На практике, в жизни все гораздо сложнее.

Либерализм отстаивает критическое отношение к государству, принципы высокой политической ответственности граждан, религиозную веротерпимость, плюрализм, идею конституционализма. Усиление государственного управления экономикой и возрастание роли социальных целей породили и другую историческую форму - неолиберализм, адаптировавший традиционные ценности либерализма к экономическим и политическим реалиям современности. Важнейшим достоинством политической системы в нем провозглашается справедливость, а правительства - ориентация на моральные принципы и ценности.

Неолиберализм отдает предпочтение плюралистическим формам организации и осуществления государственной власти. Известный теоретик Дж. Роулс в книге "Теория справедливости" поставил в центр либеральной доктрины проблему равенства, причем не столько политического, сколько социального, что сблизило эту идеологию с базовыми философскими установками социал-демократии.

Как нет "чистого" либерализма, так и не существует "чистого" консерватизма. Все зависит от перевеса составляющих их элементов. Поэтому совсем не случайно другой приоритетной составляющей политики Президента Гейдара Алиева за время его государственного управления стала либеральная идеология. Она стала не просто утверждением абстрактной свободы, но и внесла ряд неких особых условий - свободы гражданина как результата принадлежащих ему "естественных" политических и собственных прав, ибо либерализм исходит из существования независимого гражданина, преследующего свои рационально понятые эгоистические интересы, ограничиваемые лишь такими же аналогичными интересами других индивидов. Иначе говоря, выражаясь словами французского политолога Рутье, "либеральное государство - это то, где автомобилисты свободны ехать, куда им заблагорассудится, но уважая при этом правила дорожного движения".

В нашем понимании либерализм, так же как и консерватизм, является идеологией и философией вестернизации, где политика превращается в составную часть общественной жизни. В истории политической философии они неразрывно связаны между собой.

Конечно же, определение сущности идеологической конструкции современного Азербайджана - проблема весьма актуальная. Но не менее, а, может, более важен другой ее аспект, а именно, - каковы взаимосвязывающие и взаимодополняющие элементы консерватизма и либерализма, демократизма и социализма в национальной жизни. Очевидным, не требующим особых доказательств, является то, что все эти четыре идеологических течения практически в равной степени играют важную роль в становлении независимого Азербайджана. Если попытаться максимально коротко зафиксировать приоритеты всех четырех идеологий, то окажется, что либерализм делает акцент на права собственности, социализм - на распределении результатов производства, демократизм - на самоуправлении, консерватизм - на нормативном порядке.

Либерализм и социализм проявляют себя, в первую очередь, в сфере экономики. Демократизм апеллирует более к политике и праву, консерватизм - скорее к морали и праву. При этом лозунгом вышеизложенных идеологических течений для общества в целом и индивидов в частности выступают: социализм - Всеобщее равенство, демократизм - Полноправное членство, либерализм - Индивидуальная свобода, консерватизм - Традиционное единство. Правда, эти лозунги значительно упрощают всеобщую картину, поэтому пользоваться ими следует весьма осторожно.

Нам представляется, что национальную политическую философию развития государственности в новом тысячелетии необходимо рассматривать в русле трех детерминантов, основных составляющих создания сильного, правового и демократического государства - национальной идеи, личности и целеустремленности нации. Именно данные аспекты определяют фактор того, каким будет Азербайджан в XXI веке.

Вооружившись столь краткой аннотацией идеологической структуры азербайджанского общества, воссозданного на протяжении нескольких последних лет благодаря политике Гейдара Алиева, вернемся к национальным политическим реалиям и попытаемся реконструировать национальную политическую сцену. Дело в том, что наше время предстало как время вопросов, ответы на которые по большей части даст новое поколение политиков, поколение политиков-модернистов, способных продолжить политический курс и либерализацию экономики, сохранить преемственность традиций и устоям, свести до приемлемого уровня вестернизацию общества.

Немецкий социолог Макс Вебер, размышляя о политиках и политике как призвании, считал "решающим психологическим качеством политика" не только волю, ум, страсть, чувство долга, характер, но и не что иное, как "глазомер", "способность с внутренней собранностью и спокойствием отдалиться воздействию реальностей". Ведь именно способность с особым чувством проникаться реальным положением вещей помогает выработке стратегии государственного управления и принятию правильного решения в необходимый момент. Подобные политики всегда акцентируют свое внимание на обществе - основном и реальном соратнике политика, вовлекая его в новое политическое пространство и оказывая позитивное влияние на преемственность сформировавшегося политического курса. В результате может сложиться новая политическая парадигма (новое политическое пространство, новое политическое мышление, новая политическая культура), основой которой, вероятнее всего, станут предстоящие президентские выборы.

Есть основания полагать, что выборы 2003 года расширят пространство национальной политики. Возможно, от прежних выборов предстоящие будут отличаться не только политической ситуацией, но и фазой политического развития страны. Иными словами, президентские выборы станут очередным экзаменом на зрелость для молодой азербайджанской демократии и определят, каким Азербайджан будет в новом тысячелетии.

Начинается новая эпоха, но какая? Ответит на этот вопрос политическая и экономическая ситуация в стране, воссозданная на протяжении последних лет Президентом Гейдаром Алиевым, которая отсечет парадигмы, не соответствующие интересам и требованиям общества и национального политического пространства. Нынешняя фаза политического развития страны показывает, что борьба за место в политическом пространстве будет более острая, чем когда-либо прежде. Для многих в среде оппозиции участие в предвыборной гонке будет целью не сохранить или улучшить свои позиции в обществе, а выжить в жестокой борьбе за полноту власти в партии и за собственное политическое будущее.

Период пробы сил завершен, речь идет о процессе совершенствования политического устройства страны, формировании национальной идеологии в новых условиях, поиске эффективных путей модернизации экономики, а также разработке и претворении в жизнь политики, отвечающей интересам личности и государства.

Соотношение неоконсерватизма и азербайджанства

Термин "азербайджанство" в политической жизни страны используется недавно. С самого начала он был выдвинут как идея реального объединения всех проживающих в стране этнических групп и национальностей на базе общегосударственных интересов, а также как идея, направленная на борьбу с шовинистическо-националистическими и сепаратистскими настроениями, которые особенно стали процветать в 1992-1993 годах. Впоследствии эта идея получила широкую поддержку в стране, наполняясь новыми элементами и структурами, обретая черты идеологии. (Проблема "азербайджанство" вкупе с "национальной идеей" нами была рассмотрена в статье, опубликованной в сентябре-октябре 1993 года в нескольких номерах газет "Халг газети" и "Бакинский рабочий").

В энциклопедических словарях идеология определяется как система взглядов и идей, в которых осознаются и оцениваются отношения людей к действительности и друг к другу, социальные проблемы

и конфликты, а также содержатся цели или программы социальной действительности, направленной на закрепление или изменение (развитие) данных общественных отношений.

В современной социологии идеология: 1. Система идей, лежащих в основе и наполняющих социальную и политическую деятельность. 2. В более узком значении система идей, оправдывающая или узаконивающая подчинение одной группы другой. 3. Всеобъемлющее энциклопедическое знание, способное к разрушению предрассудков и к применению в социальной реформе.

Идеология выполняет определенные социальные функции, вырабатывая соответствующие интересам социальных групп и общественно-политических течений типы мышления и поведения или даже программы социального действия.

Если исходить из вышеприведенных определений понятия "идеология", то мы увидим, что термин "азербайджанство" со всеми его составляющими вполне можно рассматривать как конкретную, специфическую форму идеологии.

Идея "азербайджанства" имеет несколько относительно самостоятельных аспектов рассмотрения: этно-культурный, исследуемый преимущественно в рамках антропологии (этнологии), этнографии, социальной психологии, лингвистики; социально-политический, раскрываемый с помощью социологии, политологии, других наук о социальном устройстве общества; геополитический, разрабатываемый комплексом научных дисциплин в области международного права, и т.д. Главное, нельзя замыкаться в рамках только одного аспекта рассматриваемой проблемы, поскольку мы просто не сможем охватить идеи "азербайджанства", солидарности всех проживающих в стране групп населения, их взаимодействия как исторически устойчивого и специфического явления.

"Азербайджанство" как национально-государственная идеология, несмотря на все испытания, выпавшие на ее долю, сегодня предстает перед нами в четко выраженной формуле, имеющей свой расклад, обусловленной историей и совместным проживанием издавна на одной территории десятка национальностей, их общей психологией, опирающейся на общий менталитет и структуру потребностей. Интересы развития страны, общественно-политического прогресса требуют беречь и приумножать это бесценное достояние.

Идеология "азербайджанство" наполнена важными функциональными элементами. Суть их - в защите страны от попыток ослабить ее духовно и физически. Она нацелена на укрепление и развитие Азербайджана как унитарного, правового и демократического государства.

"Азербайджанство" - это тот путь, который выведет независимый и самобытный Азербайджан в ряды цивилизованных государств. "Азербайджанство" - это выстраданная нашим народом историческая ценность. Это - ключ для достижения реальной независимости, сохранения и укрепления единого, неделимого Азербайджана. Сегодня "азербайджанство" - это многовековая традиция гармонии национальной жизни, конфессий, история братства, взаимодействия и взаимовлияния всех проживающих в стране наций и этнических групп, общая судьба и исторический опыт их совместной борьбы за целостность независимого Азербайджана.

Это - общность государственно созидających интересов народа Азербайджана и цели его борьбы за развитие демократии, либеральной экономики, социальных условий жизни. "Азербайджанство", как идеология, вобрало в себя социокультурные и этно-геополитические аспекты философско-социологической доктрины независимого Азербайджана. Оно является принципом взаимной поддержки, сотрудничества и равноправия.

В идейно-теоретическом и политическом отношениях "азербайджанство" и неоконсерватизм взаимосвязаны. С пространственно-географической точки зрения эта идеология выступает как бы частью неоконсерватизма, дополнением этой идеологии в условиях Азербайджана. Ибо, взяв за основу анализ составляющих их главных, существенных принципов и элементов, мы убеждаемся, что внутренне они едины.

С точки зрения методологии - это соотношение общего и особенного. Они не противоречат друг другу. Напротив, обогащая друг друга, они выступают как одно целое. Поэтому синтез двух этих идеологий создает прочную основу для вывода Азербайджана в число цивилизованных государств.

Неоконсерватизм и "азербайджанство" опираются на здравый смысл народа, не утратившего собственного достоинства. В этом контексте патриотизм есть единство любви и потому не имеет ничего общего с шовинизмом, с идеологией национальной исключительности. Известно, что неоконсерваторы являются государственниками, а потому стремление "азербайджанства" к доминированию собственных национальных идей является основой неоконсервативного восприятия окружающей действительности. Так как принадлежность к традиции, идущей из истоков древней культуры и истории, составляет основу существования государства во благо всех соотечественников, то это государство является не механической суммой интересов, а воплощением общих интересов, ради которых гражданин должен уметь жертвовать не только собственностью, но и своей жизнью. Индивид, осознавший, что "без отечества с его историей, языком и обычаями я был бы никем", становится гражданином, так как

понимает, что "угроза отечеству является и угрозой моей личности, всему моему существованию". Гражданин становится основополагающим фактором в стремлении государства обеспечить свое процветание, безопасность, территориальную целостность и преемственность национального духа. В таком смысле представляется и "азербайджанство", которое, вобрав в себя исторический потенциал, интеллектуальный феномен и культурное наследие народа Азербайджана, переносит их в будущее, ратуя при этом за единство нации, величие духа и целеустремленность действий социума.

На съезде азербайджанцев мира 9 ноября 2001 года Президент Гейдар Алиев, характеризуя государственную политику, выделил ее приоритетную часть: "Основной идеей независимого Азербайджана является азербайджанство. Каждый азербайджанец должен гордиться своей национальной принадлежностью, мы должны развивать азербайджанство - язык, культуру, национально-духовные ценности, обычаи и традиции Азербайджана". В данном аспекте, будучи стратегией государственной политики, "азербайджанство" тесно переплетается с современным идеологическим восприятием настоящего и будущего азербайджанского общества.

Надо отметить, что неоконсерваторы стоят за невмешательство государства в личную жизнь, но они признают и то, что частное не существует без общего. Высшей формой жизни народа, его формирования является государство. Именно поэтому лишенные государственности народы чаще всего либо исчезали со сцены мировой истории, либо же вели скитальческую жизнь. Азербайджан сегодня - унитарное, демократическое и правовое государство, способное обеспечить безопасность своих граждан и гарантировать им социальное обеспечение.

Кроме того, человеку в своем видении мира необходимо осознать, что важна принадлежность не только национальной традиции, но и к цивилизации. Семья, род, деревня, этнос и языковое сообщество - это общности, привнесенные непосредственно. Некоторые же другие общности возвышаются над нацией, больше напоминая абстракцию, формируя ее мировоззренческий облик. Это национальная идея, национальная идеология, под воздействием которой нации и государства рождаются, формируются и живут на мировой авансцене. Цивилизационный же фон формирует сущность нации и государства в свете других им подобных наций и государств.

Азербайджан - страна, которая находится на пересечении Европы и Азии, а значит, цивилизационный облик нации формируется под воздействием двух составляющих компонентов: восточного начала и западного влияния. Поэтому закон "географического детерминизма", обусловленный границами, географическим положением, населением и т.д., формирует мышление и образ поведения нации и государства на мировой арене. Все это в целом создает единый облик нации - именно то социо-культурное пространство и политическое устройство, которое обеспечивает выживаемость и стабильное будущее нации и государства.

Поэтому, если проанализировать сущность "азербайджанства" как основу национальной идеологии развития, то она представляется в этом смысле наиболее подходящей для Азербайджана как страны с транзитарным обществом, переходной экономической системой, формирующимся гражданским обществом и находящейся в состоянии войны с Арменией. "Азербайджанство" в такой ситуации представляется как основополагающая форма "национальной идеи", которую необходимо рассматривать как интегративную, в основе которой лежит представление об Азербайджане - части цивилизационного евразийского сообщества, с присущей ей национальной самобытностью, традицией, национальной идентичностью и ментальностью.

Интегрируясь и трансформируясь с течением времени, "национальная идея" всегда играла важную, созидательную роль в процессе государственного строительства. У римлян она была выработана в процессе становления державного Рима: "Пусть другие делают мягким металл и живым мрамор, и дышащими под их творческим резцом возникают статуи: они делают это лучше тебя, о римлянин! Ты же помни одно: править державно народами, щадить и низлагать надменных". В каждый определенный исторический момент "национальная идея" превращалась в основной контур, определяющий направление развития нации и государства.

Поэтому сущностное содержание "азербайджанства" - органическое единение различных народов, культур, традиций, конфессий. Оно интегрирует в себя традиционные мифы и символы, но использует их для защиты и обоснования новых феноменов в лице национального государства. Сила "азербайджанства" в том, что оно способно органически соединять индивидуальные социо-культурные приверженности людей с государством, которое способно действовать, в том числе и в плане защиты и гарантии сохранения национально-культурной идентичности народа. Естественно, чувство принадлежности к собственному сообществу придает смысл и значимость самой жизни, укрепляет чувство взаимной ответственности и сопричастности, уменьшая тем самым чувство одиночества и отчуждения. Эта идеология формирует в Азербайджане единое сообщество, единый социум. Видимо, в данном аспекте не лишены оснований доводы ряда западных исследователей, которые считают, что человек может "чувствовать себя защищенным в мире исторических традиций, создававших ощущение

укорененности и почти племенной принадлежности" (Mosse G. *Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions*. N.Y. 1980). К тому же с усложнением, модернизацией, космополитизацией, обезличиванием общества и соответственно потерей корней эта потребность не только не уменьшается, а при определенных условиях многократно усиливается. В такой ситуации именно государство, будучи формой самоорганизации человеческого сообщества, само в свою очередь становится фактором формирования и институционализации многих, если не всех, социальных феноменов.

Как отражение "Я-цивилизации", "азербайджанство" выступает как этно-политическое видение национальной сущности, стратегии развития, формы политического и государственного устройства, где обеспечены права и свободы каждого. "Азербайджанство" ориентируется на ценностно-нормативное единство общества - воспитание государственного правосознания, трудовой и деловой этики, приобщение к ценностям духовной жизни, в чем соприкасается с консерватизмом. Оно апеллирует к наличию сильной государственной власти и высокой национальной дисциплине, выражающих национальные интересы, формирующемуся национальному самосознанию, ищет согласия в самых разных социальных слоях, проповедует постоянный, но умеренный реформизм, исходящий из собственного потенциала нации и государства.

В понимании идеи "азербайджанства" заложена идея единства на основе исторических, морально-нравственных, культурных составляющих азербайджанской нации не только в настоящем, но и в далеком будущем, для служения не только одному поколению азербайджанцев, а многим поколениям, для которых независимость и национальная идентичность скоро станут самыми неотъемлемыми атрибутами их жизни, их понимания свободы.

Сегодня мы являемся свидетелями формирования национальной идеологии в Азербайджане. Наличие потенциала нации и политической элиты, способной вести страну к процветанию и благосостоянию, свидетельствует о том, что идея "азербайджанства", как национальная форма неоконсерватизма, является и на протяжении всей истории азербайджанского государства будет оставаться основой национальной идеологии.

Национальная идеология Азербайджана в контексте глобализации

Расширение научно-технического прогресса и границ мировой экономики посредством функционирования транснациональных корпораций и легкость перемещения капитала, утверждение общечеловеческих ценностей, новая информационная открытость мира и стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий обусловили начало нового мирового порядка. Новая фаза межкультурных отношений стала отождествляться с существованием обязательств, придерживаться которых должны все члены мирового сообщества. Создав примат экономической взаимозависимости субъектов мирового сообщества, глобализация породила как расширение процессов интеграции, так и, как ни парадоксально, усиление тенденций националистических взглядов и настроений. Глобализация превратилась в процесс, определяемый экономическими взаимосоставляющими факторами, а не государственными. Это, в свою очередь, зачастую приводит к недопониманию и неосознанию последствий негативных факторов мировой интеграции и, соответственно, к непринятию мер по их предотвращению. Естественно, мировая экономика в процессе глобализации становится более емкой, ибо начинает представлять из себя единое целое. Сильно отражается это и на социально-экономической потребности людей: цены, продукты, уровень здравоохранения и социального обеспечения, доходов, банковской системы довлеют над приматом национального суверенитета. Размывая барьеры между суверенными государствами, глобализация трансформирует внутренние социальные отношения, жестко дисциплинирует национальную самобытность, подводя ее под особые мировоззренческие рамки. Она разрушает приоритет национальной культуры и традиций, усиливая отдаленность от национальной самобытности и реализовывая вестернизацию общества вне зависимости от ее географического, экономического положения, политического устройства, национального менталитета, безжалостно наказывает неэффективность и поощряет международных чемпионов эффективности, не вдаваясь в сущность рационального развития как нации, так и государства.

Таким образом, происходит разграничение примата национальной идеологии от культурного наследия и социально-культурного пространства социума. Формирующаяся в подобной ситуации любая идеология воплощает в себе не только модернизацию общества, но и ее вестернизацию, вызванную распространением "единых" общечеловеческих ценностей и принципов морали.

Поэтому национальная идеология нового тысячелетия не может сегодня формироваться без того, чтобы не перерабатывать модернизированные доктрины европейских "новых правых" и "новых левых". В условиях переходного, трансформационного периода этот процесс фиксируется в общественном сознании латентно. История всех существовавших цивилизаций, государств и

политических режимов доказывает, что не бывает стабильных, развивающихся сообществ без ясно выраженных целевых установок, определения своего места в эйкумене (геополитическая территориальная единица), системы ценностей и морали, являющихся гарантами сохранения своей "Я-цивилизации". Они были отражены в религиозных воззрениях, государственных актах, общественном сознании, в целевых установках воспитания и образования. Благодаря им человек вполне адекватно воспринимает свой мир, специфические основы своей цивилизации, сознательно ориентируется в физическом и социальном пространстве.

Принятые в 2001 году Президентом Азербайджана Гейдаром Алиевым указы об усовершенствовании применения государственного языка, о дне азербайджанского языка и азербайджанского алфавита, его обращение к азербайджанскому народу по вопросам сохранения и защиты национальных нравственных ценностей - это не только дань прошлому или же консервативный настрой в политике в период глобализации мирового пространства. Это ответ вызову времени, вызову глобализации, которая способна смещать центры национального социо-культурного приоритета в странах трансформационного периода. В основе подобной политики лежит стремление сохранить сущность национальной ментальности, национального самосознания и национального "Я". Ибо основная причина социо-культурного трансформационного кризиса, переживаемого в Азербайджане после распада СССР, была обусловлена снижением регулятивной роли традиционных ценностей и норм, стремительной девальвацией универсалистских ценностей, сменяющих традиционные, но не успевших еще полностью укорениться. Возникла серьезная проблема преодоления кризиса, поиск способов макросоциальной реинтеграции общества на новой ценностной (единство нации) и нравственно-этической основе. В результате началась реализация усиления роли универсалистских установок с сохранением достигнутого уровня социальной интеграции и макросоциального регулирования.

В истории человечества подобные ситуации имели место практически во всех странах мира. Только лишь новая, модернистская идеология, основанная на приоритетной роли национальных универсалистских ценностей, всегда выступала в роли защитницы национальных интересов: в шестнадцатом веке в Англии в ответ на распространение пуританства, в восемнадцатом в Европе - в ответ на изменения, которые влекла Французская революция, в двадцатом - в США, когда советская угроза превратила консерваторов в защитников либеральных ценностей и институтов, а либералов - в выразителей классического либерализма для защиты собственных национальных приоритетов. С этой точки зрения надо трактовать и съезд азербайджанцев мира, состоявшийся 9-10 ноября 2001 года в Баку. Дело в том, что сила нации предопределяется не только ее единством и монолитностью, но и стремлением воссоздать и уберечь национальное самосознание и ментальность. Именно эту истину доводит до нас Президент Азербайджана Гейдар Алиев. Поэтому идеологический уровень легитимности азербайджанских политиков нового поколения модернистов будет заключаться в преемственности курсу рациональной политики, культуры и мышления.

Был бы уместным вопрос - какой же должна быть модернизация Азербайджана в процессе мировой вестернизации? Можем ли мы модернизироваться, отвергая вестернизацию и сохраняя национальное "Я"? Ответ и прост, и сложен одновременно. Ибо подобный исторический путь прошли практически все страны Юго-Восточной Азии. В XIX веке модернизаторской идеей японских интеллектуалов было - "западные технологии, японский дух". В Азербайджане же модернизаторская идеология новейшего времени (с 1993 года) стала эффективной благодаря своей многогранности. На первом уровне она в наименьшей степени представляла собственно идеологию. Она выполняла роль стратегической концепции развития Азербайджана в ее глобальном контексте. Второй уровень модернизаторской идеологии (с 1996 года) стал ключевым, ибо он касался наиболее активной части населения страны. Здесь были соединены принципы либерализма, социализма и патриотизма. Главным стержнем национальной идеологии модернизации в Азербайджане стала идея догоняющего развития в мировом и опережающего в региональном контексте по сравнению с другими странами. Именно эта концепция предполагает изживание комплексов "колониального сознания", культивировавшегося в нашей стране на протяжении 200 лет. Третий уровень такой идеологии призван сыграть роль внешнего амортизатора, заключающуюся в том, чтобы "погасить" антимодернизаторский потенциал общества, нейтрализовать проявления реликтов традиционности, и, следовательно, должен быть обращен к тем слоям общества, которые объективно противодействуют поэтапному развитию страны в русле модернизации. Главная задача при этом - реализовать общественные и технологические преобразования в Азербайджане с сохранением самобытности национальной культуры (неоконсерватизм), обеспечением надежной социальной защиты общества и свободы личности (неолиберализм), соединив экономическую эффективность с социальной справедливостью.

Политическая и экономическая стратегия независимого Азербайджана

Со времен Древней Греции и до нового времени преобладали взгляды, использовавшие универсалистский подход в интерпретации политики, которая включала в себя все формы взаимоотношений человека и социума и тем самым обеспечивала целостность общества. Только разделение политики и гражданского общества дало возможность более точно понять связь политики с другими сферами жизни общества, ибо политика предстала как одна из форм человеческой деятельности. Субъектами политической деятельности выступили социальные группы, слои, общности, осознавшие свои интересы, и их формальные и неформальные организации. Со временем совершенствовалась форма участия личности, социальной общности людей в осуществлении политической власти, защите своих политических интересов, и формировалась сущность и концепция политической элиты общества.

Аксиомой является то, что наличие элиты характерно для любого общества. В ее основе лежат физические, психологические, интеллектуальные, культурные, моральные и другие различия людей. Наряду с этим элита характеризуется особыми политическими и организаторскими качествами. Она представляет собой слой общества, наделенный высокими способностями к управлению и влиянию на политические и общественные процессы. При этом формирование элиты не противоречит принципам демократии, поскольку социальное равенство людей должно пониматься как равенство возможностей.

Понятие "элита" требует к себе историко-логического подхода. Мы не можем игнорировать роль национальной элиты конца XIX и начала XX века в истории Азербайджана. На какой бы стороне баррикады борьбы за Азербайджан они ни стояли, их заслуги перед отечеством неоспоримы, и нынешнее поколение наших граждан вправе отдать им должное. Аналогичное можно сказать и в отношении азербайджанской элиты советского периода. Элита является национальным достоянием народа.

В любом обществе элита не однородна. Она дифференцирована и подразделяется на научную, политическую, экономическую, художественно-литературную, правящую, административную, оппозиционную (т.е. контрэлиту) и т.д. В печати зачастую вместо конкретных типов элиты используется понятие "национальная элита", что не одно и то же. Другое дело, когда элита того или иного типа своим воздействием на общественные процессы поднимается до уровня общенационального значения. Следовательно, национальная элита - это мощная духовная сила общества, способная изменить ход общественно-политических процессов, оказывая сильное влияние на общественное сознание.

Для современного азербайджанского общества наличие политической элиты является непременным атрибутом политики, ибо ее функции не могут автоматически осуществляться сами по себе. Разобраться в том, какова на сегодняшний день политическая элита в Азербайджане, представляется особо актуальной проблемой. Дело в том, что столкновение интересов политики визуально на первый взгляд всегда имеет личностную окраску и находит свое отражение в противостоянии конкретных политических лидеров. Прежде всего, осторожно выбирая дефиниции, надо четко определить, что политическая элита, как было отмечено выше, - это не группа чиновников или бюрократический аппарат, а особый слой общества или относительно немногочисленная группа людей, от решений которых зависят судьбы других людей и общества в целом. Проблема политической элиты возникает в обществе независимо от наличия политических свобод и условий. Естественно, в каждом обществе элита имеет свои характерные особенности, оказывая исключительное влияние на состояние общества и динамику его развития.

В современном азербайджанском обществе наличие политика, способного соединить в себе ум, знание, широкое передовое мышление и жизненный опыт с ответственностью за свои действия и принимаемые решения, является важнейшим фактором строительства цивилизованного государства. Способность Гейдара Алиева объединить в себе эти качества политика, создала благоприятные условия для формирования в Азербайджане четкой и сильной схемы традиционного дуализма "государство-общество", где негосударственная часть общества, основанная на автономии индивидов, выступает в качестве выразителя общественных интересов и государственных начал. Подобное стремление к совершенствованию общества и политического устройства государства путем создания гражданского общества основано не только на требованиях "новой" морали и демократических ценностей, но и на потребности современного общества.

Хотя и медленно, происходит смена тоталитарного мышления, формирующегося по принципам, имеющим широкое хождение до "коперниковского переворота", когда закон и право устанавливались или санкционировались государством на форму либерального и демократического развития. Индивид, подверженный гонениям за инакомыслие или отступничество от "единых" идей в прошлом, в

настоящем получил свободу в самом широком понимании этого слова и гарантии своей безопасности. Законность и правопорядок стали на место анархических тенденций, превалирующим в общественном сознании в недалеких 1991-1993 годах. Новая концепция государства строилась на осознании трех основополагающих Локковских принципов, "естественных прав" человека: права на свободу, жизнь и собственность. Именно эти принципы стали основополагающими компонентами политической стратегии Азербайджана после июня 1993 года и нашли свое четкое отражение в Конституции Азербайджанской Республики, принятой 12 ноября 1995 года.

Основу политической системы составили институты, позволяющие народу Азербайджана путем свободного выражения своей воли учреждать высшие государственные органы, осуществляющие властные полномочия. Эта система включает в себя все государственные институты, а также их взаимоотношения в динамике, в том числе общественные организации и политические партии, участвующие в общественно-политической жизни страны.

В течение всего прошедшего с июня 1993 года периода государственная политика Азербайджана строилась на двух фундаментальных подходах: реализме и прагматизме. Оба подхода сегодня направлены на обеспечение независимой и сильной государственности, создание унитарного, демократического государства, опирающегося на широкую социальную основу и проводящего активную и четкую социальную политику. Она направлена на повышение и стабильное обеспечение жизненного уровня населения, защиту и реализацию прав и свобод граждан, на создание современной системы здравоохранения, образования, социального обеспечения, на поддержание неимущих и малоимущих слоев, на предотвращение социальных конфликтов и их разрешение. Достижения последних лет: обеспечение свободы слова, прав и свобод гражданина, политический плюрализм, свободная деятельность более 1300 неправительственных организаций, как женских (более 30), молодежных (более 80), спортивных объединений, научно-исследовательских центров, так и различного рода профессиональных союзов, 38 политических партий и объединений, функционирование около 600 средств массовой информации, как газет и журналов, так и средств сетевой информации, свобода на волеизъявление гражданина, формирование гражданского общества, усиление либерализации национальной экономики и предотвращение рецессии (экономический спад, стагнация производства), обеспечение демократизации общества является прямым свидетельством реальной и прагматичной политики властей, направленной на строительство правового и демократического государства.

Однако этим политическим и экономическим достижениям предшествовала долгая политическая, экономическая, социальная, гуманитарная стагнация общества, маргинализация индивида. В такой ситуации формировалась и легитимизировалась новая элита Азербайджана - неиндифферентная к судьбе и будущему своего народа и государства.

Политическая элита независимого Азербайджана начала формироваться после января 1990 года, когда в постпредстве Азербайджана в Москве появился опальный в то время бывший член Политбюро ЦК КПСС и политический лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев. Январь стал месяцем более глубокого осмысления сущности и характера политической власти в СССР и рождения нового поколения политиков, испытывающих боль и горечь за судьбу азербайджанского народа. Этот сложный переходный период и является началом формирования нравственного и политического кредо современной национальной политической элиты, способной бороться за демократические ценности, либеральную экономику, свободу и государственную независимость. Находясь рядом с Гейдаром Алиевым, Ильхам Алиев был непосредственным свидетелем его борьбы с руководителями СССР, предавших азербайджанский народ во время событий, связанных с Нагорным Карабахом, а также территориальными притязаниями армянских сепаратистов. Выбор им политического пути был сделан именно в тот судьбоносный момент.

После событий января 1990 года, возвращения Гейдара Алиева в Баку, а затем отъезда в Нахчыван, объединения патриотических сил и народных масс вокруг Гейдара Алиева кузницей политических кадров стала партия "Новый Азербайджан", организация которой является его огромной заслугой. В настоящее время партия "Новый Азербайджан" имеет довольно сложную внутреннюю структуру. Созданная в экстремальных условиях борьбы за выживание, эта партия смогла отказаться от ряда устаревших форм организации и обеспечить себе после своего первого съезда в ноябре 1999 года достаточно эффективную и гибкую структуру, разумное сочетание опыта и новаторства, преемственность традиций и взаимообогащающее сотрудничество старшего поколения и молодых кадров.

Политическая и экономическая стратегия независимого Азербайджана

Основную цель национальной политической элиты в настоящем и будущем времени Гейдар Алиев сформулировал на II съезде партии "Новый Азербайджан" в ноябре 2001 года: "Наша основная цель - государственное строительство Азербайджана. Осуществляемые в Азербайджане реформы - политические, экономические, социальные и другие. То есть наша задача - последовательно развивать Азербайджан на избранном им пути, пути демократии, рыночной экономики".

Формируя цель и стратегические задачи, которые и далее необходимо решать правящей элите, Гейдар Алиев вместе с тем раскрыл широкую панораму достижений в сфере экономики, социально-культурной жизни и внешней политики.

Главным направлением экономического развития Азербайджана стало обеспечение максимального уровня жизни народа на основе полного и эффективного использования трудовых и природных ресурсов, структурной перестройки экономики и совершенствования управления социально-экономическими процессами, гармоничной интеграции в мировое экономическое сообщество. Основным средством решения этих концептуальных задач является дальнейшая либерализация и приватизация экономики, развитие рыночных механизмов экономической сбалансированности, приоритетный рост малого и среднего бизнеса, создание благоприятного климата для всех форм предпринимательства.

Успешная экономическая политика в Азербайджане сформировалась на трех основополагающих принципах экономического развития: 1) рыночной конкуренции; 2) либерализации всех сфер управления экономикой (валютный рынок, торговые связи-отношения, банковский-финансовый рынок и т.д.); 3) плюрализм всех форм собственности. Важную роль в проведении успешной экономической политики играет обеспечение инвестирования различных сфер промышленности, повышение платежеспособности населения страны и реструктуризация внешних долгов. Все эти новые черты экономики стали эффективными средствами построения сильной государственности.

В основу экономической стратегии было положено отвечающее общественным предпочтениям представление о будущем характере национальной экономики, ее месте в глобальном хозяйстве. Эти предпочтения совпали с теми результатами, которые способны обеспечить свободное действие рыночного механизма. Национальная экономика Азербайджана становится исходной базой, точкой отсчета для сфер, где востребованность человеческого капитала и научно-технического прогресса является приоритетной. Перегруппировка производственных и человеческих ресурсов дает большой рыночный эффект, и в будущем подобная стратегия предполагает динамичное развитие различных сфер промышленности. Достижения последних лет: стабилизация и рост темпов нефтегазодобывающей промышленности, усиление роли Нефтяного фонда в развитии промышленного и аграрного сектора - являются явным свидетельством вышеприведенного довода об экономической стратегии страны. Факты свидетельствуют, что если в 1997 году темпы понижения нефтедобычи составляли 0,3%, то уже к 1998-му произошла полная стабилизация ее темпов, а в последующие годы наблюдается явный прирост. В результате бюджет страны ежегодно увеличивается, вероятность дефицита уменьшается.

Краткий анализ экономических успехов Азербайджана наглядным образом показывает, что если в 1991-1995 годах внутренняя валовая продукция снизилась на 58 процентов, промышленная продукция - на 67 процентов, сельскохозяйственная продукция - на 48 процентов, то в 1996-2001 годах прирост внутренней валовой продукции составил 55 процентов. Если на протяжении предыдущих пяти лет внутренняя валовая продукция снижалась на 58 процентов, то в последующие пять лет она поэтапно возросла на 55 процентов, промышленная продукция увеличилась примерно на 20 процентов, по сельскохозяйственной продукции имеет место 40-процентный прирост, в два раза увеличился товарооборот. Государство постепенно выходит из рецессии (экономический спад и понижение уровня производства), обусловленной распадом СССР и анархическими тенденциями в 1991-1993 годах в Азербайджане.

Если в 1991-1995 годах объем капитальных вложений снижался на 43 процента, то уже в 1996-2001 годах он увеличился в 4 раза. Если в 1991-1995 годах уровень инфляции ежегодно повышался в 14-18 раз, то есть на 1800 процентов, то в 1996-2001 годах, то есть за пять лет, рост инфляции составил всего лишь 16 процентов. По темпам инфляции Азербайджан сегодня - единственная среди стран СНГ, где уже в течение 5-6 лет предотвращена инфляция.

Одним из основных направлений экономической политики государства является вложение инвестиций. В 1995-2001 годы в экономику было вложено инвестиций более чем на 37 триллионов манатов, что составляет более 9 миллиардов долларов. При этом 27 триллионов манатов, или более 6 миллиардов долларов, то есть 70 процентов, - это доля зарубежных инвестиций. Остальное - это внутренние инвестиции, что является позитивным фактором для развития национальной экономики.

Кроме того, особое внимание на протяжении последних лет уделялось повышению платежеспособности населения страны. Так, в 1996-2001 годах среднемесячная заработная плата работающих граждан возросла в 4,3 раза, среднемесячная сумма пенсий - в 4 раза. В настоящее время среднемесячная номинальная заработная плата одного работника - 257 тысяч манатов, что составляет около 55 долларов США. В недалеком прошлом, лет 5-6 тому назад, эта цифра не составляла и 10 долларов. Кроме того, за десять месяцев 2001 года денежные доходы населения возросли на 10,7 процента. Если в первой половине 90-х годов реальные денежные доходы населения без учета инфляции сократились в 3 раза, то с 1996 года они увеличились в 3 раза, выплаты на питание вынужденным переселенцам в течение одного только 2000 года были повышены в 3 раза.

В области внешней торговли Азербайджан ведет торговлю со 120 странами. В 1995-2000 годах внешнеторговый оборот страны возрос в 2,2 раза. На сегодняшний день он составляет 2,9 миллиарда долларов США. В том числе экспорт увеличился в 2,8 раза, а импорт - в 1,7 раза. Если внешний товарооборот Азербайджана в 1995 году составлял 1215,0 миллиона долларов США, то уже в 1998 году эта цифра была равна 1683,4 миллиона долларов США. Ежегодный прогресс в этой области позволяет создать систему эффективной экономической и социальной стратегии развития Азербайджана.

Наиболее сложной и важной проблемой экономического развития страны является бюджет. Ежегодное увеличение бюджета, поэтапное увеличение распределения бюджетных финансов на сферы здравоохранения, образования, помощь малоимущим слоям населения является приоритетной политикой национального экономического развития. При этом ежегодное уменьшение дефицита бюджета свидетельствует о наличии явного экономического прогресса и переходе на новый этап экономических взаимоотношений между государством и личностью. Таким образом, если в 1993-1994 годах дефицит государственного бюджета составлял 7-10 процентов, то сейчас этот показатель - 1-1,2 процента. В 1994-2000 годах поступления в государственный бюджет возросли в 13 раз. Общая сумма государственного бюджета с 277 миллиардов манатов достигла 3,6 триллиона манатов. Сейчас бюджет Азербайджана составляет 900 миллионов долларов США.

Среди сфер национальной экономики в последние годы особое внимание уделялось развитию малого и среднего бизнеса как наиболее важного фактора формирования среднего класса. Наличие же среднего класса является основным составляющим компонентом гражданского общества, создание которого происходит сегодня при взаимодействии власти и неправительственного сектора. Естественно, в этой сфере существует ряд факторов, обусловленных транзитарностью переживаемого периода и осложняющих поступательное формирование среднего класса, но анализ экономического роста и совершенствование экономической среды, снижение бюрократических препятствий и реализация мер по де бюрократизации свидетельствуют о развитии благоприятной экономической среды для малого и среднего бизнеса и поступательного движения к формированию среднего класса.

Сегодня в Азербайджане функционирует более 60 тысяч субъектов малого и среднего бизнеса. По средним подсчетам, на каждые 10 тысяч человек населения страны приходится 70 зарегистрированных субъектов малого и среднего бизнеса. В итоге малый и средний бизнес начинает играть преобладающую роль в формировании национальной экономики. Так, на долю субъектов малого и среднего бизнеса сегодня падает: 39% - торговля, 19% - сельское хозяйство и рыболовство, 11% - операции с недвижимостью, 9% - промышленность, 7% - строительство и т.д. По последним статистическим данным количество физических лиц, вовлеченных в малый и средний бизнес, составляет 101 тысячу человек.

Кроме того, в последние годы для развития малого и среднего бизнеса были созданы Национальный фонд поддержки предпринимательства, Агентство развития малого и среднего предпринимательства и ряд других структур, способных обеспечить деятельность создающихся субъектов малого и среднего бизнеса. В данном аспекте необходимо отметить, что развитие частного сектора занимает особое место среди государственных программ относительно развития предпринимательства. Так, доля частного сектора в национальном ВВП составляет 68%, в том числе в промышленности - 44%, в сельском хозяйстве - 99%, в торговле - 98%, в строительстве - 64% и т.д.

Однако чтобы осознать в полной мере значение проделанной работы, приходится вновь и вновь восстанавливать в памяти те сложные процессы и события, когда в силу амбициозных устремлений лиц, ставших сегодня оппозиционными "лидерами", под угрозу ставилась судьба независимости государства, экономическое благополучие и благосостояние народа. В 1999 году - год 5-летия со дня подписания "Контракта века", - Ильхам Алиев в своем выступлении прокомментировал ряд событий, предшествовавших официальной процедуре подписания документа, сыгравшего значительную роль в формировании национальной экономики, различных ее составляющих компонентов, усилении роли не только топливно-производственного комплекса, но и других сфер производства, в том числе и аграрного сектора. Как известно, Гейдар Алиев был вынужден отказаться от того варианта контракта,

который готовился к подписанию, т.к. выяснилось, что его условия противоречат национальным интересам Азербайджана. Ход событий Ильхам Алиев освещает следующим образом:

"Расул Гулиев, выдававший себя за "крупного нефтяного специалиста", злоупотребляя сложившимся положением, взял инициативу в свои руки. От имени правительства Азербайджана Расул Гулиев возложил на гражданина Словакии Марата Манафова полномочия вести переговоры с зарубежными компаниями и в связи с этим 26 июня 1993 года подписал особый мандат. Расул Гулиев ради своих личных интересов возложил судьбу всего экономического развития страны на гражданина другого государства, не имеющего ничего общего с нефтяной сферой, не имеющего элементарного представления о нефтяных контрактах...

Можете представить себе, что ждало бы азербайджанский народ, если бы был принят вариант контракта, подготовленный Манафовым и согласованный с Расулом Гулиевым...

Разведочный период в этом варианте был установлен в 6 лет, и объем иностранных инвестиций в этот период должен был составить всего 21 миллион долларов. Скажу для сравнения, что уже сейчас, то есть через пять лет после подписания "Контракта века", объем инвестиций составляет 2 миллиарда долларов. Согласно предыдущему варианту контракта, нефть на месторождении "Чираг" должна была добываться только в 2007 году, то есть через тринадцать лет после подписания контракта. Мы же смогли добиться начала нефтедобычи в 1997 году, точнее через 3 года после подписания контракта, и это было обязательным условием "Контракта века". С того дня на месторождения "Чираг" добыто 5,5 миллиона тонн нефти.

Далее. Согласно предыдущему варианту контракта попутный газ должен был продаваться Азербайджану по рыночной цене. Мы же добились бесплатной передачи Азербайджану всего попутного газа. На сегодняшний день консорциум добыл и бесплатно передал Азербайджану 1,2 миллиарда кубометров попутного газа.

Спрашивается: неужели Расул Гулиев не понимал, к какой пропасти он толкает Азербайджан? Нет, он прекрасно понимал. Однако это не имело для него никакого значения. Его личные интересы преобладали над интересами народа, и во имя этих интересов он был готов заложить все нефтяные богатства страны. По указанию Гулиева Манафов предложил зарубежным нефтяным компаниям столь выгодные условия для того, чтобы получить у них взятку в размере 300 миллионов долларов. В действительности же эти 300 миллионов долларов должны были поступить в казну Азербайджанской Республики в виде бонусов.

Должен отметить, что зарубежные нефтяные компании, проявив достоинство, не пошли на такую сделку и проинформировали об этом Президента Азербайджана через послов своих государств в нашей стране. Получив информацию, Президент запретил Манафову продолжать переговоры и поручил проведение переговоров по контракту непосредственно Государственной нефтяной компании Азербайджанской Республики.

Успехи, достигнутые за эти пять лет благодаря осуществлению "Контракта века", налицо. Что же касается будущего, то достаточно отметить, что Азербайджан в течение 30 лет получит 80 процентов, а все зарубежные нефтяные компании вместе - всего 20 процентов дохода от "Контракта века"... Мы понимали, что реальная независимость Азербайджана может быть обеспечена только в условиях экономического развития, привлечения иностранных инвестиций, выхода страны из экономического кризиса...

Мы уже подписали 19 нефтяных контрактов, и никто не может помешать нам в продолжении нашего стратегического пути в этом направлении".

Успешная нефтяная стратегия, начало реализации которой было положено в сентябре 1994 года Президентом Гейдаром Алиевым подписанием "контракта века", обеспечила Азербайджану 21 подписанный контракт с международными нефтяными компаниями, инвестиции в размере 6 миллиардов долларов, повышение валютного запаса страны с 10 миллионов долларов в 1994 году до 1 миллиарда в 2001, создание Нефтяного фонда с 360 миллионами долларов. Национальная нефтяная стратегия гарантировала возможность вступления Азербайджана во многие экономические и финансовые структуры, в том числе возможность членства в ВТО (Всемирная торговая организация), реализацию комплекса стратегических мер по совершенствованию национальной экономики, включая сельское хозяйство, усиление роли малого и среднего бизнеса как основополагающего звена формирования среднего класса, снижение рецессии, понижение инфляции и повышение имиджа государства как равного партнера в экономических отношениях между государствами.

Анализ и комментарии политического и экономического положения Азербайджана как на региональной арене, так и в общемировом контексте свидетельствуют о сформировавшемся устойчивом политическом курсе и поэтапном экономическом росте. Однако, к сожалению, не все политические силы в Азербайджане объективно оценивают проделанную работу, в результате которой установилась устойчивая политическая стабильность, возрос бюджет, либерализуется национальная экономика,

обеспечивается стабильный рост социальной защиты населения, формируется новый социум. Сущность государственной работы как в политике, так и в экономике не может заключаться в принятии и осуществлении скоротечных программ, направленных на осуществление интересов отдельных групп. Необходим поэтапный и многогранный подход. Именно в этом заключается успех реализуемой политики не только в настоящем, но и в будущем.

Оппозиция

Сегодня Азербайджан находится в принципиально новой мировой ситуации. Его внутренний и внешний контекст практически сбалансирован. И, казалось, такое положение должно было привести к формированию системы мироориентированных политических сил, которая смогла бы развиваться до нормальной партийной системы в европейском, западном понимании. Но, к сожалению, этого не произошло. С самого начала у нас сложилась структура внутренне ориентированных партий с элементами большевизма. Поэтому вопрос взаимодействия власти и оппозиции в Азербайджане сохраняет свою актуальность.

Открытая оппозиция в Азербайджане начала формироваться в 1987 году. Сначала она проявляла себя в различных кружках, а затем в связи с событиями вокруг Нагорного Карабаха вышла на площади, присоединившись к народному движению. На начальном этапе действия оппозиции не носили антисистемного характера. Это уже позже, после январского 1990 года вторжения советских войск в Баку, призывы и действия оппозиции стали носить антикоммунистический, антисоветский характер.

Обретение независимости и начало строительства светского, демократического государства в Азербайджане привело к созданию горизонтали власть-оппозиция, способствующей совершенствованию взаимоотношений между обществом и государством. Поэтому, если констатировать успехи страны за прошедший период, то справедливо будет отметить, что ни в одном направлении развития молодого независимого государства наше общество не добилося столь заметных результатов, как в политическом.

Но при всем этом, как ни парадоксально, широкое развитие демократических ценностей, политический плюрализм не стали факторами консолидации общества, формирования политических партий западного типа, гарантами гражданского консенсуса. Отсутствие политической культуры, реализма, конструктивных подходов в решении жизненно важных для республики проблем, способности идти на созидательный диалог с властями стали неразрешимой проблемой "национальной оппозиции".

Борьба за власть и личные амбиции лидеров партий, региональный и клановый эгоизм заслонили содержание и характер гражданской политической конкуренции. В яростной схватке за личную власть и влияние забыты общенациональные интересы, собственные декларации и, как ни удивительно, даже уроки истории. "Национальная оппозиция" слишком увязла в межфракционной борьбе, эволюция ее взглядов, идей ее лидеров резко отстает от реалий динамично меняющейся жизни, от позитивных изменений, достигнутых властями во внутренней и внешней политике. Отсутствие конструктивности, радикализм, попытки искусственного нагнетания напряженности в обществе являются, пожалуй, основными факторами кризиса в руководстве ПНФА, "Мусавата", ПННА и АДП, резкого падения имиджа их лидеров, вялости политической активности членов партий. Словом, состояние политической оппозиции характеризуется как "разброд и шатание". Вся эта ситуация во многом обуславливает необходимость организационной перестройки и обновления идеологической платформы, поиска нового лидера, который будет считаться с реальностями жизни.

Общество - фактор динамичный, постоянно прогрессирующий, не терпящий застоя и стремящийся к рациональным изменениям. Оно меняется, и наряду с ним меняется форма политической борьбы, мышления и восприятия реалий. Новое общество не воспринимает безответственного, крайнего радикализма, псевдореволюционной риторики, новому поколению чужды митинговые идеи без ярко выраженных целей. Эти факторы характеризуют бесперспективную деятельность старой "национальной" оппозиции, которая не смогла изменить и усовершенствовать собственного мироощущения, мировоззрения и взглядов. Деятельность этой оппозиции все еще ограничена абсолютным нежеланием считаться с настроениями в обществе. Вероятнее всего, годы отстранения от власти основных нынешних оппозиционных лидеров не стали временем отрешения от иллюзий, собственных политических ошибок, от политического дилетантизма, временем извлечения уроков и формирования зрелого государственного мышления.

Кризис оппозиции стал настолько глубоким процессом, что сегодня сложно представить механизм создания не только прочного оппозиционного альянса или блока, но и устранения внутренних конфликтов. Эта ситуация в своем роде порождает сомнения в возможности того или иного лидера стать единым лидером оппозиции. Неадекватная изменчивость оппозиционной среды, смена друзей на

противников и обратный процесс примирения противников являются свидетельством сущности "национальной оппозиции", ее незрелости, а также растерянности ввиду отсутствия перспективы. Раскол внутри ПННА, ПНФА, "Мусавата" и других партий, постоянные политические разборки, шумные взаимные разоблачения еще раз подтверждают тезис о том, что оппозиция в Азербайджане пестра, аморфна, неотструктурирована и переживает острый кризис. Непомерные амбиции и претензии оппозиционных партийных элит противодействуют новациям, рациональному подходу к политической конкуренции и организации внутрипартийной деятельности.

Приходится констатировать, что эта обстановка внутриопозиционной нестабильности в любое время может превратиться в неуправляемую реакцию для самой оппозиции и общества в целом. Естественным, если она послужит самоочищению, селекции оппозиционного поля, ее обновлению и приближению к стандартам европейской демократии, то это станет позитивным фактором формирования нового национального политического пространства. Но при ином стечении обстоятельств политические интриги внутри оппозиции станут пружиной, приводящей в действие разрушительный механизм, что будет крайне нежелательным явлением для строительства демократического общества.

Таким образом, экскурс в историю оппозиционного движения в Азербайджане, наблюдения последних лет показывают, что "национальная" оппозиция в основном придерживается конфликтной интерпретации политики. Она действует по принципу: "Чем хуже, тем лучше для меня" или же "В мутной воде легче поймать свою рыбу". Как видим, групповые интересы неизменно оказываются выше общенациональных. Между тем, мировой опыт показывает, что конфликтная трактовка власти и политики чрезвычайно опасна. Именно она создает идейную основу постоянной борьбы как внутри страны, так и за ее пределами, истощает силы народа, приводит к потере человеческих и материальных ресурсов.

В вопросе трактовки истории партийного строительства показателен опыт Франции. Если во время Шарля де Голля во Франции - стране, только что вышедшей из войны и начавшей строительство нового и сильного государства, - не было ничего, кроме оппозиции, а государство держалось лишь на авторитете главы государства, то спустя 20 лет в стране сложился прочный политический консенсус и образовалось биполярное политическое пространство "правых-левых". Аналогичный путь развития прошло большинство развитых стран Европы. Наглядный пример подобного развития общественного сознания можно наблюдать и в Турции, где за последние 20 лет сформировалось политическое пространство с участием политических сил совершенно различного толка. При этом преемственность власти в странах с устоявшейся политической системой трактуется как необходимый атрибут жизнеспособности государства и общества. Мустафа Кемаль Ататюрк обеспечил преемственность власти, построив сильное, демократическое и светское государство.

Сегодня в Азербайджане Гейдар Алиев заложил фундамент для построения не только независимого, цивилизованного и демократического государства с гражданским обществом и либерализированной экономикой, но и основу партийной традиции, которая в будущем окажется еще более эффективной при наличии конструктивной оппозиции. В этом заключается суть преемственности власти Гейдара Алиева - власти, создавшей наиболее благоприятные условия для политического плюрализма, либеральной экономики и свободы в выборе обществом своего политического лидера. Это историческое достояние и бесценное наследие, которое азербайджанский народ должен будет беречь и развивать, передавать из поколения в поколение.

Десятилетний опыт независимого Азербайджана показывает, что различный подход к организации внутригосударственной жизни страны не остался в прошлом. Он по-прежнему находит свое выражение в таких противоборствующих началах политической жизни, как интегративная, представленная сегодняшними властными структурами, и дифференцирующая, сводящаяся к отстаиванию интересов различных оппозиционных политических групп и партий. Хотя, проанализировав детально программные установки и избирательные платформы многих оппозиционных партий, мы не обнаружим серьезных расхождений по принципиальным вопросам, касающимся как определения внешнеполитической стратегии государства, так и реформирования политической и социально-экономической сфер жизни нашего общества. Возможно, феномен поразителен, но таковым он представляется на первый взгляд.

Власть и оппозиция во многих государствах - это принципиальные идеологические противники. Казалось бы, Азербайджан не должен составлять исключения. Но, в отличие, например, от России, где позиции власти и оппозиции различны как в теории, так и на практике, в Азербайджане взгляды власти и оппозиции на проблему развития общества в коренных, гносеологических вопросах общественно-политического и экономического устройства страны во многих аспектах совпадают. Программы и уставы большинства оппозиционных партий в политической сфере заявляют о своей приверженности курсу на строительство независимого, демократического, правового, светского государства. Во

внешней политике, за исключением популистских заявлений некоторых лидеров оппозиции в пользу той или иной региональной державы, в основном доминирует стремление к соблюдению норм и принципов международного права, взаимовыгодному сотрудничеству, добрососедству и сбалансированной внешней политике.

В экономике, несмотря на то, что разрозненная внутренними распрями "национальная" оппозиция (хотя оппозицию в Азербайджане сложно называть единым термином "национальная" ввиду отсутствия общей, единой цели, идеи и взглядов, а также постоянно нарастающего внутреннего противостояния, основанного на амбициозных позициях лидеров), за редким исключением некоторых представленных в парламенте партий, еще никогда не выступала конкретно с предложениями собственного видения методов и форм либерализации национальной экономики, но все же в ее программах находят свое отражение заявления о стремлении к курсу углубленных кардинальных рыночных реформ с введением частной собственности на землю, с приватизацией и разгосударствлением экономики. В области культуры - всемерное развитие национального самосознания и самоидентификации, повсеместное утверждение азербайджанского языка как государственного и т.д. В военной - восстановление территориальной целостности страны, укрепление национальных вооруженных сил и т.п. Подобных примеров множество. Казалось бы, нет таких судьбоносных проблем, которых власть не решает или же не намерена решать. Оппозиция прекрасно видит, что все вышеназванные программные цели и установки успешно реализуются, находя воплощение во внутренней и внешней политике государства. Видимо, суть вопроса не в этом, а в том, что она в силу объективных и субъективных факторов не смогла создать собственного "большинства" и таким образом обеспечить преемственность оппозиционного политического курса.

Все основные оппозиционные политические объединения и их сателлиты - мини-партии - выражают лишь личные амбициозные устремления, направленные на реализацию конкретных эгоцентрических интересов своих руководителей. Структура этих организаций мало чем напоминает структуру устоявшегося политического объединения группы людей вокруг единой цели, идеи и мировоззрения. К тому же с сожалением приходится констатировать, что в Азербайджане принцип оппозиционности понимается во многом не как способ противопоставления одних принципов государственного устройства, политических взглядов, идей другим принципам, взглядам и идеям или же стремление показать правящей элите, государственно-властным структурам их недостатки, заставить чувствовать "дыхание" своих конкурентов. Не приспособленные и не адаптированные к политической реальности и не способные к осознанию совокупности фактов и результатов политической деятельности правящей элиты, оппозиционные лидеры выступают не против политико-экономического курса, а конкретно и только против Президента Гейдара Алиева и членов его команды.

Радикальная оппозиция не желает или не может идти в ногу со временем, по-прежнему считая митинги и уличные шествия основным методом борьбы с властью. Между тем, по мнению серьезных аналитиков, время политиков, рожденных улицей, ушло в прошлое. Политике сегодня нужны интеллектуалы-реалисты, прагматики, способные предложить альтернативные программы ускоренного развития страны, решения политических, социально-экономических и других проблем.

Некомпетентность в оценках политических явлений, незрелость, отсутствие политической культуры, которая характеризует уровень освоения определенной партией и ее членами политических идей, взглядов, концепций, программ, и низкая степень востребованности подобной оппозиции обществом свидетельствуют о скором начале процесса формирования исключительно новой, конструктивной оппозиционной среды в недрах самой же оппозиции.

В какие бы яркие одежды ни рядились лидеры "национальной" оппозиции, их время прошло. Этот факт неоспорим. То, что могли, они сделали. Внутриопозиционные процессы показывают, что на другое - новое, позитивное - они не способны. Их уход оправдан и тем, что электорат устал видеть и слушать одних и тех же оппонентов власти. Реальности говорят о том, что настало время смены "старой гвардии" лидеров оппозиции на новых - молодых, успевших освоить правила игры в контексте цивилизованной оппозиции. Они осознают, что оппозиция пережила этап своей "истории", связанный с утверждением ее принципов, идеологии и программ, крахом убеждений и воззрений, плана реформирования общества, жесточайшим политическим фиаско. Сейчас наступил этап зрелых раздумий и поступков, извлечения уроков из прошлого, собирания крупиц положительного опыта и создания подлинно демократического по духу и содержанию оппозиционного поля как неотъемлемой части демократического общества, где гарантом процветания и стабильности является гражданский консенсус.

Справедливости ради надо отметить, что не все то, что делалось оппозицией начиная с 1987-1988 годов, подлежит критике или же осуждению. Главная ее заслуга в том, что в критические для судьбы страны периоды она выражала чаяния народа. Пусть не всегда удачно и умело, но она

направляла народное возмущение, вызванное предательской, несправедливой политикой руководства ЦК КПСС, в необходимое русло, давала важные импульсы народному движению.

Не вина оппозиции, что она не смогла осознать реальности и требования времени, что безоглядный романтизм оказался куда более привлекательным, чем сама действительность. Она, как и само общество, была продуктом той политической системы, откуда вышли мы все. Просто одни были реалистами и прагматиками, другие оказались во власти эмоциональных чувств, энергии молодости, романтического идеализма, который не покидает их по сей день.

Таким образом, уход "старой гвардии" оппозиции представляется как потребность общества, как требование времени, необходимость для политической структуры страны усовершенствовать собственное политическое пространство, когда вертикаль оппозиционной мысли будет скорректирована на лозунг консолидации общества во имя общей, единой цели - укрепления и процветания независимого Азербайджана.

Национальная политика за время, прошедшее с июня 1993 года, сформировала свой основной компонент - наличие устойчивой властной структуры и благоприятные условия для оппонирующих структур. Отсутствие конструктивности - это бич "национальной оппозиции", нуждающийся в коррекции. Ее корректировка же - не дело только власти, правящей политической элиты. Это проблема всего общества, основного катализатора общественного прогресса, способного отречься от конфликтного понимания сущности сегодняшней "национальной оппозиции".

Общеизвестно, что интеграционная функция политики ярче всего проявляется в деятельности такого государственного деятеля, который видит наличествующие в обществе конфликты, но не идет на их углубление, а ищет некий фундамент, на основе которого возможны компромиссы во имя сотрудничества. Политики, придерживающиеся противоположной тактики, апеллируют чаще всего к тому, что главенствующими являются их партийные интересы и противопоставляют их как общенациональным интересам, так и интересам других партий. Вся деятельность же Гейдара Алиева служит подтверждением простой истины, что политический успех там, где найдена оптимальная форма власти, разрешающая имеющиеся противоречия, стабилизирующая положение в обществе и мобилизующая ресурсы нации, воссоздающая политическое равновесие элит и общества в целом.

Политик нового времени

В социальной психологии хорошо известен эффект, который на языке профессионалов именуется подменой цели. Цель вполне четко сформулирована и поставлена. Это - президентские выборы. Однако ряду оппозиционных партий очень удобно подменять эту цель другой и вывести на арену новый "феномен". Приходится констатировать, что часть подобных акций "подмены цели" находит свое отражение в том, что последнее время озаменовано множеством публикаций, посвященных роли Ильхама Алиева в "посталиевский" период. При этом представители правящих кругов и представители оппозиции одинаково активно обсуждают этот вопрос. Хотя даже неискушенному в политике человеку понятно, что различные люди, вводя в повестку дня именно эту проблему, преследуют различные цели.

Причин подобного стремления к политической риторике в адрес Ильхама Алиева немало. На парламентских выборах в ноябре 2000 года партия "Новый Азербайджан" заявила своим партийным списком, что на сегодняшний день, наряду с ее председателем, у нее есть обладающий огромным потенциалом, политической волей и харизмой молодой лидер, способный возглавить парламентский список. В действительности выборы показали, что вся предвыборная кампания ПНА проходила при активном участии Ильхама Алиева. Именно она стала фактором, продемонстрировавшим, что многочисленные группы, объединенные различными интересами в политической жизни, могут и хотят консолидироваться вокруг Ильхама Алиева.

Ход предвыборной партийной агитации был подчинен типу политического поведения Ильхама Алиева. Сильная сторона его деятельности как раз в том и состояла, что он был способен сплачивать людей и аккумулировать их энергию, направлять ее на определенные формы действия. Эффективность той или иной политической акции оценивалась Ильхамом Алиевым степенью освоения ее целей и принципов. Наряду с этим он продемонстрировал, что мера воплощения его обещаний в практические дела чрезвычайно высока.

С одной стороны, демонстрировались черты политического лидерства, с другой стороны - сам стиль политического поведения был настолько далек от стереотипов многих представителей национальной политической контр-элиты, что поневоле зарождалась мысль о чрезвычайно удачном синтезе традиции и новаторства, сочетания знаний всех тонкостей азербайджанской ментальности с широким кругозором и видением талантливой личности, способной одинаково адекватно воспринимать

и разрешать как проблемы социально-экономического развития, так и глобального стратегического планирования.

Было бы правильно отметить, что на формирование политических, экономических и духовных воззрений Ильхама Алиева оказало влияние не только семейное воспитание. Видимо, немаловажную роль здесь сыграли его личные качества, интеллект, общая культура, скромность, способность с пользой синтезировать все то ценное и позитивное, что он вобрал в себя за годы сознательной жизни. И не случайно, что ни у одного политика, кроме Президента Гейдара Алиева, нет такой широкой, массовой социальной базы, которую за короткое время обрел Ильхам Алиев. Его социальная база не имеет географических и возрастных границ, он является тем редким политиком, который объединяет вокруг себя представителей всех возрастов и всех регионов страны.

Учеба в престижном, одном из лучших вузов СССР - Московском институте международных отношений, защита кандидатской диссертации, преподавательская деятельность в этом институте, работа в нефтяном секторе, партийная деятельность, работа в Олимпийском комитете и Совете Европы и т.д. составляют солидный политический актив Ильхама Алиева. За период работы в Национальном олимпийском комитете благодаря своим организаторским способностям, опыту работы с международными структурами Ильхам Алиев смог добиться того, что в спорте Азербайджана появились такие культовые фигуры, как олимпийские чемпионы. Именно Ильхам Алиев впервые поднял в ПАСЕ вопрос о проблеме использования территории Нагорного Карабаха для распространения и производства наркотиков, расположения террористических баз и захоронения там ядерных отходов, тем самым вновь привлекая внимание мировой общественности и международных структур, порой руководствующихся принципом "двойных стандартов", к вопросу оккупации вооруженными силами Армении Нагорного Карабаха и семи прилегающих районов.

Деятельность парламентской делегации Азербайджана в Парламентской ассамблее Совета Европы (ПАСЕ), включающей в себя как представителей партии "Новый Азербайджан" и беспартийных, так и депутатов от оппозиционных партий, показала, что Ильхам Алиев сумел за короткий срок консолидировать весь ее состав во имя обеспечения общенациональных интересов и добиться заметных успехов. Вопрос тут не только в активности парламентской группы Азербайджана, а в том, что национальная внешняя политика начала приобретать выгодные идеологические контуры. Если сегодня национальная внешняя политика основывается на деятельности и инициативах Президента Гейдара Алиева, то сейчас становится очевидным, что в унисон, в поддержку ей в лице Ильхама Алиева формируется новая сила, готовая мобилизоваться для активного продвижения национальных интересов на международной арене. Истекшие годы показали, что реализм и прагматизм являются основополагающими принципами национальной внешней политики, фундамент которой был заложен в середине 1993 года.

Однако несколько иначе деятельность Ильхама Алиева оценивает азербайджанская оппозиция. Софистически, искусно играя на смешении терминов и понятий, она переводит ими же спровоцированную дискуссию из политического и правового поля в эмоциональное. Именно их пресса начала муссировать так называемую концепцию или план наследника, "проблему посталиевского Азербайджана". Хотя и не совсем этично затрагивать эту тему, но факт остается фактом: в рядах оппозиции усердно обсуждается вопрос о не-коем "часе икс", о "намерении" Гейдара Алиева реализовать в Азербайджане сценарий "генетической передачи власти", о том, кто встанет во главе государства после Гейдара Алиева, и каков будет политический Олимп страны в будущем.

При этом все публикации, выступления лидеров оппозиционных партий полностью игнорируют демократические принципы передачи власти, отраженные в Конституции Азербайджана, пытаясь внушить обществу мысль, что в стране будто бы намечается реализация нелегитимного механизма передачи власти.

Удивляться тут не приходится, ибо в их цели входит не реализация каких бы то ни было программ по корректировке проводимой ныне политики или обновление политического курса, а речь идет о создании новой политической системы, стремлении начать процесс построения государства вновь, игнорируя существующие приоритеты национальной стратегии развития. Пресловутые разговоры вокруг "часа икс" свидетельствуют о желании оппозиции начать "игру во власть" вновь, но при условии, что поле покинет самый сильный. Общеизвестен принцип демократической государственности, который предполагает принятие большинством населения того или иного государственного устройства. Те партии, которые игнорируют эти принципы, нормы и правила, выступая вне рамок конструктивизма, против созидательного развития, национальных интересов и прогресса, не могут называться оппозиционными. Они являются "антисистемными", если не "антинародными". Однако, к сожалению, в политическом пространстве Азербайджана многие оппозиционные лидеры считают себя и свои партии носителем единственной и окончательной истины.

У такого политического нигилизма есть свои исторические корни. Вспомним, что в течение всего 1992 года в Азербайджане фактически трижды происходила нелегитимная передача власти: уход и возвращение Муталибова, обстановка безвластия времен Ягуба Мамедова, вооруженный захват власти "фронтами". Приход к власти Народного фронта, был некоей "революцией", осуществленной с помощью танков и 5ТР. Только политическая воля Гейдара Алиева положила конец практике насильственного прихода к власти и направила как деятельность парламента, так и других властных структур в сугубо легитимное русло. Попытки переворота октября 1994 и марта 1995 годов продемонстрировали агонию всех тех, кто хотел, чтобы в Азербайджане установилась традиция "перманентных режимов". Историческая же заслуга Гейдара Алиева заключается в том, что он внес в азербайджанскую политическую культуру совершенно новые тенденции, правила игры, возможность политического консенсуса и усилил объединительную функцию государства.

Как известно, введенное когда-то понятие легитимности власти в современной политологии разделяется на 3 уровня: идеологический, структурный и персоналистский. Идеологический уровень, как правило, основан на соответствии власти процессу становления эволюции конкретного человека. При этом подразумевается его становление как члена данного общества, так и то, как он интегрируется в данную систему. С позиций именно идеологического уровня легитимности Ильхам Алиев воспринимается большинством населения страны как будущий лидер нации. Его речи и выступления, провозглашаемые им лозунги соответствуют менталитету и потребностям азербайджанского общества. В его деятельности заметное место занимает то господствующее в любом постсоветском обществе представление о справедливости, которое находит преломление в его конкретных гуманитарных акциях по отношению к отдельным группам граждан.

Идеологический уровень легитимности нередко напрямую зависит от ряда и внешних факторов. Азербайджанцы, испытывающие повышенный интерес к вопросам роста национального престижа своего государства, чрезвычайно остро воспринимали роль Ильхама Алиева в реализации нефтяной стратегии Азербайджана, его успешные переговоры с руководителями крупных нефтяных компаний и официальными представителями этих стран, успехи нашей делегации в Совете Европы и олимпийской сборной на международной арене. Безусловно, все это в комплексе оказывает сильное влияние на меру идеологической легитимности Ильхама Алиева.

Если говорить о структурной легитимности, то в Азербайджане уже есть установленный Конституцией порядок формирования властных структур. Он стал достаточно привычным, и политическая система располагает четкими механизмами того, чтобы распространить на любого кандидата в президенты, равно как и на Ильхама Алиева, механизм законного избрания.

Если говорить о персонализированной личной легитимности Ильхама Алиева как будущего лидера, то ему, конечно же, доверяют, к нему питают симпатии, его харизма рождает к нему доброжелательное отношение многих. Таким образом, персонализированная легитимность Ильхама Алиева, безусловно, будет подкрепляться идеологической и структурной.

Легитимность власти всегда находилась в прямой зависимости от ее эффективности и стабильности, которые предопределяются интеллектуальным потенциалом и энергией элиты, наличием конструктивной оппозиции и "контр-элиты". Именно от того, насколько мы будем способны использовать во благо общества все позитивные факторы, будет зависеть достигнутый нами успех. Но мы должны учитывать, что большое значение имеет осознание и констатация положительных аспектов проводимой политики.

Когда-то Бенджамин Константом был выдвинут принцип, вошедший в число вечных принципов власти. Он писал, что на земле не должно быть никакой неограниченной власти - ни власти народа, ни тех, кто называет себя его представителями, ни власти закона, который должен быть заключен в те же границы, как и сама власть, его дающая. Президент Гейдар Алиев в своей политической деятельности неукоснительно придерживался этого принципа. Достаточно привести хотя бы такой факт, что на постсоветском пространстве мало какой парламент дожил до конца законный срок своего избрания, хотя именно у нас нелегитимностью Милли меджлиса обосновывали свои действия в 1993-1995 годах все те, кто предлагал немедленно распустить и Милли меджлис, и Верховный Совет, из недр которого они вышли, и пойти на новые парламентские выборы. Может быть, какой-то другой политик так бы и сделал, но не Гейдар Алиев. Уважение к закону сочетается в нем с безусловным уважением к традициям и стремлением уйти от шагов, способных дестабилизировать общество.

Возможно, тем, кто вышел из недр тоталитарного общества, порой и тяжело в полной мере осознать сущность новых реалий. Именно поэтому мы нередко сталкиваемся с попытками повернуть демократическое течение событий в нашем обществе в русло столь привычных до сих пор схем и правил управления. Однако молодое поколение азербайджанских политиков формируется уже в новых условиях, вобрав в себя как общечеловеческие, универсальные, так и национальные ценности. Восемь

лет - достаточный срок для того, чтобы молодые политики осознали значение свободы и демократии для развития общества. И нет ничего удивительного, что на смену старшему поколению политиков с их устоявшимися взглядами и жизненным опытом приходит молодая политическая элита совершенно нового типа. Происходит естественный эволюционный процесс. И можно с уверенностью сказать, что эти политики, стремящиеся сегодня прийти к власти, способны решать как задачи консолидации общества, так и проблемы его стратегического развития.

Что же касается проблем "наследника" или преемственности власти, то обратимся вкратце к опыту страны, которая во многом может стать для нас хорошим примером.

Суждения о преемственности власти обусловлены не только политическими реалиями, но и историческими аналогиями и параллелями. История по своей сущности состоит из аналогий, повторов и исторических параллелей. Они сопровождают человечество на всем пути его рационального и прогрессивного развития. Во многом подобные аналогии являют собой пример для подражания последующим поколениям, готовым строить стабильное будущее, где процветание и прогресс превращаются в основополагающие ориентиры не только государства, но и каждого гражданина. Порой именно исторические параллели, проводимые с прошлым, помогают избежать наихудшего и содействуют реализации наилучших возможностей настоящего и будущего. С этой точки зрения, наша страна - не исключение.

История знает много примеров, когда нация и государство оказывались на грани того, чтобы быть стертыми с мировой авансцены и исчезнуть. Однако в каждый конкретный исторический период эти государства выживали и продолжали свое существование, а нации возрождались благодаря личности, способной объединить в себе волю и устремленность нации, дипломатию и стратегию государства, согласие и консенсус общества. История Германии и Конрада Аденауэра - наглядный пример той исторической параллели, которая содействует реализации наилучших возможностей настоящего и будущего. Если анализировать этапы возрождения Германии - страны, вышедшей из пепла и руин войны, тоталитарных традиций, потерявшей в 1945 году почти половину своих довоенных территорий, двадцать пять процентов населения, оставшегося в восточной части, - то невольно вспоминаются слова К. Аденауэра, сказавшего после второй мировой войны, что "„мы докажем миру, что можем стать великой нацией, много и упорно работая".

Оставаясь верным своим принципам и проявляя упорство в своих устремлениях, Конрад Аденауэр, начавший восхождение на политический Олимп Германии еще во времена Веймарской республики, бывший "неудобной" политической фигурой в период нацистского режима, испытавший на себе все сложности и перипетии политической жизни своей отраны, вновь оказавшись у власти, начал строить новую Германию с новой экономикой, новым государственным строем и совершенно новой формой национального мышления. Он отрекся от предложений формировать плановое хозяйство при жестком контроле государственного регулирования и выступил за рыночную экономику, взяв на вооружение теорию социального рыночного хозяйства. Главное в ней заключалось в том, что государство должно было создать условия для развития экономики на либеральной рыночной основе и одновременно вырабатывать законодательную базу для того, чтобы по мере развития промышленности, сельского хозяйства, торговли неуклонно рос жизненный уровень населения. За то время, что он был канцлером, было увеличено количество рабочих мест, рынок наполнился товарами, доступными всем, немецкая марка превратилась в одну из наиболее крепких валют, реальные доходы людей только за первую половину 1950-х годов увеличились в два раза, быстро и надежно решалась жилищная проблема, уменьшился уровень безработицы.

Исторический отрезок в Германии, получивший название "эра Аденауэра", длилась почти полтора десятка лет. Но и тогда германское экономическое чудо вовсе не воспринималось как чудо. Наоборот, профсоюзы угрожали всеобщей забастовкой и даже три года спустя депутаты критиковали К. Аденауэра и Л. Эрхарда за "провал реформ", доказывая, что они только разоряют народ. К счастью для немецкого народа, К. Аденауэр не прислушался к критикам, правительство не ушло в отставку, и он довел дело до конца. Надо ли пояснять, какими оказались результаты? Германия превратилась в страну, поэтапно трансформировавшуюся из тоталитарного режима в демократическое государство с модернизированной системой управления, производства и мощной экономикой. Сегодня Германия обладает огромными людскими ресурсами, мощным экономическим, техническим, научным потенциалом, новейшей технологией, а нацию отличает преданность высокой культуре и родному языку. Естественно, не будь после Конрада Аденауэра его политических последователей, продолжателей курса, сохранить и приумножить все эти достижения и ценности было бы невозможно.

Конрад Аденауэр и Гейдар Алиев. У этих личностей много общего, много схожего по масштабу и таланту, уму и мудрости, государственному видению и целеустремленности. Если первый этап деятельности Гейдара Алиева относится к советскому периоду, где роль руководителя страны ограничивалась принципами тоталитарного режима, то после обретения государственной независимости

начался второй этап поэтапной модернизации страны. Отход от тоталитаризма, демократизация государственного управления и общества открыли новые широкие возможности для возрождения и развития экономики, внедрения в производство и другие сферы новейших технологий, роста уровня и качества жизни людей.

Однако все это было достигнуто не сразу. На долю Гейдара Алиева, вернувшегося к управлению страной в середине 1993 года, выпала незавидная, тяжелая судьба: хаос, анархия и гражданская война, угроза расчленения страны в результате сепаратистских выступлений отдельных групп, развязанная Арменией война, спад, стагнация и стагфляция экономики, резкое ухудшение социального положения населения, попытки государственного переворота в 1994 и 1995 годах, неоднократные террористические акты в отношении главы государства. Гейдара Алиева и т.д. - все это и многое другое составляло реальность Азербайджана. Гейдару Алиеву благодаря его государственному таланту и решительности пришлось в течение первых двух-трех лет спасти страну от всего этого, и только в 1996 году общество и государство смогли полностью переключиться на решение проблем государственного строительства и реализацию экономической, политической и судебно-правовой реформ в стране.

Пример послевоенного (1945 г.) развития Германии может послужить очень важным ориентиром для решения многих проблем нашей страны. Поэтому необходимо всегда помнить примеры и исторические параллели прошлого, чтобы идущее на смену поколение политиков не сбилось с проложенного Гейдаром Алиевым пути.

Каким он станет в будущем? Этот вопрос каждый из нас вправе задать. Он имеет судьбоносный характер и должен заставить каждого патриота Азербайджана глубоко задуматься и ответить на него. При этом не только с точки зрения личного благополучия, а с позиции сохранения государственности, национальной независимости, территориальной целостности и серьезного улучшения жизненных условий народа.

В 2001 году в Москве вышла в свет книга "Азербайджан и Россия: общества и государства" под рубрикой "Мир, прогресс, права человека". Она является изданием музея и общественного центра имени Андрея Сахарова. Материалы книги отражают суть конференции, прошедшей в рамках фонда А. Сахарова и его отделения в США. Среди, бесспорно, интересных, но неоднородных и неоднозначных, порой даже одиозных статей, включенных в этот сборник, опубликована и статья "Азербайджанская революция", в которой приводятся выдержки из моего интервью под названием "Прошлое в контексте будущего" (см. "Бакинский рабочий", 7 апреля 1992 года). Одна из цитат содержит мое мнение о личности Гейдара Алиева, которого я придерживался во все времена: "Я против "сильной руки", но за сильную власть и крепкую дисциплину. Дело не в авторитарности, а в авторитете этой личности. Так вот, выражая личное мнение, я скажу - авторитет у Алиева в республике есть... это, без сомнения, незаурядная личность, крупный государственный деятель, обладающий качествами лидера".

Да, сильная власть и крепкая дисциплина. Для решения проблем Азербайджана - молодого независимого государства - необходимо, чтобы его лидер обладал и качествами сильного, волевого лидера не только сегодня, но и завтра, учитывая переходный период государства, сущность идущих в стране политических процессов, что совершенно не противоречит развитию демократии.

Писать о современниках очень сложно. Приходится учитывать множество факторов, уметь осознать и понять политического деятеля, с которым связываешь судьбу целого народа. Сегодня мы размышляем о политике нового времени, политике-технократе. Кто-то может неоднозначно воспринимать написанное, но я уверен, что в определенном смысле выражаю мнение миллионов азербайджанцев, переводя его из их сердец на язык политики. Наше общество становится свидетелем зарождения новой социальной силы, способной продолжить стратегию развития Азербайджана, существенно преобразить политику и экономику страны в русле требований времени. И мы должны осознать, что в Азербайджане происходит некая "тихая революция", возможно, незаметная на первый взгляд, - "революция менеджеров и политиков-технократов".

Нет ничего противоестественного в том, что в управлении и во власти возрастают значение и роль науки и научно-технической интеллигенции (технократов). Хорошо известно, что сегодня промышленно развитые общества, можно сказать, целиком регулируются принципами научно-технической рациональности. Поэтому гармоничное единство политиков - гуманитариев с менеджерами и технократами как можно лучше отвечает интересам развития нашей страны в условиях ее модернизации.

Карл Поппер писал: "Вместо того, чтобы вставать в позу пророков, мы должны стать творцами своей судьбы. Мы должны учиться делать все так хорошо, как только можем, и выявлять свои ошибки. Отбросив идею о том, что история политической власти нас рассудит, и избавившись от беспокойства по поводу того, оправдает нас история или нет, мы, возможно, достигнем успеха".

Наш экскурс в историю в контексте темы Ильхама Алиева был неслучаен. Новейшая история Азербайджана прошла у нас перед глазами. Мы - ее очевидцы и непосредственные участники и потому знаем: мало кто из современной национальной "контрэлиты" в состоянии ответить на вызовы нового времени. Может, это Аяз Муталибов, в сложное для республики время оставивший страну на произвол судьбы и на военном самолете сбежавший от ответственности и гнева собственного народа в Москву? Или Расул Гулиев, следственными органами в отношении которого возбуждено уголовное дело за присвоение более 70 миллионов долларов и скрывающийся от ответственности в США? Или Али Керимов, не способный подняться выше уровня провинциального политика? А, может быть, Иса Гамбар, за которым тянется "шлейф" младшего научного работника, и отвергнутый "собратьями" по оппозиции или Этибар Мамедов, растерявший свою социальную базу и соратников по партии? Суть моей мысли заключается в том, что сама политическая деятельность этих людей дала обществу неопровержимые доказательства того, что в ключевые моменты истории они демонстрировали беспомощность незрячего.

Факты - вещь упрямая, и они уже свидетельствуют о том, что Ильхам Алиев - это политик нового времени, который обладает всеми необходимыми качествами, чтобы руководить страной в будущем, сложный период истории которой завершится не скоро.

Взгляды Ильхама Алиева, связанные с государством, его развитием, известны. Все его главные чаяния - это модернизация азербайджанского государства и включение страны в союз избранных стран, принимающих важные решения мирового масштаба. В своих действиях он методичен и прагматичен, рационален и предсказуем. Его отличает то, что он не чиновник с ограниченным полем действия, а политик широких взглядов. В этом его преимущество. Азербайджану необходим именно такой политик, ибо он нуждается в соединении немецкой точности и ответственности с открытостью, искренностью и толерантностью азербайджанцев. Все это позволит научиться работать эффективно, установить порядок и создать современное государство и общество, в котором сегодня так много нерешенных проблем.

В шкале ценностей Ильхама Алиева государство стоит на первом месте, при том, что это не исключает ценности личности. В наших условиях это - обдуманый путь. Не может быть сильного демократического государства со слабым обществом. Только полноценная жизнь общества может защитить государственную машину от инерции, государственный аппарат - от застоя, а личность - от незаконных действий властей.

"Сильное государство" и "модернизация государства" - вот две составляющие системы ценностей Ильхама Алиева. К ним можно еще добавить и такую ключевую идею, как, например, приверженность курсу Президента Гейдара Алиева - формирование сильного государства, устойчивого общественного развития и новой формы мышления.

Экономические взгляды Ильхама Алиева дают основание сказать, что модернизацию он понимает не как процесс, ограничиваемый экономической реформой. Для него приоритетным является идея демократизации, протекающая параллельно с развитием малого и среднего бизнеса. В экономических делах он отнюдь не новичок. Работа в качестве первого вице-президента Государственной нефтяной компании является для него хорошей школой по изучению и реализации экономических интересов государства. Сложившиеся доверительные отношения с экономическими структурами Запада, стабильность в стране позволяют надеяться на активное привлечение и в будущем инвестиций в Азербайджан.

В свое время Дэн Сяопин писал: "Переходя реку, надо ощупывать камни под ногами". Поэтому каждому из нас - как политической элите, так и, возможно, "контр-элите" Азербайджана - придется ответить на вопрос: насколько мы осознали, что возможность конституционной передачи власти сильному политику - это дар судьбы, который мы "ощупываем", пытаясь обеспечить преемственность курса страны, идущей по пути создания демократического общества и формирования гражданского консенсуса.

Kompüter tərtibatı: Bağır Bağirov

Yığılmağa verilib 6.03.2003.

Çapa imzalanıb 23.03.2003. Formatı 70x90¹/₁₆.

Fiziki çap vərəqi 15,5. Tiraj 1000.

**"Qızıl Şərq Mətbəəsi" ASC-də ofset
üsulu ilə çap edilmişdir.**